

# Ingenia Hungarica VI.



ELTE

Eötvös József Collegium



# Ingenia Hungarica VI.

Sorozatszerkesztők: Horváth László és Mészáros Tamás

ELTE Eötvös József Collegium  
2020



# Ingenia Hungarica VI.

Tanulmányok

A VI. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia  
előadásaiból

Szerkesztette: Boda Attila és Jonica Xénia

ELTE Eötvös József Collegium  
2020



EMBERI ERŐFORRÁS  
TÁMOGATÁSKEZELŐ

EMBERI ERŐFORRÁSOK  
MINISZTERIUMA

 Nemzeti  
Tehetség Program

A kiadvány a „A hazai és határon túli magyar nyelvű szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-20-0032) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium  
Budapest, 2020

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Boda Attila és Jonica Xénia

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2020 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.

1118 Budapest, Rétköz utca 55/A fsz. 4.

Felelős vezető: Szendy Ilona

ISSN 2416-0911

## Tartalomjegyzék

Előhang.....	11
Szerkesztői előszó.....	13

### „Filosz” szekció

#### *Nyelv- és irodalomtudomány*

HORVÁTH JANKA JÚLIA

Regény és hagiográfia találkozása: Héliodóros és Achilleus Tatio keresztény recepciója Bizáncban .....	17
---	----

KÁLMÁN GABRIELLA

Magázás és önözés a Magyarországon tanuló vajdasági magyar hallgatók körében.....	47
--	----

KÁTAI JUDIT

Egy különös házasság – Kallimachos <i>Akontios</i> és <i>Kydippé</i> c. töredéke .....	67
---	----

PATAKI ANDRÁS

Az indoeurópai instrumentalis eset nyomai a latin és ógörög nyelvben.....	101
--	-----

SÓS HENRIETTA-KATALIN

Erdélyi turisztikai egységek Facebook oldalának nyelvi tájképe.....	127
---	-----

#### *Társadalomtudomány*

BŐJTE ORSOLYA

A romániai fejlesztési ügynökségek. A nyugati régió fejlesztési ügynökség kapcsolathálójának feltérképezése.....	151
---	-----

KEDVES TAMÁS RÓBERT

Kárpátalja régió gazdaságfejlesztési programjai 1990/1991 óta és az oktatási törvények.....	171
--	-----

TERNOVÁČZ ÁRON	
A szerbiai médiaprivatizáció és a kisebbségi tájékoztatás.....	185

PECKÓ EGON	
A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának Külhoni Régiójához tartozó szervezetek tevékenysége (2017/2018-as tanév) .....	197

### *Történelemtudomány*

ÁJBEN KATALIN	
Független Államok Közösségének kelet-európai tagállama. Ukrajna részvétele a szerveződésben 1991–2004 között .....	221

JONICA XÉNIA	
A kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda és könyvkötészet (1906–1948) .....	235

KOPRIVA ZOLTÁN	
Ruszin görögkatolikus építészet és ikonográfia.....	255

## **„Dögész” szekció**

### *Természettudomány*

BENCE NORBERT – LENGYEL SÁNDOR – TARICS ZOLTÁN	
A proton-proton diffrakciós kúp görbülete az LHC energiáknál .....	275

KASZA LILLA	
A Duna vízminőségének értékelése a folyó szerbiai szakaszán.....	309

TERNOVÁČZ ÁRON	
Az SMR henger szelektív hatása az artériás stiffness-re .....	339

A szerzők és szerkesztők.....	365
-------------------------------	-----







## Előhang

E sorozatot köszöntve az induláskor, 2015. május 30-án ekképpen fogalmaztunk: „Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat a *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferenciák* előadásaira épül. Az Eötvös József Collegiumot immár több mint egytucat határon túli tehetséggondozó intézmény fogadta el testvérének. A Collegium teremtette kárpát-medencei szakkollégiumi hálózat azonban nem csupán jelképes. Az előadók, a szerzők jelentős része, és az ülészakokat köszöntő tanárok, Kátai Zoltán és Pap Levente, a szerkesztő, Ternovác Bálint egyaránt határon túli magyar, az Eötvös Collegium senior tagja. Az összetartozás kifejezése mellett tehát a tudományos együttműködés *manifestuma*, kézzel fogható bizonyága ez a kötet, amelyet az évfordulón, a II. konferencia nyitányaként mutattunk be. Kívánom, hogy a jövőben ez a sorozat a Collegium határokat átívelő tehetséggondozó tevékenységének védjegyévé váljon, képesek legyünk terveinket évről évre megvalósítani.”

Az állítások kiállták az idők próbáját, a kívánság beteljesült. Immár a sorozat hatodik kötetét köszönhetjük, amelyet – miként elődeit – ugyanúgy a konferencia-előadások elhangzását követő egy éven belül, a VII. konferencia előestéjén terveztünk bemutatni (a sorozat elérhető: <http://honlap.eotvos.elte.hu/ingenia-hungarica/>). Bár a világjárvány a személyes találkozást megakadályozta, a kötet megjelent. A konferenciák, majd a kötetek összeállításának rendező elve, szellemisége változatlan: a kárpát-medencei magyarság tehetséges (szakkollégiumokhoz vagy magyar tehetséggondozó intézményekhez kötődő) egyetemi polgárainak támogatása.

2016-tól a Márton Áron Szakkollégium (a határon túli magyarok hallgatói magyarországi központja) az Eötvös Loránd Tudományegyetem részeként, az Eötvös Collegium természetes szövetségeseiként újult meg. A két szakkollégium azonos működési szerkezetet és szellemiséget követve jelképes történelmi igazságtételként állítja helyre az 1895-ben alapított magyar tehetséggondozó központ – a Kárpát-medence egészére kiterjedő – intézményes felelősségvállalását.

A Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia 2017-től az Eötvös Collegium és a Márton Áron Szakkollégium közös szervezésében az ELTE Kárpát-medencei Nyári Egyetem meghatározó része (eleinte *Humántudományi szekció* majd *Kárpát-medencei szakkollégiumi konferencia* néven), így az *Ingenia Hungarica* sorozat a jövőben is biztosítani fogja a lehetőséget, hogy a magyarlakta területek tehetséges diákjai tanulmányaikat megjelentethessék.

Budapest, 2020. június 30.

Horváth László

*igazgató*

ELTE Eötvös József Collegium

Mészáros Tamás

*igazgató*

ELTE Márton Áron Szakkollégium

## Szerkesztői előszó

Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat 2015 májusa óta nyújt lehetőséget arra, hogy az *ELTE Kárpát-medencei Magyar Nyári Egyetem* programsorozat keretén belül megrendezett *Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencián* elhangzott előadások írott változatát megjelentesse. A most megjelenő immár hatodik kötet, az alap- és mesterszakos, továbbá doktori tanulmányokat folytató hallgatók összesen tizenöt tanulmányát adja közre, amelyben az ELTE Márton Áron Szakkollégium külföldi és hazai intézményekben tanulmányokat folytató tagjai mellett, az Eötvös collegisták tanulmányait is megtaláljuk.

A hagyományokhoz hűen jelen kötetünk tartalmi szempontból két nagyobb tudományterületre tagolható az interdiszciplinaritás jegyében: nagyjából a bölcsészet- és társadalomtudományi tárgyú *Filosz szekcióra*, valamint a természettudományi tanulmányokat magában foglaló *Dögész szekcióra*, tanúsítva az alkotói közösség egységében rejlő lehetőségeket.

A kötet megjelenése nemcsak az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat történetének egyik fontos állomása, és nem is csak a szerzők számára jelent komoly lehetőséget arra, hogy műveikkel bemutatkozzanak. Ünnepe ez mindazon határon inneni és túli magyar tehetséggondozó intézménynek, amelyek hallgatóikat a tudomány aktív szolgálatába állítva reprezentálják, hogy a tehetséggondozásba fektetett munka meghozza a maga gyümölcsét. Ezen gondolatok jegyében ajánlom a sorozat legfrissebb kötetét, hogy szakmai haszonnal és érdeklődéssel forgassa a kedves olvasóközönség.

Budapest, 2020. június 30.

Boda Attila  
szerkesztő



**„Filosz” szekció**





Horváth Janka Júlia

## Regény és hagiográfia találkozása: Héliodóros és Achilleus Tatios keresztény recepciója Bizáncban\*

### I.1. Bevezetés

Annak tudatában, hogy az antik irodalom kanonizációja, az antik szövegek hagyományozódása során a görög-római „szórakoztató irodalom” kategóriájába tartozó művek igen jelentős része elveszett, minden esetben, ha egy adott mű mégis fennmaradt, adódik a kérdés, hogy miért tartották azt a mindenkori olvasók tovább hagyományozásra érdemesnek. Achilleus Tatios és Héliodóros regényei, a *Leukippé és Kleitophón*, valamint az *Aithiopika* jelentős szöveghagyománnyal bírnak, a késő antikvitástól napjainkig minden korban megtalálták olvasóikat. Bizánci kontextusban pedig elmondható róluk, hogy – az antik regényirodalom számos más képviselőjével szemben (például Charitón, az ephesosi Xenophón, Longos vagy akár Petronius) – e két mű vált etalonná, követendő antik előképpé a bizánci regények számára. Ezen túl számos bizánci forrás számol be arról, hogy Achilleus Tatios és Héliodóros, a két antik regényíró, akiknek életéről vajmi kevés biztos adattal rendelkezünk, miután megírták művüket, mind a ketten megkeresztelkedtek, később pedig püspökké szentelték őket.<sup>1</sup> Bizáncban azonban nem kizárólag a regény műfajára volt hatással munkásságuk: tudomásunk van Szent Galaktión legendájáról is, amely olvasható akár Achilleus Tatios művének keresztény folytatásaként is – a szent szüleitként Leukippét és Kleitophónt nevezi meg a szöveg, a történet pedig ott folytatódik, ahol a regény boldog véget ért. A legenda nem csupán Achilleus Tatioshoz kapcsolódik: Héliodóros születési helyén, Emesa városában született Galaktión, így a szöveg az antik regények másik jelentős képviselőjét is megjelöli irodalmi előzményeinek sorában. E példa is kiválóan mutatja, hogy Bizánc a görög-római kultúra közvetlen folytatásaként, örököséként tekintett

\* A tanulmány az NKFIH NN 124539 „Társadalmi kontextus a szövegkritika tükrében: Bizáncban innen és túl” című pályázat keretében jött létre.

<sup>1</sup> Jelen dolgozat második részében kísérletet tettünk rá, hogy az összes olyan bizánci forrást bemutassuk, amelyek említést tesznek Héliodórosról, Achilleus Tatiosról illetve regényeikről.

önmagára. Figyelemreméltó, hogy milyen sokféle eszközzel igyekeztek kapcsolódási pontokat találni – vagy leginkább azok hiányában létrehozni – a görög irodalmi múlt és saját írott kultúrájuk között. Szerves folytatásról van-e tehát szó, vagy arról, hogy a bizánci kultúra visszamenőleg megalkotta, saját szempontjai alapján megválogatta és rendezte önnön előzményeit?

Ugyan a klasszika-filológia tudományában közmegegyezés tárgya, hogy Héliodóros és Achilleus Tatios nem lehettek keresztények, és legendáik csupán haláluk utáni, jóval későbbi korok termékei, a folyamat, melynek során részeivé lettek az őket követő korok kultúrájának, meglátásom szerint mégis alaposabb vizsgálatot igényel. Kutatásaimban nem elégedhetek meg csupán a két regény elemzésével, valamint azzal a megállapítással, hogy a bizánci források a szerzők „posztumusz megkeresztelése” révén nyilvánvalóan a két művet igyekeztek integrálni a keresztény erkölcsök szempontjából is kifogásolhatatlan olvasmányok sorába. Jelen dolgozat keretei között kísérletet teszek arra, hogy rekonstruáljam a két regényíró hagiográfiai hagyományának kialakulását a bizánci források tükrében. Kutatásaim során tehát az alábbi kérdéseket igyekszem megvizsgálni: milyen környezetben, mi célból és mikor kerülhetett sor a két szerző, és velük együtt műveik utólagos megkeresztelésére? Milyen kapcsolat áll fenn hagiográfia és regényirodalom, valamint a történeti valóság között?

Dolgozatom bevezető részében tehát definiálom témánk alapfogalmait és főbb kérdéseit, valamint időben és térben körülhatárolom azt, röviden bemutatom a forrásszövegeket, amelyeket a kutatás során felhasználtam, és meghatározom az általam követett módszertani alapelveket is. Miután pedig összegeztem a klasszika-filológia területén a két auktorral kapcsolatos eddigi kutatások eredményeit, röviden kitérek a bizánci olvasáskultúrával kapcsolatos ismereteinkre is. Néhány megjegyzéssel remélhetőleg hozzájárulhatok ahhoz is, hogy teljesebb képet kapjunk a bizánci, keresztény olvasók viszonyáról a késő antikvitás pogány irodalmához.

## I. 2. Achilleus Tatios, Héliodóros és utóéletük. Az antik regények recepciója Bizáncban, mint kulturális áttét

A regényirodalom kutatása hosszú időn keresztül mellőzött műfajnak számított a klasszika-filológiában, csupán néhány évtizede irányult rá a figyelem, ám még ekkor is elsősorban antropológiai szempontú vizsgálatok tárgyát képezték. A 19. század megvetése a ponyvairodalomnak számító művek iránt<sup>2</sup> lassanként kíváncsisággá alakult, amikor felmerült, hogy a késő antik görög

<sup>2</sup> Erwin Rohde: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. Leipzig 1876.

regények narratológiai szempontú kutatások számára is gazdag forrásként szolgálhatnak, illetve értékes referenciaanyagot nyújthatnak az etnokulturális és szexuális identitások vizsgálatához is az antikvitás kontextusában.<sup>3</sup> A magyar klasszika-filológiában Szepessy Tibor munkássága talált nemzetközi elismerésre a görög regényirodalommal kapcsolatos kutatások területén.<sup>4</sup>

Hogy a gondolatmenetben továbbhaladhassunk, mindenekelőtt szükséges meghatároznunk, mit is értünk a késő antik görög regény fogalmán. Már önmagában definiálni sem kis feladat egy olyan átmeneti műfajt, ami olyan gazdag forrásaiban és inspirációiban, mint a regény. Továbbá annak tudatában kell eljárnunk, hogy minden modern terminológia, amely manapság az antik irodalomban az egyes műfajok megkülönböztetésére és osztályozására használatos, az adott kor szemléletében nem létezett ilyen formában.<sup>5</sup> Dolgozatomban tehát az antik regénynek azt a klasszika-filológiában elfogadott, hagyományos meghatározását tekintem érvényesnek, amelyet Szepessy Tibor is megfogalmaz Héliodórosszal kapcsolatos kutatásainak bevezetésében,<sup>6</sup> azzal a nem elhanyagolható figyelmeztetéssel kiegészítve, hogy a regény fogalma egy pusztán utólag, a modern klasszika-filológia születésével egyidejűleg bevezetett terminus bizonyos formai és témabeli egyezéseket mutató irodalmi művek egy csoportba történő besorolására. A görög-római kultúra nem rendelkezett egységes megnevezéssel e műcsoportot illetően, sokféle kifejezést használtak a ma általunk regénynek tekintett szövegek leírására: *fabula* (mese), *argumentum* (valamiféle koherens, egybefüggő elbeszélés, de szindarabok esetében is használatos megnevezés), *plasma* (kitalált történet), *drama* (cselekmény, dráma, intrika).<sup>7</sup> Közös jellemzőik, amelyek valamilyen formában mégiscsak összekötik a kérdéses

---

<sup>3</sup> Massimo Fusillo: Modernity and post-modernity. In: The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel. Szerk. Tim Whitmarsh. Cambridge 2008. 321–324.

<sup>4</sup> Magyar nyelven lásd például: Szepessy Tibor: József és Aseneth története és az antik regény. Antik Tanulmányok 20, 2. (1973) 158–168. Szepessy Tibor: Héliodóros és a görög szerelmi regény. (Fejezet az antik regény történetéből.) Budapest 1987. Idegen nyelven: Szepessy Tibor: Die Aithiopika des Heliodoros und der griechische sophistische Liebesroman. In: Beiträge zum griechischen Liebesroman. Szerk. Hans Gärtner. Hildesheim–Zürich–New York–Olms 1984. 432–450. Szintén Szepessy Tibor nevéhez fűződik mind az *Aithiopika*, mind a *Leukippé és Kleitophón* magyar műfordítása is.

<sup>5</sup> Lásd Homere-Alexandre Theologitis: Pour une typologie du roman à Byzance. Les héros romanesques et leur appartenance générique. Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 54. (2004) 207–233.

<sup>6</sup> Lásd Szepessy Tibor: Héliodóros és a görög szerelmi regény. i. m.

<sup>7</sup> Tim Whitmarsh: Introduction. In: The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel. i. m. 3.

műveket, hogy mindegyik esetében hosszabb prózai elbeszélésekről van szó, kivétel nélkül fiktív szereplőket vonultatnak fel, és többé-kevésbé egységes, mindegyik műben visszatérő motívumkincsből táplálkoznak, cselekményük pedig elsősorban a szerelem körül forog. Egyes nézetek szerint az antik regény műfaja a második szofisztika szellemi terméke, azaz a Kr. u. 2. század folyamán jött létre. A regényírók műveik megalkotása során számos és sokféle forrásból táplálkoztak, amelyek között a legjelentősebbek talán a szerelmi elégia és az útleírások voltak,<sup>8</sup> de egyértelműen merítettek a klasszikus kori görög drámákból, az eposzokból, a történetírásból és retorikai művekből is. A fenti szempontok alapján hét teljes művet szokás az antik regény műfajába sorolni: Petronius *Satyriconját*, Apuleius *Metamorphoses*-ét, Charitón *Chaireas és Kallirhoé* c. művét, az ephesosi Xenophón *Anthia és Habrokomését*, *Daphnis és Chloé* történetét Longostól, valamint Achilleus Tatiós *Leukippé és Kleitophónját* és Héliodóros *Aithiopia* c. regényét, ezeken túl pedig még számos töredékes vagy kivonatolt formában fennmaradt szöveget, továbbá a *Sándor-regény* és a *Tyrosi Apollonius* történetének számos változatát.<sup>9</sup> Megkülönböztetni szokás az antik regény műfaján belül egy öt műből álló alcsoportot is, a görög szerelmi regényeket: ezek cselekményüket rendszerint a távoli, közelebről meg nem határozott múltba helyezik, főszereplőik rendszerint egy ifjú szerelmespár, akiknek szerelme az elbeszélés során számos próbát áll ki. Mindvégig hűségesek maradnak egymáshoz, és kalandjaik során távoli, rendszerint a görög-római világ periferiáján elhelyezkedő vidékekre vetődnek, történetük pedig számos megpróbáltatás után minden esetben boldog véget ér.<sup>10</sup> Ezen regények nyelvi megkomponáltsága, szerzőik nyilvánvaló érzékenysége a kifejezésmód csiszolt, világos voltára alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy megalkotóik akár retorikai képzettséggel is rendelkeztek. Nyelvi szinten alapos kidolgozottságukkal szemben cselekményük viszont az esetek túlnyomó többségében rendkívül sablonos – mindez jórészt a regények mindegyikében rendszeresen visszatérő toposzoknak köszönhető, amelyek tulajdonképpen műfaji követelményekké nőttek ki magukat.<sup>11</sup>

Ami a két általam közelebről vizsgált regényíró személyét illeti, Héliodóros sphragisát kivéve, amelyben közli saját nevét és születési helyét (Emesa városát),

<sup>8</sup> Valérie Faranton: *Achille Tatiou ou la contestation du genre romanesque*. Paris 2011. 14.

<sup>9</sup> Whitmarsh, T.: Introduction. In: *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. i. m. 2–3.

<sup>10</sup> Whitmarsh, T.: Introduction. In: *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. i. m. 9–10.

<sup>11</sup> Faranton, V.: *Achille Tatiou ou la contestation du genre romanesque*. i. m. 14–15.

semmi biztosabb adattal nem rendelkezünk életrajzukat illetően.<sup>12</sup> Regényeik datálása is hosszú tudományos vita tárgyát képezte, amelynek végeredményeképpen kialakult a konszenzus, hogy Achilleus Tatios a Kr. u 2. század végén vagy a 3. század elején élt és alkotott, Héliodóros pedig a 3. vagy a 4. században.<sup>13</sup>

A késő antikvitásnak akármely szakaszában íródott is a két regény, hatásuk a későbbi bizánci keresztény irodalomra jelentős. Igen nagy számú fennmaradt kézirat, valamint a regényeket méltató illetve elmarasztaló források sora bizonyítja, hogy a Bizánci Birodalom fennállása során mindig megtalálták olvasóközönségüket.<sup>14</sup> Nem csupán a keleti, de a nyugati keresztény hagiográfiai irodalomban is számos példát ismerünk az antik regényekből kölcsönzött szerkezeti elemekre és motívumokra, mint például a tisztaság megőrzése, az egymástól való elszakadás, az újra egymásra találás és a felismerés.<sup>15</sup> Ezen elemeket a keresztény szentéletek többnyire az elbeszélés színesítése, élvezetessé tétele céljából alkalmazzák, hogy a didaktikus jelleg mellett szórakoztató olvasmányélménnyel is szolgáljanak.

A 12. században maga a regény, mint profán szórakoztató műfaj is virágkorát élte Bizáncban, amint erről Theodóros Prodomos, Konstantinos Manassés, Eustathios Makrembolitis és Nikéas Eugenianos művei tanúskodnak. A felsorolt szerzők, akik mind a bizánci császári udvarhoz köthető személyek,<sup>16</sup> kivétel nélkül az *Aithiopika* és a *Leukippé és Kleitophón* mintájára támaszkodtak regényeik megírásakor, amelyek cselekményét maguk is egy távoli (és politeista istenvilággal operáló) múltba helyezték. Műveikkel a 12. század keresztény miliójében újjáélesztettek egy olyan pogány, antik irodalmi hagyományt, amely addig csak közvetve érezthette hatását a bizánci irodalom.<sup>17</sup> Nyelvhasználatukban is egyértelműen igazodnak antik mintaképeikhez, ugyanis többnyire ugyanazon a világos, csiszolt, atticizáló görög nyelven írják,

<sup>12</sup> ἀνήρ Φοινίξ Ἑμισήνως – Héliodóros: *Aithiopika* X, 41.

<sup>13</sup> Faranton, V.: Achille Tatius ou la contestation du genre romanesque. i. m. 16–17, ill. 22–23. A tudományos vita lefolyásáról kissé bővebben lásd jelen dolgozat I. 5. fejezetét, a regények tartalmáról lásd. II. 1.

<sup>14</sup> Joan B. Burton: *Byzantine Readers*. In: *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. i. m. 273.

<sup>15</sup> Whitmarsh, T.: Introduction. In: *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. i. m. 13.

<sup>16</sup> Burton, J. B.: *Byzantine Readers*. In: *The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel*. i. m. 274.

<sup>17</sup> Florence Meunier: Polythéisme et christianisme dans le roman byzantin du XIIe siècle. In: *Les hommes et les Dieux dans l'ancien roman. Actes du colloque de Tours, 22-24 octobre 2009*. Lyon 2012. 305–326.

amelyet Anna Komnéné is használ – szintén antik mintára – történeti műveiben.<sup>18</sup> A 12. század regényírói szemlátomást olyan, klasszikus műveltséggel rendelkező olvasóközönségnek szánták szövegeiket, amely tisztában volt az antik műfaji előzményekkel is.<sup>19</sup> Ugyan nagyrészt koruk erkölcsi felfogását tükrözik, de arról árulkodnak, hogy a 12. század regényírói tudatában voltak azoknak a morális aggályoknak, amelyet az antik regény műfaja, illetve annak felújítása támaszthatott a korabeli erkölcs, jó ízlés és az elfogadott irodalmi kánon ismerői szemében. Mégis, szemmel láthatóan arra számítottak, hogy olvasóik értékelni tudják majd a Héliodóros és Achilleus Tatiois regényeire tett utalásait, a két antik szerelmi regénnyel létesített intertextuális kapcsolatokat, amely tény bizonyítja, hogy ebben a korban mindkét antik előkép is közkézben forgott műveltebb körökben.<sup>20</sup> Ehhez képest a 13. század közepétől kezdődően a regényirodalom második hulláma Bizáncban már jelentős eltéréseket mutat az antik mintákhoz képest, elsősorban a korszakban felerősödő nyugati kulturális hatásoknak köszönhetően.<sup>21</sup>

A regény műfajának keresztény környezetbe való átültetése esetében tehát nem olyan folyamatnak vagyunk tanúi, amely szinkron módon, két térben elkülönülő, egymástól különböző kulturális közeg között zajlott le, hanem időben lezajló átmenetről, adott irodalmi hagyomány befogadása és adaptációja révén. A kulturális átültetés fogalmi meghatározása szerint, amelyet Michel Espagne dolgozott ki, minden olyan esetben, ahol egy kulturális tárgy vagy koncepció egyik közegből a másikba átkerül akár spontán módon, akár szándékos átvitel folyamán, az átültetés szükségképpen maga után vonja az adott tárgy, koncepció értelmezésének, jelentésének megváltozását, illetve akár tudatos megváltoztatását is.<sup>22</sup> Ez a jelentésbeli változás esetünkben legkönnyebben úgy érzékelhető, ha a kibocsátó közeg, tehát a késő antikvitás és a befogadó közeg, tehát a keresztény, bizánci kultúra morális kódrendszerei

<sup>18</sup> Burton, J. B.: Byzantine Readers. In: The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel. i. m. 271.

<sup>19</sup> Uo. 272. Lásd még: L. Delbó Katalin: Der byzantinische Roman im Theatron. In: Byzance et l'Occident. Janua Europae. Szerk. Egedi-Kovács Emese. Budapest 2019. 31–42. és L. Delbó Katalin: A bizánci regény közönsége. In: Klasszikus ókor, Bizánc, Humanizmus. A XII. Ókortudományi Konferencia előadásaiból. Budapest 2017. 50–62.

<sup>20</sup> Burton, J. B.: Byzantine Readers. In: The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel. i. m. 280–281.

<sup>21</sup> Burton, J. B.: Byzantine Readers. In: The Cambridge Companion to the Greek and Roman Novel. i. m. 274.

<sup>22</sup> Michel Espagne: La notion de transfert culturel. Revue Sciences/Lettres [En ligne] 1. (2013) (<http://rsl.revues.org/219> letöltés 2019. okt. 20.) 1.

közötti eltéréseket tekintjük. Az ilyen mértékű kontextusbeli váltás egyrészt azt eredményezte, hogy az antik regények értelmezése is megváltozott, bizánci szemmel nézve egészen más elemeik váltak hangsúlyossá, másrészt a befogadó közeg arra kényszerült, hogy a két kérdéses regény köré más szövegek egész sorát termelje ki, hogy azok a regények honosítását megkönnyítsék. Azzal, hogy a bizánci irodalmi kultúra birtokba vette és magába építette az antik regényt, annak egyes elemeit háttérbe szorította, másokat pedig, amelyek saját világlátásának inkább megfeleltek, kiemelt, magukat az antik műveket is új megvilágításba helyezte – másrésztől viszont az antik művek is hatást gyakoroltak új környezetükre.<sup>23</sup> Dolgozatomban kísérletet teszek rá, hogy feltárjam azon indokokat és stratégiákat, amelyek a görög regény átvitelét eredményezték bizánci kontextusba, abba az új környezetbe, mely térben kevésbé, szokásaiban, és elsősorban vallásában azonban nagy mértékben eltért attól a kultúrától, melynek produktuma volt eredetileg a szerelmi regény. Érdemesnek tartom továbbá a kultúra fogalmát is arra, hogy röviden körüljárjuk: jelen dolgozat esetében természetesen minden elitizmustól mentesen használatos fogalomról van szó, hiszen a regény természetéből fakadóan nem a magas kultúra részét képezi – a vizsgált korokban, amint ezt éppen a regény műfajának virágzása és a művek fennmaradása is bizonyítja, magas kultúra és populáris kultúra nem is váltak el élesen egymástól. E módon szemlélve a kultúra fogalmát, a szórakoztató irodalom körébe tartozó regények is érdemes tárggyá válnak, hogy kulturális átültetésként értelmezzük fennmaradásuk, hagyományozódásuk folyamatát.<sup>24</sup> Ahelyett azonban, hogy a késő antikvitás pogány közegére, amelyben a regények megszülettek, és a keresztény Bizáncria, amely átvette és saját kultúrájába beépítette őket, mint egymástól élesen elhatárolt világokra gondolnánk (elsősorban időbeli, másodsorban vallási határokkal), a későbbiekben inkább a két közeget összekötő kapcsolatok, az antik múlt és a bizánci identitás közötti összekötő elemek mentén érdemes gondolkodnunk róluk.<sup>25</sup>

Elemzésemben ki kell emelnem azt is, mennyire megragadható ez a kulturális áttétel a maga anyagi mivoltában is: Achilleus Tatioš és Héliodóros regényeinek továbbhagyományozódása ugyanis kézírataik újramásolása révén valósulhatott meg. Ezek a kódexek, melyek a regények szövegét tartalmazzák, anyagi

---

<sup>23</sup> Lásd *Béatrice Joyeux-Prunel*: Les transferts culturels. Un discours de la méthode. Hypotheses 1. (2003) 153.

<sup>24</sup> Lásd *Sébastien Morlet*: Les chrétiens et la culture. Conversion d'un concept (Ier – VIe siècle) Paris 2016. 12–13.

<sup>25</sup> Gondolatmenetemben e ponton leginkább *Béatrice Joyeux-Prunel* módszertani megfontolásaiból meríték: Les transferts culturels. Un discours de la méthode. i. m. 159–160.

bizonyítékai annak, hogy a regényeket folyamatosan olvasták, vagy legalábbis méltónak ítélték arra, hogy fennmaradjanak.

Megőrzésre és befogadásra méltónak találtattak ugyan, de nem mint a második szofisztika, vagy a pogány késő antikvitás csodálatra méltó szellemi termékei: amennyiben egy pogány mű, annak ellenére, hogy nyilvánvalóan ellentétben áll a keresztény világnézettel, mégis fennmarad tehát, mindenképpen fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy mi okból, milyen szempontból lehetett mégis releváns későbbi, keresztény olvasói számára? Szem előtt kell tartanunk, hogy az antikvitás irodalmának az a része, amely számunkra fennmaradt, egy hosszas szűrési folyamat, ha úgy tetszik, kanonizáció eredménye. A görög irodalomból az maradhatott ránk, amit a középkor keresztény olvasói olvasásra érdemesnek gondoltak – olvasásra érdemes pedig jobbra olyasmi lehetett, ami alkalmas a keresztény hit védelmére és a lelki épülésre.<sup>26</sup> Sébastien Morlet szerint két ellentétes hozzáállást tapasztalhatunk a kereszténység térnyerése utáni késő antikvitás és a középkor szemléletében, ami a görög-római kulturális örökség megőrzését illeti. Egyrésztől megfigyelhető az az igény Bizáncban, hogy új, tisztán keresztény és minden pogány hatástól megtisztított identitást építsenek fel maguknak<sup>27</sup> – paradox módon az emellett kardoskodó értelmiség maga is az antik retorika eszközeivel érvel álláspontja mellett, így akaratlanul is a pogány görög kultúra örököseivé válnak.<sup>28</sup> Másrésztől jelen van az a nézet is, miszerint érdemes felhasználni az ókor vívmányait a keresztény lélek oktatására, elméjének pallérozására, még akkor is, ha ezek a szellemi fegyverek pogány eredetűek – utóbbi vélemény minden valószínűség szerint Alexandriából, Philóntól és körétől származik.<sup>29</sup> Feltehetően annak köszönhető a görög regények továbbélése is, hogy végeredményben az utóbbi nézet talált több támogatóra, és – minden bizonnyal stilisztikai értékük, csiszolt nyelvezetük, és amint azt a későbbiekben bizonyítani igyekszem, a bennük található számos, a keresztény erkölcsöknek tulajdonképpen megfelelő motívum miatt – az antikvitás irodalmának megőrzésre méltó kánonjába kerülhettek.

### I.3. A 3–4. század, az átmenetek kora. Jelentős változások a Mediterraneumban és a bizánci identitás létrejötte

A Bizánci Birodalom, az a földrajzi közeg, amelyben az antik regény műfajának kereszténnyé válása lezajlott, és ahol Achilleus Tatios és Héliodóros hagiográfiai

<sup>26</sup> Morlet, S.: *Les chrétiens et la culture*. i. m. 17.

<sup>27</sup> Morlet, S.: *Les chrétiens et la culture*. i. m. 25. és 200–201.

<sup>28</sup> Morlet, S.: *Les chrétiens et la culture*. i. m. 37.

<sup>29</sup> Morlet, S.: *Les chrétiens et la culture*. i. m. 18, 25, 221.



hagyománya kialakult, a Földközi-tenger medencéjének keleti felét foglalta magába, legfontosabb területei közé tartozott a Balkán-félsziget, Anatólia, Szíria és Egyiptom. Új Rómaként emelkedett fel a Római Birodalom kettészakadása után, annak örököséként, amelytől azonban élesen igyekezett elhatárolni is önmagát, mint immár keresztény államot.<sup>30</sup> Önmeghatározásukat illetően a bizánciak, csakúgy, mint a regény műfaja esetében, különböznek attól, ahogyan a modern klasszika-filológia és a történettudomány tekintenek rájuk: semmi esetre sem nevezték magukat „bizánci”-nak. Identitásuk két legfontosabb eleme rómaiságuk és kereszténységük volt tehát, emellett azonban érdemes tekintetbe vennünk, hogy mind nyelvi, mind etnikai szempontból rendkívül vegyes, ráadásul mintegy ezer éven át fennálló államról van szó, így identitásuk meghatározása is szükségképpen komplex feladat.<sup>31</sup> A görög nyelv használata sem lehet kizárólagos meghatározó eleme a bizánci kultúra egészének (különösen igaz ez Egyiptomra, Szíriára és Palesztinára, ahol a görög nyelv mindig is a helyi nyelvek mellett létezett), és bár a bizánci irodalom jelentős része görögül íródott, ez sem tekinthető abszolútumnak, hiszen Iustinianus korában például a latin nyelv használata volt predomináns. Tovább bonyolítja a problémát, hogy csakúgy, mint az antik görögység esetében, Bizáncban is az őket körülvevő „barbárok” ellenében alakult ki saját, „civilizált”, római önképük, illetve egyes korszakokban a nyugati kereszténység ellenében vált hangsúlyossá „ortodox” keresztény mivoltuk is.<sup>32</sup> Általánosságban, mindezen tényezők figyelembe vételével azonban mégis kijelenthető, hogy mai szemléletünkben, ami a bizánci kultúrát illeti, mégiscsak a görög elem a leghangsúlyosabb, akkor is, ha tudatában vagyunk, hogy valójában egy multikulturális és soknyelvű, ráadásul fennállásának évszázadai során jelentős területi változásokon keresztülmenő államról beszélünk.<sup>33</sup>

Amint azt Paul Veyne is kimutatja, a Kr. u. 4. század, amelynek folyamán a Római Birodalom keleti és nyugati fele közötti különbségek kirajzolódtak, és a két terület elhatárolódni kezdett egymástól, olyan időszak volt, amelyben a pogány vallások és a kereszténység még mindig egymás mellett léteztek.<sup>34</sup>

<sup>30</sup> *Jonathan Shepard*: General Introduction. In: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, c. 500–1492. Szerk. Jonathan Shepard. Cambridge 2008. 6.

<sup>31</sup> *Shepard, J.*: General Introduction. In: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, c. 500–1492. i. m. 5.

<sup>32</sup> *Shepard, J.*: General Introduction. In: *The Cambridge History of the Byzantine Empire*, c. 500–1492. i. m. 9–20.

<sup>33</sup> *Mark Whittow*: Geographical Survey. In: *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Szerk. Elizabeth Jeffreys – John F. Haldon – Robin Cormack. Oxford 2009. 219–220.

<sup>34</sup> *Paul Veyne*: *Quand notre monde est devenu chrétien* (312 – 394). Paris 2007. 137.

Veyne úgy látja, hogy I. Constantinus császár, miközben még tudatosan fenntartotta ezt a kettősséget a birodalomban, valójában nem tervezett radikális, az egész birodalmat gyökeresen megváltoztató vallási reformokat, sem pedig nem volt részéről tudatos lépés a birodalom súlypontjának keletre helyezése azzal, hogy Constantinopolist tette székhelyévé. Constantinus halálát követően még két-három generációra volt szükség ahhoz, hogy ez a hangsúlyeltolódás ténylegesen megvalósuljon, és inkább befolyásolták azt gazdasági és politikai tényezők, mintsem az uralkodó személyes vallási vagy ideológiai meggyőződése.<sup>35</sup>

A Római Birodalom fokozatos kettészakadásával egyidejűleg számos más fontos változás is lezajlott a Mediterraneum térségében. Ezek a folyamatok mind hosszú idő, a braudeli értelemben vett „longue durée” leforgása alatt megfigyelhetőek és ezen a szinten értelmezendők. Ebben az időben zajlik tehát a fokozatos áttérés keresztény hitre a különféle pogány vallásokról. Ugyanekkor valósul meg a könyv formátumának „modernizációja” is, a papirusz mint anyag, valamint a tekercsforma fokozatos elhagyásával egyre inkább elterjed a pergamen és a kódexforma használata is, továbbá a birodalom gazdasági és politikai súlypontja nyugatról keletre helyeződik át, mindeközben – és nem mindezen folyamatoktól függetlenül pedig új kultúra születik: a bizánci.

A korszak kulturális központjainak számító városokban, például Alexandriában, Constantinopolisban, Berytosban, illetve Gazában töretlenül folytatódik a könyvgyártás a laikus olvasóközönség számára, ezekben a virágzó szellemi közegekben érezhető a szándék a pogány görög-római kultúra életben tartására is. Ugyanekkor azonban a szerzetesi létforma megjelenésével Keleten, és a kolostorok létrejöttével a kultúra megőrzésének és továbbhagyományozásának új módja van kialakulóban, és amint az a későbbi tendenciákból ismeretes, válik majd a kódexmásolás és az antik örökség megőrzésének elsődleges letéteményésévé.<sup>36</sup>

A görög regényeknek tehát ebben az átmeneti, bizonytalan korszakban és kontextusban kellett biztosítaniuk önnön túlélésüket. A tény, hogy közülük éppen az általunk vizsgált két mű, az *Aithiopika* és a *Leukippé és Kleitophon* került ki a legelőnyösebb módon, feltehetően annak köszönhető, hogy szintén ilyen átmeneti természetű, különféle értelmezésekre nyitott és rendkívül alkalmas szövegekről van szó, amelyek épp oly heterogén jellegűek, mint az a korszak, amelynek szellemi termékeiként megszülettek.

<sup>35</sup> Veyne, P.: Quand notre monde est devenu chrétien. i. m. 138–140.

<sup>36</sup> John Lowden: Book Production. In: The Oxford Handbook of Byzantine Studies. i. m. 462–470.

#### I. 4. Források: ismert dokumentumok, új megközelítés

A dolgozatomban felhasznált irodalmi és történeti forrásokat illetően feltétlenül szükségesnek tartom leszögezni, hogy kizárólag kiadott, a klasszika-filológia számára már régóta ismert szövegekről van szó. Jelen dolgozat nem további, mindezidáig ismeretlen források felvonultatásával igyekszik hozzájárulni Achilleus Tatios és Héliodóros bizánci recepciótörténetének tanulmányozásához, hanem abban a reményben, hogy pertinens és fontos új kérdéseket képes felvetni vizsgálatának tárgyával kapcsolatban. Ha olyan szempontból vizsgáljuk őket, hogy mennyiben nyújtanak világosabb képet az antik regényirodalom keresztény (re)interpretációjáról, talán jobban megérthetjük a bizánci befogadó közeg viszonyát a regény műfajához.

Mivel a Kr. u. 6. századtól a 10. századig rendkívül kevés forrás áll rendelkezésünkre a bizánci társadalom fejlődéséről, és a kevés rendelkezésre álló szöveg is jobbra a társadalom vezető rétegére koncentrálnak, amennyiben egy kutató figyelmét az általánosabb társadalmi tendenciák vizsgálatára fordítja, egyéb források híján bizonyos típusú irodalmi forrásokra kénytelen hagyatkozni – természetesen nem irodalmi szempontból elemezve azokat. Michel Kaplan megállapítása szerint a hagiográfiai irodalom az ilyen szempontú kutatások számára is értékes tartalommal szolgál, mivel ezek az elbeszélések a szentség mibenlétének ábrázolása révén híven tükrözik annak a kornak a mentalitását, és gyakran társadalmi struktúráját is, amelyben születtek, és amelyben terjedtek – ráadásul nem ritkán nyilvános, széles rétegeknek szánt felolvasás révén. Michel Kaplan azt javasolja, hogy az ilyen jellegű kutatás során kétféle megközelítést alkalmazzunk az irodalmi forrásszövegekkel kapcsolatban. Egyrészt filológiai elemzés révén feltárhatjuk a szövegek szerkezetét, a közeget, melyben létrejöttek és rekonstruálhatjuk a közönséget is, amely számára íródtak. Másrészt diakrón szempontból vizsgálva őket, tekinthetünk rájuk történeti forrásként is.<sup>37</sup> Ebből a szemléletből kiindulva elsősorban tekintsük úgy Héliodóros és Achilleus Tatios regényeit, mint azon átmeneti korszak tanúit, amelyben létrejöttek. Egyszerre hordozzák magukon az antik múlt és a születőben lévő keresztény kultúra jegyeit, másodsorban pedig ne feledkezzünk meg arról, hogy hosszú utóélettel rendelkező művekről beszélünk, amelyeknek elsősorban éppen ez az utóélet ad különleges jelentőséget, hiszen olvasóik az évszázadok folyamán eredeti közegükből kiszakítva már egészen más mentalitással olvasták őket, mint keletkezésükkor.

<sup>37</sup> Les saints et leur sanctuaire à Byzance. Textes, images et monuments. (Byzantina Sorboniensia 11.) Szerk. Catherine Jolivet-Lévy – Michel Kaplan – Jean-Pierre Sodini. Paris 1993.

Meggyőződésünk, hogy mind *Leukippé* és *Kleitophón* regénye, mind az *Aithiopika* olyan szövegek, melyek annak ellenére, hogy nyilvánvalóan pogány kontextusban íródtak, számos olyan elemet tartalmaznak motívumkincsük és az általuk mozgósított toposzok szintjén, amelyek egy keresztény olvasó számára lehetővé teszik, hogy keresztény, vagy a keresztény értékekkel megegyező mondanivalót véljen felfedezni a szövegben. Jelen dolgozat második részében kísérletet teszünk ezen elemek számba vételére. Másrészt, amennyiben Héliodóros és Achilleus Tatioz hagiográfiai hagyományának kialakulását szeretnénk rekonstruálni, elengedhetetlen az is, hogy egyenként megvizsgáljuk mindazon szövegeket, amelyek említést tesznek róluk, kezdve a legkorábbival, majd végigkövetve őket a bizánci birodalom fennállásának egész időtartamán. Ahhoz, hogy teljes képet kapjunk e hagyományról, meg kell vizsgálnunk annak egy speciális vonulatát is, a már korábban említett Szent Galaktión életét, amelynek két változata is ránk maradt.

### I. 5. A regényírók datálásáról, kronológiai kérdések. Olvasási szokások Bizáncban. A profán és vallásos irodalom közötti átmenet

A görög regények abszolút és relatív kronológiájának felállítása hosszú tudományos vita tárgyát képezte. Erwin Rohde 1876-ban megjelent, *Der griechische Roman und seine Vorläufer* c. művében Héliodóros *Aithiopiká*ját Aurelianus császár uralkodásának idejére (Kr. u. 270–275) datálta,<sup>38</sup> azonban a 20. század további kutatásai megdöntötték ezt a nézetet, sőt, Pierre Grimal meglátása szerint azt is bizonyították, hogy a műfaj keletkezése jóval korábbra tehető a korábban feltételezett második századnál.<sup>39</sup> Rohde tekintélyének megrendülése nyomán Marchinus Van der Valk<sup>40</sup> és Aristide Colonna<sup>41</sup> mutattak rá, hogy az *Aithiopika* kilencedik könyvében Syéné ostromának leírása rendkívüli módon hasonló Nisibis ostromának leírásához Julianusnak II Constantius császárhoz írott első Panegyricusában, és megfogalmazták azt a feltételezést, miszerint Héliodóros ebből a szövegből inspirálódhatott.<sup>42</sup> Megállapításaikból

<sup>38</sup> Rohde, E.: *Der griechische Roman und seine Vorläufer*. i. m.

<sup>39</sup> Pierre Grimal: Introduction. In: *Pierre Grimal: Romains grecs et latins. Textes présentés, traduits et annotés par Pierre Grimal*. Bibliothèque de la Pléiade. Paris 1958. XI–XIII.

<sup>40</sup> Marchinus Van der Valk: Remarques sur la date des Éthiopiens d'Héliodore. *Mnemosyne* 9. fasc. 2. (1940) 97–100.

<sup>41</sup> Aristide Colonna: (1950) „L'assiduo del Nisibis del 350 d. C. e la cronologia di Eliodoro Emiseno”, in *Athenaeum* 28, 79–87.

<sup>42</sup> Lásd még Szepessy Tibor: Héliodóros és a görög szerelmi regény. i. m. 174–192.

indult ki Christian Lacombrade is, aki Héliodóros születését 335–340 körülre teszi, az *Aithiopikát* 360–367 körülre datálja, tehát azt feltételezi, hogy közvetlenül a fent említett nisibisi ostrom után íródott.<sup>43</sup> Más kutatók, például Alain Billault azonban ugyan nem tartják meggyőzőnek a fenti gondolatmenetet, az *Aithiopika* keletkezését mégis a Kr. u. 4. századra datálják.<sup>44</sup>

Achilleus Tatiosról Rohde és Grimal még úgy gondolták, hogy Héliodóros szolgai utánzója lehetett,<sup>45</sup> ugyanakkor a 4. századnál később nem alkothatta meg regényét.<sup>46</sup> Jean-Philippe Garnaud 1991-es szövegkiadásában ugyanakkor terminus ante quem-ként már a Kr. u. 2. század végét jelöli meg, ezzel pedig jóval korábbra helyezi Achilleus Tatiost Héliodórosnál.<sup>47</sup> Ez a datálás a 20. század papirologiai eredményeire támaszkodik, nevezetesen a P. Med. 124 és a P. Oxy. 3836<sup>48</sup> jelzetű, két Kr. u. 2. századi papirusztöredékre, melyek a Leukippé és Kleitophón töredékeit tartalmazzák.

A tudományos viták tehát arra az eredményre vezettek, hogy Achilleus Tatios a 2., míg Héliodóros feltehetően a 4. században alkotott. Hosszú utóéletük során mind a két regény nagy népszerűségnek örvendett, főként a Bizánci Birodalom területén, amint arról nagy számú fennmaradt kéziratuk tanúskodik.<sup>49</sup> További érdekesség Héliodóros kiadástörténetét illetően, hogy

<sup>43</sup> *Christian Lacombrade*: Sur l'auteur et la date des Éthiopiens. *Revue des Études Grecques* 83, fasc. 394–395. (1970) 85–87.

<sup>44</sup> *Alain Billault*: La création romanesque dans la littérature grecque à l'époque impériale. Paris 1991. 7.

<sup>45</sup> E ponton feltétlenül le kell szögeznünk, hogy az eredetiség kritériuma az antik irodalom, és főként a görög regények esetében egészen más súllyal van jelen, mint a modern irodalomban. Az eredetiség antik szemszögből úgy sosem feltétele az értékes mű megalkotásának, ahogyan manapság, sőt, a nagy elődök imitációja, vagy intertextuális megidézése olyan eljárások, amelyeket az antik (és középkori) olvasók nagyra értékelték. Ennek tükrében tehát világos kell, hogy legyen számunkra, hogy az antik regényírók nem műveik cselekményének eredetiségével akartak kitűnni, hanem hosszú irodalmi hagyományokhoz kapcsolódva olyan szövegek megalkotását tűzték ki célul, melyek éppen formuláris jellegük, valamint számos epikus, drámai, szónoki, historiográfiai, illetve akár természettudományos előzményszöveggel létesített kapcsolataik révén váltak értékessé. Vö. *Faranton*, V.: Achille Tatius ou la contestation du genre romanesque. i. m. 19.

<sup>46</sup> *Grimal*, P.: *Romans grecs et latins*. i. m. 518.

<sup>47</sup> *Jean-Philippe Garnaud*: Introduction. In: *Achilleus Tatios, Le roman de Leucippe et Clitophon*, (Ford. *Jean-Philippe Garnaud*) Paris 1991. VIII – IX. Vö. még *Bryan Peter Reardon*: *Courants littéraires grecs des IIe et IIIe siècles après J. C.* Paris 1971. 334, 402.

<sup>48</sup> *Achille Vogliano*: Un papiro de Achille Tazio. *Studi italiani de Filologia Classica* XV. (1938) 121–130. és *Peter J. Parsons*: 3836. Achilles Tatius 3.21-3. The Oxyrinchus Papyri 56. (1989) 62–65.

<sup>49</sup> *Patrick Robiano*: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatius et d'Héliodore d'Émèse :

a reneszánsz korban az *editio princeps* egy Corvina kódex alapján készült el – arról is tudomásunk van tehát, hogy a regény a Bizánci Birodalom hanyatlását követően Magyarországra is eljutott.<sup>50</sup> Hogy jobban megérthessük a regényirodalom helyzetét bizánci kontextusban, mindenképp rövid kitékintést kell tennünk a bizánci olvasási szokásokkal kapcsolatos kutatásokra is. A téma komplexitása, valamint a rendelkezésünkre álló direkt forrásanyag szűkössége, és az indirekt forrásanyag sokrétősége okán tudatában kell lennünk, hogy rendkívül töredékes képpel rendelkezünk a könyvkultúráról és az olvasás mindennapi szerepéről Bizáncban.<sup>51</sup> Mindenképpen tekintetbe veendő szempont a profán és vallásos irodalom (ide számítva nem csupán a teológiai értekezéseket, de a liturgiai tartalmú kódexeket és a szentéleteket is) aránya a bizánci korból ránk maradt kéziratok között: utóbbi kb. 90%-os, túlnyomó többségben van, ebből a tényből pedig már eleve következtetéseket vonhatunk le a pusztán szórakoztató jellegű, profán irodalom szerepéről az adott társadalomban. Az adat arra enged következtetni, hogy a profán irodalom, különös tekintettel a pogány, antik regényekre, csak rendkívül szigorú szűrőn keresztül tudott hagyományozódni, a szövegek hagyományozása során a fő szempont pedig azok hasznossága volt, keresztény szempontból.<sup>52</sup> A leginkább elterjedt, legnépszerűbb könyvek azok voltak, amelyeket leghasznosabbnak ítélték a keresztény szemléletű nevelésre, ezek között is a legnagyobb számban hagiográfiai elbeszéléseket találunk.<sup>53</sup>

Jelen dolgozat esetében a hagiográfiai irodalomra való kitérést az is igazolja, hogy rendelkezünk a vizsgált két szerelmi regény keresztény folytatásával, Szent Galaktión életének két fennmaradt változatában. A szentéletrajz az antik regényirodalom és a bizánci hagiográfia közötti kontinuitás mintapéldája. Onomasztikai szempontból egészen nyilvánvaló, hogy Achilleus Tatiós művéhez kapcsolódik: Galaktión Leukippé és Kleitophón gyermeke.<sup>54</sup> Ami a szentéletrajz földrajzi dimenzióit illeti, a toponímiában is kapcsolódási pontot fedezhetünk fel az antik intertextusokkal: a szent szülővárosa Emesa,

---

La lecture des Passions de Galaction et d'Épistèmè. L'Antiquité Classique 78. (2009) 148–149.

<sup>50</sup> A szóban forgó kézirat: München, Bayerische Staatsbibliothek (BSB) Cod.graec. 157.

<sup>51</sup> *Guglielmo Cavallo: Lire à Byzance.* Ford. P. Odorico és A. Segonds, Paris 2006. 3.

<sup>52</sup> *Guglielmo Cavallo: Lire à Byzance.* i. m. 3–4.

<sup>53</sup> *Guglielmo Cavallo: Lire à Byzance.* i. m. 149.

<sup>54</sup> *Heinrich Dörrie: Die griechischen Romane und das Christentum.* *Philologus* 93. (1938) 273–276. és *Ben Edwin Perry: The Ancient Romances. A Literary-Historical Account of Their Origin,* Berkeley–Los Angeles 1967. 346.

Héliodóros születési helye.<sup>55</sup> Ez az eljárás nyilvánvalóan nem a regényirodalom helyébe akarja azonban léptetni a hagiográfiát: a tény, hogy nem valamely antik regény moralizáló, a keresztény erkölcsökhöz igazított átíratáról van szó, hanem a *Leukippé és Kleitophón* cselekményének egyenes folytatásáról a következő generáció életének elbeszélésével, azt bizonyítja, hogy a cél inkább a két regény előzményként való, visszamenőleges beépítése a keresztény, bizánci irodalomba.<sup>56</sup>

Az *Aithiopika* és a *Leukippé és Kleitophón* esetében tehát irodalmi szempontból már alaposan vizsgált szövegekről beszélhetünk, ellenben bizánci recepciótörténetük teljes áttekintésére mindmáig igen kevés vállalkozás történt. Patrick Robiano rövid összefoglalójából<sup>57</sup> kiindulva tehát kísérletet teszünk annak a legitimációs folyamatnak a rekonstruálására, amelynek során a pogány regényirodalom e két képviselőjének olvasói, hogy morális alapot biztosítsanak számukra, olyan keresztény tartalmakkal ruházták fel őket és szerzőiket, amelyek elkendőzték a keresztény erkölcsökkel sok esetben ellenkező tartalmukat.

## II. Forráselemzés: Új szempontok Héliodóros és Achilleus Tatios bizánci recepciója kapcsán

Dolgozatom második részében közelebbről bemutatom az általam felhasznált forrásszövegeket és a módszert, amellyel közelítettem hozzájuk, megvizsgálom a közöttük esetlegesen fennálló kapcsolatokat, nagy hangsúlyt fektetve arra, hogy kiemeljem korlátaikat is.

Mielőtt azonban sorra vennénk a regények befogadástörténetéről tanúskodó forrásokat és elemeznénk azokat, röviden érdemes azt is meggondolnunk, mi az oka annak, hogy rendkívül kevés és szűkszavú forrással rendelkezünk Achilleus Tatios és Héliodóros személyét illetően. Tekintetbe kell vennünk azt is, hogy a szerző alakja milyen jelentőséggel bírt a késő antik Római Birodalom és Bizánc irodalmában: amennyiben forrásaink hallgatnak a két regényíróról, mint történeti személyekről, annak az lehet-e az oka, hogy egész egyszerűen közrendű személyekről beszélünk, vagy esetleg az, hogy a bizánci olvasóközönség számára kis fontossággal bíró kérdés volt adott irodalmi művek

---

<sup>55</sup> Robiano, P.: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatiüs et d'Héliodore d'Émèse : La lecture des Passions de Galaction et d'Épistémè. i. m. 145.

<sup>56</sup> Robiano, P.: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatiüs et d'Héliodore d'Émèse : La lecture des Passions de Galaction et d'Épistémè. i. m. 152.

<sup>57</sup> Robiano, P.: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatiüs et d'Héliodore d'Émèse : La lecture des Passions de Galaction et d'Épistémè. i. m. 159–160.

befogadása során, hogy ki volt a szerzőjük? Utóbbi feltételezésnek ellentmond az a tény, hogy egyes források igenis hangsúlyozzák, hogy mindketten megtértek művük megírása után. Lehet-e szó arról, hogy a regényírókat bemutató, bőbeszédűbb források mára elvesztek? Nyilvánvaló, hogy az ókor és Bizánc irodalmának jelentős része az évszázadok során elveszett, részben a Kr. u. 4–5. század folyamán a tekercs alakú könyvekről a kódex formátumra való áttérés következtében, valamint a korszak általános társadalmi és gazdasági tendenciái okán – remekül példázza mindezt az a tény, hogy a Phótios *Bibliothékéjében* kivonatolt művek jelentős részét kizárólag tőle, és kizárólag ebben a formában ismerjük. Igaz azonban az is, hogy Charitón vagy Longos, illetve sok más antik szerző életéről is csupán műveikből van tudomásunk, így véleményem szerint meg kell elégednünk azzal a magyarázattal, hogy az antik alkotók személye leggyakrabban teljesen másodlagos volt művükhöz képest – legalábbis a bizánci olvasóik számára.

Megjegyzendő továbbá, hogy az általunk vizsgált forrásokban Héliodóros és Achilleus Tatios egymáshoz rendkívül hasonló alakokként jelennek meg, alakjaik között a földrajzi elhelyezkedést kivéve gyakorlatilag nincs számottevő különbség. Éppen ezért tűnt a témaválasztás során kézenfekvőnek az is, hogy ne egyiküket vagy másikat kiválasztva vizsgáljam meg visszamenőleges kereszténnyé válásuk folyamatát, hanem egy egységként kezelve őket, ugyanannak a kulturális integrációs folyamatnak részeiként tekintsek rájuk. Forrásszövegeink vizsgálata során az alábbi gondolatok mentén haladunk majd: először is kiemeljük a két regény, az *Aithiopika* és *Leukippé és Kleitophón* történetének szövegében az összes olyan motívumot, amelyek – keresztény szemmel olvasva – alapot adhattak arra, hogy mögöttes keresztény tartalmat feltételezhessenek bennük. Ezután részletesebben elemezzük Szent Galaktión életét, majd kronológiai sorrendben haladva megvizsgáljuk az összes olyan bizánci forrást, amely említést tesz a két regényíró valamelyikéről, feltérképezve a közöttük fennálló kapcsolatokat és ellentmondásokat. Célunk nem az, hogy hű képet alkossunk a két szerzőről, mint történeti személyekről, hanem hogy bemutassuk, mi módon képes egy keresztény társadalom önnön pogány előzményeiből olyan ideálokat alkotni, amelyek teljes egészében megfelelnek saját normarendszerének.

## II. 1. Pseudo-keresztény motívumok a késő antik regényekben

Kutatásom központi kérdése a legegyszerűbben a következőképpen fogalmazható meg: mi készítette arra a bizánci olvasóközönséget, hogy forgassák és



továbbhagyományozzák Héliodóros és Achilleus Tatios regényeit? Mindenekelőtt le kell szögeznünk, hogy a két regény esetében valóban szórakoztató irodalomról beszélhetünk, fordulatos cselekményük bármely korban alkalmas a gyönyörködtetésre. Nem érdemes elvont fogalomként, esetleg kizárólag vallásos szövegekre fogékony közönségként gondolnunk a bizánci olvasókra sem: éppen úgy élvezetet lelhetnek a szerelemmel, szenvedéllyel és kalandokkal teli elbeszélésekben, ahogyan manapság is minden társadalmi réteg fogyasztója az ilyen jellegű populáris kultúrának. Ezen túl azonban valószínűnek tartom azt is, hogy egy átlagos műveltséggel rendelkező bizánci olvasó, amennyiben a szöveg mögé is igyekezett látni, egész sorozatát találta a fenti regényekben olyan motívumoknak, amelyek azok esetleges keresztény olvasatát is lehetővé tették. Ezen a ponton érdemes leszögezni, hogy meglátásom szerint nem későbbi betoldásokról van szó: a kérdéses motívumok kezdettől jelen voltak a szövegekben, azonban eredetileg vagy minden keresztény kontextus nélkül, vagy pedig, mint egy kétszólamú dallam, akár tudatosan homályban hagyva az olvasót eredetük és értelmük felől. Ne feledkezzünk meg róla, hogy a 2. század végén, a *Leukippé és Kleitophón* feltételezett keletkezési idején a kereszténység már jelentősen elterjedt a Római Birodalomban, Héliodóros működésének valószínűsíthető idején, a 4. században pedig már a szabad vallásgyakorlat is biztosított volt az egyre nagyobb befolyásra szert tett kereszténység számára. Nincs tehát okunk feltételezni, hogy egyik vagy másik auktor, még ha maguk nem is voltak megkeresztelve, regényeik pedig egyértelműen pogány háttérükről tanúskodnak, ne lett volna tisztában a kereszténység által mozgósított motívumvilággal, illetve ne számítottak volna rá, hogy keresztények is (az erkölcstelen cselekmény miatti esetleges rosszallással) kézbe veszik majd regényeiket.

A két regényben tehát az alábbi motívumok látszanak alkalmasnak arra, főként ha összességében vesszük őket számításba, hogy egy későbbi, keresztény olvasó számára azt a benyomást keltsék, mintha keresztény háttérű művel állnának szemben.

Az erkölcsi tisztaság mindkét műben rendkívül nagy hangsúlyt kap, az ifjú szerelmesek szüzességének megőrzése a boldog viszontlátásig és a házasságkötésig különös fontossággal bír.<sup>58</sup> Achilleus Tatiosnál, különösen Kleitophón

<sup>58</sup> *Ilaria Ramelli*: Les vertus de la chasteté et de la piété dans les romans grecs et les vertus des chrétiens : le cas d'Achille Tatius et d'Héliodore. In: Passions, vertus et vices dans l'ancien roman. Actes du colloque de Tours, 19-21 octobre 2006, organisé par l'université François-Rabelais de Tours et l'UMR 5189, Histoire et Sources des Mondes Antiques. Lyon 2009. 149–168. Ramelli szintén nem egyirányú folyamatként értelmezi a regényirodalom hatását a bizánci keresztény irodalomra, az ő meglátása szerint is elképzelhetőek már Achilleus Tatios és Héliodóros

alakjának ábrázolása esetében ez az elem már kissé parodisztikus, komikus színezetet ölt, de Héliodórosnál egészen komolyan veendő kritérium: καθαρὸν ἑμαυτὴν ὥσπερ φυλάττω καὶ μέχρι θανάτου φυλάξασα καὶ καλὸν ἐντάφιον τὴν σωφροσύνην ἀπενεγκαμένη,<sup>59</sup> jelenti ki Kharikleia különös eltökéltséggel már rögtön az elbeszélés kezdetén.

A szerelmespár házasságkötése, akárcsak a keresztény szemlélet szerint, mindkét regényben örökre szóló, szent kötelék.

Az isteni gondviselés, mint az események alakító tényezője Héliodórosnál mindenütt jelen van, nem csupán az antik görög *tyché*nek megfeleltethető vak-sors taszítja szerencsétlenségekbe Theagenést és Kharikleiát, hanem az isteni jelenlét vezérli őket céljuk és boldogságuk felé.

Vizsgálatra érdemes Achilleus Tatios regényében a kert motívuma is: itt, Kleitophón apjának kertjében vált szót egymással első alkalommal a szerelmespár, innen indulnak ki az események, melyek messze sodorják őket az atyai háztól és a kezdeti idilli állapotukból. A szöveg a *παράδεισος* kifejezést használja a kert megjelölésére – ez a szó keresztény olvasók számára szükségképpen felidéri az Édenkertet és az első emberpár kiűzetésének bibliai történetét. Ráadásul a szerelmespár első négy szemközti párbeszédét a kert részletes leírása előzi meg az elbeszélésben.<sup>60</sup> Az ekphrasis számos, Leukippé szépségét szimbolizáló virág mellett említ egy szőlőtőkét is, amelyen szőlőfürtök csüngenek: a szőlő a pogány, görög-római vallás kontextusában elsősorban Dionysost/Bacchust juttatná az olvasó eszébe, keresztény szemmel olvasva a szöveget viszont Krisztus-szimbólummá válik. Kapcsolatot fedezhetünk fel továbbá a meghaló-feltámadó istenség Dionysos és a megváltó Krisztus alakja között is, amint arra – a szóban forgó ekphrasist is idézve – Glen Bowersock és Courtney Friesen is felhívták a figyelmet.<sup>61</sup> Annál is inkább, mivel a második könyv elején Achilleus Tatios

---

korában is kölcsönhatások a keresztény és a pogány kultúra között, ily módon nem elképzelhetetlen az sem, hogy egyes „álkeresztény” elemekre tudatosan építenek az antik regények.

<sup>59</sup> *Héliodóros*: Aithiopia I, VIII, 3. „Amilyen tiszta voltam, olyan tisztának őrzöm meg magamat halálomig, és ártatlanságom lesz hófehér szemfödelem!” – Szepessy Tibor ford.

<sup>60</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón I, XV, 4.

<sup>61</sup> *Courtney J. P. Friesen*: Dionysus as Jesus: The Incongruity of a Love Feast in Achilles Tatius's Leucippe and Clitophon 2.2. *Harvard Theological Review* 107. (2014 április) 222–240. és *Glen W. Bowersock*: *Fiction as History: Nero to Julian*. Berkeley–Los Angeles 1994. 126. Bowersock meglátása szerint kevésbé valószínű, hogy Achilleus Tatios parodisztikus elemként építene keresztény utalásokat regénye szövegébe, amint azt mások javasolták, ellenben az, hogy tudatosan von párhuzamot Dionysos mítosza és a keresztény eucharisztikus rítusok között, nagyon is valószínű. Más aspektusaiban a regény azonban tagadhatatlanul mutat humoros, parodisztikus jegyeket.

egy Dionysos tiszteletére rendezett lakoma keretében beépíti szövegébe a bor eredetmítoszatát is. A narratív keret az utolsó vacsora történetére tett utalásként is olvasható, víz borrá változtatásának motívuma pedig elkerülhetetlenül a kánai menyegző evangéliumi történetét idézi fel az olvasóban.<sup>62</sup> Bowersock véleménye szerint Achilleus Tatios minden kétséget kizáróan Szent Lukács evangéliumára támaszkodott forrásszöveggént a kérdéses jelenet megalkotásakor.<sup>63</sup>

Visszatérve a fentebb említett paradicsomi kert leírásához, ugyanebben a jelenetben, mielőtt Kleitophón első alkalommal megszólítaná, Leukippé éppen egy páván nyugtatja pillantását. Ez a madár mind a pogány ikonográfiában, mind a keresztény szimbólumok sorában a halhatatlanság jelképe, és rendszerint temetkezési kontextusban jelenik meg a képi ábrázolásokon, akár az Elysiumi mezőkön, akár a Paradicsomban.<sup>64</sup> A páva motívuma tehát nem ment keresztül különösebb jelentésbeli változáson, a bizánci művészetben is leggyakrabban életfa – vagy kút-motívummal együttes ábrázolásban az örök élet, a feltámadás szimbóluma. A motívum eredete egy, még a kereszténység előtti időkből származó hiedelemből vezethető le, amely szerint a páva húsa halála után nem szenved kárt, érintetlen marad.<sup>65</sup>

További visszatérő motívum, amely Szent Galaktión legendájában is további folytatásra lel, a házaspár, akik hosszú időn keresztül gyermekáldás nélkül maradnak<sup>66</sup> – ez az elem párhuzamba állítható a bibliai Zakariás és Erzsébet, Keresztelő Szent János szüleinek alakjával.

<sup>62</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón II, 2, 4-5: „Ὁ Διόνυσος ἐπαινεῖ τῆς φιλοφροσύνης τὸν ποιμένα καὶ αὐτῷ προτείνει κύλικα φιλοτησίαν. Τὸ δὲ ποτὸν οἶνος ἦν. Ὁ δὲ πῶν ὑφ ἡδονῆς βακχεύεται καὶ λέγει πρὸς τὸν θεὸν ἴπόμεν, ὦ ξένη, σοὶ τὸ ὕδωρ τοῦτο τὸ πορφυροῦν; , οὐ γὰρ ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ χαμαὶ ῥέον. Τὸ μὲν γὰρ εἰς τὰ στέρνα καταβαίνει καὶ λεπτήν ἔχει τὴν ἡδονήν: τοῦτο δὲ καὶ πρὸ τοῦ στόματος τὰς ῥίνας εὐφραίνει καὶ θιγόντι μὲν ψυχρόν ἐστιν, εἰς τὴν γαστέρα δὲ καταθρόν ἀνάπτει κάτωθεν πῦρ ἡδονῆς. Καὶ ὁ Διόνυσος ἔφη ἴτοῦτο ἐστὶν ὀπίρως ὕδωρ.” „Dionysos dicsérte a pásztor vendégszeretetét és koccintott az egészségére, csakhogy ez az ital már bor volt. Amaz kiitta, és a gyönyörűségétől megmámorosodva kérdezte az istentől: »Honnan van neked, vendégem, ilyen bíborszínű vized? Hol találtál ilyen édes vérré...? Ez nem a föld folyóiból való. Az onnan való víz a mellkasba ereszkedve csak vékony élvezetet okoz, emez viszont még a szájhoz sem ér, máris megörvendeztetni az orrot, s érintésre ugyan hideg, a gyomorban eláradva viszont lenről a gyönyörűség tüzeit leheli fölfelé!« Dionysos így válaszolt: »Ez egy gyümölcs leve, ez a szőlő vére.«” – Szepessy Tibor ford.

<sup>63</sup> Bowersock, G. W.: *Fiction as History: Nero to Julian*. i. m. 124–127.

<sup>64</sup> Jelena Anđelković – Dragana Rogić – Emilija Nikolić: *Peacock as a Sign in the Late Antique and Early Christian Art*. Archaeology and Science. Szerk. Miomir Korac, Beograd 2011. 233.

<sup>65</sup> Jandeković, J. – Rogić, D. – Nikolić, E.: *Peacock as a Sign in the Late Antique and Early Christian Art*. i. m. 238, 243 – 244.

<sup>66</sup> *Héliodóros*: *Aithiopia* IV, VIII, 4 – Persinna és Hydaspés, Kharikleia szülei.

Theagenés és Kharikleia Egyiptomba vetődve testvérpárnak hazudják magukat, amint azt a Bibliában a fáraó előtt teszi Ábrahám és Sára.<sup>67</sup>

A barlang, amelybe Leukippének le kell szállnia, hogy szüzességéről bizonyosságot tegyen,<sup>68</sup> olvasható utalásként Krisztus sírjára: szakrális térről, megszentelt helyről van szó a regényben is, ahonnét győztesként tér vissza a hősnő. A barlang motívuma az *Aithiopikában* is fellelhető,<sup>69</sup> ide rejtőzik el Kharikleia az egyiptomi rablók elől, és, miután Theagenés már halottnak hitte, innen bukkan elő, mintegy feltámadva.

Kharikleia nem az egyetlen regényhősnő, aki csodálatos módon „feltámad”: Achilles Tatiosnál is jelen van a tetszhalál és az újjáéledés motívuma: Leukippét látszólag feláldozzák az egyiptomi rablók,<sup>70</sup> csupán Satyros és Menelaos fortélyas menti meg az életét. Utóbbi így magyarázza el a kétségbeesett Kleitophónnak a helyzetet: *Λευκίπη δὲ σοι νῦν ἀναβιώσεται*,<sup>71</sup> azaz „Leukippé pedig fel fog támadni számodra”. Nyilvánvaló, hogy az antik regényírók megkülönböztetett érdeklődése a tetszhalál és az új életre támadás motívuma iránt különösen alkalmassá tette szövegeiket a keresztény környezetben való meghonosításra.

A megszabadulás motívuma is megjelenik Leukippé és Kleitophón történetében: miután megmenekültek egy özönvízszzerű viharból,<sup>72</sup> valamely istenség gondviselésének köszönhetően,<sup>73</sup> a szerelmespár Zeus templomához érkezik Pelusium városában, itt pedig két festményen vélik viszontlátni önnön balsorsukat és majdani szabadulásukat a bajoktól. A két ekphrasisból kiderül, hogy a festmények a leláncolt Andromedát és a Kaukázushoz bilincselte Prométheust ábrázolják, azonban mind a két képen megjelenik az érkező szabadító, Perseus és Héraklész, előbbi az égből leszállva<sup>74</sup> – itt érdemes megemlítenünk a párhuzamot, amely a Megváltó Krisztus eljövetele és a két ábrázolt mitológiai történet között vonható.

A fentebb említett elemek, amelyeknek sorozata minden bizonnyal tovább bővíthető volna a két regény még alaposabb tanulmányozásával, világosan megerősítik feltételezésünket, miszerint mind Achilles Tatios, mind Héliodóros regénye bőséggel tartalmaz olyan motívumokat, amelyek kontextustól függően értelmezhetőek akár pogány, akár keresztény kulturális utalásokként is.

<sup>67</sup> Genézis 10, 10–20.

<sup>68</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón VIII, VI–VIII.

<sup>69</sup> *Héliodóros*: *Aithiopika*, I, XXVIII–XXIX.

<sup>70</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón III, XV et III, XI,2: *ιερείων καθάρων* = tiszta áldozat.

<sup>71</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón III, XVII, 4.

<sup>72</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón III, I–V.

<sup>73</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón III, V, 1: *δαίμων τις ἀγαθός περιέσωσεν ἡμῖν* .

<sup>74</sup> *Achilleus Tatios*: Leukippé és Kleitophón VII, II, 7.

## II. 2. A görög regény hatása a bizánci hagiográfiai irodalomra. Szent Galaktión élete

Charis Messis meglátása szerint az antik regényirodalom gazdag, és, amint azt láthattuk, adaptációra rendkívül alkalmas motívumkincse az 5–6. századtól kezdve arra inspirálhatta a szentéletek íróit, hogy elbeszéléseiket a regényekből kölcsönzött fordulatokkal tarkítsák, tegyék élvezetesebbé a lelki építő szándék mellett.<sup>75</sup> Bizáncban tehát kezdettől fogva nem csupán olvasták az antik regényeket, hanem bizonyos motívumaikat beépítették saját irodalmukba, és felhasználták őket saját céljaikra, gyakran oly módon, hogy az antik regények marginális elemeit tették meg a hagiográfiai elbeszélések központjává, mint például az egymásra ismerés motívuma, amely a szentéletrajzok esetében sokkal hangsúlyosabb, mint a görög regényekben. A regényirodalom középpontjában álló szerelem is átalakult, a földi dimenzióból a mennyeibe helyeződött át, és a szentek legendáiban immár az Isten szeretete a fő vezérelv, azonban a fordulatokkal teli utazás és a kiállt megpróbáltatások továbbra is megmaradtak a cselekmény fő mozgatóinak.<sup>76</sup>

Szintén Charis Messis elemzésében található meg többek között egy, Szent Galaktión és Epistémé életének korábbi fennmaradt változatáról szóló rövid áttekintés.<sup>77</sup> Ez a forrás, amely kulcsfontosságú kutatásom szempontjából, kiválóan példázza, hogyan valósulhat meg az átmenet szórakoztató regény és keresztény, nevelő célzatú olvasmány között: amint azt már korábban kifejtettem, a szentéletrajz Achilleus Tatios regényének szerves folytatása, ám immár keresztény kontextusban. A szíriai Emesa városának említésével, ahol a szent mártírhálált szenved, utal Héliodórosra is, mint a bizánci hagiográfia másik fontos irodalmi előképére,<sup>78</sup> míg Leukippé és Kleitophón név szerinti említésével adózik Achilleus Tatiosnak.<sup>79</sup> A Simeon Metaphrastés általi, késői átdolgozás szövege Emesa városát

---

<sup>75</sup> Charis Messis: Fiction and Novelisation in Byzantine Hagiography. In: The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography vol II. Genres and Contexts, Szerk. Stephanos Efthymiadis Farnham, Ashgate, 2014. 313–341.

<sup>76</sup> Messis, C.: Fiction and Novelisation in Byzantine Hagiography. In: The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography. i. m. 317–320.

<sup>77</sup> *Eutolmius Hagiographus*: Passio SS. Galactionis et Epistemes. – a korábbi változat (passio prior); *Symeon Metaphrastés*: Galaction et Episteme mm. Emesae. – későbbi újrairás (passio altera). Mindkét változat kiadását ld. Acta Sanctorum Novembris III. Szerk. Hippolyte Delehaye. Bruxelles 1910. 35–41.

<sup>78</sup> Messis, C.: Fiction and Novelisation in Byzantine Hagiography. In: The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography. i. m. 325–326.

<sup>79</sup> Robiano, P.: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatiüs et d'Héliodore d'Émèse : La lecture des Passions de Galaction et d'Épistémé. i. m. 145.

a következőképpen említi: ἡ τῶν ἄλλων πασῶν διαφέρουσα,<sup>80</sup> azaz „az összes többi városnál különb”, talán éppen a híres regényíró miatt, aki onnan származott. A legendában Galaktión, Leukippé és Kleitophón rokoni viszonya tükrözheti egyrészt a hagiográfia és a regényirodalom viszonyát, másrészt a bizánci identitásnak azt az aspektusát, amely éppen keresztény mivolta által különböztette meg magát az antikvitástól, önnön pogány múltjától. Ezzel összhangban van az is, hogy a keresztény legendában Leukippé és Kleitophón már nem szeretik egymást, hosszú időn keresztül gyermektelen házasságukat csak az tudja ismét boldoggá tenni, hogy mindketten megtérnek, és születendő gyermeküket, Galaktiónt Istennek ajánlják: a példázat tehát a földi szerelem elégtelenségére, és a hit fontosságára világít rá. Charis Messis tipológiája szerint tehát Szent Galaktión élete a regényes szentéletrajzok műfajának kialakulásában egy olyan kezdeti stádiumot képvisel, amelynek során az elbeszélés-technika még szorosan kötődik a regények egyes szám első személyű beszédmódjához, az elbeszélések pedig kevésbé formalizált keretben, inkább csodálatos, meseszerű történetekként jelennek meg, amelyek mellékesen alkalmasak a lélek nevelésére is.<sup>81</sup>

Beszélhetünk-e tehát az antik regényirodalom keresztény integrációjáról Bizáncban? Kétségkívül, Charis Messisszel egyetértésben kijelenthetjük, hogy motívumkincsük terén a görög regények gazdagon hozzájárultak a hagiográfiai irodalom, a bizánci kultúrára oly jellemző műfaj formálódásához. Azonban ezen a ponton érdemes volna újrafogalmaznunk eredeti feltevéseinket: nem arról van szó, hogy kizárólag önmagukért, mint profán irodalmi remek maradtak fenn a kutatás tárgyát képező művek, és spontán épült volna ki Héliodóros és Achilleus Tatios személye köré a hagyomány, hogy maguk is szentéletű püspökökké váltak – okkal és céllal történt megőrzésük, mégpedig a hagiográfiai irodalom regényes elemekkel történő feldúsításának következményeképpen. A regényekből kölcsönzött motívumok és az antik előzményekből átvett elbeszéléstechnika mind arra szolgáltak, hogy a bizánci kultúra új ideáljának, a Szent alakjának megformálásához járuljanak hozzá.<sup>82</sup>

### II. 3. Achilleus Tatios és Héliodóros a bizánci források tükrében

Szent Galaktión életének megformáltsága már önmagában elég bizonyíték arra, hogy a bizánci kultúra létrejöttének már rendkívül korai szakaszában

<sup>80</sup> *Robiano, P.*: Pour en finir avec le christianisme d'Achille Tatiüs et d'Héliodore d'Émèse : La lecture des Passions de Galaction et d'Épistémè. i. m. 145–146.

<sup>81</sup> *Messis, C.*: Fiction and Novelisation in Byzantine Hagiography. In: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*. i. m. 326.

<sup>82</sup> *Messis C.*: Fiction and Novelisation in Byzantine Hagiography. In: *The Ashgate Research Companion to Byzantine Hagiography*. i. m. 334.

beépítette saját irodalmába Héliodóros és Achilleus Tatios műveit. Ezen túl azonban számos és sokféle forrás említi a két auktort, ráadásul a legtöbb esetben vagy együtt, vagy egymáshoz nagyon hasonló módon számolnak be róluk.

Tudomásunk szerint az 5. században Sókratés Scholastikos az első, aki említést tesz Héliodóros megkeresztelkedéséről a *Historia Ecclesiastica* c. munkájában. Úgy tudja, miután a regényíró megkeresztelkedett, a thessaliali Triikka városának érseke lett.<sup>83</sup> Fontosnak tartja kiemelni, hogy Héliodóros vezette be elsőként a klerikusok számára kötelezően előírt cölibátust. Bizonyosra vehetjük, hogy az *Aithiopika* írójáról szerzett értesüléseit tolmácsolja, hiszen említést is tesz az érsek ifjúkori botlásairól: οὐ λέγεται πονήματα ἐρωτικά βιβλία ἃ νέος ὦν συνέταξε καὶ Αἰθιοπικὰ προσηγόρευσε.<sup>84</sup> Mellékes körülményként említi tehát csupán meg, hogy Triikka érseke a múltban irodalmi tevékenységet is folytatott, és elsősorban a cölibátus intézménye iránt érdeklődik.<sup>85</sup>

Phótiós *Bibliothéké* c. művében, melyben mindkét regény rövid kivonatát közli, folytatni látszik a Sókratés Scholastikos által is ismert hagyományt, és Héliodóros személyéhez az alábbi megjegyzést fűzi:<sup>86</sup> τοῦτον δὲ καὶ ἐπισκοπικοῦ τυχεῖν ἀξιώματος ὕστερόν φασι, azaz „róla azt mondják, később a püspökségre is méltónak találtatott”. Forrásairól hallgat ugyan, de minden jogunk megvan feltételezni, hogy ismerte és használta Sókratés Scholastikos művét, azonban mindketten szembetűnően távolságtartóan kezelik adataikat (φασι, λέγεται).

A Suda-lexikon,<sup>87</sup> amelynek első ismert példánya a 10. századból származik, és feltehetően maga az első, kisebb terjedelmű változata is ebben az időben készült el, a következő néhány sort szenteli Achilleus Tatios személyének:

Ἀχιλλεὺς Στάτιος, Ἀλεξανδρεὺς, ὁ γράψας τὰ κατὰ Λευκίπτην καὶ Κλειτοφῶντα, καὶ ἄλλα ἐρωτικά ἐν βιβλίοις ἡ. γέγονεν ἔσχατον χριστιανὸς καὶ ἐπίσκοπος. ἔγραψε δὲ Περὶ σφαίρας καὶ ἐτυμολογίας, καὶ Ἱστορίαν σύμμικτον, πολλῶν καὶ μεγάλων καὶ θαυμασίων ἀνδρῶν μνημονεύουσαν. ὁ δὲ λόγος αὐτοῦ κατὰ πάντα ὅμοιος τοῖς ἐρωτικοῖς.<sup>88</sup>

<sup>83</sup> Sókratés Scholastikos: *Historia Ecclesiastica* V, 22. γενόμενος ἐπίσκοπος.

<sup>84</sup> „Szerelmi regények könyveit is tulajdonítják neki, amelyeket ifjúkorában írt, és amelyet Aithiopikának is neveznek.” – saját fordítás

<sup>85</sup> Robiano, P. (2009), 149.

<sup>86</sup> Phótiós: *Bibliothéké* cod. 73, 51b.

<sup>87</sup> Teljes szövege kereshető formában elérhető: <http://www.stoa.org/sol/> letöltés 2020. jan. 21.

<sup>88</sup> Suda no. α,4695 „Achilleus Statios, alexandiai származású, ő írta meg Leukippé és Kleitophón történetét és más szerelmi regényeket, nyolc könyvben. Élete végén megkeresztelkedett és püspök lett belőle. Írt még további műveket a gömbről, etimológiákat és egy vegyes történeti

Az *Anthologia Palatina*, a 10. századból egyetlen kéziratban ránk maradt görög versgyűjtemény két darabja is kapcsolatba hozható dolgozatom témájával: egyrészt az anthologia felveszi gyűjteményének sorába Héliodóros *Aithiopikájából* a himnuszt, amelyet a thessaliaiak énekelnek Péleus, Thetis, Achilleus és Neoptolemos tiszteletére Delphoiban.<sup>89</sup> Másrészt szerepel benne egy Achilleus Tatios regényét dicsőítő jambikus költemény is, amely egyes források szerint Phótiós tollából származik, aki ugyan erkölcsi tartalma miatt megvetette, de stílusa miatt igen nagyra értékelte *Leukippé és Kleitophón* regényét, más források szerint pedig a költemény szerzője León, a filozófus:

ἔρωτα πικρόν, ἀλλὰ σώφρονα βίον  
 ὁ Κλειτοφῶντος ὥσπερ ἐμφαίνει λόγος:  
 ὁ Λευκίππης δὲ σωφρονέστατος βίος  
 ἅπαντας ἐξίστησι: πῶς τετυμμένη,  
 κεκαρμένη τε καὶ κατηχρειωμένη,  
 τὸ δὴ μέγιστον, τρὶς θανοῦς' ἐκαρτέρει.  
 εἴπερ δὲ καὶ σὺ σωφρονεῖν θέλεις, φίλος,  
 μὴ τὴν πάρεργον τῆς γραφῆς σκόπει θέαν,  
 τὴν τοῦ λόγου δὲ πρῶτα συνδρομὴν μάθε:  
 νυμφοστολεῖ γὰρ τοὺς ποθοῦντας ἐμφρόνως.<sup>90</sup>

Érdemes megjegyeznünk, hogy az utóbbi, 10. századból származó költemény ugyanúgy, amint Achilleus Tatios regénye, kétféleképpen olvasható: egyrészt

---

művet is, amely számos nagy és csodálatra méltó férfiról emlékezik meg. Stílusa mindegyik művében hasonlatos a szerelmi történetekben használthoz.” – saját fordítás

<sup>89</sup> Héliodóros: *Aithiopika* III, 2, 4 = *Anthologia Palatina* IX, 485.

<sup>90</sup> *Anthologia Palatina* IX, 203.

„Szerelmesen sok kínt kiállott Kleitophón  
 s e könyv bizonyoság rá, igaz volt élete ;  
 hát még ha Leukippét veszed: bámulja őt  
 a nagy világ, hogy ütlegették, dús haját  
 vették, de bírta mind a sok-sok szenvedést  
 s a rá nem egy, de három ízben mért halált.  
 Te is, barátom, hogyha igazul élni vágysz,  
 miről a könyv beszél, te félállról ne vedd:  
 inkább kutasd, mit mond, üzen, mi is a lényege:  
 ez majd segít, hogy tiszta vággyal célhoz érrj!”  
 – Szepessy Tibor ford.



buzdítás arra, hogy tekintsük a regényt az örök szerelem mintájaként, és az egymás mellett mindvégig kitartó pár példáját követve járjunk el mi is a szerelemben. Elhanyagolhatatlan tényezőként azonban megjelenik benne a fizikai szenvedések türelmes viselésének motívuma is, ezáltal pedig egyszerre világossá válik, hogy valójában mi számított valódi értéknek az elbeszélésben a 10. század olvasói számára: a szentéletekhez hasonlóan az állhatatos, megpróbáltatások közepette is töretlenül remélő magatartás példázataként tekintettek rá. Ilyen értelemben tehát az *Anthologia Palatina* ezen darabja tulajdonképpen az Achilleus Tatios által közvetített „protokeresztény” értékrendet magasztalja.

A *konstantinápolyi Synaxarion*,<sup>91</sup> egy, első változatában feltehetően szintén a 10. századból származó, az egyházi év egyes napjaihoz kötődő szentek élettörténetével kiegészített ortodox egyházi kalendárium is említést tesz Achilleus és Héliodóros nevű püspökökről. Feltételezhetjük, hogy a *Synaxarion* első változata VII. Konstantinos császár (905–959) megrendelésére készült, összeállítója egy bizonyos Evaristos diakónus volt. Ugyan fontos szövegykorpuszról van szó, mégis annak tudatában kell kezelnünk a benne megtalálható szentéleteket, hogy jelentősen rétegzett, számos ismeretlen és felderíthetetlen eredetű forrásból táplálkozó hagyományra épülő szövegekről van szó.

Mindazonáltal, a *Synaxarion*ban valóban megtalálhatunk, pusztán említés szintjén egy Achilleus (illetve Ἀχιλλᾶς) nevű alexandriai püspököt.<sup>92</sup> Szent Galaktión és Epistémé életét is röviden tolmácsolja a *Synaxarion*, beszámol róla, hogy Galaktión szüleinek neve Kleitophón és Leukippé volt, a szíriai Emesa városának említése azonban ebből a szövegváltozatból kimarad.<sup>93</sup>

Egy bizonyos Héliodóros nevű püspök alakjának ábrázolása a *Synaxarion* szövegében – a két korábbi személy lakonikus tömörségű megemlékezésével szemben – azonban igen figyelemreméltó.<sup>94</sup> Héliodóros a hagyomány ezen ága szerint az anatóliai Bezabde püspöke volt – a város a mai Törökország, Irán és Szíria határvidékén fekszik, a késő ókorban tehát a Római Birodalom keleti, a Szászánida Birodalommal határos peremterületének számított.<sup>95</sup> A *Synaxarion* összeállítójának tehát vagy egy másik Héliodóros nevű püspökről volt tudomása, vagy egy, a Sókratés Scholastikosétól eltérő forrásból tájékozódott a regényíróból később megkeresztelkedett, majd püspökké

<sup>91</sup> Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanum, e codice Sirmondiano, nunc Berolinensi, adiectis Synaxariis Selectis. Szerk. Hippolyte Delehaye. Bruxelles 1902.

<sup>92</sup> Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanum. i. m. Jún. 3: 726, 30, 716, 9.

<sup>93</sup> Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanum. i. m. Nov. 5: 193, 31.

<sup>94</sup> Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanum. i. m. Ápr. 9: 594, 21.

<sup>95</sup> *Bezabde*. In: The Oxford Dictionary of Late Antiquity. Szerk. Oliver Nicholson, Oxford 2018.

szentelt Héliodóros életét illetően. Az itt megőrzött életrajzi hagyomány szerint Héliodóros II. Sápur uralkodásának 53. évében szenvedett mártírhalált, azaz 363-ban, amikor Bezabde városa végleg perzsa kézre került. Ennek megfelelően (és Colonna, Van der Valk, valamint Lacombrade elméletéhez igazodva) a synaxarionbeli Héliodóros a Római- és a Szászánida Birodalom közötti véres háborúk időszakában élt, amelyekről Ammianus Marcellinus számol be történeti munkájában.<sup>96</sup> Héliodóros, Bezabde püspöke tehát annak a Nisibisnek közvetlen közelében élt (a két város közötti távolság légvonalban mintegy 90–100 km), amelyet II. Sápur szintén számos alkalommal megostromolt (lévén, hogy a két város ugyanannak a római védvonalnak képezte részét) többek között 360-ban, amely esemény az *Aithiopia* datálása kapcsán kulcsfontosságú,<sup>97</sup> hiszen ennek az ostromnak a leírását<sup>98</sup> szokás Héliodórosnál Syéné ostromának mintájaként tekinteni. Amennyiben azonban Bezabde püspöke azonosítható volna a regény szerzőjével, tekintve a két anatóliai város közötti földrajzi közelséget, más, akár szóbeli forrásból is értesülhetett a 360-as ostrom lezajlásának menetéről, így nem feltétlenül Iulianus panegyricusát, csupán Syéné ostromát kellene terminus post quem-nek tekintenünk, ugyan azt semmiképpen nem vonjuk kétségbe, hogy a két leírás között számos feltűnő egyezés áll fenn. Annyit mindenesetre érdemes leszögeznünk a *Synaxarion*ról, hogy amennyiben sikerülne további kapcsolódási pontokat találni a benne fennmaradt életrajzi hagyomány, valamint a többi, az *Aithiopia* datálásához és recepciótörténetéhez kötődő szöveg között, kijelenthetnénk, hogy új, az eddigi kutatások figyelmét elkerülő forrással sikerült hozzájárulnunk az antik regényírók datálása körüli tudományos diskurzushoz, jelen dolgozatomban azonban nem tartanám célravezetőnek az elhamarkodott állásfoglalást.

Kései forrásként említést kell tennünk Niképhoros Kallistos Xanthopoulosról is, aki a 14. században írott *Historia Ecclesiastica* című művének elsődleges forrásaként kétségkívül Sókratés Scholastikost használta. Egyháztörténeti munkájában azonban Héliodóros (ebben a változatban, forrásához híven ismét a thessaliali Triikka püspöke) életrajzának kiszínezett, mondhatni regényes elemekkel tarkított változatát tárja elénk,<sup>99</sup> amelyben azt is megemlíti, hogy Héliodóros, amikor szemére vetették pogány múltját, megtagadta, hogy regényét

<sup>96</sup> Bezabde ostromáról: *Ammianus Marcellinus* XX, 15, 18 et 26. Sajnálatos módon ez a forrás nem említi a város püspökét név szerint, de ebben az elbeszélésben is megjelenik alakja.

<sup>97</sup> Lásd *Alan J. Ross*: Syene as face of battle: Heliodorus and late antique historiography. *Ancient Narrative* 12. (2015) 1–26.

<sup>98</sup> *Iulianus*: II. Constantius-hoz írott I. Panegyricus, 25.

<sup>99</sup> *Niképhoros Kallistos Xanthopoulos*: *Historia Ecclesiastica* XII, 34.

elégesse, és inkább lemondott a püspöki méltóságról. A 14. századra tehát szemlátomást átértékelődött Bizánc viszonya az antik múlthoz, amennyiben egy egyháztörténeti munka szerzője habozás nélkül beszámol róla, hogy egy püspök nem mutatott semmiféle hajlandóságot pogány múltjának megtagadására.

Achilleus Tatios és Héliodóros esetében tehát, miután megvizsgáltuk azokat az elsődleges, bizánci korból származó forrásokat, amelyek említést tesznek róluk, még mindig nem rendelkezünk megbízható életrajzi adatokkal személyükre illetően. El kell ismernünk továbbá azt is, hogy a forrásként felhasznált szövegek jelentős része túlságosan nagy időtávlatból tekint vissza rájuk ahhoz, hogy megbízható adatoknak tekinthessük a bennük közölt információkat, talán Sókratés Scholastikos kivételével, akit mindössze egy évszázad választ el Héliodórostól. Azonban, mint azt több esetben is hangsúlyoztam, munkám célja nem az volt, hogy forrásaim igazságtartalmát igazoljam, csupán arra törekedtem, hogy Achilleus Tatios és Héliodóros példáján keresztül képet fessek arról, mi módon alkotta meg visszamenőleg, az irodalmi fikció és a történetírás eszköztárának mozgósításával a bizánci kultúra saját elvárásainak, vallásának és elvrendszerének megfelelően saját történeti és irodalmi előzményeit. Ez a portré pedig, a pogány múltját megtagadó, megkeresztelkedett és szentéletűvé vált regényíró arcképe erős kontrasztban áll azzal a kevés, ámde fontos adattal, amelyet a két szerző önmagáról elárul a két regényben – nevezetesen arra kell itt gondolnunk, hogy a szövegek nyilvánvalóan pogány kontextusban keletkeztek.<sup>100</sup> A két regény nyitó és záró passzusait figyelmesen olvasva nyilvánvalóvá válik, hogy szerzőik nem kívántak bővebb tájékoztatást adni kielégül. Achilleus Tatios művének kezdetén egyes szám első személyben szólaltatja meg anonim narrátorát, aki rövid bevezető után találkozik Kleitophónnal, és tőle szerez tudomást a szerelmespár történetéről. Attól a pillanattól kezdve, hogy Kleitophón belefog elbeszélésébe, az olvasó minden eseményt az ő szemszögéből ismer meg, és a névtelen narrátor hangja elenyészik. Héliodóros más stratégiát választ regénye kezdetén: narrátora sok esetben egyes szám harmadik személyben, az események egészére rálátva beszél el Theagenés és Kharikleia történetét, azonban számos alkalommal maguk a szereplők mesélik el hosszabb monológok formájában a történéseket. A fokalizáció szüntelen váltakozása tehát Héliodórosnál igen magas stilisztikai szintre emeli az elbeszélést,<sup>101</sup>

<sup>100</sup> Lásd *Claude Calame – Roger Chartier: Préface*. In: *Identités d'auteur dans l'Antiquité et la tradition européenne*. Szerk. Claude Calame – Roger Chartier. Grenoble 2004. 9.

<sup>101</sup> *Christian Jacob: La construction de l'auteur dans le savoir bibliographique antique : à propos des Deipnosophistes d'Athénée*. In: *Identités d'auteur dans l'Antiquité et la tradition européenne*. i. m. 154, 157.

azonban a szerző kilétéhez nem visz közelebb bennünket. Nem mulasztja el azonban regénye legvégén, a sphragisban, hogy felfedje magát – teszi ezt egyes szám harmadik személyben, így mégiscsak eltávolítva magát a szövegtől.<sup>102</sup> Láthatjuk tehát, hogy bár mindkét regényíró egy-egy létező stratégiát követ és korántsem példa nélkül való, hogy az auktorok ilyen mértékben távolságot tartanak művüktől, elbeszélés-technikájuk nem lehet segítségünkre, ha biztosabban szeretnénk megismerni életrajzukat – ez pedig sem a regények, sem utóéletük kutatása során nem is lehet kitűzött célunk.

## II. 4. Következtetések és a kutatás további lehetséges irányai

Csupán azt feltételezhetjük tehát, hogy más regényírókhoz hasonlóan Héliodóros és Achilleus Tatios, amennyiben nem árulnak el magukról semmit, azért járnak el így, mert egyszerű közemberekként nevükön kívül nincs közölnivalójuk. Feltétlenül szükséges annak is tudatában lennünk, hogy a rejtőzködés, sőt, akár az álnév használata is az antik regényírók bevett gyakorlatának része volt, ugyanis a műfajt a közfelfogás alapvetően méltóságán alulinak tartotta, a császárkor végéig érvényben maradt az a szemlélet, amely szerint a regényírók valójában nem tartozhatnak a szellemi elithez.<sup>103</sup> A bizánci olvasóközönséget pedig feltehetően az készíthette posztumusz hagiográfiai hagyományuk megalkotására, hogy lelkiismereti öngazolásra volt szükségük: a pogány művek olvasása abban az esetben elfogadott volt, ha azokat retorikai képzés céljából forgatták, azonban a regények nyelvezete ehhez nem kellően összetett, így egyéb megoldásra volt szükség, hogy legitimálják olvasottságukat – a regények szövege pedig egyébként is kifejezetten alkalmas volt arra, hogy keresztény olvasatukat igazolni lehessen. Amennyiben pedig azzal a meggyőződéssel olvasták őket, hogy szerzőik végül megkeresztelkedtek, az is igazolta tevékenységüket, hogy a regény, a bennük foglalt „protokeresztény erkölcs” révén a lélek megigazulásához vezethet. Ne feledjük továbbá a pusztá esztétikai gyönyörködtetés szempontját sem – a görög szerelmi regények közül a két legcsiszoltabb és legfordulatosabb szerkezetű darabban állunk szemben.

Végezetül, rendkívül hasznosnak ítélném a kutatás további kilátásait illetően a forrásokkal való tényleges, anyagi szinten is megvalósuló kapcsolatot. A Filippo Ronconi által kidolgozott kéziratelemzési módszert követve<sup>104</sup>

<sup>102</sup> *Claude Calame*: Identités d'auteur à l'exemple de la Grèce classique: signatures, énonciations, citations. In: Identités d'auteur dans l'Antiquité et la tradition européenne. i. m. 37.

<sup>103</sup> *Szepessy Tibor*: Héliodóros és a görög szerelmi regény. i. m. 12.

<sup>104</sup> A kéziratelemzés részletes módszertanát és gyakorlati alkalmazását lásd *Filippo Ronconi*:

érdemes úgy gondolnunk a kódexre, mint adott társadalomban létező, használt és funkcióval bíró tárgyra, és mindenekelőtt olyan összetett objektumra, amely, ha diakrón módon vizsgáljuk, sokat elárul arról a társadalmi közegről, amelyben készült és amelyben olvasták. Így reprezentatív példaként használható a képköltés folyamatában adott korszakok olvasási szokásairól, mentalitásáról, társadalomtörténetéről, és nem csupán arról az időszakról, amelyben készült, hanem azokról a későbbi évtizedekről, évszázadokról, amelyek során folyamatosan olvasták, kiegészítették, hanyagolták, megcsonkították vagy egyéb módon károsodott. Hasonlóképpen adott szövegek, esetünkben Héliodóros és Achilleus Tatios regényeinek elhelyezése az olyan kompozit, gyűjteményes kéziratokban, ahol több más művel együtt szerepelnek, sokat elárulhat arról, hogy a bizánci olvasóközönség mit látott bennük. A két regény, illetve Szent Galaktión legendáinak számos kézírata elérhető az interneten, digitalizált formában – ez jelentősen megkönnyíti a kutatómunkát, ugyanakkor beható tanulmányozásuk túllépné jelen dolgozat kereteit, és későbbi kutatások tárgyát fogja képezni. Tudomásunk szerint az *Aithiopia* 36 kézírata maradt ránk (a papirológiai leletek ideszámítása nélkül), amelyek a 10. és a 18. század közöttre datálhatóak, *Leukippé* és *Kleitophón* történetét pedig 37 kódex őrizte meg teljes vagy töredékes formában – ezek közül a legkorábbi a 12., a legkésőbbi pedig szintén a 18. századból. Héliodóros regényének tíz, Achilleus Tatiosénak pedig négy kézírata származik 1453 előttről, tehát a Bizánci Birodalom bukása előtti, kutatásom szempontjából releváns időszakból, valamint további öt-öt kéziratuk datálható a 15. századra.<sup>105</sup> Ezek az adatok jól illusztrálják a két mű töretlen népszerűségét a Bizánci Birodalom egész fennállása folyamán, valamint később, a reneszánsz korban is. A kutatás egy későbbi szakaszában tehát a két regény, illetve esetlegesen a Szent Galaktión-legendáinak egyes kézíratainak vizsgálatát tervezem, ugyanis meg vagyok győződve róla, hogy a forrásszövegek anyagi hordozóinak tanulmányozása során még közelebbi képet alkothatunk arról, hogy hogyan tekintett a bizánci kultúra saját múltjának, az antik irodalomnak erre a különlegesen képlékeny műfajára. Különösen érdekes eredményekre számíthatunk a Venezia, Biblioteca Nazionale Marciana gr. Z. 409 (coll. 0838) jelzetű, a 13. század végéről származó kódex tanulmányozásából,

---

L'automne du patriarche. Photios, la Bibliothèque et le Venezia, Bibl. Naz. Marc. gr. 450. In: Textual Transmission in Byzantium: between Textual Criticism and Quellenforschung, Turnhout: Brepols 2014. 93–130. és *Filippo Ronconi*: Le corpus aristotélicien du Paris. gr. 1853 et les cercles érudits à Byzance. Un cas controversé. *Studia graeco-arabica* 2. (2012) 201–225.

<sup>105</sup> Jelen adatok a CNRS Pinakes adatbázisából származnak: <https://pinakes.irht.cnrs.fr> letöltés 2020. febr. 17.

ez a kézirat ugyanis mindkét regény szövegét tartalmazza, és kompozíciós elvei sokat elárulhatnak arról, milyen közegben talált olvasókra Achilleus Tatios és Héliodóros a 12. században.

Kálmán Gabriella

## Magázás és önözés a Magyarországon tanuló vajdasági magyar hallgatók körében

### Bevezető

Kommunikációs aktus létrejöttékor szükség lehet megszólításra. A megszólítási rendszerek nyelvenként eltérnek és különböző kifejezések léteznek a formalitás kifejezésére ugyanazon a nyelven belül is. Ez a helyzet a magyar nyelv esetében is, mivel a formális megszólítás kifejezésének négy módja létezik: ön, maga, tetszikelés és a névmás kihagyása – ugyanazt a műveletet hajtják végre eltérő módon. Ezenkívül a megszólítási formák használata függ olyan tényezőktől is, mint a hatalom és a résztvevők közötti társadalmi kapcsolat. A földrajzi elhelyezkedés szintén befolyásolhatja a megszólítás formák megválasztását: a magyar esetében Magyarországon és a szerbiai Vajdaságban.

A használatbeli eltérések félreértésekhez, előítéletekhez vagy lingvicizmus-hoz vezethetnek. A nehézségek elkerülése érdekében a magyarul beszélőknek különös figyelmet kell fordítaniuk a formális megszólítás alkalmazásakor. A vajdasági magyar hallgatóknak különösen óvatosan kell eljárniuk döntésük meghozatalakor: a magázás gyakorlata nem feltétlenül működik hasonlóan Magyarországon, mint a Vajdaságban.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy választ kapjon a következő kérdésekre a magázással kapcsolatban olyan magyar egyetemi hallgatók körében, akik Magyarországon tanulnak, de Vajdaságból származnak:

(i) Éreznek-e különbséget a vajdasági magyar hallgatók az ön és a maga között?

(ii) Mi a véleményük az önről és a magáról?

(iii) Befolyásolja-e a környezet változása (például Magyarország) a formális megszólítás használatát?

(iv) Milyen formális megszólítás jellemzi azokat a vajdasági magyar egyetemi hallgatókat, akik Magyarországon élnek?

A következő részben bemutatom a megszólításokat különféle szempontokból szakirodalom segítségével. A 3. szakasz leírja a tanulmányban alkalmazott módszertant, míg a 4. szakasz a fontosabb eredményeket. Az utolsó szakasz általános következtetéseket von le a kutatási eredményekből.

## 1. Irodalmi áttekintés

A megszólításformák olyan szavak vagy kifejezések, amelyeket beszédben vagy írásban használnak a beszélgetőpartner megszólítására. Ez a szó vagy kifejezés lehet név, névmás vagy titulus stb. Minden közösség normákkal kezeli a megszólítási rendszerüket: mikor melyik megszólításformát használjuk, mi annak a konnotációja és így tovább.<sup>1</sup>

Brown és Gilman „The pronouns of power and solidarity”<sup>2</sup> című művében megkülönbözteti a megszólítás két fő formáját: T és V (tegezés és magázás). A szerzők szerint a T/V megkülönböztetés valódi különbségre utalt az egyes és a többes szám között, de a Római Köztársaság duumviratusi idején megjelent a *vos* mint megszólítás forma, amelyet összekapcsoltak az uralkodói rendszer pluralitásával.

Ahogy Brown és Gilman kifejti, csak azokat lehet magázó formával megszólítani, akik „hatalommal” rendelkeznek, ám ők tegezési formákkal tudják szubordinálni az alattuk lévőket. A köztük fennálló kapcsolat nem kölcsönös<sup>3</sup> és aszimmetrikus.<sup>4</sup> Azonban ha a beszélőpartnerek közötti kapcsolat szolidaritáson alapul,<sup>5</sup> a tagok egyenlőek és osztoznak egy bizonyos tagságban, megszólításuk kölcsönössé és szimmetrikussá válik.<sup>6</sup> A tegező formát néha a „ismeretség” formájának, a magázó formát pedig az „udvariasság” formájának írják le.<sup>7</sup>

Számos nyelv rendelkezik a francia *tu-vous*-hoz (T/V) hasonló megkülönböztetéssel a megszólítás terén, amely esetében az „egyes szám te’ *tu* (T) és a „többes szám te’ *vous* (V) nyelvtanilag létezik, de mindegyik meghatározott

<sup>1</sup> Peter Trudgill: Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába. Szeged 1997. 50.

<sup>2</sup> Robert Brown – Albert Gilman: The pronouns of power and solidarity. In: Thomas A. Sebeok, ed. Style in language. Cambridge. 1960. 253-276.

<sup>3</sup> Brown, R. – Gilman, A.: The pronouns i.m. 255.

<sup>4</sup> Brown, R. – Gilman, A.: The pronouns i.m. 257.

<sup>5</sup> Brown, R. – Gilman, A.: The pronouns i.m. 257.

<sup>6</sup> Brown, R. – Gilman, A.: The pronouns i.m. 258.

<sup>7</sup> Roland Wardhaugh: An Introduction to sociolinguistics. Oxford & Malden. 2006. 260.



situációkhoz kapcsolódik.<sup>8</sup> Mühlhäusler és Harré szerint a nyugat-európai nyelvek, néhány kivétellel, „csak egy pronominalis formával rendelkeznek a beszélő esetében (angol *I*), de az egyes szám második személy esetében egynél több forma van jelen”.<sup>9</sup> Fülei-Szántó<sup>10</sup> szerint általános következtetés vonható le az európai névmás fejlődése esetén: léteznek T1, V1 és V2 alakok, amelyek közül utóbbi kettő távolságot jelöl. A T/V megkülönböztetéssel rendelkező további nyelvek: latin (*tu/vos*), orosz (*ty/vy*), olasz (*tu/Lei*), német (*du/Sie*) stb.<sup>11</sup> Brown és Gilman megalkotta a megszólítási rendszerekkel kapcsolatos alapot, kutatásuk azonban csak a legfontosabb európai nyelveket érinti: az angolt, franciát, spanyolt és olaszt.

## 2.1. Megszólítás a magyar nyelvben

A tegezés sokkal elterjedtebb volt a középkorban, de amint a feudális társadalom egyre rétegzettebbé vált, megjelent az udvariasság kifejezésének nyelvi igénye, és válaszként kialakult a magázás<sup>12</sup>. Fülei-Szántó névmásfejlődési elmélete alkalmazható a magyar esetében is: T1 (*te*), V1 (*maga*) és V2 (*ön*). A magyar megszólításrendszer bonyolultabb, mivel több lehetőség áll rendelkezésre a megszólítás végrehajtására. Először, különbséget kell tenni a tegezés (T) és a magázás (V) között (informális és formális); másodsor, a magázási formák a következők: *maga*, *ön*, *tetszik* és a névmás elhagyása.<sup>13</sup> Ezenkívül jelentős különbségek vannak a négy magázási forma között, mivel ezek mindegyike különböző „értékekkel” társul.<sup>14</sup>

Domonkosi szerint Brown és Gilman kerete a tegezés és magázás megkülönböztetésére nem alkalmazható a magyar nyelv esetében, mivel az nem „bináris rendszerként” működik,<sup>15</sup> és a beszélőknek számos döntést kell hozni amikor beszélgetőpartnereiket kell megszólítaniuk. Összefoglalván, amint azt

<sup>8</sup> Wardhaugh, R.: An Introduction i.m. 260.

<sup>9</sup> Peter Mühlhäusler – Rom Harré: Pronouns and People: The linguistic construction of social and personal identity. Cambridge, MA. 1990. 135.

<sup>10</sup> Fülei-Szántó Endre: A verbális érintés. Budapest. 1994.

<sup>11</sup> Wardhaugh, R.: An Introduction i.m. 260.

<sup>12</sup> Kiss Jenő: Társadalom és nyelvhasználat: Szociolingvisztikai alapfogalmak. Budapest. 1995. 270.

<sup>13</sup> Domonkosi Ágnes: Variability in Hungarian address forms. Acta Linguistica Hungarica. 57(1). (2010) 29-52.

<sup>14</sup> Domonkosi, Ágnes: Megszólítások és beszélőpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban. Debrecen. 2002. 195.

<sup>15</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 30.

Östör állítja: megszólítás esetén a magyar nyelv „nagyon gazdag” a különféle jelentéstartalmak kifejezésekor.<sup>16</sup>

Ami a magyar megszólítási formákat illeti, fontos megjegyezni, hogy a megszólítási formákat nemzedékről nemzedékre adják át, mégis hajlamosak a változásra. Ennek ellenére Domonkosi idézett munkái részletesen leírják a magyar megszólításrendszer mai státuszát.

### 2.2.1. Ön

Az ön, mint megszólítás az irodalmi és társadalmi reform során jelent meg először. Széchenyi 1828-ban szárnyai alá vette az önözést, mint a megszólítás egy lágyabb, kifinomultabb formája,<sup>17</sup> ám ez nem az ő ’találmánya’.<sup>18</sup> Széchenyi vezette be a közbeszédbe, de Révai már 1806-ban, Sándor 1806-ban és Kazinczy 1815-ben megemlítette.<sup>19</sup> Széchenyi célja az volt, hogy létrehozzon egy megszólítási formát, amelyet bárki esetében alkalmazhatunk, akárcsak a *Sie* a német nyelvben.<sup>20</sup> 1835-ben az ön megjelent a szótárakban, és az 1960-as évekig egy a férfias, komoly konnotáció kapcsolódott hozzá Czuczor-Fogarasi szótárban.<sup>21</sup> Az önt sokáig túl finomkodónak, elegánsnak és lekicsinylőnek, vagy akár szigorúnak tekintették, annak ellenére, hogy a szótárak azt udvariasabb magázási formaként jelölték.<sup>22</sup>

Domonkosi 2010-es kutatásai alapján nyugodtan elmondható, hogy egyre több ember használja az önt különféle helyzetekben, különösen a fiatal beszélők – mindez ellentmond Guszkovával,<sup>23</sup> akinek eredményei másképp állítják. Magyarországon az ön egyre elterjedtebb: minél fiatalabb a beszélői korcsoport, annál szélesebb körű az ön használata a maga kárára, mivel a tizenéves és 20 éves korosztály nem érzékeli túlságosan hivatalosnak vagy túlzottan tiszteletteljesnek, hidegnek, modorosnak vagy mesterségesnek.<sup>24</sup>

<sup>16</sup> Östör Ákos: Terms of address and Hungarian Society. *Language Sciences*. 4(1). (1982) 55-69.

<sup>17</sup> Deme László – Grétsy László – Wacha Imre: *Nyelvi illemtan*. Budapest. 1987. 64.

<sup>18</sup> Kertész Man.: Szállok az Úrnak: Az udvarias magyar beszéd története. Budapest. 1996 [1932]. 148.

<sup>19</sup> Kertész, M.: Szállok az i.m. 148.

<sup>20</sup> Bíró Ágnes et al: *Nyelvi divatok*. Budapest. 1985. 33.

<sup>21</sup> Kertész, M.: Szállok az i.m. 148.; Czuczor Gergely – János Fogarasi. *A magyar nyelv szótára*. Pest. 1867.

<sup>22</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 34.

<sup>23</sup> Guszkova Antonyina: A 3. személy használata a társas érintkezésben. In: Tompa József, ed. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Budapest. 1981. 48.

<sup>24</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 38-39.

Domonkosi úgy véli, hogy az ön új, kevésbé merev jellege miatt „általános magázó névmássá” válhat.<sup>25</sup>

### 2.2.2. *Maga*

A maga evolúciója még mindig nem egyértelmű. Valószínűleg a mag jelentésű „test” szóból ered, és a 17. században megszólítási formává vált.<sup>26</sup> A maga/maguk első írásbeli használata, mely egy beszélgetőpartnerre vonatkozik, a 18. századig nyúlik vissza.<sup>27</sup> Gyorsan népszerűsége tett szert, de a névmás tündöklése és bukása hamarosan egy kissé merev, kevésbé tanult és durva ízt hagyott maga után.<sup>28</sup> Amint azt Guszkova állítja,<sup>29</sup> néhány ember esetében a maga gyakran intimitást jelez, ám sokan mégis tiszteletlen, megvető, sértő céllal használják. A vidéki területeken mégis a maga az egyetlen elfogadható magázási forma.<sup>30</sup>

Manapság, a maga és annak különféle kombinációi sztereotipikus értékekkel társulnak a különböző társadalmi csoportok esetében – ezeknek a variánsoknak az alkalmazása a legellentmondásosabb.<sup>31</sup>

Domonkosi szerint csak két kivétel létezik, amikor a maga elfogadható. Először, amikor az azonos rangú beszélők bizalmas kapcsolatban vannak egymással, és másodsor, ha a beszélgetőpartnerek eltérő státusszal rendelkeznek. Az utóbbi esetben a magasabb helyzetben lévő személy ezt a névmást használja a megszólítottja felé. Ezt az alábbiak szerint magyarázza: magázás a keresztnévvel együtt használandó közeli kapcsolatokban, illetve a fölérendeltek aszimmetrikus, de nem távoli és nem személytelen kapcsolata során.<sup>32</sup> Manapság azonban a 35 év alatti generáció körében a tegezés váltotta a magázást a szorosabb és egyenlőbb kapcsolatokban.

### 2.2.3. *Maga vs ön*

Megjelenésük óta a magázó névmások nem tekinthetők semlegesnek és alapértelmezettnek a magyar nyelven, mivel mindegyiknek megvan a saját stílusbeli

<sup>25</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 39.

<sup>26</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 32.

<sup>27</sup> Mátai Mária: A névmások története a középmagyar kor végéig. *Magyar Nyelvőr.* 123 (1999). 456.

<sup>28</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 32.

<sup>29</sup> Guszkova A.: A 3. Személy i.m. 44.

<sup>30</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 32.

<sup>31</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 37.

<sup>32</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 38.

értéke és felhasználási köre.<sup>33</sup> Az ön és a maga közötti árnyalati különbségek egyik aspektusa abból a tényből fakad, hogy majdnem 40 évvel korábban az ön nagyobb távolságot és megbecsülést fejezett ki a magával szemben.<sup>34</sup> Guskova interjúiban a maga névmást sokszor háttérbe szorítja az ön a társadalmi hierarchia szemszögéből nézve: interjúiban minden interjúalany az önözést választotta és „durva hangzásúnak” ítélték a magázást. Ezenkívül a magázást nem használják interjúalanyai a heves beszédekben vagy vitákban.<sup>35</sup>

A beszélők körében a két formáról alkotott vélemények időről időre változtak. Az 1980-as években a Magyar Nemzet egyik olvasója a magát „személyiséget alázó szóznak” nevezte, és önözést javasolt.<sup>36</sup> Az ön vagy maga használatával kapcsolatos kérdés megválaszolására Bíró és társai az alábbiakat tanácsolják: a maga megszólító névmást kell használni a magázás általános formájaként, míg idegenek vagy magasabb rangú emberek megszólítására az önt.<sup>37</sup> Sőt, ha az ön és a maga között választhatunk, figyelembe kell venni a partner ízlését és érzelmeit.<sup>38</sup> Amint láthatjuk, meglehetősen nehéz navigálni csak két névmás között – nem is beszélve a többi opcióról.

### 1.3. A magyar nyelvhasználat Vajdaságban

Fontos, hogy röviden áttekintsük Vajdaság helyzetét, hogy átfogó képet kapjunk e régió történelméről. 1918 előtt Vajdaság a Magyar Királysághoz tartozott, de miután a trianoni szerződés miatt felbomlott, Vajdaság a Jugoszláv Királyság része lett. A tény, hogy Vajdaság egy másik ország részévé vált, a vajdasági magyarok számára jelentős nehézséget és problémát okozott. A vajdasági magyarok mindig is több etnikai csoporttal éltek együtt: a vajdasági emberek egymás iránti tiszteletének legfontosabb tényezője a különböző vallási, nyelvi és kulturális háttérrel rendelkező emberek évszázados együttélése; ezek mentén jelent meg a magas szintű tolerancia is.<sup>39</sup> Ma Vajdaság Szerbia északi régiója, és három fő részből áll: Banat, Bačka és Srem (Bánát, Bácska és Szerémség).

<sup>33</sup> Domonkosi Á.: Variability in i.m. 35.

<sup>34</sup> Guskova A.: A 3. Személy i.m. 44.

<sup>35</sup> Guskova A.: A 3. Személy i.m. 48.

<sup>36</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 32.

<sup>37</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 34.

<sup>38</sup> Bíró Ágnes et al.: *Nyelvi* i.m. 35.

<sup>39</sup> Göncz Lajos – Vörös Ottó: Hungarian in the former Yugoslavia (Vojvodina and Prekmurje). In: Fenyvesi, Anna, ed. *Hungarian language contact outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam/ Philadelphia. 2005. 188.

Vajdaságban a magyar nyelvet beszélők a legközelebbi családtagokkal és barátaikkal használják, akikkel bizalmas kapcsolatban állnak. Az oktatás, az újságírás és az irodalom magyarul is jelen van, azonban számos környezetben (közéleti és szakmai szinten) a szerb nyelv dominál. Annak ellenére, hogy Vajdaság már nem Magyarország része, „a vajdasági emberek egyformán kötődnek a vajdasági magyarokhoz és a magyar nemzethez”.<sup>40</sup> Sőt, a vajdasági emberek nemzetiségük szempontjából magyarként tekintenek önmagukra.

Vajdaságban a magázás használata gyakoribb, és kevésbé stigmatizált, mint Magyarországon.<sup>41</sup> Ez a megállapítás Raffai tanulmányán alapszik, amelyben a vajdasági Szabadkán és a magyarországi Szegedben, a két határhoz közeli város magyar nyelvű hivatalos megszólításrendszerében mutatkozó különbségeket vizsgálta. A „társadalmi-politikai”<sup>42</sup> helyzetre összpontosított, mivel véleménye szerint más területeken a két ország nem mutat releváns különbségeket. Raffai tanulmányában azt tárgyalja, hogy amikor a beszélgetőpartnerek eltérő nyelvi normákkal rendelkeznek, különböző „nyelvi eszközöket” használnak az egymással való kapcsolatfelvételhez,<sup>43</sup> és egyúttal különböző módon értelmezik egymás kijelentéseit. Azt állítja, hogy amikor egy magyarországi magyar és egy vajdasági magyar megszólítja egymást, ez a probléma gyakran felmerül. A következőképpen magyarázza a jelenséget: „Más módon ítélik meg a megszólításokhoz tartozó változókat, ezért másképp használják őket”.<sup>44</sup> Raffai megfigyelései szerint ez egy általános jelenség. A szerző két lehetséges okot kínál arra a helyzetre, amelyet Vajdaságban megfigyelt. Először is, a szerb nyelvű beszélők csak egy magázási formát (*vi*) alkalmaznak, amely kihatással van a vajdasági magyar beszélőre is: csak egy magázási formát szeretnének használni, mint a szerb nyelvben. Másodsor, mivel a vajdasági magyarok Szerbiában nyelvi kisebbséget alkotnak, a magyar kijelentés önmagában szolidaritást fejez ki a beszélgetőpartnerrel szemben. Véleménye szerint a vajdasági magyarok körében bizalmasság tapasztalható, melyet „egymás között vagyunk”<sup>45</sup> érzésnek hívnak, ami szolidaritást jelent, viszont más megszólítási formák feleslegességére utal.

<sup>40</sup> Göncz L. – Vörös O.: Hungarian in i.m. 199.

<sup>41</sup> Raffai Éva: A megszólítás változatai Szabadkán és Szegeden. In: Sándor, Klára, ed. Nyelvi változó - nyelvi változás. Szeged. 1998. 181.

<sup>42</sup> Raffai É.: A megszólítás i.m. 179.

<sup>43</sup> Raffai É.: A megszólítás i.m. 179.

<sup>44</sup> Raffai É.: A megszólítás i.m. 179.

<sup>45</sup> Raffai É.: A megszólítás i.m. 188.

Farkas<sup>46</sup> BA szakdolgozatában vizsgálta a tanárok és a hallgatók megszólításbeli különbségeit és hasonlóságait, valamint a magyarországi magyar középiskolában és a vajdasági magyar középiskolában található négy fajta megszólítás iránti attitűdöket. Megállapításai szerint Vajdaságban magázás, míg Magyarországon az önözés a legszélesebb körben használt névmás. Néhány kivétellel szinte minden hallgató tiszteletben tartja a tanárok és maguk között meglévő hatalmi viszonyt, és azt gondolja, hogy ön udvariasabb, mint a maga. Magyarországon a tanárok sokkal kellemetlenebb szituációnak élték meg a magázást – következésképpen több negatív melléknevet használnak ezzel a névmással kapcsolatban. Sőt, Farkas tanulmányában voltak olyan tanárok, akik nem akarták megmondani, melyik az udvariasabb forma. A hallgatók sokan úgy érzik, hogy „hibát követnek el”, ha nem használják a megfelelő megázó formát a tanáraik esetében.

## 2. Módszertan

Ez a tanulmány kérdőív és fókuszcsoportos interjú általi adatgyűjtésen alapszik. A kérdőív célja az volt, hogy olyan adatokat gyűjtsön, amelyek rávilágítanak a maga és ön jelenlegi helyzetére a kitöltők körében, megmagyarázván a lehetséges okokat. A kérdőív potenciális kitöltői internetes csoportokban lettek megkeresve (pl. „Vajdasági hallgatók, akik Magyarországon tanulnak”, „MÁSZ Szeged”). Az adatgyűjtés 2018. december 11-én kezdődött és 2019. január 11-én fejeződött be.

A kérdőív három részből áll: demográfiai adatokkal kapcsolatos kérdések, szituációs feladatok, és hozzáállással kapcsolatos kérdések – összesen 29 kérdést kellett megválaszolni.

Az első rész a „háttérre” vonatkozó adatokra összpontosít: nem, életkor, a Magyarországon töltött évek száma, a tartózkodási hely típusa Magyarországon és Szerbiában, anyanyelven kívül beszélt nyelvek száma. Ezután a második részben a válaszadóknak bele kellett képzelniük magukat egy olyan helyzetbe, amikor maga vagy ön megszólítással kell valakihez fordulni. Ezek a helyzetek úgy vannak kialakítva, hogy két nem (férfi és nő), három korcsoport (fiatal, középkorú, és idős) és két környezet (egyetemi [hivatalos] és mindennapi élet [nem hivatalos]) megjelenjen. Ezekből a változókból 12 szituációs feladatot kombináltam. Az utolsó részben zárt és nyílt kérdésekre kellett válaszolni a megszólítási szokások, vélemények és hozzáállás témakörében. A kérdőív kitöltése körülbelül 10–15 percet igényelt.

<sup>46</sup> Farkas Dóra: Address forms in Hungarian: Usage differences in a secondary school in Hungary vs. a secondary school in Vojvodina. Szeged. 2017.

Az adatok teljes megértése érdekében fókuszcsoportos interjú is készült. Az interjú mellett szól, hogy egy beszélgetés során az interjúalanyok nyugodtabbnak érzik magukat és könnyebben megnyílnak. Hasonló kérdésekre válaszoltak, mint a kérdőívben:

- (i) Mit gondolsz a magáról és az önről?
- (ii) Melyiket részesíted előnyben?
- (iii) Mikor/hol használod ezeket?
- (iv) Van-e valamilyen különbség a kettő között?
- (v) Voltál-e már valaha kellemetlen helyzetben a maga vagy ön használata miatt?

A fókuszcsoportos interjú során egy 50 perces beszélgetés lett rögzítve, ebből 35 perc hasznos és kapcsolódik a témához. Az alanyok önkéntesen vettek részt az interjúban.

Az adatgyűjtés befejeztével a Google Forms, a MS Excel és az IBM SPSS segítségével elemeztem a kapott adatokat.

### 3. Eredmények

A 123 kitöltő esetében a nemek szerint megoszlás a következő: 65% nő, 35% férfi. A válaszadók életkora 18 és 43 év között van. Az átlagéletkor 22,41 év, a válaszadók 77%-a 19 és 24 év közötti. A válaszadók majdnem háromnegyede (72%) 1–5 éve él Magyarországon, 16% pedig kevesebb, mint egy éve, 12% pedig több mint 5 éve. A válaszadók csaknem fele szerb falvakból származik, a többi városból – Magyarországon csak 6,5% -a él fővárosban vagy falvakban, a többi városokban.

A fókuszcsoportos interjúban 3 nő és 3 fiatal felnőtt férfi vett részt. Legtöbbjük 3–5 éve, egyikük pedig 12 éve él Magyarországon. Lakhelyük Szerbiában változó: többségük városokból származik, egyikük faluból. Az életkor 21 és 31 év között mozog. Mindnyájan a Szegedi Tudományegyetem hallgatói: ketten az Általános Orvostudományi Karon, ketten a Bölcsészettudományi Karon, egy fő az Állam- és Jogi Karon, valamint egy fő a Természettudományi és Informatikai Karon tanul. A fókuszcsoportos interjú hanganyagának átírása után kvalitatív elemzési módszereket alkalmaztam a következtetések levonására.

A szituációs feladatok kérdései úgy lettek kialakítva, hogy a nemek, a környezet és az életkor változókként funkcionálnak, potenciálisan befolyásolva

az eredményeket – az alábbiakban ezek figyelembevétel nélkül létrejött eredményeket ismertetem.

A tizenkét szituációs feladat 1476 válasza közül 835 maga és 641 ön. Összegezve, a maga-ön eloszlása 58%–42%, azaz a résztvevők gyakrabban használják a magázást. Nem tekintetében a válaszadók nagyobb valószínűséggel szólítják meg a nőket magával, a férfiak önnel. A környezetet illetően a résztvevők kevesebb önt (43%) és több magát (57%) használnak: szinte egyetlen mértékben használják mindkettőt hivatalos környezetben, de figyelemre méltóan több a maga a nem hivatalos környezetben. Végül, az eredmények különbségeket mutatnak a résztvevők különböző életkori csoportokat való megszólításában: a fiatalok sokkal kevesebb esetben lesznek ön által megszólítva, az idősebb korosztály pedig hasonló arányban részesül mindkét megszólítási formából.

A kérdőív utolsó szakasza a résztvevők maga és ön cím formáival kapcsolatos hozzáállásainak leírására irányult. A résztvevők több mint fele (52%) valamilyen különbséget érez a két forma között, 16,3% nem, a többi 31,7% pedig válaszként „nem tudom, talán” opciót választotta. Ezután a különbséget érzők kifejezheték azt: a kérdés 63 válaszadója közül sokan az önt hivatalosnak, illőnek, távolságtartónak és szofisztikáltnak vallja, mivel a maga véleményük szerint közvetlenebb. Az egyik résztvevő a következőképpen magyarázta álláspontját: „Hivatalokban vagy intézményekben például mai napig jellemző, hogy külön kikérik maguknak a konzervatív, szocialista, kommunista rendszerből visszamaradt nagyképű (valamilyen rangnak megfelelően példát statuáló) hát nem is tudom...emberek. Ezen kívül úgy gondolom nincs igazán különbség. Én például szinte kizárólag „magázok”, az „ön” megszólításra talán csak idős, idősödő embereknél alkalmazom és levélben való megszólításhoz.”

A válaszadóknak 85%-a még soha nem tapasztalt kellemetlenséget a maga és ön használata során, 12% igen, 3% másra hivatkozott. Az ilyen szituációkban résztvevők közül sokan hasonló reakciókról számoltak be: haboztak vagy bizonytalanságot éreztek a megszólítással kapcsolatban. Legtöbb esetben a megszólított megsértődött a választott opción, egy másik lehetőséget javasolt – tehát a nyelvhasználatukat korrigálták.

Amikor a kérdés a megszólítási formák természetességéről és a velük kapcsolatban kialakított preferenciáról szól, a résztvevők csaknem fele (49%) magára szavazott, 27% mindkettő egyetlen eloszlását részesíti előnyben, míg 18% szavazott az önre, maradék 5% nem tudja. A magázás Vajdaságban népszerű, míg az önt elsősorban Magyarországon alkalmazzák. Egy nyitott



kérdés lehetőséget adott a résztvevőknek, hogy kifejtsék mikor, miért és melyik névmást használják Vajdaságban és Magyarországon. Vajdaságban a magázás esetében a legtöbb résztvevőnek azért esik erre a választása, mert így tanulták meg és hozzászoktak, természetes számukra. Ez veszi őket körbe otthon, és sokan még soha nem hallották, hogy valaki önnel szólít meg más, sőt, senki részéről nem elvárás az önözés – egy résztvevő így indokolja: „itt [Vajdaságban] senki nem beszél annyira kifinomult magyarul”. Egyesek a magát használják, mert az ön „túl magyaros”, „nem illik a falusi számra” vagy attól tartanak, hogy „[a vajdasági magyarok] azt mondanák, hogy kényeskedve beszélek”. Az egyik résztvevő fél a verbális és fizikai megaláztatástól, amely az ön névmás használata esetén érne. Néhányan különféle okokból használják az önt Vajdaságban: a Magyarországon töltött évek során megszokták, vagy mert véleményük szerint „nem parasztos”. Ami a Magyarországon alkalmazott önt illeti, sokan használják, mert megfelelő, szebb, alkalmasabb és elfogadottabb számukra, mint a maga. Mások azért, mert előzőleg megbántottak valakit a magával, vagy néhány magyarországi sértőnek, régimódinak és falusiasnak találta. Egyesek a környezet miatt önként váltanak: normának és szokásnak tekintik. Egyesek úgy gondolják, hogy a magyarországi magarság kedveli vagy akár el is várja az önt, mivel ők „jobban figyelnek az ilyen finomságokra” és „kulturáltabbak”. Ennek megfelelően egyes résztvevők megpróbálnak alkalmazkodni vagy „szebben beszélni” a nyelvi diszkrimináció elkerülése érdekében. Az egyik résztvevő a következőképpen indokolja választását: „csak új dolgokat próbálok megtanulni”. Nagyon kevés kítőltő ragaszkodik a magázás használatához Magyarországon: ezt tanulták és „otthonból hozták”.

A maga és önről alkotott vélemény megoszlik a vajdasági hallgatók körében. Sokan a következő melléknevekkel jellemezték a magát: szép, szofisztikált, ösztönös, hétköznapi, bizalmas, természetes, kényelmes, normális, informális és „vajdaságias”, vagy csak „szimplán okés”. Mások sértőnek, régimódinak, hagyományosnak, tradicionálisnak, leereszkedőnek, kevésbé hivatalosnak, kevésbé szépnak és kevésbé udvariasnak gondolják. Az egyik alany úgy gondolja, hogy „kinőhetné már a társadalom az efféle kényes dolgokat. Éppen az idősebb és/vagy ismeretlen ember iránti tiszteletből és empátiából fakadóan magázódunk, nem pedig azért, hogy a kettő egymástól eltérő jelentést hordozzon és félreértést okozzon”. Az ön esetében a vélemények is különböznek: egyesek szofisztikáltaknak, tiszteletteljesnek, szalonképesnek, formálisnak, udvariasnak vagy „okésnak” tekintik, mások szerint „felesleges”, „tenyérbemászó”, bosszantó, túlzott, túlságosan erőltetett, sznob, hízelgő, költői és fura. Sokan, akik az önről

beszéltek, hozzátették „de rideg”, hogy érdekeltessék a kontrasztot. Az egyik válaszadó nagyon határozott véleménnyel rendelkezik az önről: „Szinonimájaként kellene figyelembe venni a magázásnak, nem pedig úgy, mint hatályosabb, relevánsabb, tisztelettudóbb, esetenként ajnározóbb, seggnyalóbb változatoként. Nem mondom, hogy nem legitim, előfordul, hogy én is használom, levelek írásához gyakorlatilag szinte csak ezt. A lényeg, hogy presztízskérdést ne faragjunk a kettő használatából. Véleményem szerint mindkettő minden szituációban megállja a helyét, időtől, nemtől és földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül.”

Végül a résztvevőknek be kellett számolniuk a reflexivitásukról vagy tudatosságukról a megszólító névmások megválasztásakor. A résztvevők 44%-a „általában tudatosan, de néha reflexesen”, 25% „általában reflexesen, de néha tudatosan” és 20% teljesen reflexesen választja a névmásokat – ami azt jelenti, hogy a reflexivitás nagy szerepet játszik a folyamatban.

Az interjúalanyok kifejezték benyomásaikat a maga és az ön kapcsán, amelyeket a következőképpen lehet összegezni: a maga hangzatosabb és alkalmasabb verbális használat esetén, írásbeli formában nem megfelelő, főleg mert szorosabb kapcsolatot jelez, vagy mert „haverkodós”. Ezzel szemben véleményük szerint az ön abszolút tekintélyesebb, formálisabb, bürokratikusabb, erőltetett és hivatalosabb; kevésbé természetes a vajdasági magyarok számára, mint a Magyarországon élő magyaroknak. Ez a névmás elsősorban az e-mailekkel van asszociálva. Az egyik interjúalany a kellemetlen helyzetek bemutatása során elmesélte, hogy egyszer lemagázott valakit majd büntudatot érzett, félt az ítéletektől és a diszkriminációtól. Egy másik személynek is volt hasonló élménye, ám soha nem kapott negatív visszajelzést – nem is érdekelné, ha bírálnák nyelvhasználatát. Az ilyen események elkerülése érdekében néhányan minden áron próbálják elkerülni a megszólítást (például hosszabb és összetettebb mondatok használatával). Ami a preferenciát illeti, az interjúalanyok inkább a magát részesítik előnyben, de vannak olyan esetek, amikor ön a megfelelő. A maga preferálásának okai között szerepel a bensőséges, közeli konnotáció; vagy hogy az önt nem használják Vajdaságban (legalábbis úgy gondolják). Az egyik interjúalany azt tapasztalta, hogy a vajdasági magyarok a környezeti hatások miatt preferálják az önt Magyarországon. Egyes interjúalanyok el sem tudják képzelni magukat, hogy valaha is önöznének Vajdaságban. Az egyik válaszadó néha magázással fordul tanáraihoz, tudva, hogy ez Magyarországon nem szokás.

Ezen eredmények alapján további elemzésre van szükség a megszólítási formák alaposabb megértéséhez a Magyarországon tanuló vajdasági magyar

hallgatók körében. Ennek elérése érdekében az eredményeket elemeztem és összehasonlítottam olyan független változók szemszögéből, mint a nem, életkor, anyanyelven kívül beszélt nyelvek száma, településtípus Szerbiában és Magyarországon, és a Magyarországon töltött évek száma. A résztvevők válaszai alapján kiemelkedő jelentőséggel bír a Magyarországon töltött évek számának változója, a településtípus, és a nem: ezek a tényezők befolyásolják leginkább a résztvevőket a megszólító névmások megválasztásakor – ezeket mutatom be az elkövetkezőkben.

Először a situációs feladatra adott válaszokat elemeztem a **Magyarországon töltött évek** számának szempontjából. Egy olyan személy, aki több mint 5 éve él Magyarországon, a legvalószínűbb, hogy önnel fog egy fiatal férfi oktatóhoz fordulni, míg egy olyan személy, aki kevesebb mint egy éve él Magyarországon, magát alkalmaz ugyanazon a személy esetében. Az 1. számú táblázat szemlélteti, hogy minél több időt tölt egy vajdasági magyar hallgató Magyarországon, annál valószínűbb, hogy magát felváltja az ön.

Általában véve mindkét nem két idősebb korcsoportja több önt kap hivatalos környezetben – a legtöbb önt azok használják, akik több mint 5 éve élnek Magyarországon, és a legtöbb magát azok, akik a legkevesebbet. Összegezve: minél régebb óta él egy vajdasági magyar hallgató Magyarországon, annál valószínűbb, hogy hivatalos és nem hivatalos környezetben is használja az önözést, ám a magázás még mindig gyakori, különösen a nem hivatalos situációkban.

megszólított			névmás	<1	1-3 éve	3-5 éve	5>
hivatalos	fiatal	férfi	ön	20%	29%	44%	47%
			maga	80%	71%	56%	53%
		nő	ön	25%	42%	60%	80%
			maga	75%	58%	40%	20%
	középkorú	férfi	ön	25%	44%	63%	73%
			maga	75%	56%	37%	27%
		nő	ön	30%	51%	56%	73%
			maga	70%	49%	44%	27%
	idős	férfi	ön	40%	51%	65%	93%
			maga	60%	49%	35%	7%
		nő	ön	40%	58%	70%	73%
			maga	60%	42%	30%	27%
nem hivatalos	fiatal	férfi	ön	35%	33%	58%	47%
			maga	65%	67%	42%	53%
		nő	ön	15%	27%	49%	53%
			maga	85%	73%	51%	47%
	középkorú	férfi	ön	20%	36%	56%	27%
			maga	80%	64%	44%	73%
		nő	ön	10%	27%	44%	53%
			maga	90%	73%	56%	47%
	idős	férfi	ön	35%	29%	37%	40%
			maga	65%	71%	63%	60%
		nő	ön	15%	27%	28%	33%
			maga	85%	73%	72%	67%

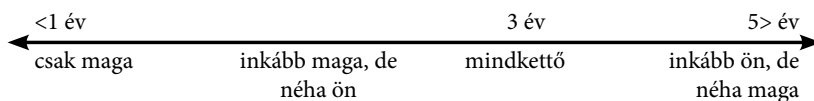
1. Táblázat: A Magyarországon töltött évek számának befolyása a szituációs feladatokban

Az 2. táblázatban láthatjuk, hogy azok, akik a legkevesebb időt töltötték Magyarországon, nem érzékelnek különbséget a két megszólítási forma között, és ahogy az évek száma növekszik, az különbségekre való érzékenység is – ami azt jelenti, hogy minél több időt tölt az országban, annál valószínűbb, hogy különbséget is érez.

		<1	1-3 éve	3-5 éve	5>	Total
Igen		6	19	26	13	64
	%	30.0%	42.2%	60.5%	86.7%	52.0%
Nem		7	10	3	0	20
	%	35.0%	22.2%	7.0%	0.0%	16.3%
Talán, nem tudom		7	16	14	2	39
	%	35.0%	35.6%	32.6%	13.3%	31.7%
Total		20	45	43	15	123
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

2. Táblázat: A Magyarországon töltött évek számának befolyása a különbségek esetében

A formális megszólítás használata a kutatás résztvevői esetében érdekes tendenciát mutat, amelyet az 1. ábrán figyelhetünk meg. Ez az ábra a 3. táblázat eredményein alapszik, és kronologikusan szemlélteti a végbemenő változásokat: saját bevallásuk szerint a csak magázásból lassan inkább önözés, de néha magázás lesz, amint telnek az évek Magyarországon.



1. ábra: Megszólítás időbeli változása

3. táblázatban láthatjuk, hogy Vajdaságban nagyjából mindenki magázik, ám Magyarországon változásokat figyelhetünk meg: minél több időt tölt az egyén Magyarországon, annál valószínűbb, hogy önkéntesen önözésre vált. A két véglet között a résztvevők mindkét megszólító névmást használják („3–5 éve” csoport), vagy egy kicsivel a maga felé billen a mérleg („1–3 éve” csoport).

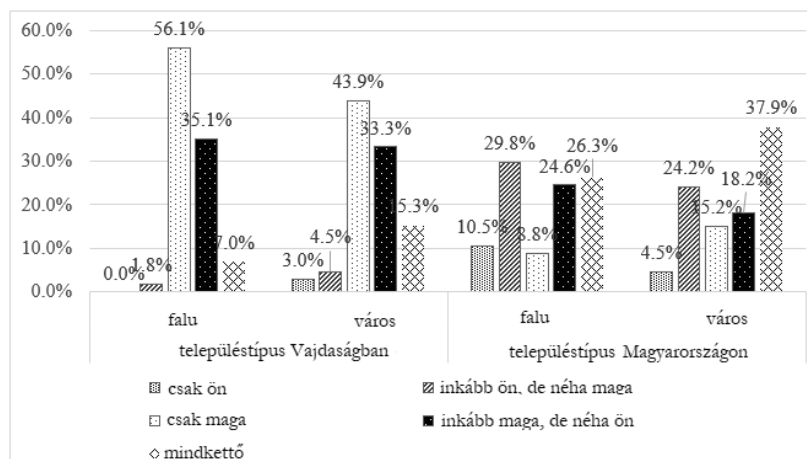
		<1	1-3 éve	3-5 éve	5>	Total
Vajdaság	mindkettő	1	2	9	2	14
	%	5.0%	4.4%	20.9%	13.3%	11.4%
	csak ön	0	0	2	0	2
	%	0.0%	0.0%	4.7%	0.0%	1.6%
	inkább ön, de néha maga	1	0	2	1	4
	%	5.0%	0.0%	4.7%	6.7%	3.3%
csak maga		15	22	15	9	61
	%	75.0%	48.9%	34.9%	60.0%	49.6%
inkább maga, de néha ön		3	21	15	3	42
	%	15.0%	46.7%	34.9%	20.0%	34.1%
Total		20	45	43	15	123
%		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
Magyarország	mindkettő	5	12	19	4	40
	%	25.0%	26.7%	44.2%	26.7%	32.5%
	csak ön	0	3	4	2	9
	%	0.0%	6.7%	9.3%	13.3%	7.3%
	inkább ön, de néha maga	2	12	12	7	33
	%	10.0%	26.7%	27.9%	46.7%	26.8%
csak maga		7	5	2	1	15
	%	35.0%	11.1%	4.7%	6.7%	12.2%
inkább maga, de néha ön		6	13	6	1	26
	%	30.0%	28.9%	14.0%	6.7%	21.1%
Total		20	45	43	15	123
%		100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

3. Táblázat: Megszólítás időbeli változása Vajdaságban és Magyarországon

A lakhely típusa is nagymértékben befolyásolja a nyelvhasználat eme szegletét, amint azt a 4. táblázat is szemlélteti. A falvak és városok lakói eltérően használják a megszólítási formákat Vajdaságban és Magyarországon. Vajdasági falvakban élők 56,1%-a, és a városokban élők 43,9%-a kizárólagosan csak magát használ. Magyarországon a városból származók 37,9%-a használja mindkét megszólítási formát, és a legkevésbé valószínű, hogy csak az ön használatára

hagyatkoznak. Kétszer annyi falusi (10,5%) használ csak önt Magyarországon, mint város lakó (4,5%).

Érdekes, hogy a falusiak hogyan alkalmazkodnak az új helyekhez megszólítás esetén. Vajdaságban szinte soha nem használják az önt: csak 8,8%-uk használja valamilyen módon, ennek ellenére ez az arány Magyarországon 66,7%-ra növekszik.



4. táblázat: Lakhely típusának befolyása a megszólítása esetén

Ennek a folyamatnak az egyik oka az lehet, hogy a falvakból érkező résztvevők több mint háromötöde (65%) valamilyen módon (általában teljesen) tudatosan választja meg a megszólítási formát, míg ugyanazon csoportban a reflexivitás százaléka csak 33%. A korábbi eredmények összevetésével feltételezhetjük, hogy a környezeti változások befolyásolhatják a vajdasági falvakból érkező résztvevők szokásait.

**Nem** szempontjából is beszélések az eredmények az 5. számú táblázatban. Az egyetem környezetében az idősebb férfi és női oktatók hasonló módon vannak megszólítva mindkét nem által. A középkorú professzorok esetében azonban a nők önözést alkalmaznak, míg a férfiak ugyanabban a helyzetben magázást (a különbségek viszonylag csekélyek). A nő-ön és a férfi-magázás kombinációk ezen tendenciája továbbra is fennáll abban a helyzetben, amikor egy fiatal női oktatót kell megszólítani, de ugyanakkor a fiatal férfi megszólítottak magázás-ban részesülnek mindkét nem esetében.

Nem hivatalos helyzetek esetén a férfiak és a nők a kor és a nem ellenére mindig magázással fordulnak a megszólítottjuk felé. Figyelemre méltó azonban, hogy a résztvevők nagyobb valószínűséggel magát használnak az ellenkező nem megszólítására.

megszólított			névmás	nő	férfi
hivatalos	fiatal	férfi	ön	65%	35%
			maga	35%	65%
		nő	ön	54%	44%
			maga	46%	56%
	középkorú	férfi	ön	54%	47%
			maga	46%	53%
		nő	ön	55%	46%
			maga	45%	54%
	idős	férfi	ön	64%	51%
			maga	36%	49%
		nő	ön	65%	53%
			maga	35%	47%
nem hivatalos	fiatal	férfi	ön	42%	46%
			maga	58%	54%
		nő	ön	40%	24%
			maga	60%	76%
	középkorú	férfi	ön	39%	40%
			maga	61%	61%
		nő	ön	35%	30%
			maga	65%	70%
	idős	férfi	ön	32%	37%
			maga	68%	63%
		nő	ön	27%	23%
			maga	73%	77%

4. táblázat: Nem hatása a megszólítás esetében



## Konklúzió

Az ilyen jellegű összetett téma eredményeinek összefoglalása érdekében különös figyelmet kell fordítani minden aspektusra és részletre. Összességében a tanulmány eredményéről az alábbiakat lehet mondani: a vajdasági hallgatók, akik Magyarországon élnek, megosztott és kettős helyzetben vannak. Amikor két ország, Szerbia és Magyarország között mozognak, alkalmazkodniuk kell a környezet szokásaihoz és elvárásaihoz.

A kérdőív és a fókuszcsoportos interjú résztvevői általánosságban tisztában vannak azzal, hogy a különböző környezetek eltérő megszólítási formákat igényelnek. Magyarország esetében több résztvevő aktívan próbálja formálni nyelvhasználatát a megkülönböztetés elkerülése és a beilleszkedés végett. Néhányan ezzel szemben továbbra is a magázást használják, mivel hozzászoktak. Ezenkívül a két formával kapcsolatos vélemények eltérőek: egyesek magázást intuitívnak, hétköznapiinak, természetesnek, kényelmesnek, normálnak stb. vélik, mások szerint sértő, régimódi, kevésbé udvarias vagy csúnya stb. Ugyanez vonatkozik önre is: egyesek kifinomultnak, tiszteletteljesnek, vagy túlzottnak és furcsának írják le.

A vélemények és az attitűdök különböznek, de a szituációs feladatok eredményei feltárják a résztvevők megszólítási szokásait befolyásoló tényezőket. Láthatjuk, hogy minél több időt tölt Magyarországon egy illető, annál valószínűbb, hogy fokozatosan az önre vált – ahogyan egy interjúalany is állítja: „ez a nagy számok szabálya”. Az idő múlásával a résztvevők tudatában lesznek a különbségeknek, preferenciáik megváltoznak. A szerb falvakból származók a megszólítás sajátos folyamatát mutatják: otthon ez a csoport magáz a legtöbbit, ám Magyarországon az általuk használt ön mértéke meghaladja a városiakét. A falusiak tudatosabban választják meg a megszólító névmásokat, mint mások. A nemek szempontjából a nők érzékenyebben reagálnak a maga és az ön közötti különbségekre, és többen önöznek, mint férfiak.

Összegezve, ez a tanulmány rövid áttekintést nyújt a megszólítási formák, nevezetesen a maga és az ön komplex jelenségéről. Remélhetőleg ez a tanulmány kiegészítheti Raffai és Domonkosi eredményeit, feltárva a megszólítási formák jelenlegi helyzetét a vajdasági magyarok körében.



Káta Judit

## Egy különös házasság – Kallimachos *Akontios* és *Kydippé* c. töredéke

### Bevezetés

Dolgozatomban a hellenisztikus kori költő, Kallimachos *Akontios* és *Kydippé* című költeményével (67–75. töredékek) kívánok foglalkozni. A történet az *Aitia* elnevezésű, négy részre osztott gyűjtemény harmadik könyvében kapott helyet. Ebben a műben a görög elégiaköltő különböző szokások és kultuszok eredetével foglalkozott, ezeket örökítette meg verses formában (*aitionok*). Az első két könyv történetei egy álomjelenetbe vannak foglalva: a fiatal Kallimachos a Helikonon álomba merülve folytatott diskurzust a Múzsákkal, akik különös kérdéseire adtak választ. Ezzel szemben a harmadik és negyedik könyvben már másfajta szervezőelv figyelhető meg, az itt található költemények önálló alkotások benyomását keltik, továbbá számos költemény esetében nem egyértelmű, hogy mi a központi témája, minek az eredetét igyekeznek megmagyarázni bennük a költő. Az ebben a két könyvben szereplő történetek sorrendjét a milánói *Diégéseis* (Tartalmi kivonatok) papirusztöredékeiből ismerjük, amelyek elrendezéséből kitűnik, hogy ebben a részben hangsúlyos a házasság és a szülés szerepe, valamint Artemis istennő is kiemelt szerephez jut.<sup>1</sup> Így Akontios és Kydippé töredéke egyfajta sorozatot alkothat az előtte és utána szereplő történetekkel, amelyek között helyet kapott többek között az élisi házassági rítus (76b–77d tör.), az Artemis, mint a szülés istennője megjelöléssel bíró töredék (79–79a tör.), valamint Phrygius és Pieria története (80–83b tör.), amelyet a 67–75. tör. párjának szoktak tekinteni, és amellyel valóban sok rokonságot mutat.<sup>2</sup> Az elbeszélés másik közeli párhuzama Hermocharés és Ktésylla Antoninus Liberalis művéből (*Metamorphoses* 1.) ismert története.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> Marco Fantuzzi – Richard Hunter: *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry*. Cambridge 2004. 44–47.

<sup>2</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: *Tradition and Innovation* i. m. 47.; Annette Harder: *Callimachus: Aitia. Introduction, Text, Translation and Commentary*. I–II. Oxford 2012. II. 544.

<sup>3</sup> Harder, A.: *Callimachus* i. m. II. 542.

Az általunk vizsgált *aition* a maga 109 sorával a leghosszabb összefüggő szöveg, ami a gyűjteményből fennmaradt, de minden valószínűség szerint még ennél is terjedelmesebb, A. Harder durva becslése szerint 150–200 sor hosszúságú lehetett.<sup>4</sup> Keltezése bizonytalan, A. Cameron II. Ptolemaios Philadelphos és II. Arsinoë esküvője utánra, Kr. e. 279 és 274 közé teszi.<sup>5</sup> Maga a történet nem ismert Kallimachos előttről, jóllehet ő egy Kr. e. 5. századi keósi történetíróra, Xenomédészre hivatkozik mint forrásra, két későbbi alkotónál azonban fennmaradt: Aristainetos prózai formában dolgozta fel, míg Ovidius *Heroides* c. műve az ifjú szerelmespár levélváltását (20–21.) tartalmazza.<sup>6</sup> A történet Akontios és Kydippé megismerkedésének történetét, hányattatásait beszéli el, mígnem egymáséi lesznek, és ezzel megalapítják az Akontiaida-dinasztiát, amely számos híres leszármazottat fog felsorakoztatni a történelem folyamán. Így logikusnak tűnik fő témaként a keósi Akontiadák eredetét megjelölni, azonban ezzel számos kutató nem ért egyet, mivel látszólag nem összeegyeztethető az *Aitia* többi darabjának szigorú értelemben vett eredetmondáival.<sup>7</sup> Harder azonban rámutat, hogy ez a fajta, a szó szoros értelmében nem *aition*nak tekinthető elbeszélés Kallimachos költészetében nem példa nélküli.<sup>8</sup> A kérdést tovább bonyolítja, hogy számos más lehetséges *aition* kerül elő a költeményben utalás, vagy épp mellőzés révén, így például a naxosi házassági rítus is (75.1 ff.).<sup>9</sup> Valójában az egész elbeszélés inkább Akontioshoz és Keós szigetéhez kötődik, nem pedig Naxoshoz, ráadásul Akontios nézőpontjából olvashatunk az eseményekről, Kydippé érzelmeire pedig csak következtetni tudunk.<sup>10</sup> Ellenben az a felvetés, miszerint a fent említett sorozat talán egyfajta háttérnek is tekinthető a Bereniké hajfűrtjéhez, mintegy előkészíti az abban ábrázolt királyi szerelmet, ahogy Harder véli, indokoltá teszi a szerelem témájának központi szerepét, mely a ptolemaida politikai ideológiának meghatározó eleme volt.<sup>11</sup>

<sup>4</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 60.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 542–543.

<sup>5</sup> Alan Cameron: Callimachus and His Critics. Princeton 1995. 22.

<sup>6</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 60.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 542.

<sup>7</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 65.

<sup>8</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 542.

<sup>9</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 65–66.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 542.

<sup>10</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 66.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 541.

<sup>11</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 544–545.

Szakterjedőben ez utóbbi felvetés mentén elindulva elemzem az Akontios és Kydippé történetéhez kapcsolható töredékeket, azt vizsgálva, hogy mennyire tükrözi a klasszikus kori házasságviszonyokat, illetve milyen mértékben mutat újszerű, a hellenisztikus korra jellemző vonásokat. Továbbá, hogy ez a házasság mennyiben tekinthető valóban „különösnek”, illetve hogyan kapcsolódik a költemény a Ptolemaida-dinasztia házasságpolitikájához. Kutatásommal arra próbálok rávilágítani, hogy itt nem pusztán egy dinasztia létrejöttéről, eredetéről van szó, hanem a történet komplex módon kapcsolódik a szerelemről alkotott korabeli felfogásokhoz, Kallimachos pártfogóihoz és költészetének további alkotásaihoz.

A görög idézeteket, illetve a töredékek számozását Rudolf Pfeiffer 1949-es kommentárjából vettem, melynek pontos adatait a bibliográfiában feltüntettem. Munkafordításomban is az ő kiadására hagyatkoztam, valamint Annette Harder 2012-es, két kötetes *Aitia*-kommentárjára, de segítségemre szolgált C. A. Trypanis Loeb-sorozatban megjelent fordítása is (Loeb Classical Library No. 421). Ez utóbbi kettőnek a bibliográfiai adatai a dolgozat végén szintén megtalálhatók.

Ezúton szeretném megköszönni konzulensemnek, Dr. Bolonyai Gábornak számos hasznos tanácsát, rengeteg segítségét, ösztönző beszélgetéseit és végtelen türelmét, amit a dolgozat megírása során tanúsított. Minden esetlegesen fennmaradó hiba vagy pontatlanság természetesen a saját mulasztásomnak tekinthető.

## 1. Munkafordítás

### 67. töredék

Maga Erós tanította meg a gyermek Akontioszt egy mesterfogásra, amikor a szépséges Kydippéért, a szűzért emésztette a vágy — ugyanis ez (Akontios) nem volt (elég) leleményes (ahhoz) —, hogy egész életére elnyerhesse magának a hites férj nevet. Mert bizony, Kynthos ura, a gyermek Iulisból jött, a leány pedig Naxosról, Délosra, a te bikaáldozó ünnepedre, az egyik Euxantios nemzetiségének vére, a másik Prométhosé, mindketten szigetük szép csillagai. Sok anya kérte már kicsiként Kydippét fiának feleségül menyasszonypénz gyanánt szarvas ökröket ígérve; ugyanis senki más, akinek az arca jobban hasonlított a hajnalhoz, nem ment az öreg, gyapjas Silénos nedves forrásához, sem nem tette kecses lábát az alvó Ariadné kartáncába...

### 68. töredék

...kifigyelték szerelmesei, amikor fiatal fiúként iskolába vagy a fürdőbe ment...

## 69. töredék

...sok borivó, aki Akontiosba volt szerelmes, a földre ejtette a szicíliai bor-maradékot az ivópoharából...

## 70. töredék

...de másnak az íjától maga az íjász kapott nyílhegyet...

## 72. töredék

...ezért vidékre járkált mindenféle ürüggyel...

## 73. töredék

...hanem bírnál a kérgeden annyi bekarcolt betűt, amennyi hirdeti, hogy Kydippé gyönyörű...

## 74. töredék

... én szégyentelen, miért hoztam rád ezt a félelmet?

## 75. töredék

És már ágyba is tették a szűzt a fiúval, ahogy előírta az isteni törvény, hogy a házasság előtti éjszakát a házasulandó leánynak egy fiúgyermekkel kell töltenie, akinek anyja is, apja is él. Ugyanis azt beszélük, hogy egykor Héra — kutya, kutya, fékezd magad, arcátlan lélek, te bizony még azokról is énekelnél, amiket az istenek tiltanak; nagy szerencséd, hogy nem láttad a rettegett istennő kultuszait, mert még azoknak a történetét is kikotyognád. Bizony súlyos átok a nagy tudás annak, aki nem tudja fékezni a nyelvét, az ilyen ember valóban egy gyermek, akinek kezébe kés került. Hajnalban, ahogy meglátták a vízben az éles nyúzókést, várták az ökrök, hogy megtörjön bennük a lélek, de délután gonosz sápadtság fogta el Kydippét, egy betegség telepedett rá, amit vadkecskékre szoktunk küldeni, tévesen pedig szentnek nevezünk. Akkor ez a súlyos kórság egészen a Hádész házáig gyötörte a lányt. Másodszor vetették meg a nászágyat, másodszor szenvedett a lánygyermek hét hónapig a négy naponta láztól. Harmadszor gondoltak a nászra, harmadszor telepedett ismét pusztító fagy Kydippére. Negyedjére már az apja nem állhatta... Phoibost, ő pedig éjjel ezeket a szavakat mondta: „Artemisnek tett súlyos eskü gátolja a lányod esküvőjét, mert az én testvérem akkor nem Lygdamist gyötörte, sem nem Amyklaiban font kákát, és nem is vadászatból visszatérve mosta le magáról a piszkot a Parthenios folyóban, hanem otthon volt Déloson, amikor a lányod megesküdt neki, hogy Akontios, nem más, lesz a vőlegénye. De, ó Kéyx, ha kész vagy megtenni engem tanácsadódnak...teljesíteni fogod a lányod esküjét; azt mondom ugyanis, hogy te Akontios révén nem ólmot fogsz ezüsttel összevegyíteni, hanem élekront ragyogó arannyal. Te magad, az após, Kódrostól származol, a keósi vő pedig az ikmaioi Zeus Aristaios papjaitól,

akik azzal törődnek, hogy a hegytetőkön a kegyetlen Mairát lecsillapítsák, amikor felkel, és hogy fuvallatot kérjenek Zeustól, amitől fűrjek tömege akad fenn a lenvászson madárfogó hálón.” Így (szólt) az isten, ő pedig visszament Naxosra, és kikérdezte magát a lányt, az pedig őszintén feltárt előtte mindent szóról szóra, és újra egészséges volt. ...A többi, Akontios, a te dolgod, elmenni... a Dionysos-ünnepre. (És) az istennőnek tett ígéret be lett tartva, kortársai pedig rögtön énekelték a barátnőjük nászdalait, nem halogatva (tovább). Úgy vélem, hogy te akkor, Akontios, azért az éjszakáért cserébe, amelyen a szűz övét érintetted, nem fogadtad volna el sem az iphiklési bokát, amely a kalászokon futott, sem amiket a kelainai-i Midás szerzett magának, legyenek az én vélekedésemnek tanúi mindazok, akik nem járatlanok a szigorú isten (ti. Erós) dolgaiban. Ebből a nászból nagy név fog származni; mert a te nemzetséged, keósi, az Akontiadák, még mindig számosan és köztisztelőnek örvendő laknak Iulisban, mi pedig a te szerelmi vágyadról az öreg Xenomédéstől hallottunk, aki egykor minden szigetet átadott a mitologikus emlékezetnek (ti. lejegyzett), kezdve azzal, hogy hogy lakták a kórykiai nimfák, akiket a Parnassusról elűzött egy nagy oroszlán, ezért Hydrussának is nevezik, és hogy hogyan lakta Kiródés Karyai-t... és hogy hogyan telepedtek le itt, akiknek áldozatait trombitaszó közepette fogadja folyton Zeus Alalaxios, a káriaiak a lelegekkel együtt, aztán pedig hogy intézte Keós, Phoibos és Melia fiúgyermeké, hogy másik nevet vett magára (ti. a sziget); köztük a hybrist és a villámhalált, és köztük a varázslókat, a Telchineket, és az esztelen Démónaxot, aki a boldog istenekkel nem törődött, is feljegyezte írótablájára az öreg, valamint a vénasszony Makelót, Dexithea anyját, akiket egyedülként hagytak meg sértetlenül a halhatatlan istenek, amikor a szigetet feldúlták a vétkes hybris miatt; és a négy várost, hogy hogyan építette Megaklés Karthaiát, Eupylos pedig, a félistennő Chrysó fia, Iulis szép forrásokban bővelkedő városát, Akaios Poióssát, a szép hajfűrtű Charisok lakhelyét, Aphrastos pedig Korésia városát, és keósi, ezekben vegyítve mondta el az öregember, az igazságra gondot viselve, a te kínzó szerelmedet, innen jutott el a gyermek története a mi Kalliopénkhoz.

## 2. A házasságról alkotott elképzelések megváltozása a hellenisztikus korban

Αὐτὸς Ἔρως ἐδίδαξεν Ἀκόντιον, ὁππότε καλῆ  
 ἦθετο Κυδίππῃ παῖς ἐπὶ παρθενικῇ,  
 τέχνην – οὐ γὰρ ὄγ' ἔσκε πολύκροτος – ὄφρα λέγο..[  
 τοῦτο διὰ ζωῆς οὖνομα κουρίδιον.  
 (67.1–4 tör.)

A költemény első négy sorából már világossá válik, hogy a korábbi *aition*októl eltérő módon Kallimachos itt nem egy aitiológiai magyarázatra szoruló szokással, hagyománnyal, rítussal kezdi meg művét, melyek közül azonban több is elő fog kerülni a szöveg előrehaladtával, hanem egy szerelmi történet rövid összefoglalásával és két főszereplőjének bemutatásával, amelyről sokáig nem is látni, hogyan lesz belőle eredetmonda.<sup>12</sup> Ezen belül is az 1. sor első két szava a következő: Αὐτὸς Ἔρως. Tehát, amint arról értesülünk, maga Erós tanította Akontioszt, közvetlen, aktív isteni jelenlét és részvétel van a cselekményben, amely olyan hangsúlyos és meghatározó lesz a későbbiekben, hogy a szerelem és vágy istenének a neve a bevezető sorokban, azon belül is a szöveg legelején kapott helyet.<sup>13</sup> A jelen dolgozat tárgyának szempontjából rögtön felmerül az a kérdés, hogy az *erós* mennyire játszhatott szerepet ennek a történetnek az esetében, illetve általánosságban véve a hellenisztikus korban a házastárs kiválasztásában. Mennyire volt általános jelenség a szerelmi házasság vagy mennyire tűnt egy nem megszokott, csak egy ideális, mitikus realitásban elképzelhető lehetőségnek. Ennek a kérdésnek a vizsgálatához a legtöbb információt az újkommédia alkotásai és a görög regények szolgáltatják, amely műfajok jellegzetességeivel Akontios és Kydippé története is rokonságot mutat.<sup>14</sup> Természetesen minden ilyen vizsgálatánál szem előtt kell tartani az ezekből a műfajokból kiinduló értelmezési lehetőségek korlátait a valóságra nézve.

Az elemzésemben abból indulok ki, hogy hogyan is nézett ki a házasság intézménye a klasszikus korban, és milyen változást hozott a róla alkotott elképzelésekben a hellenisztikus időszak. A házasság a klasszikus korban egyfajta szerződés megkötésével jött létre, amit *engyének* neveztek és kézfogónak

<sup>12</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 547.; Jennifer Karen Lynn: Narrators and Narration in Callimachus. Diss. New York 1995. 192.

<sup>13</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 547–548.

<sup>14</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 541.



vagy eljegyzésnek szoktak fordítani.<sup>15</sup> Maga a szó azt jelenti, hogy valamit valakinek a kezébe helyezni, amiből egyesek arra következtettek, hogy esetleg kézfogással is megerősíthették ezt az egyezséget a férfiak.<sup>16</sup> A férj kiválasztása ugyanis nem a házasulandó leány, hanem az apa feladata volt, annak halála esetén pedig a fivéréké vagy a közeli férfi rokonoké, tehát azé, akinek a lány a gyámsága alatt állt. Ezt a férfi gyámot jelölte a *kyrios* görög terminus, akinek beleegyezése mindenképpen szükséges volt a törvényes házasság létrejöttéhez.<sup>17</sup> Az *engyé* megkötése jóval azelőtt megtörténhetett, hogy a szóban forgó lány betöltötte volna a házasulandó kort.<sup>18</sup> Ez az egyezés tehát két *oikos* férfi *kyriosai* (a menyasszony gyámja és a vőlegény, vagy annak gyámja) között kötött és célja a törvényes gyermekek nemzésének biztosítása volt.<sup>19</sup> Ebből világossá válik, hogy mi volt egy athéni nő elsődleges kötelessége mind *oikosára*, mind a görög társadalom egészére nézve: törvényes utódok (*gnésioi*) világra hozása.<sup>20</sup> Összességében tehát ezt a fajta házasságkötést gazdasági és családpolitikai megfontolások motiválták elsősorban, és nemigen a személyes érzelmek. Ehhez képest az újkomédiában megjelenik egy másfajta házasságtípus, amelyben a romantikus, szerelmi kapcsolatra kerül a hangsúly, és amely nagy valószínűséggel a korszak házasságról alkotott elképzeléseiben bekövetkező hangsúlyeltolódást is jelez.<sup>21</sup>

Az újkomédia a hagyományos házasságok mellett másfajta kapcsolatokat is ábrázol egyes karakterek között, ahol a személyes preferenciák kerülnek előtérbe, és többnyire önállóan döntenek a férfiak leendő feleségeik kiválasztásáról, amely az identitás fogalmának megerősödését is implikálja a korban.<sup>22</sup> S. Lape mindezt, azaz a házassághoz való viszony megváltozását és az egyénről alkotott elképzelések módosulását, az újkomédia legismertebb szerzőjének,

<sup>15</sup> Roger Just: *Women in Athenian Law and Life*. London–New York 2000. 44., 48.

<sup>16</sup> Casey Mason: *The Nuptial Ceremony of Ancient Greece and the Articulation of Male Control Through Ritual*. Classic Honors Project. Paper 5. Saint Paul (Minnesota) 2006. 8–9. ([https://digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=classics\\_honors](https://digitalcommons.macalester.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1005&context=classics_honors), letöltés 2020. febr. 10.)

<sup>17</sup> Mason, C.: *The Nuptial Ceremony* i. m. 10.

<sup>18</sup> Mason, C.: *The Nuptial Ceremony* i. m. 10.

<sup>19</sup> Just, R.: *Women* i. m. 47.; Mason, C.: *The Nuptial Ceremony* i. m. 8. A gyereknemzés fontosságához ld. az *engyénél* szokásos formulát: „[...]ταύτην γνησίων παιδων ἐπ’ ἀρότω σοι διδομι.” – Menandros: *Perikeiromené* 1013–1014.

<sup>20</sup> Just, R.: *Women* i. m. 45–47.

<sup>21</sup> Susan Lape: *Reproducing Athens: Menander’s Comedy, Democratic Culture, and the Hellenistic City*. Princeton 2004. 96.

<sup>22</sup> Lape, S.: *Reproducing Athens* i. m. 96–97.

Menandrosnak a művein keresztül vizsgálja, és a komédiaköltő történelmi korára jellemző általános bizonytalanságra vezeti vissza.<sup>23</sup> Azonban ezek az „önálló”, és fontos hangsúlyozni, hogy kizárólag a férfi karakterekhez kötődő, választások végül mindig a periklészi törvénnyel összhangban történnek, végeredményben mindig két athéni polgár között kötődnek a házasságok, így tulajdonképpen megerősítve a törvényben foglalt normát.<sup>24</sup> Jóllehet ez mindig csak a színdarab végén következik be, így mintegy visszamenőleg, utólagosan igazolva a korábbi romantikus vágyat, ugyanis sokszor a főhősnök valódi, polgári származására csak a művek legvégén derül fény, vagy esetleg — kevésbé romantikus módon — egy korábbi erőszaktevés jóvátétele motiválja a házasságkötést.<sup>25</sup> Ezekről eltérően Menandros *Dyskolos* című darabjában Sóstratos első látásra beleszeret a főhősnőbe, a Lányba (a női karakter nincs megnevezve közelebből a darabban), és azonnal feleségül akarja venni, de fontos megjegyezni, hogy itt egy isten, Pán működik közre a kapcsolat létrejöttében. Noha először ennek a jelenségnek az újszerűsége van kihangsúlyozva, a mű végén Sóstratos apja már az *erősra* alapozott házasság tartósságát, szilárdságát hangsúlyozza. Itt a gazdasági és egyéb társadalmi megfontolások (például osztálykérdések, státusz) helyett a szerelemre kerül a hangsúly.<sup>26</sup> P. G. McC. Brown *Love and Marriage in Greek New Comedy* című cikkében amellet érvel, hogy, P. Walcot<sup>27</sup> elképzeléseivel ellentétben, Menandros korában a szerelmi házasságot nem tekintették „komikus abszurditásnak”.<sup>28</sup> Fenntartva, hogy nem lehet messzemenő következtetéseket levonni néhány szöveghely alapján, valamint belátva, hogy egészen pontosan nem lehet megmondani, hogy mennyire volt kivételes vagy mennyire számított vágyott állapotnak a romantikus vonzalmon alapuló házasság a korban, Brown kísérletet tesz néhány komikus szituáció realisztikus voltának bizonyítására és a korabeli közönség ezekre adott feltételezhető reakciójának rekonstruálására.<sup>29</sup> Vizsgálatának végén arra a következtetésre jut, hogy a közönség számára nem volt ismeretlen a szerelmi házasság fogalma, legalábbis ismerős lehetett neki a szerelemből házasodni

<sup>23</sup> Lape, S.: *Reproducing Athens* i. m. 98.

<sup>24</sup> Lape, S.: *Reproducing Athens* i. m. 99., 110.

<sup>25</sup> Lape, S.: *Reproducing Athens* i. m. 110.

<sup>26</sup> Lape, S.: *Reproducing Athens* i. m. 110–111.

<sup>27</sup> I.d. P. Walcot: *Romantic Love and True Love: Greek Attitudes to Marriage*. *Ancient Society* 18. (1987) 5–33.

<sup>28</sup> P. G. McC. Brown: *Love and Marriage in Greek New Comedy*. *The Classical Quarterly* 43. (1993) 191.

<sup>29</sup> Brown, P. G. McC.: *Love and Marriage* i. m. 191–192.

szándékozó fiatal férfi alakja.<sup>30</sup> Véleménye szerint ez a jelenség feltehetően nem a felsőbb társadalmi rétegeknél, hanem az alacsonyabb osztályoknál lehetett elképzelhető, akik helyzetükből fakadóan szorosabb ismeretségre tehetek szert és valószínűleg több lehetett a beleszólásuk egy olyan fontos döntésbe, mint hogy kivel kössék össze hátralévő életüket.<sup>31</sup>

Az újkomédia házasságábrázolását a görög regény fogja majd tovább folytatni, amely műfaj csak Kallimachos után, a hellenisztikus kor végén vagy római kor elején születik meg, azonban számos jellegzetessége a vizsgálni kívánt történetben is már felismerhető. A görög regényekben is a házasság főként a személyes vonzalmon és vágyon alapul, amely csak hosszas megpróbáltatások után, azokat kiállva teljesedhet be, a főhősök egymáshoz való hűségének megtartásával. Mindezen kalandok és nehézségek megélése által, ahogy K. Haynes kifejti, a fellobbanó szexuális vonzalom egy stabilabb, nem a külső, hanem inkább a belső értékeken nyugvó kapcsolattá válik.<sup>32</sup> A regények jellegzetes vonása továbbá, hogy a női és férfi főszereplő kora és társadalmi státusza is hasonló, és erotikus vonzalmuk házasság révén be is teljesedik a regény elején vagy végén.<sup>33</sup> Megjegyzendő, hogy Akontios és Kydippé is egymáshoz korban közel áll, és mindketten előkelő származásúak, ahogy arról a 67. töredékből értesülünk, és később még kitérünk, viszont Kydippé érzelmeiről nem igazán alkothatunk képet Kallimachos fennmaradt töredékei alapján. A regényben, az újkomédiával ellentétben, háttérbe szorul a házasság kapcsán a társadalmi kötelességtudat, és a szerelem, a vágy is sokkal nagyobb szerephez jut, nem beszélve arról, hogy itt valóban kölcsönös vonzalomról, viszonzott szerelemről beszélhetünk, szemben a másik műfaj egyoldalú vonzalmaival.<sup>34</sup> A képet árnyalja, hogy a regényekben is találkozhatunk elrendezett házasságokkal, ebből a szempontból konzervatívnak is tekinthető a műfaj házasságról alkotott felfogása, de többnyire azok is viszonzott szerelem esetén működőképesek, míg az egyoldalú, „aszimmetrikus” házasságok nem sok jóra vezetnek.<sup>35</sup> A görög regényekből kibontakozó kép esetén is azonban figyelembe kell vennünk, hogy az nem a valóság pontos és hiteles visszaadására törekszik, nem célja híven tükrözni az adott kor realitását, sőt a regény alakjai mintha valamiféle

<sup>30</sup> Brown, P. G. McC: Love and Marriage i. m. 199–200.

<sup>31</sup> Brown, P. G. McC: Love and Marriage i. m. 201–202.

<sup>32</sup> Katharine Haynes: Fashioning the Feminine in the Greek Novel. London–New York 2003. 156.

<sup>33</sup> Haynes, K.: Fashioning i. m. 157.

<sup>34</sup> Haynes, K.: Fashioning i. m. 157.

<sup>35</sup> Haynes, K.: Fashioning i. m. 158–160. A szimmetrikus és aszimmetrikus kapcsolatokhoz ld. David Konstan: Sexual Symmetry: Love in Ancient Novel and Related Genres. Princeton 1994.

eszményi tisztaságot, hűséget és ártalmatlanságot jelenítenének meg, ami Haynes véleménye szerint a hellén felsőbbrendűség érzetét kelti.<sup>36</sup>

### 3. Ismerkedési lehetőségek és a házasságkötéskor lényeges szempontok (67–74. töredékek)

A szerelmi történet szélesebb kontextusba helyezése után, és a fentieket szem előtt tartva, a fennmaradt — értelmezésre alkalmas — Akontios és Kydippé töredékeknek a házasság és szerelem témaköréhez kapcsolható elemeinek vizsgálatával kívánok foglalkozni, és kísérletet teszek az *Aitia* ezen komplex, eddig – tudomásom szerint – ebből a szemszögből szisztematikusan nem vizsgált, szerelmi elégiájának elemzésére. Erős tehát a költemény egyik domináns, a bonyodalmakat előidéző alakja, mellette azonban Artemis is kiemelkedő szerephez jut, ugyanis Kydippé, akaratlanul bár, de neki fog esküt tenni, és ő segíti így tulajdonképpen Akontioszt is terve véghezvitelében. Ez a két isten, két különböző, mondhatni ellentétes, mégis egy ponton összekapcsolódó szférát testesít meg. Jóllehet általánosságban Aphrodité képviseli a szerelem és szexualitás világát, míg Artemis a vad, szűz istennő, aki az örök lányságot választja, mégis Erős és Artemis kettőse véleményem szerint ugyanezt a két, eltérő létállapotot jelenítheti meg, mely a nőiség egyik legmeghatározóbb átmeneti rítusában, a megházasodásban kapcsolódik össze. A házasság előtt áldozatokat (úgynevezett *proteleia*) kellett bemutatni a házasulandó feleknek a sikeres esküvő érdekében, ugyanis egy ilyen liminális állapotban mind a ketten ki voltak szolgáltatva az istenek esetleges irigységének.<sup>37</sup> A *nymphék*nek (azaz menyasszonyoknak) elsősorban Aphroditének, akinek a szférájába átlépnek, és Artemisnek, kiengesztelve az istennőt, mivel az ő szféráját hagyják el.<sup>38</sup> Így ennek a két istenségnek a szerepeltetése nagyon is illik a jelen *aition* témájához.

#### 3.1. A megismerkedés „szokásos” helye és a megismerkedés „szokatlan” módja

Megismerkedésük helyszíne Délos, az Aristainetostól fennmaradt történet-feldolgozás alapján pedig Artemis szentélye (lásd Aristain. 1, 10, 24–27), hiszen

<sup>36</sup> Haynes, K.: Fashioning i. m. 160–161.

<sup>37</sup> John H. Oakley – Rebecca H. Sinos: The Wedding in Ancient Athens. Madison 1993. 11.

<sup>38</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 11–12. A *nymphét* menyasszonynak fordítottam, jóllehet ezzel a névvel illeték a fiatal feleségeket, és a már házasulandó korba ért lányokat is.

Artemisnek tett Kydippé esküt, ahogy arról egy későbbi kallimachosi töredékben Apolló felvilágosításából is értesülünk (75.22 tör.). A két fiatal Apolló bikaáldozó-ünnepé (βουφονίη) miatt érkezett a szigetre, és ekkor szerettek egymásba, pontosabban Akontios Kydippébe. A görög kultúrában a különböző vallási fesztiválok szolgáltattak alkalmat arra, hogy a fiatal lányok nyilvánosan is megjelenhessenek, a fiatal fiúknak pedig arra, hogy valamelyiküket kinézve szerelemre lobbanhassanak.<sup>39</sup> A megismerkedésük módja azonban már eltért a megszokottól. Akontios egy almát (lásd Pf. Dieg. Z I, 2 μήλω alak), Aristainetos feldolgozásában pedig egy kydóniai almát, azaz birsalmát (Κυδώνιον μήλον, Aristain. 1, 10, 26) gurított Kydippének, amit Aphrodité kertjéből szerzett (Aristain. 1, 10, 25). Ez az a csel, amelyre a 67. töredék 3. sorában csak utalás történik, azáltal hogy Erós tanította meg az ifjúnak a mesterségét vagy művészetét (τέχνην). Erre az almára írta Akontios azt az esküt („[...]»)»αὐτὴν Ἄρτεμιν Ἀκοντίῳ γαμοῦμαι.«” Aristain. 1, 10, 37–38), amely Kydippé számára végzetesnek fog bizonyulni. Aristainetos és a történet másik későbbi feldolgozója, Ovidius ezt a cselvetést meglehetősen etikátlannak ábrázolja, amely szembemegy a megszokott megismerkedési módokkal, míg Kallimachosnál csak a 74. töredék enged erre következtetni.<sup>40</sup> Az alma választása viszont önmagában indokoltnak tűnik, hiszen erotikus szimbólumként és szerelemi ajándékként számos ókori görög forrásból ismert.<sup>41</sup> Az azonban, hogy ebbe karcolva üzenetet, méghozzá egy egyes szám első személyben, más nevében megírt esküt hordozzon, az olyan ravaszságot igényel, amire valóban csak Erós lehetett képes.<sup>42</sup> P. A. Rosenmeyer *Love Letters in Callimachus, Ovid and Aristaenetus or the Sad Fate of a Mailorder Bride* c. cikkében járja részletebben körül az alma, mint médium kérdését, vizsgálja az írás-olvasás szerepét és hatását a fiatalok történetében. Ahogy azt a cikkíró kifejti, ez a cselvetés

<sup>39</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 555. Vö. Phrygius és Pieria megismerkedése (Kallimachos 80–83b tör.), ill. Platón: Törvények VI 771 e3 – 772 a4 – „Mert különösen a házasságkötésre való tekintettel kell az ismeretlenség és idegenség állapotát kiküszöbölni, hogy a házasulandó férfi és menyasszony családja kölcsönösen ismerje egymást; mert mindennél fontosabb, hogy lehetőleg ne érje csalódás őket ebben a dologban. Ennek a komoly dolognak a kedvéért kell játékokat is rendezni, az ifjak és leányok kartáncait, hogy ott korukhoz illő, természetes alkalmuk legyen látni egymást, ruha nélkül, már amennyire a józan szemérem engedi.” (Bolonyai Gábor átdolgozott fordítása. Törvények. (Platón összes művei kommentárokkal) Szerk. Miklós Tamás. Atlantisz kiadó, Budapest 2008.)

<sup>40</sup> Patricia A. Rosenmeyer: *Love Letters in Callimachus, Ovid and Aristaenetus or the Sad Fate of a Mailorder Bride*. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 36. (1996) 15.

<sup>41</sup> Rosenmeyer, P. A.: *Love Letters* i. m. 17–18.

<sup>42</sup> Rosenmeyer, P. A.: *Love Letters* i. m. 13., 16.

könnyen kudarcba fulladhatott volna, ugyanis mindenképpen Kydippének kellett elolvasnia, hangosan, és a végéig a lehetőleg egyértelműen megfogalmazott üzenetet.<sup>43</sup> Ugyanis amíg ez nem történik meg, a szöveg „néma” marad, nem tölti be célját, nem köti Kydippét örökre Akontioshoz. A némaság, illetve az elhallgatás továbbá az egyetlen eszköz is, amivel Kydippé védekezni tud az akaratlanul tett ígéret ellen, amivel bele tud szólni az események alakulásába.<sup>44</sup> De ha más szemszögből nézzük, már önmagában az alma felvétele és ezáltal elfogadása is szimbolikus jelentőséggel bírhat.<sup>45</sup> Rosenmeyer szerint már „előre jelzi és megkönnyíti Akontios elfogadását”,<sup>46</sup> és véleményem szerint eszünkbe juttatja a Plutarchos által megőrzött szokást, miszerint a menyasszony egy *malont*, birsalmát vagy almát eszik, mielőtt belép a menyasszonyi hálószobába.<sup>47</sup> Az esküvői szertartássorozatnak ennél a részénél maga a gesztus, hogy elfogadja a feleség a férje házából az ételt, szimbolikus jelzi magának a férj által kínált szerelemnek az elfogadását.<sup>48</sup> Jóllehet a történetben nem pontosan erről van szó, mégis, ha ezt is figyelembe vesszük, Kydippé sorsára közvetetten már az eskü kimondása előtt utalás történik.

Felmerülhet viszont a kérdés, hogy miért volt szükség ilyen bonyolult cselre a sugárzó szépségű lány megszerzéséhez. A 67. töredék 3. sorának közbeszúrt megjegyzése és az 4. sor ad erre a választ. Akontios ugyanis nem volt elég πολύκροτος, ami egyértelmű homéroszi allúzió Odysseusra, akinek a jelzője πολύτροπος.<sup>49</sup> Tehát megtudjuk, hogy egy Odysseustól merőben eltérő karakterről van szó, aki nem volt elég „ravasz”, azaz leleményes, vagy beszédes, bőbeszédű, ugyanis ez a jelző ilyen értelemben is előfordul a görög forrásokban, és egyet kell értenem Harderrel abban, hogy mindkettő alkalmazható a főhősünkre, azaz Kallimachos a szó mindkét jelentését játszatja.<sup>50</sup> Mivel sem leleményes nem volt, sem pedig jó beszélő képességgel nem rendelkezett

<sup>43</sup> Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 20–22.

<sup>44</sup> Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 21–23.

<sup>45</sup> Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 17.

<sup>46</sup> „With this apple, he also attempts a metonymic transfer of his love: her acceptance of the apple prefigures and facilitates her eventual acceptance of him.” (Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 17.)

<sup>47</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 35. „Ο Σόλων ἐκέλευε τὴν νύμφην τῷ νυμφίῳ συγκατακλίνεσθαι μήλου κυδωνίου κατατραγοῦσαν, αἰνιττόμενος ὡς ἔοικεν ὅτι δεῖ τὴν ἀπὸ στόματος καὶ φωνῆς χάριν εὐάρμοστον εἶναι πρῶτον καὶ ἡδεῖαν.” – Plutarchos: Moralia 138d.

<sup>48</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 35.

<sup>49</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 550.

<sup>50</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 550–551.

Akontios, szüksége volt az Erós által tanított trükkre, az almára, mint üzenetet közvetítő médiumra.<sup>51</sup> Ehhez jön még, hogy nem viszonzott, hanem egyoldalú vonzalomról van szó, és egy üzenet írásánál nem áll fenn a veszélye a gyors és közvetlen visszautasításnak, így jóval biztonságosabb, valamint az eskü fondorlatos megfogalmazása miatt jóval biztosabb kimenetelű megoldás az almának a használata, ahogy arra Rosenmeyer is rámutatott.<sup>52</sup> Mindennek eredménye pedig, hogy οὔνομα κούριδιον-nak nevezheti magát a főhős, törvényes házasságra léphet kiszemeltjével.<sup>53</sup> Homérosznál gyakran kerül elő a κούριδιος jelző, elsősorban feleségekkel kapcsolatban, akik még szűzként, érintetlenül mentek férjhez, mint κούραι, de férfiak esetében is előfordul a kifejezés. Azonban ekkor is valószínűleg a nővel hozható kapcsolatba, azt jelzi, hogy ezek a férfiak az adott nő első férjei, tehát a feleségük előttük még nem volt senkivel sem együtt.<sup>54</sup> És mivel a törvényes házassághoz szükséges volt a lány szüzessége, ezért az ilyen jelzővel ellátott férfi hites férjnek tekinthető.<sup>55</sup> Jelen esetben ellenben arról van szó, hogy a házasulandó pár mindkét tagja még szűz, ahogy azt alább kifejtjük, ez pedig megerősíti azoknak az érvelését, akik szerint magukra a férfiakra is alkalmazható ez a megjelölés.<sup>56</sup>

### 3.2. Fiatal életkor és előkelő származás

Egy másik fontos szempont a házasság kapcsán a leendő házastársak életkora és származása. A 67.2 töredékben Kydippé παρθενική-ként, míg Akontios παῖς-ként szerepel. Kydippé tehát még szűz, hajadon lány, és Akontios is még gyermek. A lányról megtudjuk, hogy még nincs férje, de házasságra készül (vesd össze 75. tör.) és meglehetősen fiatal, hiszen általában a lányokat onnantól

<sup>51</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 551.

<sup>52</sup> Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 13., 15.

<sup>53</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 551. A 67. töredék 3. sorának vége hiányzik, és többféle interpretáció létezik vele kapcsolatban. R. Pfeiffer kiadásában a λεγοιτο variációt említi, mint lehetséges olvasatot, csak akkor mellette hímmemű alakot (κούριδιος) várnánk, és azt jelenthetné: „azért, hogy azzal a névvel neveztezhessen (hogy hites férj)”, az assimilatio lehetőségét pedig Pfeiffer nem tartja valószínűnek. Azt a lehetőséget pedig, hogy „azért, hogy magának választhassa azt a nevet (hogy hites férj)” Harder még kevésbé tartja valószínűnek. További lehetséges olvasat, ha passzív értelemben vesszük belső tárggyal a következőképpen: „hogy azáltal a törvényes név által hivatasson (ti. a hites férj név által)”. (Harder, A.: Callimachus i. m. II. 551–552., valamint Callimachus I–II. Szerk. Rudolf Pfeiffer. (Oxford Classical Texts) Oxford 1949. I. Comm. ad fr. 67.3/4)

<sup>54</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 552–553.

<sup>55</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 553.

<sup>56</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 553.

kezdve adták férjhez, hogy elérték a szexuális érettséget, amit a legtöbb görög szerző kijelentése alapján kb. 14 éves korra tesznek a kutatók.<sup>57</sup> Ezt a képzetet erősíti, hogy a szövegben még a következő szavakkal utal Kallimachos Kydippére: παρθένος (75.1 tör.), κόρη (75.15 és 39 tör.), ή παῖς (75.16 tör.).<sup>58</sup> Ami érdekesebb, hogy a szerelmes pár másik tagja is még παῖς (lásd még 75.76 tör.), amely elnevezésnek a görög forrásokban való előfordulásai alapján Harder legfeljebb 18 évesre becsüli Akontioszt, ami messze alulmarad a férfiak nősülésénél általában előforduló kb. 30 éves korhoz képest.<sup>59</sup> A szövegben még κοῦρος-ként jelenik meg Erós tanítványa, a férfiak szerelmének tárgyaként (68. tör.), ami az ókori görög pederasztia *erastés-erómenos* viszonyát juttatja eszünkbe, ezzel is megerősítve a főhős fiatal korát.<sup>60</sup> Ilyen ifjú korban házasulni készülő fiúkkal az újkomédia műfajában is találkozhatunk, és Harder szerint elképzelhető, hogy a pár fiatalsága hatásfokozó eszközként is értelmezhető, valamint fontos megemlíteni, hogy a görög regényekben is ifjú szerelmesek szerepelnek.<sup>61</sup> Hozzá kell tenni, a képet árnyalandoó, hogy a túl nagy korkülönbséget sem tekintették ideálisnak az ókori Görögországban házastársak esetén.<sup>62</sup> Mindez Kallimachos művészetének egyik központi eleméhez, a gyermeki lét, a gyerekség témájához is illeszkedik,<sup>63</sup> ahogy a „pre-kanonikus” időszakokra való koncentrációhoz is.<sup>64</sup> A fent elmondottakat figyelembe véve arra a következtetésre lehet jutni, hogy valószínűleg Akontios és Kydippé egymás első szerelmei voltak, amely (Erós trükkje mellett) egy további olyan komponens, amely történetüket különlegessé teszi.<sup>65</sup>

Származásukat tekintve Akontios Iulisból, Keós szigetéről származik és felmenője Euxantios, míg Kydippé Naxos szigetéről és Prométhostól, „mindketten szigetük szép csillagai” (καλοὶ νησῶν ἀστῆρες ἀμφοτέροι, 67.8 tör.). Tehát nemhogy egy városból, vagy poliszból származnának a fiatalok, hanem két külön szigetről érkeztek Délosra, ismerkedésük helyszínére, és mindketten

<sup>57</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 10.

<sup>58</sup> Amely utóbbi főnév még a 75.22 és 75.26 töredékben is előkerül, de ezeken a szöveghelyeken, mivel apjának lányaként történik rá utalás, indokolt ennek a megnevezésnek a választása.

<sup>59</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 549.; Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 10.

<sup>60</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 567.

<sup>61</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 548–549.

<sup>62</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 10.

<sup>63</sup> Vö. Adele-Teresa Cozzoli: *The Poet as a Child*. In: Brill's Companion to Callimachus. Szerk. Benjamin Acosta-Hughes – Luigi Lehnus – Susan Stephens. Leiden–Boston 2011. 407–428.

<sup>64</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 541–542.

<sup>65</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 552.



előkelő származásúak,<sup>66</sup> azonban Akontios előkelősége ezen a ponton még csak az olvasó számára világos, a lány apja számára nem.<sup>67</sup> Az majd csak Apolló beszédében (75.30 ff. tör.) derül ki Kéyx számára is, hogy Akontios személyében nem értéktelen ólmot fog értékes ezüsttel összevegyíteni, hanem élekront arannyal, hasonlót a hasonlóval.<sup>68</sup>

ἀργύρω οὐ μόλιβον γὰρ Ἀκόντιον, ἀλλὰ φαεινῶ  
ἤλεκτρον χρυσῶ φημί σε μειζέμεναι.  
(75.30–31 tör.)

Tehát a leendő apósznak nem kell aggódnia, hogy lányát méltatlan, alacsony származású és esetleg jövedelmű férjhez kell adnia, ami a görög apák egyik fő aggodalmát jelentette,<sup>69</sup> a megfelelő mennyiségű hozomány előállításával együtt.<sup>70</sup> Ez az apai hozzáállás így „klasszikusnak” mondható, ahogy arra is rávilágít, hogy az apa döntött arról eredetileg, hogy kihez adja a lányát.<sup>71</sup> Valamint ez a két részlet előre vetíti az Akontios és Kydippé kapcsolatából származó Akontiadák kiválóságát, amelynek taglalása a 75. töredék végén kap helyet, és amerre tulajdonképpen az egész elégia narratívája halad.<sup>72</sup> Az arany és élekront, valamint az utódok hosszas felsorolása a dinasztikus házasságot is eszünkbe juttathatja, konkrétan pedig a Ptolemaidák házasságpolitikáját, amelyről a későbbiekben kívánunk szót ejteni.<sup>73</sup>

Akontios és Kydippé történetének az eddig említett pár sora alapján már egy tudatos narrátor képe bontakozik ki előttünk, akinek a közönségének, amennyiben minden szinten érteni kívánta a szöveget, szintén műveltnek és nagy tudásúnak kellett lennie, hogy felismerhesse a különböző helytörténeti és kultúrtörténeti vonatkozásokat, a klasszikus auctorok ismeretét feltételező utalásokat.<sup>74</sup>

<sup>66</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 555–557.

<sup>67</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 194.

<sup>68</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 555.

<sup>69</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 610.

<sup>70</sup> Cheryl Cox: Women and Property in Ancient Athens: A Discussion of the Private Orations and Menander. Harvard University, Center for Hellenic Studies 1998. 3. (<https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219>, letöltés 2020. febr. 10.); Just, R.: Women i. m. 40–41.

<sup>71</sup> Mason, C.: The Nuptial Ceremony i. m. 10.

<sup>72</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 555.

<sup>73</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 545.

<sup>74</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 194.

### 3.3. Eszményi szépségek

#### 3.3.1. *Kydippé páratlansága*

A töredék Kydippé szépségének a taglalásával folytatódik. Arról értesülünk, hogy még kislányként sok anya kérte, legalábbis próbálta megszerezni őt feleségül a fiának, szarvas ökröket ajándékozva (67. 9–10 tör.). Egyrészt különös, hogy már ilyen kicsiként ennyire kívánatos leendő feleség volt Kydippé, ami még inkább kihangsúlyozza kivételes szépségét, másrészt, ahogy Harder is rámutat, előre sejteti, hogy már talán kérője is van a lánynak.<sup>75</sup> A másik fontos szokás, amiről ebből a két sorból értesülünk, az a menyasszonypénzként fordítható ἔδνα fizetésének hagyománya, amelyre a jelen szövegben a csak itt előforduló, különös ἔδνηστιν alak utal. Ezt Pfeiffer és Harder is a Homérosnál előforduló ἀνάεδος (menyasszonypénz nélküli) jelzővel állítja szembe, amely azokra a kivételes helyzetekre volt vonatkoztatható, amikor a vőlegénynek (és családjának) nem kellett menyasszonypénzt fizetnie.<sup>76</sup> Bár Kydippének számos kérője akad, mégis Akontios az, aki, noha maga is kívánatos férjelölt, egy trükkel szerzi meg a lányt, szintén anélkül, hogy fizetne érte.<sup>77</sup> Ezeken kívül az anyákról is megtudjuk, hogy fontos szerepet játszottak a leendő menyük kiválasztásában. Noha a menyasszonyokkal kapcsolatban már említettük az apák, és férfi hozzátartozók domináns szerepét a párválasztásban, az anyák életében is kiemelt helyet foglalt el a gyermekük kiházásítása, akár fiúkról, akár lányokról volt szó. Ezt bizonyítja az az aktív szerep is, amit az esküvőben betöltöttek; a két anya, a menyasszony és a vőlegény édesanyja, gondjára volt bízva a szertartássorozat egyik központi elemének, az esküvői menetnek, a processzióknak az irányítása, amely során a menyasszony a szülői házból átvitelt a vőlegény családjának házába. A lány anyja vitte a menet mellett a fáklyát, melynek a meggyújtásához a családi tűzhelyről vett tüzet, és amely fényével a lánya biztonságos átvitelét biztosította annak leendő lakhelyére. A vőlegény családjának házában, a kapuban pedig a másik anya várakozott, kezében szintén lángoló fáklyával, amely már az új, leendő otthon tüzétől ragyogott.<sup>78</sup> Ez a menet szimbolikus jelentőséggel is bír, az ifjú pár jelképes átmenetét is jelentette egy új életszakaszba, ahol már nem gyermekeként, hanem férjként és feleségként léteztek tovább.<sup>79</sup>

<sup>75</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 558.

<sup>76</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 558–559.; Pfeiffer, R. (szerk.): Callimachus. i. m. I. Comm. ad fr. 67, 10.

<sup>77</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 559.

<sup>78</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 26.

<sup>79</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 28.

Kydippé szépsége különböző naxosi rituálékon tudott a nyilvánosság számára is megmutatkozni, Kallimachos két példán illusztrálja ezt, amelyek közül az egyik Silénoszhoz, a másik Ariadnéhoz kapcsolódik. Az előbbivel kapcsolatban hajnalhoz hasonlatos arca, mely erős kontrasztban áll az öreg és bozontos, gyapjas Silénossal, míg az utóbbinál, a kartánc kapcsán, kecses bokája kerül említésre.<sup>80</sup> Ebben a pár sorban tehát ismét annyi, különböző dialektusokból vett alakváltozattal, homályos rítussal és homéroszi áthallással találkozunk, amit csak egy Kallimachoszhoz hasonló érdeklődésű tudós tudott a helyén értelmezni.<sup>81</sup> A narrátor jól érzékelhetően maga irányítja az elbeszélés menetét, működésének nyomai végigkövethetők és beazonosíthatók, annak ellenére, hogy magában a szövegben csak közvetetten, implicit módon (például homérosi utalások révén) van jelen, amely jelenlétre nyomatékosabban a szöveg szintjén csak a 67.3 tör. közbevetett megjegyzése emlékeztet bennünket.<sup>82</sup> A költemény elején nem hívja segítségül a múzsákat (csak a 75. töredék utolsó sorában említi Kalliopét, sőt Kynthos urának, Apollónak még ő számol be a történekről), nem a tőlük megszerzett tudásanyagot közvetíti, hanem mintegy önálló forrás adja elő a történetet.<sup>83</sup> Ariadné úgy kapcsolódik Kydippé szülőföldjéhez, hogy miután Théseus a Minótaurost megölte, Ariadnéval elhajózott Krétáról, és Naxos szigetén megállva magára hagyta a még alvó lányt, akit később a mítosz szerint Dionysos vett feleségül. Bár Silénoszhoz kapcsolódó kultusz nem ismert a szigetről, de mivel Dionysos társaságában gyakoriak a szatírok és szilének, így indokoltnak tűnik Dionysos nevelőjének jelenléte is a töredékben.<sup>84</sup>

Théseus és Ariadné mítoszának számos, egymásnak ellentmondó változata maradt fenn, melyeket részletesen végigvesz T. B. L. Webster *The Myth of Ariadne from Homer to Catullus* című cikkében. Az Íliászban, Achilles pajzsléírásában (XVIII. ének 590. sor) utalás történik Ariadné knóssosi kartáncaira, és a Kallimachosnál is előkerülő tánc talán krétai, minói eredetre vezethető vissza, és célja az alvó vegetációs istennő felébresztése lehető téli álmából. A Hésiodosznál fennmaradt, közismert változat szerint azonban az alvó Ariadné Théseus magára hagyta Naxos szigetén, és a lány tudta nélkül elhajózott (mivel Aiglébe volt szerelmes). Ariadné ezután lett Dionysos felesége.

<sup>80</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 560., 562.

<sup>81</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 195–196.

<sup>82</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 196–197.

<sup>83</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 196–197.

<sup>84</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 561., 564.

Webster felveti annak a lehetőségét ezzel a variánssal kapcsolatban, hogy a nanoszi rítus (amire a 75. töredékben csak homályos utalást tesz Kallimachos) összekapcsolható lehet Théseusszal. Mégpedig oly módon, hogy a rítusban szereplő fiút (*pais amphitales*), akinek az esküvő előtti éjszakán a menyasszonnyal kellett aludnia, ebben a történetben talán Théseus helyettesíthette, mielőtt a menyasszony, Ariadné hozzáment tényleges férjéhez, Dionysoshoz.<sup>85</sup> Ez a hipotézis számunkra a későbbiekben még különösen érdekes lesz.

### 3.3.2. Akontios rajongói és a „fordulat”

Akontios szépségéről viszont csak apróbb töredékekből értesülünk, amik jellemzően a férfiak világához kapcsolódó elemeket említenek (például sport, symposionok), és amelyekben még fiatalon jelenik meg, akárcsak Kydippé a fentebb említett sorokban.<sup>86</sup> Mindez hosszasan is ki lehetett fejte Kallimachos elégiájában, sajnálatos módon azonban a 67.14 tör. után a szöveg oly mértékben töredékes, hogy az ellehetetleníti annak pontos rekonstruálását.<sup>87</sup> Fontos megemlíteni azt is, hogy a fiatalok szépségéről szóló részek párhuzamba állíthatók egymással. Ahogy Kydippéért az anyák, úgy Akontiosért a felnőtt férfiak vetekednek, mindkét esetben tehát saját nemükhöz tartozó felnőttek „udvarolnak” nekik.<sup>88</sup> A 68. töredékből megtudjuk, hogy az iskolába, valamint a fürdőbe tartva számos szerelmes tekintet követte az ifjút, amely a már említett pederasziához köti ezt a részletet. Ezzel kapcsolatban érdekes az Akontios szerelmeseinek megjelölésére választott alak (*εισπνήλαις*), amely csak ezen a szöveghelyen fordul elő, és a megszokott *ἐρασταί* helyett áll.<sup>89</sup> A 69. töredék pedig a symposionokon gyakori, szicíliai eredetű kottabos játékról számol be, amely során az ivókehely alján maradt bormaradékkal (*λάταξ*) kellett egy megadott célt eltalálni a szeretett fél köszöntésére. A cél elvételét, amiről ebben a töredékben szó van, hiszen a földre esnek ezek a bormaradékok, rossz előjelnek tekintették. Tehát ez a részlet Akontios számos férfi hódolójának sikertelen közeledési kísérletére, visszautasított szerelmére utalhat.<sup>90</sup>

Amikor azonban meglátja Kydippét, a helyzet megfordul, és már nem ő gyötör másokat, hanem magát „az ijászt” találja el egy másik nyílhegy (70. töredék).

<sup>85</sup> T. B. L. Webster: *The Myth of Ariadne from Homer to Catullus*. Greece & Rome 13. (1966) 22–24.

<sup>86</sup> Harder, A.: *Callimachus* i. m. II. 566.

<sup>87</sup> Pfeiffer, R. (szerk.): *Callimachus*. i.m. I. Comm. ad loci; Lynn, J. K.: *Narrators* i. m. 195.

<sup>88</sup> Lynn, J. K.: *Narrators* i. m. 199.

<sup>89</sup> Harder, A.: *Callimachus* i. m. II. 567.

<sup>90</sup> Harder, A.: *Callimachus* i. m. II. 568–569.

Eddig arról hallottunk, hogy mindenki Akontiosért epedezik, most viszont ő maga lesz szerelmes, noha még nagyon fiatal, csak egy gyerek. Ez a sorpár egyrészt párhuzamot von Erósz és Akontios között, hiszen mindketten íjászként, nyíllal szedik áldozataikat, még ha maga Akontios akaratlanul is teszi ezt; másrészt felveti a sokat vitatott kérdést, Akontios nevének (lehetséges) etimológiáját.<sup>91</sup> Többnyire a főhős nevét az ἀκόντιον-ra, az ἄκων (gerely vagy dárda) kicsinyítő képzős alakjára vezetik vissza, amelynek hajítása jól illik a kottabos játék „bormaradék-hajításához”, illetve a 70. töredékhez is, ám bár itt nyílról van szó, amit lőni szoktak, nem pedig hajítani.<sup>92</sup> A κουρίδιον alakból kiindulva más lehetséges etimológiák után kutat cikkében F. Cairns és két másik lehetséges eredeztetést is felvázol, melyek, még ha nem is biztos, hogy Kallimachos eredeti indíttatásával egyeznek, rávilágítanak arra, hogy feltehetően számos lehetséges olvasatot játszat a költő, amely részletgazdagság valóban Kallimachos költészetének sajátja.<sup>93</sup> Az íjászt tehát a saját fegyvernevével „győzik le”, amely előkészíti a következő töredékek szerelmi bánatban gyöttrődő alakjának képeit.<sup>94</sup> A 72. és 73. töredék – ahogy a 74. is – feltehetően a délosi találkozás után, Akontios szülőföldjén, Keóson játszódik és a szerelmi bánattól gyöttrődő főhős magányos bóklászását jeleníti meg, amelynek szív-fájdalmakat gyógyító ereje számos forrásból ismert.<sup>95</sup> Akontios mindenféle ürüggyel igyekszik távol tartani magát a megszokott környezetétől, otthonától és barátaitól, vidékre vonul.<sup>96</sup> Magányos gyöttrődésében megszólítja a fákat, és kérésekre Kydippé nevét karcolja, amiből azt is megtudjuk, hogy ekkorra már valamilyen úton megtudakolta a kiszemelt lány nevét.<sup>97</sup> Így, ahogy E. J. Kenney megfigyelte, maga Akontios, aki már számos καλός feliratot láthatott a saját nevével, amit férfi hódolói írtak, kezdi el valaki másnak, Kydippének a nevét a fák kérgébe karcolni.<sup>98</sup> Narratív szempontból érdekes, hogy a narrátor

<sup>91</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 571–572.; Lynn, J. K.: Narrators i. m. 199–200.

<sup>92</sup> Francis Cairns: Acontius and His οὐνομα κουρίδιον: Callimachus *Aitia* fr. 67.1-4 Pf. The Classical Quarterly 52. (2002) 473.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 572.

<sup>93</sup> Cairns, F.: Acontius i. m. 476.

<sup>94</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 572. A 71. töredék elhelyezése a töredékek sorrendjében bizonytalan, azonban Pfeiffer itt látta logikusnak a Délosra tartó kórust említő fragmentumot elhelyezni. A szigeten játszódnó történetekre valójában csak Aristainetos és Ovidius textusai alapján tudunk következtetni.

<sup>95</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 573.; Lynn, J. K.: Narrators i. m. 200.; Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 27.

<sup>96</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 200.

<sup>97</sup> Rosenmeyer, P. A.: Love Letters i. m. 28.

<sup>98</sup> E. J. Kenney: Vergil and the Elegiac Sensibility. Illinois Classical Studies 8. (1983) 49.

itt engedi főhősét beszélni, egyenes idézetben értesülünk Akontios érzelmeiről.<sup>99</sup> J. K. Lynn mutat rá disszertációjában, hogy milyen érdekes párhuzamba állítható narrátor és narráltja, ugyanis ezen a ponton Akontios maga is elég-aköltővé válik. Jóllehet az elbeszélő ebben a részben implicit módon van csak jelen a szövegben és „objektív” narratívára törekszik, a főhős pedig explicit módon érdeklődik a szövegek iránt, és természetesen szubjektív a lamentációja, mégis a szövegnek ez a két szintje szorosan összefonódik. Ehhez társul még az is – írja Lynn –, hogy Akontios fába vésett feliratáról is csak indirekt módon értesülünk, hiszen ő maga sem szó szerint idézi azt. A narrátor aztán Akontios szövegét idézi egyenesen, amit mi végül írott formában tudunk csak elolvasni. Tehát az eredeti fába vésett írás csak számos logikai lépcsőfokon áthaladva jut el hozzánk.<sup>100</sup>

A 74. töredékben pedig szintén Akontios monológjából találunk egy részletet, egy magához intézett kérdést, ami büntudatára vall. Magát hibáztatja, hogy szeretett kedvesét ravasz esküjével ilyen helyzetbe hozta. Itt tehát, az előző töredékkel ellentétben, egy másik szövegre történik utalás, az alma feliratára, ami szemben a fára vésett üzenettel, sokkal kidolgozottabb, ravaszabul megfogalmazott volt, és a szövegek túlságosan fortélyos felhasználásából eredő veszélyekre figyelmeztethet.<sup>101</sup> Aristainetos és Ovidius átdolgozásában tisztában van vétkével a főhős és tudja, hogy valójában őt kellene Artemisnek megbüntetnie, ami azt sejteti, hogy ez a jelenet Kallimachosnál is részletesebben ki lehetett fejtve.<sup>102</sup> A szöveg nyilvánvaló befejezetlensége, töredékes jellege mellett a P. XY.2258 B elnevezésű papirusztöredék is erre enged következtetni. A papirusz alapján ugyanis rekonstruálható, hogy nagyjából 17 sor hiányzik a 74. töredék és a 75. töredék első sora között, ami elegendő helyet biztosíthatott volna hasonló fejtegetéseknek.<sup>103</sup>

#### 4. A naxosi rítus

Akontios és Kydippé történetének utolsó, és egyben leghosszabb, fennmaradt töredéke egy homályos eredetű naxosi rítus említésével kezdődik (75.1–3 tör.), amelyből megtudjuk, hogy az esküvő előtti éjszakát a menyasszonynak egy olyan gyermekkel kellett töltenie, akinek mindkét szülője még él (*pais*

<sup>99</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 201.

<sup>100</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 202.

<sup>101</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 203.

<sup>102</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 578.

<sup>103</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 574.

*amphitales*).<sup>104</sup> Ez a jelen dolgozat szempontjából kiváltképpen érdekes szokás számos kutató érdeklődését felkeltette, annál is inkább, mert maga Kallimachos is elhallgatja ennek a rítusnak a pontos eredetét, csak egy félmondattal tesz utalást annak Zeusz és Héra nászával való feltételezhető kapcsolatára. Ugyanakkor ez az első alkalom a költeményben, hogy a narrátor nem csak utal egy lehetséges *aition*ra, hanem bele is kezd annak magyarázatába.<sup>105</sup>

ἤδη καὶ κούρω παρθένος εὐνάσατο,  
 τέθμιον ὡς ἐκέλευε προνούμφιον ὕπνον ἰαῦσα  
 ἄρσενι τὴν τάλιν παιδί σὺν ἀμφιθαλεῖ.  
 (75.1–3 tör.)

#### 4.1. A pais amphitales alakjának előfordulásai és szerepe

Abban az értelemben, ahogy töredékünkben is szerepel a jelző, csak egyetlen szöveghelyen fordul még elő, az Iliasban (22.496), így homérosi hapaxnak tekinthető.<sup>106</sup> Magának a gyermeknek az elnevezését a római *puer patrimus et matrimus*nak szokták megfeleltetni, akihez hasonlóan a *pais amphitales* is fontos szerepet játszott a rituálékban, így többek között ők vágták az olympiai és delphoi győztesek koszorújához az olajágakat, illetve ők hordozták körbe Athénban az *eiresiónét*, de az esküvői szertartásokban is részt vettek.<sup>107</sup> A fiatal gyermekek jelenléte a különböző rituálékon szerencsés előjelnek számított, szexuális érintetlenségük szinte mágikus védelmet biztosított, így a különböző istenségek szolgálatában is előfordultak.<sup>108</sup> Ez a képzet feltehetően a „mindkét oldalon virágzó” jelentésből eredetetzethető.<sup>109</sup> A *paist* kapcsolatba szokták hozni Erósszal, a gyermek istenséggel is, aki sohasem nő fel, és aki szintén a vegetációhoz kapcsolható.<sup>110</sup> A. D. Nock a *pais amphitalest* pedig egyenesen

<sup>104</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 581.

<sup>105</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 204.

<sup>106</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 582.

<sup>107</sup> Martin P. Nilsson: Geschichte der griechischen Religion: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft. München 1992. 118.; A. D. Nock: Eros the Child. The Classical Review 38. (1924) 153–154.

<sup>108</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 582.; Nock, A. D.: Eros i. m. 153–154. Bővebben ld. A. Oepke: ΑΜΦΙΘΑΛΕΙΣ im griechischen und hellenistischen Kult. Archiv für Religionswissenschaft 31(1934) 42–56.

<sup>109</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 582.

<sup>110</sup> Michael Blech: Studien zum Kranz bei den Griechen. (Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 38.) Berlin–New York 1982. 355–356.

Erős földi párjának tartja, erre utalhat véleménye szerint Aristophanés *Madarak* című színdarabjának egy részlete (1737-1742), amelyben a  $\delta'$  ἀμφιθαλήσ' Ἐρωσ szöveggyűttes szerepel.<sup>111</sup> A naxosi rítuson kívül a házasságban betöltött szerepük-ről értesülünk a Suda-lexikonból (ε 3971), amely egy olyan szokásról számol be, melynek során egy kisfiú, akinek mindkét szülője él, az athéni esküvőkön járkált bogáncsot és makkot, valamint egy rostáló kosarat (λίκνον) hordozva, amely kenyérral volt tele. Miközben a vendégek között járt-kelt, a következő mondatot mondogatta: ἔφουγον κακόν, εὔρον ἄμεινον, amely a menyasszony és vőlegény jobb életbe való átlépésére utal.<sup>112</sup> Így ebben az esetben is a jó szerencséhez és a prosperitáshoz kapcsolódik a *pais amphitales* alakja. Az az ókori görög szokás is ehhez kötődhet, miszerint a menyasszony ölébe vagy a nászágyra egy kis fiúgyermeket vagy csecsemőt szoktak ültetni, hogy fokozza a leendő feleség termékenységét, aki így férfi utódokkal tudja majd megajándékozni a férjét. Ez a hagyomány mind a mai napig fennmaradt Görögországban.<sup>113</sup>

A naxosi rítusban azonban nem egy *pais* pusztá jelenlétéről van szó, hanem a menyasszonnyal történő együttlétéről. D. R. Stuart vizsgálatában az ἀπαυλία hagyományából indul ki, és a néprajzot hívja segítségül annak bizonyítására, hogy a 7. töredék 1. sorában szereplő κοῦρος nem ifjúként, hanem gyermekként, vagy csecsemőként interpretálható, tehát nem Akontiosra és nem is Kydippé másik kérőjére utal, hanem valaki másra, következésképp egy sajátos rítusról van szó. Az etnográfiai párhuzamok alapján az imitatív mágia, a szimuláció segítségével értelmezi a szöveghelyet.<sup>114</sup> Jelen esetben azonban ez a szimuláció, tudniillik az együttlét, nem egy fennálló probléma orvoslásáért megy végbe, mint sterilitás esetén, hanem a baj megelőzéséért, és ezért Stuart esküvő előtti rítusként interpretálja. Ennek a szokásnak a párhuzamaként, L. Lloyd *Peasant Life in Sweden* c. könyvére hivatkozva, egy svédországi példát említ, ahol az esküvő előtti éjszakát a menyasszonynak szintén egy fiúgyermekkel kellett töltenie.<sup>115</sup> Ő tehát egyfajta termékenységi rítusnak véli a Kallimachos töredékében említésre kerülő naxosi szokást, amelynek célja, hogy biztosítsa, hogy a menyasszony a leendő férjének egészséges, és lehetőleg fiú utódokat

<sup>111</sup> Nock, A. D.: Eros i. m. 154–155.

<sup>112</sup> Aristophanes: Birds. Szerk. Nan Dunbar. Oxford 1997. Comm. ad 1737; Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 29.

<sup>113</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 20.

<sup>114</sup> Duane Reed Stuart: The Prenuptial Rite in the New Callimachus. Classical Philology 6. (1911) 3. sz. 304–306.

<sup>115</sup> Stuart, D. R.: The Prenuptial Rite i. m. 307–308.



szülhessen.<sup>116</sup> Arra a következtetésre jut, hogy semmiképpen nem tényleges szexuális együttlétről van szó, hanem egy szimbolikus rítusról, amelynek során a fiúgyermek egy helyiségben aludt a menyasszonnyal.<sup>117</sup>

#### 4.2. A szokás lehetséges eredetei (Théseus és Ariadné vagy Zeus és Héra?)

Felmerülhet a kérdés, hogy hogyan kapcsolódik ez a különös szokás Naxos szigetéhez. Egyrészt szót ejtettünk már Théseus és Ariadné mítoszáról, amelynek legismertebb változata szerint Théseus Naxos szigetén hagyta ott titokban a még alvó Ariadné. Ezt a jelenet ábrázolja egy tarentumi vázakép, egy vörösalakos lékythos (Taranto 4545, Museo Archeologico Nazionale, Kr. e. 5. század), melyre kommentárjában Pfeiffer is hivatkozik, és amelyen Athéna látható, amint titokban elvezeti a Minótauros gyilkosát Ariadné mellől, akinek ágyában egy másik fiatal fiú is fekszik betakarva. Őt szokták *pais amphitelesként* azonosítani. Ariadné fején továbbá egy apró szárnyas alak, Hypnos látható, míg egy másik, talán Partheniaként azonosítható figura a vázakép bal felső szegmensében kapott helyet. Az előbbi jelöli, hogy az ábrázolt cselekmény Ariadné álmában történt, az utóbbi pedig feltehetően a „távozó” szüzességet jelképezi. A fiúgyermek jelenléte a nászéjszakán azonban nem teszi ellentmondásossá az ábrázolást, mivel a vázafestőknek szokása volt számos esküvői elemet összesűríteni egyazon jelenetbe, így különböző részletek egy képen történő megjelenítése nem feltétlenül jelent időbeli szimultaneitást is.<sup>118</sup> Théseus és Ariadné mítoszának ezt a jelenetét általában Hypnos alakjával és valamelyik a hőst buzdító istenséggel ábrázolják a vázaképeken (például az Ariadné-festő névadó vázája, Boston 00.349, Museum of Fine Arts vagy egy vörösalakos kylix Tarquiniából, RC5291, Museo Archeologico Nazionale Tarquiniense), így kivételes, hogy még a nevezett fiút is megjelenítették. További kutatás tárgyát képezheti az említett váza alaposabb vizsgálata, amelyre jelen dolgozat keretei között részletesebben nem tudunk kitérni, de megemlíteni mindképpen fontosnak tartottuk, mivel segíthet a naxosi rítus értelmezésében. Annál is inkább, mivel Webster felvetésének, amit korábban említettünk, a vázakép ellentmondani látszik. Ugyanis, ha Théseus venné át a *pais amphitales* szerepét Ariadnéval hálva, mintegy a Dionysossal való nászt előkészítve, akkor hogyan magyarázható ezen a vázaképen Théseus és a gyermek együttes jelenléte, feltéve persze, hogy az ágyban fekvő fiatal fiú valóban *pais amphitalesként*

<sup>116</sup> Stuart, D. R.: The Prenuptial Rite i. m. 309.

<sup>117</sup> Stuart, D. R.: The Prenuptial Rite i. m. 311.

<sup>118</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: The Wedding i. m. 37.

azonosítható. Felvetődhet ugyan szerintem az a lehetőség, hogy a nász előtt aludt együtt Ariadné a fiúval, utána sor került a nászéjszakára az athéni hőssel, majd annak távozása után jött Dionysos, de ebben az esetben nem vezethető vissza Théseusra a szokás eredete.

Másrészt — és Kallimachos 75. töredékével kapcsolatban ez a hangsúlyosabb — Héra és Zeusz szent nászával szokták összekapcsolni ezt a szokást. Az istenpár *gamos*áról számos mítoszvariáns maradt fenn, amelyekben negatív és pozitív felfogások keverednek, és amelyek közül a legnépszerűbb, romantikus elképzelés, hogy titkos szexuális együttlétről volt szó, még házasságkötésük előtt, szülei (vagy nevelőszülei) tudtán kívül (φιλους λήθοντε τοκῆας). Ugyanakkor a kapcsolat testvérek között jött létre, nászuk az emberi társadalom közegében vérfertőzőnek számíthat, s ezért negatív példának is tekinthető.<sup>119</sup> Már Pfeiffer is egy Ilias szöveghelyre (14.296), illetve az ahhoz írott scholionra hivatkozik ennél a sornál.<sup>120</sup> Ezen a szöveghelyen Zeus Héra iránti vágya, az *erós* játszik központi szerepet, szent nászuk romantikus voltára kerül a hangsúly.<sup>121</sup> A scholionból kiderül, hogy Hérát Ókeanos és Thetis nevelte, és előttük titkolva vegyült össze szerelemben Zeusszal, akihez csak később adták hozzá feleségül nevelőszülei, szűznek véelve a házasság istennőjét. Fia, Héphaistos pedig parthenogenezissel született. Ennek emlékéét egészen máig őrzik a naxosiaknál, írja a scholion, oly módon, hogy egy *amphitales*nek kell a menyasszonnyal együtt aludnia (συγκατατίθεσθαι).<sup>122</sup> Arra nem derül fény, hogy ez szimbolikus vagy tényleges együttlétet jelent-e, de az „emlék őrzése” kifejezés (ὕπομνημα φυλάσσεισθαι) véleményem szerint inkább az előbbi látszik igazolni. Az is kérdéses, hogy mi a logikai kapcsolat a szokás és a szent nász között, a scholionból ugyanis nem világos, hogy a *pais amphitales* kit szimbolizálhat a házasság előtti együtt alvás rítusában, illetve az sem, hogy mi a funkciója.

Mások Samos szigetére teszik Héra és Zeus tikos afférjának helyét, ezért a samosiak már valóban utánozva (ζήλω) az istennőt, titokban a házasulandó lányokat ágyba teszik (a férjeikkel), azaz elhálják a házasságot, és csak azután ülik meg nyilvánosan az lakodalmat.<sup>123</sup> Stuart véleménye szerint a két rítus

<sup>119</sup> Isabelle Clark: The Gamos of Hera: Myth and Ritual. In: The Sacred and the Feminine in Ancient Greece. Szerk. Sue Blundell – Margaret Williamson. London–New York 1998. 14–15.

<sup>120</sup> Pfeiffer, R. (szerk.): Callimachus. i.m. I. Comm. ad fr. 75,3/4.

<sup>121</sup> Clark, I.: The Gamos of Hera i. m. 14.

<sup>122</sup> Scholia Graeca in Homeri Iliadem. (Scholia Vetera) III. Scholia ad libros K-Z continens. Szerk. Hartmut Erbse. Berlin 1974. Scholion Σ 296a bT.

<sup>123</sup> Erbse, H. (szerk.): Scholia Graeca i. m. III. Scholion Σ 296a T – „ἄλλοι τὸν Δία φασὶν ἐν Σάμῳ

nem feleltethető meg egymásnak, külön kell őket választani, ugyanis a samosi a „próbaházasság” intézményére utal, ami merőben eltér a naxosi szokástól. Úgy véli, hogy a scholion írójának a célja csak két hasonló, azonos eredetű rítus megemlézése volt, de ezeknek nem feltétlenül kell azonos fajtájúaknak is lenniük.<sup>124</sup> Samoson valóban szokás volt, hogy a jegyespár még a nászéjszaka előtt szexuális kapcsolatot létesít, azonban A. Cameron rámutat, hogy Kydippé esetén ez a szülők tudtával történt és csak egy éjszakát jelentett, szemben az istenpár titkos és 300 éven át tartó viszonyával.<sup>125</sup> C. Bonner azonban ellentmond Stuartnak, felhívja a figyelmet érvelésének hibás pontjaira, és új hipotézist alkot: a különböző „barbár népeknél” szokásos defloráció egy kevésbé durva változatának tartja a tárgyalt rítust, melynek funkciója elsősorban a vőlegénynek, de magának a házasulandó párnak is a védelme a gonosz erőktől.<sup>126</sup> Harder szintén nem látja, hogyan lehetne a naxosi termékenységi rítust a *ἱερὸς γάμος*-ból eredetetzteni.<sup>127</sup> Hasonlóképpen vélekedik R. Rawles, aki valószínűtlennek tartja, hogy Zeus és Héra házasság előtti kapcsolatára lenne visszavezethető a kérdéses rítus, azonban szerinte Kallimachos azt a benyomást akarja kelteni az olvasóban, hogy tőlük eredetetzthető. A tényleges eredetmagyarázat elhallgatásának oka pedig az lenne, hogy ez a vérfertőző kapcsolat a költészet számára erkölcsi szempontból alkalmatlan téma (lásd Platón: *Állam* 3.390b-c). Ez az állásfoglalás logikátlannak tűnik, folytatja Rawles, hiszen a testvérházasság intézményével Kallimachos pártfogói, számos versének címzettjei, II. Ptolemaios és II. Arsinoë is éltek, így nem lehetett a költőnek oka arra, hogy ennek a kapcsolatnak a megbotránkoztató voltát hangsúlyozza.<sup>128</sup> Ez a kérdéskör pedig már átvezet minket a notórius Sótadés töredékhez és a Ptolemaidák házasságpolitikájának kérdéséhez.

## 5. A Ptolemaida-dinasztia házasságpolitikája

Kallimachos 75. töredékének 4. sora ugyanis Sótadés egy versének illetlen részletével hozható kapcsolatba, amely végül a költő halálához, vagy más hagyomány

---

λάθρα τῶν γονέων διαπαρθευῖσαι τῆν' Ἦραν· ὄθεν Σάμιοι ζήλω τῆς θεοῦ μνηστεύοντες τὰς κόρας λάθρα συγκοιμίζουσιν, εἴτα παρρησίᾳ τοὺς γάμους θύουσιν.”

<sup>124</sup> Stuart, D. R.: *The Prenuptial Rite* i. m. 310–311.

<sup>125</sup> Cameron, A.: *Callimachus* i. m. 20–21.

<sup>126</sup> Campbell Bonner: *The Prenuptial Rite in the Aetia of Callimachus*. *Classical Philology* 6. (1911) 4. sz. 406–409.

<sup>127</sup> Harder, A.: *Callimachus* i. m. II. 584.

<sup>128</sup> Richard Rawles: *Callimachus. (Ancients in Action)* London 2019. 105.

szerint bebörtönzéséhez vezetett. Ebben a botrányt keltő sorban II. Ptolemaios Philadelphos és II. Arsinoë vérfertőző házasságára tett durva utalása lehet az oka, hogy a töredékünk narrátora már pár szó után megszidja magát és a hallgatást választja.<sup>129</sup> Hiszen a következő sorokban is annak a veszélyei kerülnek felsorolásra, ha valaki nem tudja fékezni a nyelvét, annak a túl nagy tudás inkább átok, mint áldás és valóban olyan, mint egy gyermek, akinek kezébe kés került.<sup>130</sup>

ἡ πολυιδρεΐη χαλεπὸν κακόν, ὅστις ἀκαρτεῖ  
γλώσσης· ὡς ἐτεὸν παῖς ὄδε μαῦλιν ἔχει.  
(75.8–9 tör.)

J. K. Lynn azonban disszertációjában rámutat, hogy itt nem pusztán illendőségről van szó, hanem egy olyan tudományos érdeklődésű narrátorról, aki először túlságosan sok mindent elárult egy mítoszról, ami a korabeli olvasóközönség számára rögtön a királyi párt (Theoi Adelphoi) és Sótadás költeményét juttathatta eszébe, majd tovább rontja a helyzetet hosszas önvádaskodásával, tehát egy olyan elbeszélőről, aki a tájékozottságát igyekszik, jelen esetben kevésbé sikeresen, az illendőséggel összeegyeztetni. Továbbá a narrátor párhuzamba állítható ezen a ponton Akontiosszal, aki a 74. töredékben szintén magát okolja Kydippé betegsége miatt, tehát mindkettő eset a szövegek manipulálásának és a túl nagy tudásnak a negatív, veszélyes következményeire hívja fel a figyelmet. Mind az elbeszélő, mind a narrátor későn ébred rá meggondolatlanságára.<sup>131</sup> A megkezdett kitérőnek ez a fajta félbehagyása (*Abbruchformel*) Pindaros és Bakchylidés költészetéből ismert, de Kallimachos a saját céljainak megfelelően átalakítva használja.<sup>132</sup> A hellenisztikus kori Egyiptomban élő görögök számára megbotráncoktató és helytelenített volt a királyi testvérházasság intézménye, így a kor költői igyekeztek különböző mitikus elbeszélésekre hivatkozva igazolni ezt az incestust és közelebb hozni az alattvalókhoz a fáraók mintáját követő Ptolemaidák furcsa endogámiáját.<sup>133</sup> Az ókori egyiptomi hitvilág

<sup>129</sup> Pamela R. Bleisch: On Choosing a Spouse: *Aeneid* 7.378-84 and Callimachus' *Epigram* 1. *The American Journal of Philology* 117. (1996) 3. sz. 466.; Cameron, A.: Callimachus i. m. 257.; Rawles, R.: Callimachus i. m. 105.

<sup>130</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: *Tradition and Innovation* i. m. 62.

<sup>131</sup> Lynn, J. K.: *Narrators* i. m. 214–215.

<sup>132</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 583.

<sup>133</sup> Évelyne Prioux: Callimachus' Queens. In: *Brill's Companion to Callimachus*. Szerk. Benjamin Acosta-Hughes – Luigi Lehnus – Susan Stephens. Leiden–Boston 2011. 214–215.; Rawles, R.: Callimachus i. m. 106.

isteni testvérpárjának, Osirisnek és Ísisnek jó párhuzama volt Zeus és Héra kettőse, akiknek szent násza így számos, II. Ptolemaios és II. Arsinoë számára íródott költeményben előkerül (például Kallimachos: Bereniké hajfűrtje, Bereniké győzelme, 100. tör., 101. tör., 114a és 114b tör., valamint Theokritos 17. idillje).<sup>134</sup> Ezzel ugyanakkor a királyi pár emberfeletti, isteni mivolta is ki lett hangsúlyozva, hiszen az átlagember számára tiltott viselkedésmódot ők gyakorolhatták, az isteneket imitálva.<sup>135</sup> Annál is inkább szükség lehetett ennek a házasságpolitikának az ilyesfajta legitimizálásra, mivel II. Arsinoë volt az első a Ptolemaidák családjában, aki a testvérházasságot választotta. Először féltestvérevel, Ptolemaios Keraunossal kötött házasságot, amely meglehetősen rövid életű volt, majd édestestvérevel, Philadelphossal lépett endogám kapcsolatra.<sup>136</sup>

Sheila L. Ager *Familiarity Breeds: Incest and the Ptolemaic Dynasty* című alapos cikkében részletesen tárgyalja az incestus lehetséges okait, és elsősorban az ilyenfajta egyesülés szimbolikus aspektusát hangsúlyozza. A testvérházasság melletti döntésnek feltehetően számos oka volt, és elsősorban nem a szerelem motiválta. Hangsúlyozni szokták a politikai megfontolásokat: az egyiptomi fáraók utánzására való törekvést, mely elsősorban az alattvalók szempontjából volt lényeges, illetve a királyi vér tisztaságának megőrzése révén a dinasztia integritásának és egységének fenntartását. Azonban nem kevés olyan eset is előfordul a Ptolemaidák genealógiájában, amikor egy másik dinasztia tagjaival léptek házasságra, és így szövetségre, tehát exogám kapcsolatokra is találhatunk példát. Ez figyelmeztet arra, hogy egyik szempont sem önmagában és kizárólagosan érvényesülhetett a testvérházasság intézményében. Vallási megfontolások is szerepet játszhattak, így az istenek kiváltságának tekinthető testvérházasság utánzása, melynek révén a királyi pár maga is istenekhez vált hasonlatossá.<sup>137</sup> Ager cikkében felhívja a figyelmet arra, hogy a királyi pár nem szegett tabut, hanem pont a tabu szó jelentése alapján, annak megfelelően cselekedett, amikor incestust követett el. Ennek a fajta egyesülésnek a kreatív, teremtő, civilizáló erejét hangsúlyozza a cikk, mely a káoszból a rendbe vezet át. Hiszen a királyi lét is átmeneti, köztes állapotnak tekinthető az isteni és emberi szféra között, és az uralkodók az ezek közötti határt átlépve kreatív erők birtokába juthatnak. Ehhez társul még az a képzet, miszerint a fáraó nemcsak

<sup>134</sup> Prioux, É.: Callimachus' Queens i. m. 215–217.

<sup>135</sup> Prioux, É.: Callimachus' Queens i. m. 217.

<sup>136</sup> Sheila L. Ager: Familiarity Breeds: Incest and the Ptolemaic Dynasty. *The Journal of Hellenic Studies* 125. (2005) 4.

<sup>137</sup> Ager, Sh. L.: Familiarity Breeds i. m. 16–20.

világi uralkodó, hanem a kozmikus rend fenntartója a káosszal szemben. Még ha nem is tudatosan, ezek a szempontok is érvényesülhettek a királyi incestus intézményében.<sup>138</sup>

Ezzel szoros kapcsolatban áll a τρυφή jelensége, a Ptolemaidák által folytatott fényűző, elkényelmesedett és romlottként aposztrofált életmód. Ez a fajta pompa vált a dinasztia jelképévé, és az önuralom hiányából eredeztethető. Ha ugyanis valakit semmi sem korlátoz, akkor korlátlan hatalommal rendelkezik, és ez feljogosítja, hogy bármit megtegyen. Ager nézete szerint ebben a kontextusban kell értelmeznünk a testvérházasságot is.<sup>139</sup> Ez a kettő, a vérfertőző házasság és a fényűzés, egyesül a Ptolemaidák Dionysos-kultuszában, ugyanis a bor és a mámor istenségétől származtatták magukat, aki maga is vérfertőző kapcsolatból született, valamint a ptolemaida uralkodó többször is a Dionysosként volt megjelenítve.<sup>140</sup> Ezek közül az aspektusok közül tehát a mi töredékünkben az istenekhez való hasonlatosság az, ami explicit módon érvényesülni látszik, hiszen a 75. töredék 4. sora a Zeus és Héra kapcsolatára való utalás révén a királyi párt juttathatta az olvasó eszébe. De magának a két főszereplőnek, Akontiosnak és Kydippének a násza is dinasztikusnak tekinthető, jóllehet ők az exogám házasságtípust képviselik, hiszen két különböző sziget szülöttei. Továbbá, véleményem szerint az is érdekes egybeesés, még ha nem is feltétlenül ez volt a poétikai szándék, hogy a naxosi rítus, valamint az alvó Ariadné és Silénos alakja révén Dionysos, a hellenisztikus kori Egyiptomban ilyen központi szerephez jutó istenalak is, a költemény tematikájának része. Így Akontios és Kydippé történetének olvasásakor számos képzettársítás érvényesül, nem csekély mennyiségű párhuzam vonható és rengeteg az áthallás, így a szöveg sokkal komplexebb módon kapcsolódik a Ptolemaidákhoz és házasságról alkotott elképzelésükhöz.

A ptolemaiói testvérházasság megítélésében Sótadés volt az egyik végpont, aki feltehetően a többi görög alattvaló megrökönyödéséhez hasonlóan reagálva, negatív színben tüntette fel ezt a szerelmi egyesülést. A másik véglet pedig Theokritos 17. idillje, amelyik a vérfertőző kapcsolat jóváhagyására, igazolására törekszik, és a királyi párt dicsőíti. Kallimachos valahol a két véglet között helyezkedik el, sokkal finomabban, közvetettebben igyekszik a királyi pár házasságpolitikájára utalni és azt igazolni.<sup>141</sup> Jóllehet korábban

<sup>138</sup> Ager, Sh. L.: Familiarity Breeds i. m. 20–22.

<sup>139</sup> Ager, Sh. L.: Familiarity Breeds i. m. 23–24.

<sup>140</sup> Ager, Sh. L.: Familiarity Breeds i. m. 23–25.

<sup>141</sup> Bleisch, P. R.: On Choosing a Spouse i. m. 467–468.

már említettem, hogy nem a szerelem motiválta ezeket a házasságokat, mégis ez utóbbi két költő alkotásaiban implicit módon valamiféle meghittsége, romantikus egyesülésre történik utalás.<sup>142</sup> Azonban ennek ellentmond, hogy II. Ptolemaios a Philadelphos melléknevet viselte, amely a testvéri szeretetre helyezi a hangsúlyt, nem az erotikus vonzalomra, de mindenképp a vérfertőző kapcsolatra irányítja a figyelmet.<sup>143</sup>

Más színben tűnik fel előttünk ez a fajta kapcsolat, ha bevonjuk az értelmezésbe Kallimachos 1. epigrammáját. P. Bleisch tanulmányában az említett epigrammát és Vergilius *Aeneis*ének egy részletét (7.378–84) veti össze, azonban a mi szempontunkból is érdekes következtetésekre jut. Az 1. epigramma egy házasodni készülő férfiről szól, aki a tapasztalt Pittakostól kér tanácsot azzal kapcsolatban, hogy kit vegyen feleségül, egy hozzá hasonló származású és vagyoni helyzetű lányt, vagy egy magánál előkelőbbet. Pittakos erre válaszul rámutat a közelben bűgöcsigákkal játszó kisfiúkra, és azt javasolja a férfinak, hogy az ő nyomdokaikat kövesse. A férfi odaállva meghallotta egy kisfiú játék közben elhangzott tanácsát, és rögtön magára tudta azt vonatkoztatni, így végül a saját fajtájához ragaszkodva nem házasodott felfelé.<sup>144</sup> Ezzel szemben az *Aeneis*ben Laviniának, Faunus jóslatából és apja akaratából kifolyólag, egy idegenhez, egy kívülállóhoz kell hozzámennie, aki ráadásul magasabb rangú, így Vergilius mintegy kifordítja Pittakos tanácsát. Bleisch Kallimachos költeményének utolsó sorában egy, az alexandriai költőkre jellemző rejtvényt, egy anagrammát vél felfedezni, és az így létrejövő Diónusiakó olvasatot Dionysos kultuszának fő támogatóira, II. Ptolemaiosra és II. Arsinoëra vonatkoztatja, akik magukat ettől az istenségtől származtatták. A házassági tanács tehát nekik szólna, és a vers talán az eljegyzésük alkalmából íródhatott.<sup>145</sup> Ebben az esetben viszont egyértelművé válik a költemény humoros aspektusa, hiszen hogyan ragaszkodhatna az ember jobban a saját fajtájához, érvel Bleisch, ha nem úgy, hogy a saját családján belül választ magának párt. A másik lehetséges férj-, illetve feleségjelölt akkor viszont csakis egy-egy isten lehet, hiszen más nem állhat az uralkodók felett, őket Zeusként és Aphroditéként azonosítja a cikk szerzője. Összességében tehát nem magukat az isteneket, hanem azok földi megtestesüléseit, egymást választotta a királyi testvérpár, ragaszkodva a saját társadalmi rétegükhöz, és betartva az öreg Pittakos által közvetített jö

<sup>142</sup> Prioux, É.: Callimachus' Queens i. m. 207.

<sup>143</sup> Ager, Sh. L.: Familiarity Breeds i. m. 25–26.

<sup>144</sup> Bleisch, P. R.: On Choosing a Spouse i. m. 456–457.

<sup>145</sup> Bleisch, P. R.: On Choosing a Spouse i. m. 461–463.

tanácsot. Így Kallimachos szellemesen, ugyanakkor illemtudóan tiszteli meg költeményével II. Ptolemaioszt és II. Arsinoét, ráadásul egy görög bölcsesség alapján igazolja nászukat.<sup>146</sup>

A két szövegrész tehát, az *Aeneis* 7. énekének részlete és az 1. epigramma, egymásnak ellentmondó házasságpolitikát ábrázol, az előbbi az exogámiát, míg utóbbi az endogámiát képviseli. Laviniának a jóslat értelmében hozzá kell mennie Aeneashoz, nászuk elengedhetetlen Róma, az új haza megalapításához, így személyes boldogságuk fel lesz áldozva a *fatum* érdekében.<sup>147</sup> Ha ezt Akontios és Kydippé történetére vonatkoztatom, itt is egy exogám, dinasztikus házasságról van szó, amely a később híressé váló utódok, az Akontiadák nemzetségének létrejöttéhez vezet, és amelynek viszonzott volta, a Kydippé érzelmeiről való beszámoló hiányában, megkérdőjelezhető. Maga a költemény is a leszármazottakra helyezi a hangsúlyt, és ha viszonzott és őszinte is volt a fiatal pár szerelme, minderről csak – Kallimachos fennmaradt töredékei alapján – Akontios oldaláról tudunk, és a költemény üzenete szempontjából nem feltétlenül elsődleges, hiszen a 75. töredék a leszármazottak hosszas felsorolásával záródik, az Akontiadák genealógiáját adja.

## 6. Az esküvői előkészületek és a nászéjszaka

Végül említést kell tennünk még pár, a házassághoz kapcsolható elemről a 75. töredék fennmaradó részéből. A Hérával kapcsolatos kitérő után a nász további előkészületeiről olvasunk, azon belül is az esküvői áldozatok bemutatásáról, mely narratív szempontból is kifejezetten érdekes. Ugyanis az állatok nézőpontjába helyezkedve számol be az elbeszélő a történésekről, ők azok, akik meglátják az áldozatokhoz használt kés visszatükröződését a vízben, és az olvasóban valamiféle együttérzés, részvét ébred fel irántuk,<sup>148</sup> másrészt felidézheti bennünk a sorsának beteljesedésére váró Kydippé képét, amennyiben a kutatók közismert elképzelésére gondolunk, amelyben a görög házasodni készülő lányokat riadt áldozati állatokhoz szokták hasonlítani.<sup>149</sup> Az áldozat azonban nem valósul meg, mivel Kydippé súlyosan megbetegszik, egy epilepsziaként értelmezett kór lesz úrrá rajta.<sup>150</sup> Annak elmondása, hogy mi nem

<sup>146</sup> Bleisch, P. R.: On Choosing a Spouse i. m. 463–466.

<sup>147</sup> Bleisch, P. R.: On Choosing a Spouse i. m. 469–471.

<sup>148</sup> Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation i. m. 62.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 594.

<sup>149</sup> Mason, C.: The Nuptial Ceremony i. m. 47.

<sup>150</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 596.



történt, vagy mi történhetett volna, ha valami vagy valaki nem avatkozik közbe, egy Kallimachos által többször alkalmazott narratív eszköz, mely arra hívja fel a figyelmet, hogy az események a feltételezett olvasók várakozásaival ellentétben mentek végbe, de a sorsnak megfelelően. Ezt erősíti a 75. töredék eleje is, amiből nyilvánvaló, hogy már minden készen állt a nászra.<sup>151</sup> Ezt a betegséget kecskékre szokták küldeni, és tévesen szentnek gondolták a korban — ahogy erre a mindentudó, és ezt a nagy tudást bemutatni is akaró elbeszélő rámutat —,<sup>152</sup> azonban mintha megfedkezne róla, hívja fel a figyelmet Rawles, hogy jelen esetben valóban „szent” betegségről van szó, hiszen Artemis avatkozik közbe, és funkciója, hogy meggátolja az esküvőt.<sup>153</sup> A történet ezen eleme azért is érdekes, mert a 75. töredék elején már előtérbe kerülő, explicit módon jelenlevő narrátor itt a többes szám első személyű, jelen idejű ígék használatával időben is eltávolítja magát és közönségét karaktereitől. Így amikor a történet a csúcspontjához ér, maga a narrátor is akkor lesz a legközvetlenebb módon jelen az elbeszélésben.<sup>154</sup>

Ezután még kétszer készültek volna a nászra, mind a kétszer megbetegedett a lány, azonban mind a három alkalommal Kallimachos kissé variálja a betegségeket, illetve azok leírását. Egyre kevésbé részletezi az elbeszélő azokat, ami talán az esküvői előkészületekben résztvevők csökkenő lelkesedését jelképezi.<sup>155</sup> A negyedik alkalmat nem várta meg Kydippé apja, Kéyx, hanem elment Apollón szentélyébe, ahol tudomást szerzett lánya, eddig előtte titkolt, esküjéről. A már említett narratív eszközzel élve több helyszínt is említ Apolló, ahol nem tartózkodott a testvére az eskü idején, amely a magát tartóztatni nem képes elbeszélő játékára hívja fel a figyelmet, valamint széles körű ismeretet feltételez az apa részéről is.<sup>156</sup> Az istent pedig részletes, kidolgozott válasza magával a narrátorral rokonítja.<sup>157</sup> Ez a jelenet számunkra annyiban érdekes, hogy itt értesülünk mi is részletesebben magáról az esküről, valamint itt van Akontios már a vőlegény kifejezéssel megjelölve (νυμφίος, 75.27 tör.), pár sorral lejjebb pedig vőként szerepel (γαμβρός, 75.33 tör.), míg Kéyx apósként

<sup>151</sup> *Annette Harder: Untrodden Paths: Where Do They Lead? Harvard Studies in Classical Philology* 93. (1990) 291–293.; *Lynn, J. K.: Narrators* i. m. 219.

<sup>152</sup> *Lynn, J. K.: Narrators* i. m. 219.

<sup>153</sup> *Harder, A.: Callimachus* i. m. II. 593.; *Rawles, R.: Callimachus* i. m. 25.

<sup>154</sup> *Lynn, J. K.: Narrators* i. m. 217–218.

<sup>155</sup> *Harder, A.: Callimachus* i. m. II. 591–592.

<sup>156</sup> *Harder, A.: Untrodden Paths* i. m. 293–295.

<sup>157</sup> *Fantuzzi, M. – Hunter, R.: Tradition and Innovation* i. m. 63.; *Harder, A.: Callimachus* i. m. II. 603.; *Rawles, R.: Callimachus* i. m. 103–104.

(πενθερός, 75.32 tör.). Az apa az, aki lánya esküjét teljesíteni fogja, hiszen ő a döntéshozó a családban, ha házassági ügyekről van szó. Az eskü betartása Kydippé gyors gyógyulásához vezet, amit a naxosi nász követ. Ennél nem időzik hosszasan a költő, csak két dolgot említ: a menyegzői dalok éneklését és érintőlegesen a nászéjszakát. A 75. töredék 41. és 42. sora számol be arról, hogy Kydippé kortársai, barátnői nem késlekedve tovább énekeltek a nászadalokat (ύμνηαίους), melyek utalhatnak az esküvői menet alatt énekelte dalokra, de akár az úgynevezett epithalamiumokra is, melyeket a házasság elhálására kijelölt szoba előtt szoktak énekelni.<sup>158</sup> Az esküvő egészét ugyanis különböző énekek kísérték, de a szertartássorozat egyik legfontosabb, nyilvános része az esküvői menet volt, melyet a résztvevők énekelve-táncolva, fáklyákkal kísérték a menyasszony új otthonához, a vőlegény házához.<sup>159</sup> Szintén daloltak az esküvő résztvevői a feldíszített *thalamos* előtt, melyben a nászágy kapott helyet, és amit a *thyróros* (kapuőr) őrzött, aki a vőlegény barátai közül került ki.<sup>160</sup> Ennek a típusú éneklésnek, valamint az ajtó döngetésének azonban kevésbé romantikus és emelkedett oka van. Úgy tartják, hogy célja a menyasszony esetleges segélykiáltásainak elnyomása, valamint a barátnők ismerős hangjával a menyasszony megnyugtatása, vigasztalása volt.<sup>161</sup>

A nászéjszakát Kallimachos nem részletezi, ahogy vázaképeken sem szokták ábrázolni azt, csak a szüzi öv érintésével (τῆ μίτρης ἦψαο παρθενίης, 75.45 tör.) utal rá, ami az öv meglazításának metaforikus képét juttatja eszünkbe, amelylyel a nász elhálását szokták kifejezésre juttatni.<sup>162</sup> A továbbiakban Akontios örömeről értesülünk, azáltal, hogy a narrátor feltételezi, hogy sem sportteljesítményekért, sem nagy vagyonért nem cserélte volna el ezt az éjszakát az ifjú (75.44–48 tör.).<sup>163</sup> Ebben a részben a narrátor megszólítja Akontioszt, és meg nem nevezett tanúkat hív segítségül véleménye alátámasztására, mindazokat, akik már megtapasztalták a ravasz isten, Erós hatalmát, ezáltal egy szubjektív elemet, Akontios érzelmeit hozza be a narratívába, és ugyanakkor az ifjú érzelmeit nyomatékosan meg is erősíti,<sup>164</sup> szinte valamilyen megértést, együttérzést

<sup>158</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 624., aki ez utóbbi lehetőség mellett foglal állást. Az esküvői dalokkal foglalkozik részletesen T. P. Badnall: *The Wedding Song in Greek Literature and Culture*. Diss. Nottingham 2009.

<sup>159</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 26–27.

<sup>160</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 35–37.

<sup>161</sup> Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 37.

<sup>162</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 627.; Oakley, J. H. – Sinos, R. H.: *The Wedding* i. m. 32.

<sup>163</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 625.

<sup>164</sup> Harder, A.: *Untrodden Paths* i. m. 299–300.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 629.

tanúsít karakterével szemben.<sup>165</sup> Ugyanakkor ez az első alkalom a költeményben, hogy a mindentudó elbeszélő nem biztos tudásáról tesz tanúbizonyságot, hanem csupán egy feltételezést közöl, a saját véleményét, ez pedig a narrátor jelenlétére, valamint a közte és karaktere közötti érzelmi távolságra hívja fel a figyelmet.<sup>166</sup> A költemény végén a házasságból született híres utódok vannak felsorolva, akik a mai napig Keóson uralkodnak, amely a szerelmi történet igazolásának látszik, és amely, Harder feltevése szerint, talán arra enged következtetni, hogy az Akontiadák a ptolemaida udvar kegyét élvezhették.<sup>167</sup> Történetünk forrását is megjelöli, az *Aitia* költeményeiben itt először, a keósi Xenomédés személyében, akinek történeti munkájára hivatkozik, és annak rövid összefoglalását adja.<sup>168</sup> Az *Aitia* első két könyvével szemben, ahol a tudásanyag forrása a múzsákkal folytatott beszélgetés volt, itt explicit módon megjelölve Xenomédést egy tudatos, művelt tudós-költő képe bontakozik ki előttünk, aki lelkesen kutatja és szelektálja forrásait.<sup>169</sup> A görög szerzőtől jutott el Akontios és Kydippé története a múzsához, Kalliopéhoz, aki itt a narrátor művészetét testesítheti meg, vagy szűkebben értelmezve magát a költeményt.<sup>170</sup> Ez a hosszú kitérő számos ponton visszakapcsolódik a korábban, a pár származásának kifejtésekor említett személyekhez és helységnekhez, valamint a narrátor ezáltal az elmesélt szerelmi történetet szélesebb történelmi és irodalmi kontextusba is helyezi, elvezeti egészen saját koráig.<sup>171</sup> Ugyanakkor ennek révén Akontios és Kydippé története is csak egy lesz a sok közül, melyről a narrátor tudomást szerezhetett Xenomédés történeti művéből, így veszít valamennyit elsőbbségéből. Ezt erősíti meg a 75. töredék végén a narrátor ismételt említése arról, hogy hol találta meg a szerelmespár történetét. Másfelől nézve azonban Akontios szerelmi történetét választotta Kallimachos témájául, és ennek elmondásához teljes tudását, műveltségét felhasználta.<sup>172</sup>

<sup>165</sup> Rawles, R.: Callimachus i. m. 23.

<sup>166</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 229.

<sup>167</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 631.

<sup>168</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 632–633.; Rawles, R.: Callimachus i. m. 23.

<sup>169</sup> Harder, A.: Callimachus i. m. II. 633.; Rawles, R.: Callimachus i. m. 23.

<sup>170</sup> Harder, A.: Untrodden Paths i. m. 302.; Harder, A.: Callimachus i. m. II. 657.

<sup>171</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 232–234.

<sup>172</sup> Lynn, J. K.: Narrators i. m. 236–237.

## Konklúzió

A fentiekből kitűnik, hogy Akontios és Kydippé násza több szempontból is különlegesnek tekinthető. Egy sajátos, Erós által tanított csel szerepel benne, valamint a pár mindkét tagja nagyon fiatal és kivételesen gyönyörű, feltehetően egymás első szerelmei. További nem megszokott elem kapcsolatukban a naxosi rítus is, amely valamilyen módon az istenek és hősök világához kötődik. Mindezek a jellegzetességek a két fiatal frigvét eltávolítják a mindennapi, „földi” házasságoktól, és az istenek szférájához közelítik. Egyrészt történetük Zeus és Héra nászával mutat rokonságot, nem csak a naxosi rítus miatt, amelynek – mint láttuk – az eredeztetése bizonytalan, hanem Akontios és Kydippé gyermeksége révén, valamint Akontios erős vágya okán, ami Zeuséhoz hasonlítható. Természetesen szembeötlő különbség, hogy itt nem testvérpárról van szó, sőt exogám kapcsolatról beszélhetünk, és nem is áll szándékomban a két párt egymással párhuzamba állítani, de úgy ítélem, hogy bizonyos kapcsolódási pontok, hasonlóságok felfedezhetők. Másrészt, előkelő származásuk, dinasztikus házasságuk (hiszen a keői Akontiada-nemzetség létrejöttén van történetükben a hangsúly), valamint a Kydippé érzelmeiről való beszámoló hiánya párhuzamba állítható Kallimachos pártfogóinak, II. Ptolemaios Philadelphosnak és II. Arsinoënek szintén dinasztikus, és nem (feltétlenül) a szerelem motiválta házasságával. Elemzéséből kitűnik, hogy a költemény komplex módon, több szállal is kapcsolódik a hellenisztikus kori Egyiptom uralkodó testvérpárjához, akik magukat Zeus és Héra nászának földi megfelelőjeként propagálták, ugyanakkor a ptolemaidák esetével ellentétben, nagyobb hangsúly kerül a szerelemre, a vágyra, akkor is, ha ennek szerepe – a fennmaradt töredékek alapján – csak Akontios esetében bizonyítható.

Pataki András

## Az indoeurópai instrumentalis eset nyomai a latin és ógörög nyelvben

### Bevezetés

Dolgozatom célja az indoeurópai instrumentalis eset rövid bemutatása, majd azt követően annak összefoglalása, hogy ez az eset milyen formában élt tovább a klasszikus korig az ógörög- és a latin nyelvben. Ezen összefoglaláshoz az indoeurópai összehasonlító nyelvtudományban jelenleg elfogadott nézeteket és kutatási eredményeket használom fel, közben kitérve az egyes helyeken levő bizonytalanságokra és a nehezen vagy egyáltalán nem eldönthető kérdésekre. Az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány jellegéből fakadóan megköveteli, ahogy a neve is sugallja, hogy a tudományos kutatásba a vizsgált nyelven túl más, rokon nyelveket is bevegyünk, így, bár dolgozatom a latin és az ógörög nyelv különböző nyelvéllapotaira fókuszál, más indoeurópai nyelvek grammatikájára és egyes nyelvelmékeire is kitérek a következő oldalakon, hiszen ezen példák által könnyebben megérthetjük az egyes jelenségek természetét, továbbá alátámaszthatunk vagy éppen megcáfolhatunk bizonyos állításokat.

Akárcsak a rokonnyelvek bevonása, úgy más esetek legalább érintőleges, de indokolt esetben részletes vizsgálata is e dolgozat részét képezi. Az indoeurópai alapnyelvre nyolc esetet rekonstruálhatunk: nominativust, vocativust, accusativust, genitivust, dativust, ablativust, instrumentalist és locativust.<sup>1</sup> Az egyes leánynyelvekben ezek az esetek különféle módokon éltek tovább. Míg bizonyos nyelvek (például az óind és az avesztai) megtartották mind a nyolc esetet, addig más nyelvek (például az ólitván és a tokhár) a környező, nem indoeurópai nyelvek hatására új eseteket hoztak létre, s voltak nyelvek (például a germán nyelvek), melyekből egyes grammatikai esetek részben vagy egészben kivesztek,

<sup>1</sup> Egyes kutatók feltételeznek egy kilencedik esetet is az alapnyelvben a hettita nyelvből kiindulva. Ez az eset az allativus vagy más néven directivus, amely hová? kérdésre felelő helyhatározói funkcióval rendelkezett, ld. *Fortson, Benjamin W[yynn]: Indo-European Language and Culture: An Introduction*, Blackwell, Oxford 2004, 102.

vagy más alapnyelvi esetekkel egyesültek. Ezen utóbbi jelenség zajlott le mind a latinban, mind az ógörögben: a latinban öt,<sup>2</sup> a klasszikus görögben négy<sup>3</sup> önálló esetet különböztethetünk meg. Az idők folyamán az instrumentalis mind a két nyelvben egybeolvadt más esetekkel, így elengedhetetlen, hogy ezekben az esetszinkretizmusokban részt vevő többi esetet is vizsgálatunk tárgyává tegyük, hiszen ezek az esetek mind morfológiai, mind szemantikai megfontolások alapján az instrumentalis utódainak tekinthetők, ahogy azt a későbbiekben látni fogjuk.

A dolgozatomban először az instrumentalis alapnyelvi képzését és szintaktikai funkcióit mutatom be, ezzel egy olyan általános képet adva az esetről és annak működéséről, melyre mind a latinnál, mind az ógörögnél hivatkozni fogok. Azt követően rátérek az ógörög instrumentalisra a mykénéi korról kezdve, majd tárgyalom a homérosi nyelvben fellelhető instrumentalis alakokat, és a klasszikus görögben az instrumentalisra utaló nyomokkal, az instrumentalist magába olvasztó dativus tanulmányozásával zárom a hellén ágat bemutató fejezetet. Végezetül a latin instrumentalis maradványokat veszem sorra a névszórágózás különböző eseteiben, majd az egyéb szófajokban is.

Fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy az összehasonlító történeti nyelvtudomány a források mennyiségéből és minőségéből fakadóan, illetve alapfeltevéseiből és módszereiből eredeztethetően rendelkezik bizonyos korlátokkal arra vonatkozólag, hogy milyen mélységben és pontossággal képes rekonstruálni nyelvi elemeket. Ennek következtében találkozni fogunk olyan kérdésekkel is, melyekre csak valószínű és kevésbé valószínű magyarázatokat tudunk adni a jelenlegi eszközeinkkel, s a kutatók a mai napig nem tudják egyértelműen eldönteni, melyik válasz a helyes, ha egyáltalán létezik ilyen az adott kérdéssel kapcsolatban. Ezekben az esetekben igyekszem felvázolni az összes releváns eshetőséget, hogy minél átfogóbb képet tudjak adni a témáról és a vele kapcsolatos tudományos nézetekről és diskurzusról.

## Az indoeurópai instrumentalis eset

Az indoeurópai nyelvcsalád számos tagjában fellelhető (vagy fellelhető volt egy bizonyos történeti korszakban) egy instrumentalisnak (azaz eszközhatározónak) nevezett eset. Ez az instrumentalis eset számos funkcióval rendelkezett, elsődlegesen azt jelölte a mondatban, hogy mik a cselekvést kísérő körülmények, dolgok, személyek, következésképp módhatározói, eszközhatározói,

<sup>2</sup> Hét, ha az egyes névszók esetén még létező locativust és vocativust is önálló esetnek tekintjük.

<sup>3</sup> A vocativusszal és a szórványosan előforduló locativusszal együtt hat.

társhatározói, időhatározói, okhatározói, helyhatározói s a hasonlatokban tekintethatározói szerepkörrel rendelkezett, passzív igealak mellett pedig a cselekvés logikai alanyát, vagyis a végrehajthatározót jelölte. Az instrumentalis személyekkel kapcsolatban előforduló, társhatározói használata már a kései indoeurópai alapnyelvre rekonstruálható, és valószínűleg egy korábbi, tárgyagnál előforduló használatból vált külön. Az instrumentalis és a locativus időhatározói funkciói között elég bizonyos hasonlóság áll fenn. Az alábbiakban Meier-Brügger<sup>4</sup> alapján néhány különnyelvi (latin, védikus óind és különböző korszakokból származó görög) példával mutatom be az instrumentalis eset használatát, amelyekből az alapnyelvi funkcióira következtethetünk. Egyes nyelvekben az instrumentalis esetszinkretizmus útján más grammatikai esettel vagy esetekkel olvadt egybe, ezért ezekben a nyelvekben az instrumentalisnak megfeleltethető „örökös” szerepel az adott nyelvi példában.

Először vizsgáljuk meg a személyeknél előforduló instrumentalis használatot. Ezek gyakorta társhatározói szerepet töltenek be a mondatban. A vonatkozó alakokat félkövér betűtípussal jelzem a továbbiakban.

- (1) *postquam utrimque exitum est **maxuma copia***  
(Plt. *Amph.* 219)  
'miután mindkét részről **nagy számban** kivonultak'
- (2) ἐνθῶδ' ἰκάνεις / νῆι τε καὶ ἐτάροισι (Hom. *Od.* 11, 160–161)  
'elérsz ide hajóval és **társakkal**'
- (3) *devó **devébhír** á gamat* (RV 1, 1, 5c)  
'az isten jöjjön **az istenekkel** ide'
- (4) *vís<sup>vair</sup> )mebhír á gahi* (RV 5, 51, 1b)  
'**minden segítővel** gyere ide'

Korábban említettem, hogy a személyekre vonatkoztatható használat feltételezhetőleg a tárgyagnál előforduló használatból nőtte ki magát. Egy köztes lépést jelenthettek bizonyos gyűjtőnevek, melyek személyekre (is) vonatkozhattak. Az (1)-es példában látott *copia* is tekinthető egyfajta átmenetnek a személyek és a személytelen dolgok között. A következő példák az instrumentalist mint eszközhatározót hivatottak bemutatni.

<sup>4</sup> Meier-Brügger, Michael: Indogermanische Sprachwissenschaft, 9. kiadás, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin 2010, 404–405.

- (5) *neque etiam queo / **pedibus** mea sponte ambulare*  
(Plt. *Truc.* 526–527)  
'és én még a (saját) **lábamon** sem tudok önállóan sétálni'
- (6) *vehimur **navi*** (Lucr. 4, 387)  
'**hajóval** (hajón) utazunk'
- (7) *κεφαλή κατανεύσω* (Hom. *Il.* 1, 527)  
'**fejemmel** bólintani fogok'
- (8) *πέτετο **πνοῆς** ἀνέμοιο* (Hom. *Il.* 12, 207)  
'a szélnek **leheletével** repült'
- (9) *śatāṃ cākṣāṇo **akṣábhīḥ*** (RV 1, 128, 3d)  
'a **száz szemmel** néző'
- (10) *nāvéna yāntam* (RV 3, 32, 14d)  
'ahogy a **hajóval** utazót'

Az előbbieken megemlítettem a locativus és az instrumentalis közötti hasonlóságot a helyhatározói jelentést illetően, de lényeges különbség a kettő között, hogy amíg a locativus egy hol? kérdésre felelő helyhatározót jelöl, addig az instrumentalis azt mutatja meg, amin *keresztül* vagy amin *át* történik a mozgás vagy az adott cselekvés. Nézzünk meg erre is néhány példát.

- (11) *nemo ire quemquam **publica** prohibet **via*** (Plt. *Curc.* 35)  
'senki nem gátolja, hogy bárki a **nyílt utcán** menjen'
- (12) *terra **marique*** (Plt. *Poen.* 1105)  
'**földön** és **vízen**'
- (13) *antárikṣeṇa pátatām* (RV 1, 25, 7)  
'azoknak, akik a **levegőben** repülnek'
- (14) *éhá yātam **pathíbhīr devayānaih*** (RV 3, 58, 5)  
'jőjjetek ide (ti ketten) **az istenek járta úton**'



Az instrumentalis kifejezhet fizikai állapotot és tulajdonságokat is, ami feltételezhetőleg a 'valamivel ellátott', 'valamivel rendelkező', tehát 'valamilyen' kifejezésből származtatható a vonatkozó ige elhagyásával. A latin ablativus qualitatisi használat is ebből ered. Mondatrész tekintetében nem egyeztetett minőségjelzőként funkcionál ez a „minőséget kifejező” instrumentalis. Íme néhány példa erre is.

- (15) *amphoram defracto collo* (Cato Agr. 88, 1)  
'egy letört nyakú amfora'
- (16) *ti-ri-po e-me po-de* /tripos **hemē podē**/ (PY Ta 641.1)  
'háromlábú (szék) **egyetlen lábbal**'
- (17) *dyām iva **stṛbhīḥ*** (RV 4, 7, 3)  
'mint az eget a **csillagokkal**'

Ákárcsak a magyar *-val/-vel* rag, úgy az indoeurópai instrumentalis eset is kifejezheti a cselekvést kísérő körülményeket. Gyakorta módhatározói szerepet tölt be ilyenkor a mondatban.

- (18) ἦῶθεν δ' ἀπὸ νόσφιν ἔβη **τετηότι θυμῷ** (Hom. *Il.* 11, 555)  
'hajnalban pedig távozott **gyászos indulattal**'
- (19) **φθόγγῳ** ἐπερχόμεναι (Hom. *Od.* 18, 199)  
'**lármával** közeledve'
- (20) *út sūryo **jyótiṣā devā éti*** (RV 4, 13, 1d)  
'felkél **fényével** a Nap, az isteni'
- (21) *indrām á viśa **brhatā ráveṇa*** (RV 9, 97, 36c)  
'Indrához menj **nagy zajjal**'

Az instrumentalis kifejezhet okhatározót is a mondatban.

- (22) *nam mihi horror membra misero percipit **dictis tuis***  
(Plt. *Amph.* 1118)  
'félelem markolja meg tagjaimat nekem, nyomorultnak **szavaid miatt**'

- (23) ἐγέλασσε δὲ οἱ φίλον ἦτορ / **γηθοσύνη**, ὄθ' ὄρατο θεοῦς  
ἔριδι ξυνιόντας (Hom. *Il.* 21, 389–390)  
'kedves szíve pedig nevetett **örömében**, ahogy látta az is-  
teneket összegyűlni a viszályban'
- (24) *sá bhīṣā́ ní lilye* (ŚB 1, 2, 3, 1)  
'**félelmében** elbűjt'

Az instrumentalis jelölhet tekintethatározót is a mondatban.

- (25) *qui omnes homines supero antideo* **cruciabilitatibus animi**  
(Plt. *Cist.* 205)  
'én, ki minden embert túlszárnyalok és megelőzők a lélek  
**kínjaiban**'
- (26) εὐρύτερος δ' ὄμοισιν (Hom. *Il.* 3, 194)  
'„de szélesebb **a vállak tekintetében**'

Bár szemantikailag besorolható a személyeknél használt instrumentalis köré-  
be, én fontosnak tartom külön kiemelni mondattani megfontolásokból, hogy  
passzív igealak mellett a végrehajthatározót az instrumentalis jelöli. Az erre  
vonatkozó óind idézettel zárom az instrumentalis használatát demonstráló  
példák sorát.

- (27) *divá stave duhitá* **gótamebhīḥ** (RV 1, 92, 7)  
'az égnek a lánya dicsőítették a **Gotamák által**'

Az indoeurópai alapnyelvben az instrumentalis eset képzése különböző volt  
a thematikus és az athematikus ragozásban, ugyanis az instrumentalis ragja  
ablautoló *\*-eh<sub>1</sub>* ragja<sup>5</sup> a különböző paradigmákban különbözőképpen jelent  
meg.<sup>6</sup> A thematikus ragozás nullfokon tartalmazta az instrumentalisi esetragot,  
így azokban *\*-o-h<sub>1</sub>* ragot rekonstruálhatunk, ahol az *\*-o-* a thema-magán-  
hangzó, a *\*-h<sub>1</sub>* pedig nullfokú rag. A *\*h<sub>1</sub>* laringális különnyelvi eltűnésével  
a magánhangzó megnyúlt, és a thematikus instrumentalisi rag *\*-ō* raggá vált.

<sup>5</sup> Meier-Brügger, M.: Indogermanische Sprachwissenschaft i. m. 330., 332.

<sup>6</sup> Weiss, Michael: Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin, Beech Stave Press, New York 2009, 201.

Az athematikus paradigmákban az instrumentalis ragnak kétféle allomorfja volt. Az egyik az alapfokú *\*-eh*, amely azokban az esetekben fordult elő, amikor az indoeurópai alapnyelv az esetragra helyezte a hangsúlyt az adott szóalakban. Az így ragozódó szavak a hiszterokinetikus és az amfikinetikus paradigmához tartoztak.<sup>7</sup> Később, a különnyelvi korban itt is bekövetkezett a pótlónyújtás, így ezekben az esetekben *\*-ē* ragként élt további az instrumentalis esetragja.<sup>8</sup> Az akrosztatikus és a proterokinetikus paradigmákban viszont nem a ragra esett a hangsúly, így az athematikus névszóknál ezekben a paradigmákban az instrumentalis rag nullfokon, tehát *\*-h* formában jelent meg. Így például az akrosztatikus vagy proterokinetikus athematikus *i-*, illetve *u-*tövű szavaknál a már többször említett pótlónyújtás miatt *-ī* illetve *-ū* instrumentalis ragot tapasztalunk egyes leánynyelvekben (lásd például av. *xratū* 'bölcsséggel' és véd. *ūtī* 'segítséggel').

Pluralisban az athematikus ragozás *\*-b<sup>h</sup>*- kezdetű toldalékkal jelölte az instrumentalis esetet akárcsak a legtöbb kutató szerint az ablativust és a dativust. Az instrumentalis ragját alapvetően *\*-b<sup>h</sup>is* vagy *\*-b<sup>h</sup>i(s)* formában rekonstruálják az athematikus paradigmában, a dativus és az ablativus közös esetragját pedig *\*-b<sup>h</sup>os* vagy *\*-b<sup>h</sup>(i)os* alaknak feltételezik egyes kutatók.<sup>9</sup> Mások vitatják ezt, és egyedül az ablativusnak tulajdonítják a *\*-b<sup>h</sup>os* ragot, a dativust pedig *\*-mos* raggal rekonstruálják a germán és a balti-szláv nyelvek alapján.<sup>10</sup>

A thematikus ragozás *\*-ōis* instrumentalis ragja általánosan elfogadott. Ezt vizsgálva belső rekonstrukció segítségével az alapnyelv egy korábbi stádiumában *\*-o-ōis* alakra következtethetünk, tehát az *\*-ō-* a thema magánhangzó és az esetrag egybeolvadásából jöhetett létre.<sup>11</sup> A napjainkban is beszélt nyelvek közül a litván pluralis instrumentalis *vyr-ais* 'férfiakkal' alakja például erre az esetragra vezethető vissza. A germán és balti-szláv nyelvekből ezzel szemben *\*-m-* kezdetű esetragot rekonstruálhatunk az instrumentalis, dativus és ablativus esetekben, amit egyes feltételezések szerint analógiás kiegyenlítőedés eredményének tudhatunk be.<sup>12</sup> Egyes nyelvészek mind az *\*-m-*, mind *\*-b<sup>h</sup>*- kezdetű

<sup>7</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 108–109.

<sup>8</sup> Ahogy azt az óind *vācā* 'beszéddel' példáján is láthatjuk, mivel az indoárja alapnyelv az indoeurópai *\*ē*, *\*ā* és *\*ō* magánhangzókat egybeolvasztotta *\*ā-vā*.

<sup>9</sup> Meiser, Gerhard.: Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache, 2. kiadás, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1998, 34.

<sup>10</sup> Tichy, Eva.: Indogermanisches Grundwissen. Für Studierende sprachwissenschaftlicher Disziplinen, 2. kiadás, Hempen Verlag, Bremen 2004, 68.

<sup>11</sup> Meier-Brügger, M.: Indogermanische Sprachwissenschaft i. m. 332.

<sup>12</sup> Meier-Brügger, M.: Indogermanische Sprachwissenschaft i. m. 332.

ragot késő indoeurópai innovációknak tartják, melyeket posztpozíciókra vagy adverbiumokra vezetnek vissza, történesen az angol *by* és a német *mit* prepozíciók elődeire. A fő érv erre, hogy az anatóliai nyelvekben sem a *\*-b<sup>h</sup>-*, sem az *\*-m-* kezdetű többes számú rag nem jelenik meg, így az anatóliai ág kiválása után alakulhattak ki ezek a ragok. Ha más nyelveket vagy nyelvcsaládokat megnézünk, akkor a névutók esetraggá válása gyakori jelenségnek tekinthető.<sup>13</sup> Ha elfogadjuk, hogy a *\*-b<sup>h</sup>-* egy határozószóból vagy névutóból eredeztethető, akkor az instrumentalis eset ragja talán az *\*-is* elem lehetett, amelyet a véd. *bahīh* 'kívül' vagy az av. *āuuīš* 'nyíltan' adverbiumok végén is megfigyelhetünk.<sup>14</sup> Az *\*-is* mint elsődleges instrumentalis esetrag egybevág a thematikus paradigma *\*-ōis* ragjának végződésével, s amennyiben ez az elmélet helytálló, akkor a thematikus és az athematikus ragozás pluralis instrumentalisának képzése közötti látványos különbség eredetét is fel lehetne oldani.

A dualisban nem tudunk egységes instrumentalis esetragot kikövetkeztetni, mivel a leánynyelvek túlságosan is nagy különbséget mutatnak az erős (azaz a nominativus, accusativus és vocativus) eseteket leszámítva.<sup>15</sup>

## Az ógörög instrumentalis

Az indoeurópai nyelvcsalád görög ágában a mykénéi korban az instrumentalis eset még önálló, produktív esetnek számított ellentétben a későbbi nyelvállapottokkal. Az indoeurópai nyolc alapeset közül azonban az ablativus és a locativus is esetszinkretizmuson estek át, melyek közül az előbbi a genitivusszal, utóbbi a dativusszal olvadt egybe, s csak egyes rögzült kifejezések és határozószók őrzik egykori meglétüket.

Sajnos a lineáris B írás sajátosságai miatt az instrumentalis csak pluralisban különböztethető meg formailag a dativus-locativus esettől,<sup>16</sup> mert például egy <Co> szótagjel (ahol C tetszőleges mássalhangzó jelöl) egyaránt jelölhet /Co/ és /Coj/ hangkombinációt is. Mivel a lineáris B szótagírás nem tesz különbséget e kettő között, felmerül a kérdés, hogy a korábban példának hozott *ti-ri-po e-me po-de* tényleg /tripos hemē podē/ alakként olvasandó-e, s nem egy dativus-locativusi esetben álló /tripos hemej̄ podej̄/ szerkezetként, amely eset egyes számban már magába olvasztotta volna az eszközhatározós esetet.

<sup>13</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 106-107.

<sup>14</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 207.

<sup>15</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 105.

<sup>16</sup> Rix, Helmuth.: Historische Grammatik des Griechischen: Lautund Formenlehre, 2. kiadás, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1992, 116.

A /hemē podē/ olvasat javára szól, hogy az esetszinkretizmus jelensége jellemzően többes számban jelenik meg először, s onnan terjed tovább a paradigma egyes számára. Példának okáért, míg az alapnyelvben singularisban az ablativus és a dativus alakilag különbözött egymástól, addig a kutatók többsége szerint (erről a kérdésről lásd fentebb) többes számban megegyezett a képzési módjuk.

Mivel a mykénéi görög nyelvben pluralisban még egyértelműen különbözik az instrumentalis esetragja a dativusétól, így jogosan feltételezhetjük, hogy ez a két eset még singularisban is meg volt különböztetve formailag. Az athematikus paradigmán belül többes számban az instrumentalist /-p<sup>hi</sup>/ rag jelölte, mely pontosan az, amit várunk az alapnyelvi \*-b<sup>hi</sup>(s) rag után, hiszen az ősgörög nyelvben a zöngés aspiráták elvesztették zöngességüket. Íme néhány példa a mykénéi görögből: *po-pi* /popp<sup>hi</sup>/ 'lábakkal', ami a \**pod-*tövet tartalmazza hasonulással; *ki-to-pi* /k<sup>h</sup>itomp<sup>hi</sup>/ 'khitónokkal'; *te-u-ke-pi* /teuk<sup>h</sup>esp<sup>hi</sup>/ 'eszközekkel'.<sup>17</sup>

A thematikus ragozásban is – ha elfogadjuk, amit fentebb állítottunk, ti. hogy az esetszinkretizmus először tipikusan pluralist érinti, ezért a pluralis instrumentalis szilárd mykénéi státusza miatt a singularisban is önálló instrumentalis esetet kell feltennünk – az instrumentalis eset a várt, alapnyelvi \*-oh<sub>1</sub> ragból származó /-ō/ végződést mutatja. Példának hozhatjuk erre az egyik pylosi agyagtáblán szereplő leltárban (PY Ta 722.1) található *a-to-ro-ḡo i-ḡo-ḡe* /anthrōk<sup>w</sup>ō hikk<sup>w</sup>ō=k<sup>w</sup>e/ 'emberrel és lóval' alakokat, melyek az instrumentalis eseten túl jó példák a labioveláris /k<sup>w</sup>/ meglétére a mykénéi nyelvben.

A thematikus névszók pluralisában bizonyos feltételezések szerint a klasszikus görögből is jól ismert /-ojs/ esetraggal találkozunk, amely az \*-ōjs ragból szabályos hangtani változás, az Osthoff-törvény<sup>18</sup> útján jött létre. Ahogy korábban említettem, a lineáris B szótagírás szabályai lehetővé teszik (az egyes számmal ellentétben), hogy többes számban az írásképpen egyértelműen megkülönböztessük a dativus-locativus esetet az instrumentalis esettől. Ezt láthatjuk a *de-so-mo* /desmojs/ 'béklyókkal'<sup>19</sup> és a *te-o-hi* /t<sup>h</sup>eohi/ 'isteneknek' alakoknál.<sup>20</sup> Megfigyelhetjük ennél a példánál azt is, hogy a mykénéi görögben a thematikus pluralis dativus-locativusi esetet az indoeurópai \*-(o)su locativusi ragból származó /-(o)hi/ jelöli. Az ősgörög korban a \*-(o)su alapnyelvi

<sup>17</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 158.

<sup>18</sup> Az Osthoff-törvény értelmében, ha egy hosszú magánhangzót szonoráns hang követ, mely után tetszőleges mássalhangzó áll, akkor a hosszú magánhangzó megrövidül a görögben (ld. Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 64.).

<sup>19</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 208.

<sup>20</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 141.

pluralis locativusi rag *\*(oi)si* raggá vált. Ezt követően az intervokális *\*s* gyengülésnek indult, és míg a klasszikus nyelvállapotra a szó belsejéből már eltűnt ezeknek a hangoknak egy része, addig a mykénéi korban még /h/ hangot tudunk rekonstruálni ilyen pozícióban.<sup>21</sup> Érdekes még számunkra a 'kettő' számnév mykénéi instrumentalis esete: *du-wo-u-pi* /d(u)uou<sup>h</sup>i/.<sup>22</sup> Ebből az alakból arra következtethetünk, hogy a dualis és a pluralis instrumentalis esetragja a mykénéi korra már egybeolvadt.

A homérosi nyelvállapotra az instrumentalis eset használata visszább szorult, önállóságát gyakorlatilag teljes mértékben elveszítette. Az általunk előzőleg megvizsgált, a mykénéiből ismert athematikus pluralis instrumentalis /-p<sup>h</sup>i/ rag vette át a képzés szerepét analógiás kiegyenlítődség útján singularisban és a thematikus ragozási paradigmában is. A mykénéi görögben azonban az ún. mozgó vű még nem volt jelen. Ez a nyelvi jelenség először Homérosnál bukkan fel,<sup>23</sup> és az előbb említett /-p<sup>h</sup>i/ ragnál is megnyilvánul. Homérosnál az instrumentalis esetrag a különböző declinatiók szerint lehet -οφι(v), -ηφι(v) és -φι(v), attól függően, hogy milyen tőhöz kapcsolódik: θεόφιν 'istenekkel' (o-tő, Hom. *Od.* 3, 110), βίηφι 'erővel' (α-tő, Hom. *Od.* 9, 408; itt mindig az η-hoz kapcsolódik, \*-αφι(v) alakról nincs adatunk a homérosi korból) és στήθεσφιν 'mellkasról' (σ-tő, Hom. *Il.* 14, 150), de itt is akadnak kivételek és analógiás alakok, ahogy azt láthatjuk az α-tővű ἐσχάρη 'tűzhely' esetében, aminek ἐσχαρόφιν (Hom. *Od.* 5, 59) alakjával találkozhatunk a várt \*ἐσχάρηφιν helyett. A melléknevekből az instrumentalis képzése szabályos, a jelzett névszó nemével egyeztetve képezzük a megfelelő alakjukat, lásd ἄμ' ἠοῖ φαινομένηφιν (Hom. *Od.* 6, 31) 'napkeltekor' szintagma, ahol a ἠοῖ dativusi (történetileg locativusi) alakban van. Ami a szemantikai szempontot illeti, azt, hogy egyes, kettes vagy többes számú névszót takar-e a -φι(v) végződésű alak, mindig a szöveggörnyezet dönti el. Példának okáért a κεφαλήφι 'fejfel', az Ἰλιόφιν 'Ilionban' és az ἴφι 'erővel' alakok egyes számú, de a θεόφιν 'istenekkel' és az ὄρεσφι 'hegyekben' többes számúként értelmezendők, s az Iliasban az ἄπ' αὐτόφιν 'róluk' névmás a kettes számú δοῦρε δῶω 'két lándzsa' szintagmára utal vissza (Hom. *Il.* 11, 43–44).

A homérosi -φι(v) ragos alakok jelentését, mondatbeli szerepét illetően a következő eseteket figyelhetjük meg.<sup>24</sup> Szerepelhet például az eredeti instrumentalis jelentéssel:

<sup>21</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 227.

<sup>22</sup> Meier-Brügger, M.: Indogermanische Sprachwissenschaft i. m. 370.

<sup>23</sup> Egyes nézetek szerint az ión-attikai nyelvjárásban jelent meg először, majd máshol is szórványosan (ld. Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 132.).

<sup>24</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 159.

- (28) ὦ φίλοι, Οὐτίς με κτείνει δόλω οὐδὲ βίηφιν (Hom. *Od.* 9, 408)  
'ó, barátok, Senki se öl meg engem csellel és erővel'
- (29) τῷ δέ οἱ ὄσσε / δακρυόφιν πλήσθεν (Hom. *Od.* 4, 704-705)  
'két szeme könnyekkel telt meg'

Genitivus helyett is állhat birtokos jelzői szerepben:

- (30) κατὰ Ἰλιόφιν κλυτὰ τείχεα (Hom. *Il.* 21, 295)  
'Trója híres falai alatt'

Megfigyelhetünk locativusi funkciót is:

- (31) τὰ δ' ἄρσενά λειπε θύρηφιν (Hom. *Od.* 9, 238)  
'a hímekeket viszont az ajtónál hagyta'

Nem utolsó sorban a dativust is kiválthatja dativus vonzatú szavak mellett vagy valódi részeshatározó esetében:

- (32) Πάτροκλος, θεόφιν μῆστωρ ἀτάλαντος (Hom. *Od.* 3, 110)  
'Patroklos, az istenekkel egyenlő tanácsadó'
- (33) κρίν' ἄνδρας κατὰ φύλα, κατὰ φρήτρας, Ἀγάμεμνον, / ὡς φρήτρη φρήτρηφιν ἀρήγη, φύλα δὲ φύλοις (Hom. *Il.* 2, 362-363)  
'válaszd szét az embereket családok és nemzetségek szerint, Agamemnon, hogy a család segítsen családoknak, a nemzetségek pedig nemzetségeknek'

Az imént láthattuk a -φι ragos alakok önálló használatát, de prepozíciók mellett is állhatnak más esetű alakok helyett a következő elöljárószóknál: σύν, ἀπό, ἐκ, κατὰ, διά, παρά, πρόσθε, ὑπό, ἐν, ἐπί, ἀμφί.<sup>25</sup> Ezt mutatja a következő példa:

- (34) ὄρνυτ' ἄρ' ἐξ εὐνήφιν Ὀδυσσῆος φίλος υἱός (Hom. *Od.* 2, 2)  
'kikelt ágyából Odysseus kedves fia'

<sup>25</sup> Schwyzer, Eduard.: Griechische Grammatik, 3. kiadás, München 1968, 550-551.

Végezetül fontos megjegyeznünk a homérosi instrumentálisnál, hogy bizonyos esetekben a használata mögött inkább metrikai, mintsem szintaktikai vagy szemantikai okokat feltételezhetünk. Különösen jól láthatjuk ezt olyan esetekben, amikor mondattani szempontból két, pontosan ugyanazon a szinten álló szó közül az egyik  $-\varphi$ i ragos „instrumentalis” esetben van, a másik pedig dativusban vagy genetivusban áll. Ilyen szöveghely a korábbi (33)-as példa, hiszen a  $\varphi\rho\eta\tau\eta\rho\ \varphi\rho\eta\tau\eta\rho\iota\nu$  és a  $\varphi\tilde{\upsilon}\lambda\alpha\ \delta\epsilon\ \varphi\tilde{\upsilon}\lambda\omicron\iota\varsigma$  között fennálló párhuzam jól mutatja, hogy a  $-\varphi\iota\nu$  toldalék nem rendelkezik eltérő funkcióval a pluralis dativusi végződéshez képest. Ugyanezt láthatjuk a fentebb tárgyalt  $\eta\tilde{o}\iota\ \varphi\alpha\iota\nu\omicron\mu\epsilon\nu\eta\rho\iota\nu$  alaknál is. Az előbbi példából arra következtethetünk, hogy az instrumentalis valójában már csak egy általános casus obliquus funkcióit tölt be a homérosi nyelvben.

A klasszikus korra a névszóragozásban az instrumentalis eset teljes mértékben egybeolvadt a dativus-locativusszal, illetve a genetivus és az ablativus között is jóval korábban, még az ősgörög korban megtörtént az esetszinkretizmus, így az ógörögben öt produktív eset maradt az eredeti nyolcból. Az instrumentalis különböző funkcióit tehát a dativus vette át. A klasszikus ión-attikai nyelvjárásban eredeti instrumentalis esetragot őriz az  $\alpha$ -tövé ragozási osztály névszóinak többes száma. Az  $-\omicron\iota\varsigma$  rag a hosszú magánhangzót tartalmazó diftongus megrövidülésével a nyelvfejlődés ősgörög szakaszában alakult ki szabályos hangváltozáson keresztül az alapnyelvi  $*-\tilde{o}\tilde{i}\varsigma$  ragból.<sup>26</sup> A dativus-locativus és az instrumentalis közötti esetszinkretizmus során az eredetileg eszközhatározó  $-\omicron\iota\varsigma$  rag maradt fenn az ión-attikai nyelvjárásban, és a locativusi eredetű  $-\omicron\iota\varsigma$  veszett ki. A thematikus ragozás  $-\omicron\iota\varsigma$  ragja analógia útján áterjedt az  $\alpha$ -tövé névszókra is, így létrejött az  $\alpha$ -tövéiek  $-\alpha\iota\varsigma$  ragja, amelyet a klasszikus ión-attikai pluralis dativusban láthatunk.<sup>27</sup>

A singularis dativus a thematikus ragozásban végső soron az eredeti dativusi  $*-e\tilde{i}$  esetvégződést használja. A thematikus singularis dativus alakulása ugyanis a következő lehetett: a belső rekonstrukció egy ősendoeurópai  $**-\omicron-e\tilde{i}$  alakot feltételez, amelynek összevonásából az alapnyelvi  $*-\tilde{o}\tilde{i}$  jött létre, amely  $*-\tilde{o}\tilde{i}$  formában létezett az ősgörög nyelvállapotban. Ebből származik az ión-attikai  $-\varphi$  alak. A pre-ie.  $**-\omicron-e\tilde{i}$  alakra vonatkozó elméletet a végleges főneveknél a dativusi hajtott hangsúly is támogatja, amely egyes nézetek szerint egy korábbi magánhangzó-összevonásra utal.<sup>28</sup> Az  $\alpha$ -tövé névszóknál is hasonlóképpen

<sup>26</sup> Ld. a korábban említett Osthoff-törvényt.

<sup>27</sup> Rix, H.: *Historische Grammatik* i. m. 134.

<sup>28</sup> Rix, H.: *Historische Grammatik* i. m. 139.



változott a singularis dativus: pre-ie. *\*\*-eh<sub>2</sub>-ei* > ősr. *\*-ā<sub>i</sub>* > klassz. dór -α (az ión-attikai nyelvjárásban *\*-α* > -η változás is lejajlott.<sup>29</sup> Az athematikus paradigmán belül pedig az alapsyvelvi *\*-i* > klassz. gr. -ι locativusi ragot látjuk a singularis dativusban, mely a dativus és a locativus közötti esetszinkretizmus eredménye.

Pluralisban az athematikus ragozási osztályok a locativusi -σι(v) ragot használják, és ugyanez az esetrag látható a klasszikus kori ión-attikai nyelvtől eltérő bizonyos nyelvváltozatokban a thematikus ragozásban is. Ez az alapsyvelvi *\*-su* ragból származik, amely később bizonyos dialektusokban νῦ ἐφελευστικόν-nal egészült ki. Ez a rag teljesen kiszorította az indoeurópai dativusi *\*-b<sup>h</sup>os* ragot a hellén ágban. Ez a -σι(v) dativus-locativusi végződés az o- és α-tövűeknél -οισι(v) illetve -αισι(v) formában jelenik meg, lásd a homérosi nyelvváltozatban és más dialektusokban az -οισι(v) és -αισι(v) ragokat. Az ógörög nyelvállapotban az *\*s* magánhangzók között *\*h*-vá gyengült, amit a mykénéi pluralis dativus-locativusi /-o<sub>i</sub>hi/ ragon is látunk a thematikus ragozási osztályban (erről lásd fentebb). A mykénéi kor után egyes nyelvváltozatokból teljesen el is tűnt ez az intervokális /h/. Ezzel szemben az alfabetikus görög nyelvváltozatokban analógiás visszaerősödés zajlott le, többek között az -οισιν és -αισιν ragokban is, ezért nem tűnt el ezekből a végzésekéből az /s/. Jó példák erre a homérosi ἵπποισι(v), a lesbosi θεοισιν vagy az óattikai ΑΘΕΝΑΙΟΙΣΙ alakok.<sup>30</sup> Ezen tények fényében levonhatjuk a következtetést, hogy a klasszikus kori ión-attikai -οις végződés kétféle forrásból is eredhet. Az egyik lehetséges forrás az *\*-ōis* instrumentalis esetrag korábban felvázolt rövidülése, a másik pedig az ie. *\*-o<sub>i</sub>su* > ősr. *\*-o<sub>i</sub>si* locativusi rag a szóvégi -ι apokopéjával. A pluralis dativus említett változatai jól mutatják a dativus-locativus és az instrumentalis között a Kr. e. I. évezredben lejátszódó esetszinkretizmust.<sup>31</sup>

Az instrumentalis eset feltételezhető további nyomaira bukkanhatunk, ha a főneveken és mellékneveken túl alaposan megfigyelünk más szófajokat is. Ha a οὔτω(ς) 'így' mutatónévmási határozószót elemezzük, akkor élhetünk a feltételezéssel, hogy a névmás végén található -ω valójában a thematikus *\*-o-h<sub>1</sub>* instrumentalis végződésre vezethető vissza. Ez a feltételezett eredet alaktani és szemantikai szempontból is megfelelne az eredeti eszközhatározós esetnek. E gondolatmenetet folytatva feltételezhetjük, hogy az attikai ὡδε 'ezen a módon' és a homérosi τῷ 'ezért' szintén az előbb felvázolt módon jött létre,

<sup>29</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 132.

<sup>30</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 140.

<sup>31</sup> Rix, H.: Historische Grammatik i. m. 141.

s mint állandósult alakok túlélétek az instrumentalis és a dativus-locativus közötti esetszinkretizmust. A korábbi megfontolások alapján az -ως adverbiumképző is felfogható a thematikus instrumentalisi végződés \*s-szel utólag ellátott megnyilvánulásának.<sup>32</sup> Az ἀμφί 'körül' prepozíció végén instrumentalisi eredetű -φι ragot figyelhetünk meg,<sup>33</sup> amely rag megjelenik az epikus νόσφι(v) 'vmitől távol' prepozícióban (illetve adverbiumban) is.

## A latin instrumentalis

Az italikus nyelvekben az eredeti, nyolc különálló alapnyelvi eset hétre esett vissza, miután az ablativus és az instrumentalis egyetlen esetté olvadt össze, így önálló instrumentalisról nincs tudomásunk a latin nyelvnek sem az archaikus, sem a későbbi korszakaiban, sem más italikus nyelvben, mint amilyen az umber vagy az oszk. Ennek következtében a latin instrumentalis nyomainak feltárása elengedhetetlenné teszi az instrumentalisi funkciókat és bizonyos esetragokat magába olvasztó ablativus részletes elemzését.

A latin ablativus a locativust is csaknem teljesen háttérbe szorította, melynek használata így alapvetően egyes számú, első vagy második declinációhoz tartozó településnevekre (*Rōmae* 'Rómában'), szigetnevekre (*Dēli* 'Déloszon'; *Lēmni* 'Lémnoszon') és néhány állandósult szóra vagy kifejezésre (*humī* 'földön'; *peregrī* 'külhonban'; *rūrī* 'vidéken'; *domī duellīque* 'otthon és háborúban'; *vesperī* 'este'; *proximae vicīniae* 'a legközelebbi szomszédságban'; *temperī* 'a megfelelő időben') szorult vissza. Az utóbbiak példáján láthatjuk azt is, hogy a thematikus ragozás -ī locativusi esetragja analógia útján az athematikus paradigmákra is áterjedt, illetve azt is, hogy a locativus nem csupán hely-, hanem időhatározói funkcióval is rendelkezett. A klasszikus kori latinban a locativus nem csak abban volt behatárolva, hogy mely szavakból lehetett képezni, de abban is, hogy milyen bővítményekkel rendelkezhetett, ugyanis alapvetően csak birtokos névmási jelzője lehetett a locativusban álló szónak, ahogy azt a *domī suae* (Cic. *Nat. D.* 3, 81) 'saját házában' példáján is láthatjuk. Ha viszont a birtokos nem birtokos névmással van kifejezve, akkor a klasszikus latin prepozíciós ablativust használ (például *in dōmō Periclī* [Nep. *Alc.* 2, 1] 'Periklés házában') illetve egyéb jelzők esetén is ablativusos szerkesztést alkalmaz (például *in ipsā Alexandriā* [Cic. *Att.* 11, 16, 1] 'magában Alexandriában').<sup>34</sup> A fentiekből következik, hogy az ablativus használata három használati körre bontható.

<sup>32</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 201.

<sup>33</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 206.

<sup>34</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 214.

Az első ezek közül a tényleges ablativus, mely az alapnyelvi ablativusi funkciókat foglalja magában: többek között az eredethatározói, az okhatározói és a hasonlítóhatározói használatokat vehetjük ide. A második az eredeti instrumentalis esettől örökölt jelentéskör, többek között az eszközhatározói, módhatározói, társhatározói és végrehajtó-határozói funkciók. A harmadik pedig az eredetileg a locativushoz kapcsolódó alkalmazási módok: a helyhatározói, időhatározói és tekintethatározói szerepkör.

Az ablativus nem csak funkcióit tekintve, de formailag is az előbb felsorolt három eset szintéziséből jött létre. A thematikus paradigmán belül az ablativusi esetragra több rekonstrukció is létezik: feltehetőleg *\*\*-h<sub>2</sub>et > \*-at* vagy *\*\*-h<sub>2</sub>ed > \*-ad* lehetett, amely a thema-magánhangzóhoz kapcsolódott, és így *\*-o-at/d* rag jött létre.<sup>35</sup> Hogy az iménti rekonstrukciók közül pontosan melyik a helyes, azt nem lehet kellő bizonyossággal eldönteni, mivel a szóvégi zárhangok nem voltak zöngéesség szerint megkülönböztetve.<sup>36</sup> Ez a rag az italikus ágban *-ōd* formában maradt fenn, míg a balti-szláv és az indoiráni ágakban *-āt* ragként élt tovább (jó példa erre az óind *devāt* „istentől” alak). Az *-ōd* ablativusi rag *-d*-je analógia útján az athematikus paradigmákra is áterjedt mind a latinban, mind a szabell (például az oszk és az umber) nyelvekben. Ennek a következménye az archaikus latin *magistrātūd* ’a magisztrátusi hivattal’ és az oszk *toutad* ’a nép által’ alakok.<sup>37</sup> Ezen innováció jelentősége az is, hogy más indoeurópai nyelvekkel szemben a latin nem csak a thematikus paradigmán belül rendelkezik különálló ablativusi raggal egyes számban, hanem az athematikus paradigmák mindegyikében is elkülönül így az ablativus a genetivustól.

A latin a *-d*-re végződő ablativusi esetragot ilyen formában az ólatin korig<sup>38</sup> őrizte meg, Kr. e. 241-ből származik az első epigráfiai bizonyíték a ragvégi *-d* leesésére,<sup>39</sup> amely aztán lezajlik az összes declinatióban.<sup>40</sup> Az egyetlen olyan singularis ablativusi esetrag, amely nem az *-ōd* rag analógiájára épül, az a harmadik declinatio mássalhangzós-töví névszónak *-e* ragja.

<sup>35</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 114.

<sup>36</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 64.

<sup>37</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 252.

<sup>38</sup> A latin nyelv korszakolását ld. Adamik, Béla: The periodization of Latin, in: Latin Linguistics in the Early 21st Century. Acts of the 16th International Colloquium on Latin Linguistics, Uppsala, June 6th–11th, 2011. Ed.: Gerd. V. M. Haverling. Uppsala: Uppsala Universitet 2015, 640–652.

<sup>39</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 222.

<sup>40</sup> Itt a pontosabb kronológia szempontjából fontos megjegyezni, hogy a helyesírás legtöbbször csak némi fáziskéséssel követi a megváltozott kiejtést.

Ez eredetileg a mássalhangzós tövűek \*-i locativusi esetragjára vezethető vissza.<sup>41</sup> Később a szavak végén található \*-i hangok szabályos hangváltozás után -e-vé változtak, ahogy azt az i-tövű semleges nemű névszók nominativusa-accusativusa esetén is láthatjuk: *mare* < \**mari*, *dulce* < \**dulci*. Erre példa a *vōx*, *vōcis* mássalhangzós-tövű főnév *vōce* alakja.

A legtöbb kutató szerint többes számban az indoeurópai alapnyelv formailag nem tett különbséget a dativus és az ablativus eset között, esetragjuk megegyezett az összes paradigmában. A thematikus névszóknál ez \*-o-b<sup>h</sup>(i)os rag<sup>42</sup> volt.<sup>43</sup> Az itálikus alapnyelvben, amikor az instrumentalis és az ablativus összeolvadt, a thematikus paradigmában pluralisban az alapnyelvi instrumentalis \*-ōis ragjából származó -ois ragot vitte tovább formailag a nyelv. Erről a következő archaikus (Kr. e. VI. század környékéről származó) latin feliratok tanúskodnak:

- (35) *CASTOREI. PODLOUQUEIQUE. QUROIS* (bronzlemez, Madonnetta, Lavinium környéke)  
'Castor és Pollux ifjaknak (szentelt)'
- (36) *ab oloes* (Paul. *Fest.* 17.)  
'ab illis'
- (37) *esom kom meois sokiois* (a Garigliano-csésze felirata)  
'sum cum meis sociis'

Az alapnyelvi \*-ōis rag -ois raggá rövidült az archaikus latin korra,<sup>44</sup> majd szabályos hangváltozások útján előbb -eīs, majd -ēs, a klasszikus korra pedig -īs lett. A következő feliratos adatok jól illusztrálják ezt a folyamatot:

- (38) *CASTREIS* (CIL 1<sup>2</sup>.614, Kr. e. 189)  
'castris'
- (39) *Q. LUTATIO. C.F. A. MANLIO. C.F. CONSOLIBUS. FALERIES. CAPTO.* (mellvért, Falerii, Kr. e. 241)

<sup>41</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 202.

<sup>42</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 207.

<sup>43</sup> Más kutatók (ld. Meiser, G.: Historische Laut- und Formenlehre i. m. 34.) ezt inkább \*-o(b<sup>h</sup>)(i)os formában rekonstruálják többek között az indoiráni nyelvek nyomán (ld. óind -ebhyas pl. dat. és abl. rag).

<sup>44</sup> Az itálikus nyelvekre ugyanúgy érvényes az Osthoff-törvény, mint a hellén ágra.

'Gaius fia Q. Lutatius és Gaius fia A. Manlius consulatusa  
alatt Faleriiből zsákmányolva'

(40) OFICEIS (CIL 1<sup>2</sup>.296, Kr. e. 150)  
'officiūs'

(41) ROSTRIS (CIL 1<sup>2</sup>.583, Kr. e. 123/122)

Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy az *-io*-tövű névszókban a *tő* és rag közötti összevonás csak Kr. e. 150-től fordul elő (feltehetőleg a rag hatására a *tő* nyíltab-bá váló *-i*-jét a monophthongizálódott *-ē*- magába olvasztotta), a monophthongizált *-īs* végződés pedig először Kr. e. 123-ban jelenik meg az írott forrásainkban.<sup>45</sup>

Mint azt a (35)-ös példán is láthattuk, a latinban a tematikus ragozáson belül a pluralis instrumentalis-ablativus esetragja analógiás úton áterjedt a dativusi esetre is, amely így teljesen kiszorította a korábbi *\*-o-b<sup>h</sup>(i)os* ragot. Ez nem csak a latinban, de más szabelli nyelvekben is megtörtént.<sup>46</sup> Ellenben az itálikus nyelvek közül a venét<sup>47</sup> megőrizte az eredeti, tematikus pluralis dativusi *\*-o-b<sup>h</sup>(i)os* esetragot, melynek egyenes folytatását láthatjuk a venét *louderobos* 'gyerekeknek' alakban.<sup>48</sup>

Az *ā*-tövűeknél az eredeti dativus-ablativusi esetrag *\*-ā-b<sup>h</sup>(i)os* volt, melyet az óind *sénābhyaś* 'hadseregeknek' alakon is megfigyelhetünk. Így joggal várhatnánk, hogy a latinban is *\*-ābus* rag jelölje az első declinációban a többes számú dativust és ablativust. Az *ō*-tövű névszóknál előforduló esetrag azonban analógia útján az *ā*-tövűekre is átkerült, ezért a latin és más itálikus nyelvekben előforduló pluralis dativus és ablativus ragok *\*-āīs* alakra vezethetők vissza:

(42) *mamerttiaīs* (Cp 13, Kr. e. III. század)  
'Mars isten ünnepe'

(43) SOVEIS AASTVTIEIS (ILLRP 192, Falerii Novi, Kr. II. század)  
'a saját bölcsességük által'

<sup>45</sup> Meiser, G.: Historische Laut- und Formenlehre i. m. 134.

<sup>46</sup> Meiser, G.: Historische Laut- und Formenlehre i. m. 127.

<sup>47</sup> Amennyiben a venét nyelvet az itálikus nyelvek közé soroljuk, hiszen más kutatók szerint a venét és az itálikus nyelvek viszonya nem egyértelmű, vö. Adamik Béla: A latin nyelv története az indoeurópai alanyelvtől a klasszikus latinig, Budapest 2009, 74.

<sup>48</sup> Meiser, G.: Historische Laut- und Formenlehre i. m. 207.

- (44) *MANVBIES* (ILLRP 332, Capua, Kr. e. 135)  
'hadizsákmánnyal'
- (45) *puellis* (Cat. Car. 62, 47)  
'fiatal lányoknak'
- (46) *deabus* (Cic. Rab. Perd. 5)  
'istennőktől'
- (47) *filiabus* (Cat. Hist. 94)  
'lányaiknak'

A (42)-es példa egy oszki feliratból származik, s a kezdeti *-ajs*<sup>49</sup> ragot láthatjuk rajta. A (43)-as példa az *-ajs*-ből szabályos hangtani változás útján létrejövő *-ejs* stádiumot mutatja, és ezáltal azt is, hogy a pluralis dativus-ablativus esetrag az első és a második declinációban azonos átalakulásokon ment át a szabályos hangváltozások következtében. A (44)-es feliratos adaton megfigyelt *-ēs* rag a thematikus paradigma ugyanezen ragjával párhuzamosan jött létre. A (45)-ös példával pedig elérünk a klasszikus kori nyelvallapothoz. Az (46)-os és a (47)-es példánál adná magát a következtetés, hogy valamely archaizmus figyelhető meg ezeknél a klasszikus kori alakoknál. Valójában ezek az időnként felbukkanó *-ābus* végződésű alakok innovációk, melyeket az auktorok arra használnak, hogy feloldják a *deus* és a *dea* illetve a *filius* és a *filia* párok többes szám dativus és ablativus alakjai közötti homonímiát.<sup>50</sup>

Az első két declináción kívül a várt, alapnyelvi eredetű dativus-ablativusi *\*-b<sup>h</sup>os* ragot látjuk, amely a klasszikus latinban *-bus* végződésékként van jelen. Érdeemes megfigyelni azt is, hogy a mássalhangzós tövűeknél is *-i-bus* az esetrag, melyben az *-i-* „kötőhangzó” az *i*-tövé névszókból került át analógia útján. Miután a kettes szám az ősitálikus nyelvallapra teljes mértékben eltűnt,<sup>51</sup> így az egyébként kettesszámban ragozandó *duō* számnév és *ambō* névmás is a többszámú *-bus* ragot használja a latinban.

Ahogy a görög nyelvnél láthattuk korábban, úgy a latinnál is felmerülhet az a lehetőség, hogy az első két declinatio pluralis dativus-ablativusi esetragja nem az indoeurópai thematikus *\*-ōjs* instrumentalsi ragra vezethető vissza,

<sup>49</sup> Az Osthoff-törvény miatti rövidülés játszódtott le itt is.

<sup>50</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 236.

<sup>51</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 252.

hanem a locativusi \*-ojsu ragra.<sup>52</sup> A göröggel ellentétben a latinban egyáltalán nem látunk \*-su-ra vagy \*-si-re végződő alakot, ez pedig az instrumentalis eredetet erősíti meg. Ami viszont érvként szólhat a locativusi eredetet preferáló elmélet mellett, az az *ō-* illetve *ā-*tövű paradigmák közötti hasonlóság, hiszen így a ragvégi \*-u leeséséből egyenesen következne mind a thematikus osztálynál látott, mind az *ā-*tövű névszóknál használatos végződés, és nem kellene ezt analógiával magyarázni.

Az imént olvasottakból láthatjuk, hogy az instrumentalis, a locativus és az ablativus esetszinkretizmusából létrejövő „ablativus” *de facto* egyetlen eset formájában jelenik meg a latinban. Ezt mutatja az is, hogy a három különböző esetből létrejött ablativus esetragjai őrzik a magába olvasztott esetek eredeti végződéseit, illetve funkcióinak változatossága is az instrumentalis, a locativus és az ablativus fúziójából fakad.

Az instrumentalis nyomait keresve érdemes még megvizsgálni a latin thematikus ragozás singularis genitívusát. A latin nyelv története során kétféle egyes számú birtokos eset-raggal találkozunk.<sup>53</sup>

- (48) *POPLIOSIO VALESIOSIO* (Lapis Satricanus, Satricum, Latium régió, Kr. e. VI. sz. vége)
- (49) *TITOIO* (Ardea, Latium régió, Ve. 364, Kr. e. III. század)
- (50) *Metioeo Fūfetioeo* (Ennius *Ann.* 120 Skutsch)
- (51) *vinoeo bono* (Quint. *Inst.* 8, 6, 33)  
'jó bor' (birtokos esetben)
- (52) *EKO KAISIOSIO* (Falerii Veteres, bucchero kupa, Kr. VI. század)  
'Én Kaisiosé (vagyok)'
- (53) *BARBATI* (CIL 1<sup>2</sup>.9, Kr. e. III. század)
- (54) *SEGOMARI* (CIL 13.5468)

<sup>52</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 224.

<sup>53</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 222.

A (48)-as példa *'Publius Valerius'* birtokos esetben. Mint láthatjuk, az archaikus latinban *-osio* a singularis genitivus esetragja a thematikus paradigmán belül, amely hűen őrzi az alapnyelvi, szintén *\*-osjo* genitivusi végződést. Mind a homérosi *-oio* (például *θεοῖο*), mind az óind *-asya* (például a védikus *devásya*) thematikus ragok is erre az alakra engednének következtetni. A (49)-es példa későbből származik, s itt, akárcsak a görögben, az intervokális *-s-* eltűnt. Az (50)-es példa már nem egy feliratos adat, hanem Enniustól származik. Az (51)-es példa szintén ismert auktortól, Quintilianustól van, a 'jó bor' birtokos esete. Az (52)-es példa nem latin, hanem egy faliszki példa. Ez az italikus nyelvek közül a latinhoz legközelebb álló nyelv, egy külön alágat képeznek a latinnal az italikus ágon belül. Itt is az eredeti *\*-osjo* genitivusi ragot szemlélhetjük meg. Itt megemlíthetjük, hogy a névmási ragozás *-ius* singularis genitivusi ragja – részben átalakítva – szintén őrzi az eredeti rag folytatását. Így például az *cuius* végső soron az indoeurópai *\*k<sup>u</sup>ósjo* alakból származik. Az intervokális *\*s* zöngésedett (*\*k<sup>u</sup>ószjo*), ebből asszimilációval *\*quojjo* névmás alakult ki, majd *-s-*szel kiegészítve szabályos hangváltozással a klasszikus latinból jól ismert *cuius* /kujjus/ névmási genitivusi alak jött létre.<sup>54</sup>

Az (53)-as példa a Kr. e. III. századból származik, innentől kezdve figyelhetjük meg az *-ī* singularis genitivus esetragot a thematikus ragozási osztályon belül az indoeurópai *\*-osjo* helyett. Az előbbi rag jelen van a kelta ágba is, ahogy azt az (54)-es gall példán is láthatjuk. Vannak, akik ezt a genitivus esetragot egy italiko-kelta innovációnak tartják, s érvként hozzák fel az indoeurópai nyelvek közötti italiko-kelta köztes alapnyelv meglétére is. Az italiko-kelta köztes alapnyelv meglétét erősíti még két másik közös újítás: az *-ā-* kötőhangzós coniunctivus és a *\*p...k<sup>u</sup>* felépítésű hangalakok *\*k<sup>u</sup>...k<sup>u</sup>* alakká történő hasonulását. Ez az asszimiláció például az alapnyelvi *\*penk<sup>u</sup>e* 'öt' számnévből származó latin *quinque* és óír *cóic* alakokon jól megfigyelhető.<sup>55</sup> Létezik olyan elmélet,<sup>56</sup> mely szerint ez az *-ī* feltehetőleg egy összetartozást kifejező indoeurópai *\*-ih<sub>1</sub>* toldalékra vezethető vissza, s a thematikus névszókhöz kapcsolódott. Ez a szuffixum az óind *vrkī* 'nőstényfarkas' szó után a *vrkī-*szuffixum nevet kapta. Mivel alakilag és a jelentés terén is egy singularis instrumentális ragra emlékeztet, nem kizárt, hogy az italiko-kelta és tokhár<sup>57</sup> nyelvek singularis geni-

<sup>54</sup> Kümmel, Martin Joachim: Grundzüge der historischen lateinischen Sprachwissenschaft, Skriptum, Sprachwissenschaftliches Seminar der Albert-Ludwigs-Universität, Freiburg 2007, 20.

<sup>55</sup> Fortson, B. W.: Indo-European Language i. m. 247.

<sup>56</sup> Widmer, Paul: Der altindische vrkī-Typus und hethitisch nakki-: Der indogermanische Instrumental zwischen Syntax und Morphologie, Die Sprache 45/1-2. (2007), 199-200.

<sup>57</sup> A tokhár nyelvek csak személyekkel kapcsolatban használatják ezt az alakot (pl. tokh. A sing.



tivusi  $-ī$  ragja végső soron egy singularis instrumentalis rag. Megfigyelhetjük, hogy a társhatározói és a birtokos jelzői jelentéskör valójában nincsenek is olyan távol egymástól: az *\*Auelī poueros* (ebből latin *Ōlī-por* rabszolganév) 'a rabszolga Aulusszal együtt (az Aulusszal levő rabszolga)' és az *\*Auelosio poueros* 'az Aulus körébe tartozó rabszolga (Aulus rabszolgája)' szerkezetek közül mindkettő alkalmas kifejezni a birtokviszonyt, az Aulushoz tartozást. Ezért lehetett képes ez a korlátozott használatú (eredetileg csak személyneveknél és rokonsági viszonyok kifejezésénél használatos) *\*-ih<sub>1</sub>* instrumentalis végződés elterjedni általánosítás útján, s idővel kiszorítani az alapnyelvi genitivusi esetragot. Az itálíko-kelta innováció tehát – eszerint az értelmezés szerint – az alapnyelvben is meglevő *\*-ih<sub>1</sub>* >  $-ī$  *vrkī*-szuffixum singularis genitivusi használata az alapnyelvi *\*-osjo* helyett.<sup>58</sup>

Ez a II. declinációhoz tartozó  $-ī$  azután analogikusan áttért az  $\bar{a}$ -tövű névszókra, s az indoeurópai alapnyelvből származó  $-ās$  genitivusi esetrag szerepét is átvette. Így jött létre az I. declinatio  $-āī$  genitivusi ragja, amelyet az ólatin költőknél még láthatunk (lásd *olli respondit rex Albai Longai* Ennius *Ann.* 1.31). Az  $-āī$ -ből pedig létrejött a klasszikus kori  $-ae$  genitivusi rag az I. declinációban. Az eredeti  $-ās$  rag a klasszikus korra kiveszett, kizárólag a *pater familiās* típusú kifejezésekben fordul elő. Ugyanez az analógia lejátszódott az  $\bar{e}$ -tövű főnevek csoportjában is az I. declinatio mintájára, mely a *rēs* főnév *rēī* (Plt. *Mil.* 103) genitivusát eredményezte. De előfordul szintén Plautusnál monoszillabikus *rei* (*Pers.* 65) és a klasszikus latinban található *reī* (*Men.* 494) alak is. Enniusnál pedig megfigyelhetünk *diēs* genitivusi alakot is (*Ann.* 406 Skutsch), mely az alapnyelvi *\*-s*-re végződő athematikus paradigma singularis genitivusából származik. Ez jelenti a szabályos hangváltozások eredményét, vagy az I. declinatio eredeti  $-ās$  genitivusi ragjának átvételét is.<sup>59</sup> A III. és IV. declinációt viszont nem érintette ez az analógias változás, ott az alapnyelvből örökölt genitivusi ragok maradtak fenn. A III. declinatio singularis genitivusi  $-is$  ragja legnagyobb valószínűséggel a más-salhangzós tövűek *\*-es* genitivusi ragjából keletkezett szabályoshangváltozással (például más-salhangzós tövű *pater*, *patris* és  $i$ -tövű *avis*, *avis*). A IV. declinatio klasszikus kori  $-ūs$  genitivusi végződése (például *fructus*, *fructūs*), egy korábbi  $-ous$  végződésből ered (lásd például *SENATOVVS* [CIL I<sup>2</sup>.2719]). Az  $-ous$  pedig az  $u$ -tövűek alapnyelvi *\*-eu-s* athematikus genitivusi ragjára vezethető vissza. Plautusnál és egyez feliratos adatokon viszont előfordul még  $-ī$  singularis geni-

---

gen. *pācri* 'apáé' és *Kāšyapi* 'Kāšyapáé').

<sup>58</sup> Widmer, P.: Der altindische *vrkī*-Typus i. m. 199–200.

<sup>59</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 254.

tivusi végződés is IV. declinációhoz tartozó szavaknál (például *SENATI* [ILLRP 95, 291] stb.), ami itt feltehetőleg a II. declinációhoz tartozó *populus* okozta kontamináció eredménye itt is.<sup>60</sup>

A latinban az adverbiumképzés az I. és a II. declinatio melléknéveiből az ólatin korban *-ēd* toldalék segítségével történt, például a Kr. e. 186-ból származó feliraton szereplő *FACILVMED* 'igen könnyen' (ILLRP 511) alak. Ezen *-ēd* toldalék lehet egy ablautoló *-ōd* ablativusi esetrag is, de könnyen elképzelhető, hogy eredetileg ez az *\*-ē < \*-eh<sub>1</sub>* instrumentalisi rag volt, mely utólag másodlagos *\*-d* végződéssel egészült ki – például az ablativus hatására.<sup>61</sup> A szláv nyelvekben is megfigyelhető ez a fajta adverbiumképzés, lásd az ószláv *dobrě* 'jól' határozószót.<sup>62</sup> Az instrumentalisi eredet mellett érvnek szeretném felhozni, hogy az instrumentalisi módhatározói funkcióval (is) rendelkezett az indoeurópai alapnyelvben, így az adott melléknév főnevesült semleges neméből képzett singularis instrumentalisi alak könnyen válhatott tényleges adverbiummá. A toldalék végén található *-d* a klasszikus korra apokopé áldozatává vált, akárcsak az ablativusnál. Az igen gyakori *\*benē* és *\*malē* alakok úgynevezett jambikus rövidülésen estek át. Ez a sporadikus hangváltozás eredményezte a klasszikus latinból ismert *bene* és *male* adverbiumokat.<sup>63</sup>

Jasanoff szerint<sup>64</sup> a latin igék között is vannak olyanok, melyek belső felépítésükben őrzik az egykor önálló és produktív instrumentalisi esetet. Ha megfigyeljük az *ārefaciō* igét, akkor láthatjuk, hogy az *āre* és *faciō* összetétele. A két elem fordított sorrendben is adatolt (lásd *facit āre*, Lucr. 6, 962), amiből arra következtethetünk, hogy az *āre* egykoron önálló szó lehetett. Az összetétel *faciō* tagjának jelentése 'tenni', míg az *āre* előtagot felfoghatjuk *\*ārē* ősi instrumentalisi formának, ahol az *-ē* az ie. *\*-eh<sub>1</sub>* instrumentalisi ragra vezethető vissza. Az *-ē* jambikus rövidülésen esett át az *rubefaciō* és a *patefaciō* igékben, és ez az analógiás változás alapja, amely az *ārefaciō* alakot eredményezte. Az eredeti szintagma jelentése tehát 'valamit száradással ellátottá tesztek', vagyis 'szárítok'. Ez az igeképzés termékenynek számít a latinban. A *faciō* helyett a *fiō* igét felhasználva intranszitiv jelentésű igéket is képezhetünk.<sup>65</sup> Az *\*-eh<sub>1</sub>* instrumentalisi rag a gyökből képzett

<sup>60</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 251.

<sup>61</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 361.

<sup>62</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 201.

<sup>63</sup> Weiss, M.: Outline i. m. 126.

<sup>64</sup> Jasanoff, Jay H[arold]: „Stative” *\*-ē-* revisited, in: Die Sprache 43/2. (2002-2003), 143-149.

<sup>65</sup> Más indoeurópai nyelvek is rendelkeznek ezzel a képzésmóddal, lásd a védikus *gūhā dadhāno* 'elrejtéd' (RV 5, 15, 5c) és *gūhā babhūva* 'el volt rejtve' (RV 3, 1, 9d) alakokat, ahol a *gūhā* adverbium *-ā* végződése *\*-ē < ie. \*-eh<sub>1</sub>* végződésre vezethető vissza.

absztrakt jelentésű gyöknévszóhoz kapcsolódik, így jön létre az adott gyöknévszó instrumentalis esete. Ha az ige- $eh_1$  akkor az  $*X-eh_1$  jelentése 'X-séggel rendelkező', és ha az ebből származó latin alak *faciō* vagy *fiō* utótaggal bővült, akkor 'X-séggel rendelkezővé („X-séggelivé”) tesztek' vagy 'X-séggel rendelkező válok' jelentésű igei összetétel jött létre. Nem csak a *faciō* vagy *fiō* igével képezhető ebből az instrumentalis esetben álló gyöknévszóból újabb ige, hanem a következő alapnyelvi képzőkből felhasználásával is:  $*-je/o-$  és  $*-ske/o-$ . Az indoeurópai  $*-tō-$  képző segítségével mellékneveket is képezhetünk az instrumentalisban álló gyöknévszóból. E képzők reflexeit rendre a latin *rubeō* 'vörös vagyok', *rubescō* 'vörösödöm' és *acētum* 'ecet' (ti. 'keserúséggel ellátott [dolog]') szavakon láthatjuk. Az első típus II. coniugatiós, intranszitiv, valamilyen állapotot kifejező igéket eredményez.<sup>66</sup> A második típus a  $*-ske/o-$  imperfectumképző miatt mindig egyfajta folyamatosságot vagy ismétlődést hordoz a jelentésében. A harmadik típus a gyök által kifejezett tulajdonsággal rendelkező mellékneveket (vagy abból származó főneveket) tartalmaz. Mindezek a derivátumok nem egy absztrakt töből, hanem egyenesen az instrumentalis esetben álló, vagyis ragozott alakból származtathatók, így magukban hordozzák az egykori instrumentalis esetragot.<sup>67</sup>

## Összefoglalás

Dolgozatomban megalapítottam, hogy az indoeurópai alapnyelvben az instrumentalis singularisban ablautoló  $*-eh_1$  rag segítségével képezték (a tematikus és az athematikus paradigmában egyaránt), ennek különnyelvi reflexei a  $*-h_1$  laringális eltűnését követő pótlónyújtással létrejött alakok, melyeket az  $*-eh_1$  rag különböző ablautfokait mutató példákon bemutattam. A pluralis instrumentalis esetragot az athematikus ragozási osztályban  $*-b^h$  is ragként rekonstruálhatjuk, melynek  $*-b^h-$  része lehetséges, hogy egy adverbium esetraggá válásából származik. A tematikus paradigmában ellenben  $*-ōs$  volt a pluralis instrumentalis ragja, melyet egy preindoeurópai  $*-o-ōis$  alakra vezethetünk vissza belső rekonstrukcióval. A dualisban a források nagy fokú eltérése miatt nem tudunk instrumentalis esetragot rekonstruálni.

Az egyes leánynyelvekből származó példákon keresztül megfigyelhettük azt is, hogy az alapnyelvi instrumentalis milyen funkciókkal rendelkezhetett: elsődlegesen eszközhatározói, társhatározói, végrehajthatározói, módhatározói, időhatározói, okhatározói, helyhatározói és tekintethatározói szerepkört tulajdoníthatunk neki.

Láthattuk, hogy a mykénéi korban az instrumentalis önálló és produktív esetnek

<sup>66</sup> Az angol szaknyelv a *stative verb* kifejezést használja erre.

<sup>67</sup> Az angol szaknyelv a *decasual*, azaz 'esetből származó' terminust használja.

számított ellentétben a későbbi korokkal. A lineáris B szótagírás sajátosságaiból kifolyólag a singularis dativus és a singularis instrumentalis rekonstruált alakjai közötti különbséget írásban nem jelölik. Én mégis inkább az önálló singularis instrumentalis megléte mellett foglaltam állást, mivel többes számban még jól elkülöníthető az instrumentalis a dativustól, és az esetszinkretizmus jellemzően többes számban kezdődik a nyelvekben, ezért igen valószínűnek tarthatjuk, hogy a mykénéi korban még egyes számban is különálló volt a későbbi korszakokkal ellentétben. Az előbbiekből kiindulva /-ō/ ragot rekonstruálunk a thematikus paradigma singularis instrumentálisában az alapnyelvi \*-oh<sub>i</sub> alapján. Az athenaikus paradigma egyes számában pedig az imént elmondottak szerint /-ē/ esetragot feltételezünk az ie. \*-eh<sub>i</sub> nyomán. Pluralisban a thematikus paradigma instrumentálisát /-ojs/ vagy /-ōjs/ formában tudjuk rekonstruálni ebben a történeti korban. A lineáris B szótagírás szabályai nem teszik lehetővé annak eldöntését, hogy a kettő közül még az archaikusabb /-ōjs/ volt jelen, vagy már lejátszódott az Osthoff-törvény, aminek hatására az alapnyelvi \*-ōjs instrumentális rag /-ojs/ raggá rövidült a mykénéi korra. Az athenaikus paradigmában a többes számú instrumentalis esetragját /-p<sup>hi</sup>/ alakban szokás rekonstruálni. De a lineáris B írás itt sem teszi egyértelművé a helyzetet, hiszen ez a fajta szótagírás nem zárja ki, hogy a rag itt esetleg /-p<sup>his</sup>/ legyen az alapnyelvi \*-b<sup>his</sup> rag után.

A homérosi nyelvállapottal kapcsolatban megállapítottuk, hogy az instrumentalis képzése visszább szorult, és az eset elvesztette az önállóságát. Képzése a -φι(ν) rag segítségével történt, amit az alapnyelvi \*-b<sup>hi</sup>(s) és a mykénéi /-p<sup>hi</sup>/ pluralis instrumentalis ragra vezettem vissza. Mint láthatjuk, itt már megjelent az ión-attikai nyelvjárásból ismert ún. mozgó vű. Az instrumentalis egyéb lehetséges képzési formái kivesztek, az eredetileg pluralis raggal képzett alakok egyes számú használattal is rendelkezhetnek. Ennek következtében formailag nem eldönthető, hogy az adott -φι(ν) végződésű alak singularis vagy pluralis jelentésben áll, ennek megállapítása mindig a szövegkörnyezettől függ. Továbbá a megvizsgált példák a -φι(ν) raggal ellátott alakoknál nem csak instrumentális, hanem genitivusi és dativusi jelentéskört is mutattak. Ebből arra következtettem, hogy a homérosi „instrumentalis” már nem annyira az alapnyelvi jelentésében van jelen ebben a nyelvállapotban, hanem inkább egy általános casus obliquus funkcióját tölti be, melynek használata inkább metrikai vagy esetleg stílári okokra vezethető vissza, mint mondattani okokra.

A klasszikus kori ión-attikai nyelvjárás ragozási paradigmáinak vizsgálata során megállapítottam, hogy a thematikus ragozás pluralis dativusának -οις ragja származhat az alapnyelvi \*-ōjs pluralis instrumentalis esetragjából, s ebben

az esetben az  $\alpha$ -töví névszók pluralis dativusi  $-\alpha\iota\varsigma$  ragja származhat az  $o$ -töví névszók  $-o\iota\varsigma$  ragján alapuló analógiából. Majd bevontam a megfigyelés körébe az óattikai és a homérosi nyelvváltozatokban, valamint más dialektusokban látott  $-o\iota\varsigma(v)$  és  $-\alpha\iota\varsigma(v)$  ragokat, melyek inkább a pluralis locativusi eredetre utalnak, ha az ie.  $*-o\dot{i}su >$  ősr.  $*-o\dot{i}si$  ragot vesszük figyelembe. Úgy vélem, hogy ez egy olyan eset, ahol sem az egyik, sem a másik forgatókönyvet nem zárhatjuk ki teljes bizonyossággal, hanem inkább a két forrás közös eredményét láthatjuk a klasszikus kori ión-attikai  $-o\iota\varsigma$  és  $-\alpha\iota\varsigma$  ragban. Ez a vizsgálódás is jól példázza a Kr. e. I. évezredben lejátszódó esetszinkretizmust az instrumentalis és a dativus-locativus között. Az esetszinkretizmus megfigyelése során a thematikus  $-\omega$ , az  $\alpha$ -töví  $-\eta$  és a többi ragozási osztályban megfigyelhető  $-i$  (vagy  $-i$ -re visszavezethető) dativusi esetragok eredetét is felfedtem. Míg az  $-\omega$  és az  $-\eta$  ragok az eredeti  $-e\dot{i}$  dativusi esetragot tartalmazzák, addig a többi ragozási osztályban található  $-i$  rag az alapnyelvi locativusi  $*-i$  esetragra vezethető vissza. Az attikai és homérosi névmási adverbiumok vizsgálata során bemutattam, hogy ezen adverbiumok  $-\omega$  végződését nagy valószínűséggel egy alapnyelvi thematikus  $*-o-h_1$  instrumentalisi végződésre vezethetjük vissza. Ezt a gondolatmenetet folytatva az  $-\omega\varsigma$  adverbiumképzőt is az instrumentalisi  $*-o-h_1$  végződés  $*s$ -szel ellátott megnyilvánulásaként mutattam be.

A latinnal és más italikus nyelvekkel kapcsolatban kijelenthetjük, hogy az instrumentalis és az ablativus még a prehistorikus korban egybeolvadt, így nincs tudomásunk önálló használatú instrumentalis esetről sem a latinban, sem más italikus nyelvben. Megfigyeltem azt is, hogy a locativus csaknem teljesen háttérbe szorult az ablativus-instrumentalis eset mellett. Tömören bemutattam a locativus ólatin és klasszikus korban még fennmaradó használatát. Az ablativus használati körét is tárgyaltam. Láthattuk, hogy az ablativus három nagyobb használati területre bontható. Ezek közül az egyik az eredeti ablativusi jelentéskör, míg a másik kettő a locativustól átvett és a beolvasztott instrumentalisból származó jelentéskör.

Az esetszinkretizmus kapcsán megvizsgáltam a latin ablativusi esetragok eredetét. A klasszikus kor előtti thematikus ragozás singularis ablativus  $-\dot{o}d$  ragját az alapnyelvi  $*-o-at/d$  ablativusi ragra vezettem vissza. Láthattuk, hogy a thematikus ragozás  $-d$  végződése analógia útján áterjedt a többi ragozási osztályba, így - szemben más indoeurópai nyelvekkel - a latinban és más italikus nyelvekben az athematikus paradigmán belül is a genitivustól különböző ablativus jött létre. Ez alól kivételt képezett a III. declinatio névszóinak  $-e$  végződésű ablativusa, amely  $-e$  végződés eredetileg a mássalhangzós tövűek eredeti

\*-i locativusi esetragjára vezethető vissza. Megfigyeltük azt is, hogy a többi declinatio -d ablativusi végződése az ólatin korban leesett. Ezután nyomon követhettük, hogy a thematikus pluralis ablativus hogyan vitte tovább az indoeurópai alapnyelv pluralis instrumentálisának \*-ōis ragját. Példákon keresztül bemutattam az ie. \*-ōis > archaikus lat. -oīs > ólat. -eīs > -ēs > klasszikus lat. -īs fejlődést. Ebből levezettem az ā-tövű névszóknál a pluralis ablativus és dativus alakulását: az alapnyelvi eredetű \*-ā-b<sup>h</sup>(i)os ragot a thematikus paradigma \*-ōis ragján alapuló analógia miatt \*-āis rag szorította ki. Ez a későbbiekben \*-āis > archaikus lat. -aīs > ólat. -eīs > -ēs > klasszikus lat. -īs fejlődést mutatott. A III., IV. és V. declinatio -bus pluralis dativus és ablativus esetragját pedig az alapnyelvi \*-b<sup>h</sup>os ragra vezethetjük vissza.

A latin singularis genitívust is elemeztem abból a célból, hogy példákon keresztül megmutassam, hogy az archaikus latin thematikus ragozás -osio, valamint a klasszikus kori névmási ragozás -ius singularis genitívusi ragjai az alapnyelv \*-osjo genitívusi ragjából származnak, míg az ó- és klasszikus latinban használt -ī thematikus singularis genitívusi esetrag egy -ih<sub>1</sub> instrumentális ragból származtatható ún. indoeurópai vřkī<sup>z</sup>-szuffixumra vezethető vissza. Ezzel kapcsolatban röviden megemlítettem az itálko-kelta köztes alapnyelv létezésére vonatkozó elméletet. Láthattuk még az ō-tövű névszók -ī ragjának analogikus elterjedését az I. és az V. declinációban.

Megfigyeltük azt is, hogy a latin alapfokú adverbiumképzés, akárcsak az ógörögben, alapulhat az ablautoló \*-eh<sub>1</sub> singularis instrumentális ragon, mely utólag -d végződéssel egészült ki. Végezetül a névszóktól és adverbiumoktól elszakadva az igeragozáson belül folytattam a keresést az indoeurópai instrumentális eset latinban fellelhető nyomai után. Az ārefaciō ígén keresztül megfigyelhettük, hogy az összetételbeli āre- előtag visszavezethető egy \*ārē alakra, melynek -ē része az \*-eh<sub>1</sub> instrumentális ragból származhat. Az ārefaciō-hoz hasonló felépítésű ígéken túl még további helyeken is az instrumentális nyomaira bukkantunk: bizonyos elméletek szerint ugyanis egyes II. coniugatióhoz tartozó -eō végű és III. coniugatiós -escō végű ígék többeli -e- és -ē- elemében is az \*-eh<sub>1</sub> instrumentális esetragot tudjuk rekonstruálni.

Összességében véve megállapíthatjuk, hogy bár a klasszikus görögben és latinban az instrumentális már nem létezik önálló eset formájában, nyomai nagy számban fellelhetők még ezekben a nyelvekben.

Sós Henrietta-Katalin

## Erdélyi turisztikai egységek Facebook oldalának nyelvi tájképe

### Bevezetés

Dolgozatom témája a virtuális nyelvi tájkép, melynek sajátosságait néhány erdélyi turisztikai egység Facebook oldalán vizsgálom. A virtuális nyelvi tájkép az alkalmazott nyelvészet, illetve a nyelvi tájkép része. A nyelvi tájképet egy adott régióban, különböző táblák, feliratok, jelzések, utcanevek, helységnevek alkotják. Ezek alapján megfigyelhető, illetve kutatható, egy helységen belül a nyelvhasználat. Ugyanis ezek a jelzések, feliratok a nyelvhasználatról, illetve a kisebbségi, többségi csoportokról árulkodnak, valamint az ezek közt fellépő hatalmi kapcsolatokról is egyaránt.

A virtuális nyelvi tájkép a nyelvi tájkép része, mint azt fennebb is említettem. A virtuális nyelvi tájkép a virtuális világban figyeli a különböző feliratok, bejegyzések, fényképen megjelent feliratok nyelvhasználatát és nyelvek közti megoszlást. Ezeket kutatja, és ez alapján körvonalazódik például weboldalak, vagy jelen esetben Facebook oldalak nyelvi tájképe.

Dolgozatom célja megfigyelni két erdélyi turisztikai egység Facebook oldalának bejegyzéseit, melyek alapján körvonalazódik a nyelvi tájkép. A hangsúlyt a Facebook oldalak nyelvhasználatára fektetem, illetve a nyelvek megoszlására. Kutatásom során arra keresem a választ, hogy milyen nyelvek jelennek meg a Facebook oldalon található bejegyzésekben, mi az egyes nyelvek használatának aránya, milyen nyelvi igényességgel jelennek meg az adott bejegyzések, valamint, hogy találunk-e bármi különbséget a két Facebook oldal nyelvválasztásában, valamint nyelvi igényességében.

E két erdélyi panzió Facebook oldalán található bejegyzéseket kvantitatív és kvalitatív elemzési módszerekkel figyeltem meg, majd ezek alapján először külön, majd összehasonlítva elemeztem.

## 1. *Elméleti háttér*

Dolgozatom elméleti keretét az alkalmazott nyelvészet egyik kutatási területe, pontosabban a nyelvi tájkép és azon belül is a virtuális nyelvi tájkép képezi.

Először is igyekszem általánosan bemutatni ezeket a kutatási területeket, valamint a turizmus és a nyelvi tájkép kapcsolatát egyaránt. Céloom, hogy rámutassak, letisztázzam a fogalmakat (nyelvi tájkép és virtuális nyelvi tájkép), valamint a későbbiekben ezek alapján mutassam be kutatásom lépéseit, illetve eredményeit.

### 1.1. *Nyelvi tájkép*

Dolgozatomban, egy olyan területet érintek, „amely az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb szerepet kezd játszani a nyelvhasználat és a kultúra vizsgálatában. A társadalom sokszínűségét, a személyközi viszonyokat, a politikai ideológiákat és a nyelvhasználatot egységben láttató nyelvi tájkép-koncepció nem a véletlennek köszönheti egyre növekvő népszerűségét”<sup>1</sup>

Bárhol vagyunk, bármit csinálunk, körül vesznek bennünket a különböző táblák, feliratok, utcanevek, helységnevek és ezek a közúti jelzőtáblák, reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi üzletjelzők, valamint a kormányzati épületek nyilvános jelzéseinek nyelve egy adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét képezi.<sup>2</sup> Úgy vesznek körül ezek a jelentéssel bíró feliratok, hogy észre sem vesszük őket. Nem tulajdonítunk, nagy jelentőséget számukra, pedig nem is gondolnánk, hogy milyen sok mindent elárulhatnak. A legtöbbször élete nyelvi tájakon halad át anélkül, hogy figyelembe vennék azok bonyolultságát, jelentéseit és hatásait.<sup>3</sup> A legtöbb esetben azért nem vesszük figyelembe ezeket a jelzéseket, mert nem vagyunk eléggé tájékozottak a nyelvi tájképpel kapcsolatosan vagy egyáltalán nem is ismerjük ezt a fogalmat, és nem is tudunk jelentést kapcsolni hozzá. Ezzel ellentétben persze vannak olyan emberek is, akik számára feltűnnek a jelzések, de nem tudja értelmezni azokat. Gorter és Cenoz (2015) úgy vélik, hogy az utcának szava van, beszél hozzánk, a jelzéseken, feliratokon keresztül, amelyeket tudatosan elolvasunk,

<sup>1</sup> Bartha Csilla, Laihonen Petteri, Szabó, Tamás Péter. Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate* 23 (3), (2013) 13–28.

<sup>2</sup> Jasone Cenoz, Durk Gorter. Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism* 3 (1), (2006) 67–80.

<sup>3</sup> Danielle Zimny. Language and Place-Making: Public Signage in the Linguistic Landscape of Windhoek's Central Business District. Thesis. Stellenbosch University. 2017. (<http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/102911?show=full>). Letöltve: 2019.feb.17.



rögtön észreveszünk, vagy figyelmen kívül hagyunk, amikor egy adott város nyelvi tájképén át vezet az utunk.<sup>4</sup> A nyelvi tájképkutatás új megközelítést jelent a többnyelvűség számára, jellemzően a városi környezetre fókuszál, különösen a többnyelvű környezetre.<sup>5</sup>

Eddig a nyelvekre úgy tekintettünk, mint szavakkal történő kifejezőmód. Mára már ez megváltozott, és ahogyan Kress és van Leeuwen is írják a nyelv, akár beszédben, akár írásban, most már gyakran tekinthető egy másik szemiotikai mód kiegészítő elemének, például a vizuálisnak.<sup>6</sup> A fenti idézet, a nyelv multimodális jellegére utal, ahol a szavakon kívül a képek is hasonló kifejezési erővel bírnak. A nyelvi tájkép mintha többletjelentést adott volna a nyelvnek, amelyet már nem csak beszélt vagy írott szavakon át közlünk. Így van ez akkor is, mikor más országokat látogatunk, más nemzetiségűeket figyelünk meg. Elsősorban az adott környezet feliratait figyeljük meg, és ez alapján próbálunk következtetéseket levonni a körülményekről, illetve a használt nyelvről. Ezt bizonyítja Pavlenko (2009) is, amikor azt írja, hogy egy új országba érkezve, a nyilvános feliratok, hirdetések és hirdetőtáblák gyakran az első kapcsolat a hely nyelvével és írásjeleivel.<sup>7</sup> Ezeknek a vizsgálatához természetesen szükségünk van előzőleges tájékozottságra, illetve a nyelvi tájkép, mint fogalom ismeretére. Hiszen ezek a jelzések, melyek legtöbbször táblákon, feliratokon, reklámlapokon, utcaneveken, helységneveken jelennek meg, rengeteg mindenről árulkodnak. Shohamy szerint, ha az ország többnyelvű, a nyelvválasztás és a nyelvek nyilvánosságra jutásának minden egyes példánya szimbolikus üzeneteket küld az egyes nyelvek és az általuk képviselt emberek legitimitását, központi jelentőségét és relevanciáját illetően.<sup>8</sup>

Különböző jelentésekkel bírnak ezek a táblák, feliratok, hiszen sok minden leolvasható róluk, mint például az adott régió, város vagy akár falu nyelvi, nyelvpolitikai jellegzetessége, kisebbségi valamint többségi csoportok megoszlása a nyelv alapján, illetve az ezek közt levő hatalmi kapcsolat. Tükrözi az adott helység helyzetét, illetve befolyásolja a nyelvekről való véleményeket,

<sup>4</sup> Gorter, Durk, Cenoz, Jasone. Translanguaging and Linguistic Landscapes. *Linguistic Landscape* 1 (1), (2015) 54–74.

<sup>5</sup> Dégi Zsuzsanna. The Linguistic Landscape of Miercurea Ciuc (Csíkszereda). *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica* 4 (2), (2012) 341–356.

<sup>6</sup> Adam Jaworski, Crispin Thurlow. Introducing Semiotic Landscapes. 2009. In: Jaworski, Adam, Thurlow, Crispin (Ed.) *Semiotic landscapes: image, text, space*. London: Continuum, 1–40.

<sup>7</sup> Aneta Pavlenko. Language Conflict in Post-Soviet Linguistic Landscapes. *Journal of Slavic Linguistics* 17 (1–2), (2009) 247–274.

<sup>8</sup> Pavlenko, A. Language conflict in Post-Soviet linguistic landscapes. i. m. 247–274.

attitűdöket. Az eddigi kutatások alapján megfigyelhető, hogy leginkább a kisebbségi nyelvet tanulmányozzák az adott helységen belül, és ez alapján világitanak rá a hatalmi kapcsolatokra. Ugyanakkor több, mint pusztán nyelvi ábrázolás, tükrözik a társadalmi-kulturális, politikai és gazdasági realitásokat és ideológiákat.<sup>9</sup> Az adott nyelvi környezetben létrejött társadalmi rétegződéseket is fontos megfigyelni, valamint ezek kapcsolatát a nyelvekkel, ahogyan ezt Cenoz és Gorter (2006) tanulmányában is olvashatjuk, a nyelvi tájkép tükrözi a különböző nyelvek relatív erejét és állapotát egy adott szociolingvisztikai kontextusban.<sup>10</sup> Legtöbbször nem is gondolnánk, hogy milyen sok mindenről árulkodhatnak ezek a mindenhol megjelenő feliratok. Szoták (2016) szerint: „a táblák nemcsak információt közölnek arról, hogy milyen nyelvű vagy nemzetiségű emberek élnek az adott helyen, de szimbolikus jelentéssel is bírnak”.<sup>11</sup> Ahogyan ezt Spolsky és Cooper meghatározásában is olvashatjuk, egy terület nyelvi tájképének két alapvető funkciója van: információs és szimbolikus.<sup>12</sup> Fontos, hogy hangsúlyt fektessünk a nyelvi tájképek szimbolikus jelentésére, hiszen legtöbbször ez rejteget a legtöbb jelentést az adott térségen belül. A nyelvi tájképre tehát úgy tekinthetünk, mint a közterület szimbolikus jelentéshordozójára.<sup>13</sup>

A nyelvi tájkép tehát egy nyilvános tér, ahol a nyelvek és képek ötvözete, azok szó szerinti és szimbolikus jelentései az adott hely nyelvi, politikai, történelmi háttéréről árulkodnak. Különböző diskurzusok és műfajok együttese, amelyeket általában multimodalitás és többnyelvűség jellemez.<sup>14</sup> Az egyes nyelvek feltüntetése, illetve helye, a helységben fontosnak tartott nyelveket is érzékelteti, a nyilvános feliratokon használt nyelvek jelzik, hogy mely nyelvek helyileg relevánsak, vagy bizonyítékot adnak arról, hogy mely nyelvek válnak helyileg relevánsnak.<sup>15</sup> Ugyanakkor, fontosnak tartom megemlíteni, hogy a nyelvi

<sup>9</sup> Zimny, D. Language and Place-Making: Public Signage in the Linguistic Landscape of Windhoek's Central Business District. Thesis. Stellenbosch University. (<http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/102911?show=full.>) Letöltve: 2019.feb.17.

<sup>10</sup> Cenoz, J., Gorter, D. Linguistic Landscape and Minority Languages. i.m. 67–80.

<sup>11</sup> Szoták Szilvia. Feliratok, táblák, nyelvi sokszínűség: nyelvi tájkép Burgenlandban. Acta Humana 3 (2016) 107–131.

<sup>12</sup> Bernard Spolsky, Cooper Robert L. The Languages of Jerusalem. Oxford: Clarendon Press. 1991.

<sup>13</sup> Eliezer Ben-Rafael et al. Linguistic Landscape as Symbolic Construction of the Public Space: The case of Israel. 2006. In: Durk Gorter (szerk.) Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism. Clevedon: Multilingual Matters, 7–30.

<sup>14</sup> Jūratė Ruzaitė, The Linguistic Landscape of Tourism: Multilingual Signs in Lithuanian and Polish Resorts. ESUKA – JEFUL 8 (1), (2017) 197–220.

<sup>15</sup> Luanga Adrien Kasanga. Mapping the Linguistic Landscape of a Commercial Neighbourhood

tájkép, vagy a nyelvi tájkép egyes részei nem csak egy adott nyelvi helyzetet tükröznek, hanem befolyásolhatják a nyelvhasználatot az adott térségben. Néhány nyelv éppen ezért tűnt el, mert a körülmények arra kényszerítették a beszélőket, hogy a többség nyelvét beszéljék, így az ezekbe a körülményekbe beleszülető újabb generáció már az adott térség többségi nyelvét beszéli, és éppen ezért eltűnhet egy-egy kisebbségi nyelv. Persze ezt sok más tényező is befolyásolja, nem mindig jellemző a nyelv kihalása, leginkább attól függ, hogy milyen arányban oszlanak meg a nyelvek az adott régióban, illetve, hogy ezek között, milyen a hatalmi kapcsolat.

Nyelvi tájképekkel bárhol találkozhatunk, az utcán, az iskolában, az üzletben, várótermekben és minden olyan helységben, ahol különböző feliratok találhatóak. Az utóbbi időben a nyelvi tájkép kutatása nagyon szerteágazott és egyre sokszínűbb lett, így a nyelvi tájképkutatások ma már nemcsak utcaneveket, táblákat és feliratokat tanulmányoznak, hanem akár temetőekben, éttermekben, étlapokon, piacon, pénzeken, iskolákban megjelenő táblákon, feliratokon, könyvekben megjelenő közlésformákat vizsgálják. Ugyanígy találkozhatunk nyelvi tájképpel az interneten, illetve a közösségi médiában is. Ezeket a nyelvi tájképeket, virtuális nyelvi tájképeknek nevezzük.

## 1.2. Virtuális nyelvi tájkép

A virtuális nyelvi tájkép, a nyelvi tájkép egyik ága, mely az utóbbi időkben nagy népszerűségnek örvendhet. Ivkovic és Lotherington (2009) *Multilingualism in Cyberspace: Conceptualising the Virtual Linguistic Landscape* című tanulmányukban így határozzák meg a virtuális teret: a virtuális tér fogalma a számítógép által közvetített kommunikációra vonatkozik, amely elsősorban az interneten történik.<sup>16</sup>

A különböző weboldalakon, közösségi oldalakon megjelenő feliratok, megjegyzések, plakátok alkotják a virtuális nyelvi tájképet, melynek célja szintén a különböző közösségek nyelvi tájképének vizsgálata, azzal a különbséggel, hogy ez a vizsgálat a virtuális térben történik, illetve más és más közösségeket vizsgál. A fizikai nyelvi tájképhez hasonlóan a virtuális nyelvi tájkép célja a nyelvi közösség meghatározása és a nyelvi státus megjelölése a kiválasztott hatalmi viszonyokban a virtuális tér közösségében meglévő nyelvi választások

---

in Central Phnom Penh. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 33 (6), (2012) 1–15.

<sup>16</sup> Dejan Ivković, Heather Lotherington. *Multilingualism in Cyberspace: Conceptualizing the Virtual Linguistic Landscape*. *International Journal of Multilingualism* 6 (1), (2009) 17–36.

között.<sup>17</sup> Az alábbi táblázatban Bíró (2018) tanulmánya alapján mutatom be a nyelvi tájkép és a virtuális nyelvi tájkép különbségeit.

**Táblázat 1.** *A nyelvi táj és a virtuális nyelvi táj közötti különbség.*

Nyelvi tájkép	Virtuális nyelvi tájkép
Fizikai földrajzi környezetet, teret tanulmányoz.	Egy virtuális világot tanulmányoz, amelyben számítógépes közvetítés történik.
A nyelvi tájkép elemei tükrözik a valós világ beszélt nyelvi helyzetét.	A virtuális nyelvi tájkép nem feltétlenül tükrözi a valós világ beszélt nyelvhelyzeteit.
A jelzések, feliratok többnyire állandóak és stabilabbak.	A jelzések átmeneti jellegűek, dinamikusak, napról napra frissíthetők.
A beszélők meghatározott térbeli határokon belül kommunikálnak egymással.	A virtuális nyelvi tájkép beszélői nincsenek helyhez kötve, bárki bárholnan beléphet és részt vehet a beszélgetésben.

*Forrás: Bíró E. More Than a Facebook Share: Exploring Virtual Linguistic Landscape. i. m. 181–192.*

Ahogy a fenti táblázatban is láthatjuk a nyelvi tájképelemek, melyek plakátokon, hirdetőtáblákon, utcanéveken, feliratokon stb. jelennek meg többnyire állandóak és nem cserélődnek gyakran, hiszen ezek fenntartása, illetve cseréje, idő- anyag- és munkaerőköltségeket igényel. Ezzel ellentétben a virtuális világban megjelenő tartalmak, sokkal gyakrabban és könnyebben frissíthetők és ezek költségvetései viszonylag olcsóbbak is. Ezek a tartalmak sokkal változékonyabbak, a virtuális nyelvi tájkép sokkal dinamikusabb és fizikai határoktól mentes, nem helyhez kötött. Ezt a virtuális teret, a napjainkban elterjedt különböző közösségi oldalak, weboldalak és teljes egészében maga az internet alkotja, és az ezen keresztül történő kommunikáció vizsgálatára kerül a hangsúly.

Manapság már egyre nagyobb szerepet kap az interneten történő kommunikáció, mely nagyban hozzájárul a virtuális nyelvi tájkép sokszínűségéhez.

<sup>17</sup> *Ivković, D., Lotherington, H. Multilingualism in Cyberspace: Conceptualizing the Virtual Linguistic Landscape. i. m. 17–36.*

Egyre több kutató foglalkozik az interneten történő kommunikáció vizsgálatával, a nyelvek sokszínűségével, kódváltással. Mivel az internetes kommunikáció gyorsabb, gyakran képeket, emoji karaktereket használnak az emberek. Ugyanakkor gyakoriak a rövidítések és szleng használata is.

Továbbá, a nyelvi tájkép és virtuális nyelvi tájkép közötti különbségeket illetően elmondhatjuk, hogy míg egy adott fizikai tér, helység közössége adott, nem nagyon lehet beleszólni, addig egy virtuális térben létező közösséget könnyedén lehet alakítani, például egy Facebook csoporton belül. Így a helyi lakosoknak a fizikai térben történő megjelölése kifejezetten nem korlátozza a virtuális teret, bár az egyes online közösségek irányíthatják és korlátozhatják a tagságot, és egy sokkal határozottabb közösséget hozhatnak létre. Természetesen ez nem minden esetben van így, hiszen egy weboldal, Facebook oldal vagy más oldalakon, nem minden esetben határozható meg a közösség. Ezen oldalak bejegyzései alapján vizsgálni lehet például azt, hogy milyen közösséget céloz meg az oldal. Ugyanakkor a virtuális térben sokkal könnyebben alakítható a nyelvi tájkép, a bejegyzéseket könnyen lehet javítani, törölni, míg a fizikai térben ez sokkal időigényesebb.

A virtuális nyelvi tájkép nagyon szerteágazó, hiszen nagyon sok virtuális felület van, melyeken különbözőképpen jelennek meg a nyelvi tájkép jelei. A kutatások során nagyon leszűkíthetők ezek a terek, illetve összekapcsolhatók más tudományterületekkel, valamint azok ágazataival egyaránt, mint például a plakátok, bejegyzések, Facebook oldalak, melyek összekapcsolhatók a marketinggel, a kommunikációval, a politikával, a gazdasággal és a turizmussal is.

Ami a virtuális nyelvi tájkép kutatási módszereit illeti, megfigyelhetjük, hogy míg a fizikai valóságban, köztereken fényképezőgéppel készült képeket elemeznek a kutatók, addig, a virtuális nyelvi tájképet képernyőképekkel (screenshot) valamint a képek, plakátok stb. letöltésével tanulmányozzák.

### 1.3. *Turizmus és nyelvi tájkép kapcsolata*

Az elmúlt időszakban a turizmus nagy fellendülésnek örvendhetett, ugyanis Erdélybe egyre több turista látogat el, ennek köszönhetően pedig a turizmus is beindult. Igaz, hogy leginkább, csak Magyarországról érkeznek környékünkre, de kisebb számban más országokból is meglátogatják térségünket. Ez által sokkal nagyobb számban veszik igénybe a különböző turisztikai egységeket, mint például az éttermet, panziókat, moteleket, hoteleket, stb.

Mivel a turizmus sok esetben befolyásolja egy adott térség nyelvi tájképét, a megcélzott turisták, vendégek nyelveit feltűntetve, a nyelvi tájképkutatásban

gyakran foglalkoznak az étlapok, panziók, hotelek és más turisztikai egységek felirataival. A közösségi média egyre nagyobb teret hódít a marketing eszközök körében is, így a turisztikai egységek – panziók, hotelek – saját weboldalakon és Facebook vagy Instagram oldalakon kínálják szolgáltatásaikat, illetve közvetlenebb kapcsolatot alakíthatnak ki a meglévő és potenciális kliensekkel egyaránt.

Karmacsi (2018) a kárpátaljai magyar településeket vizsgálja, és arról számol be, hogy mivel Kárpátalja iparilag fejletlen vidék és mezőgazdasági területekben sem bővelkedik, így a területen élők egyik kitérés pontja a turizmus. Főleg Ukrajna más megyéiből és a szomszédos országokból várja a vendégeket, így érdekes megfigyelni a turizmus hatását a térség nyelvi tájképére. Karmacsi tanulmánya e területek nyelvi tájképét figyeli a gazdasági fellendülés, illetve a turisták által látogatott területek szempontjából, „különös tekintettel a Kaszonyi Termálfürdőben elvégzett fejlesztési projektnek köszönhetően megnövekedett belső ukrain turisztikai kereslet nyelvi tájképre gyakorolt hatásaira”.

Tehát ahogyan az a tanulmányból is kiderül, egy adott terület nyelvi tájképe gyakran változhat a turisztikai kereslet hatására. Karmacsi szerint „a települések nyelvi tájképében történt változás a kistérség turisztikai kínálatában bekövetkezett változásoknak köszönhetően indultak meg”.

A turizmus, nem mindig a teljes környezetet alakítja, csak helyenként van hatása, ahogyan az Híres-László Kornélia (2018) tanulmányában is kirajzolódik. Az általa vizsgált térségben orosz, illetve ukrán nyelven beszélnek, a térséget viszont magyar nemzetiségű emberek is látogatják, és a különböző vásárok alkalmával ezeket a turistákat a helyieknek kell kiszolgálniuk, így egyes helyeken magyarul is megjelenik a terméknevezés.

Ebben a tanulmányban egy érdekes példával is találkozhatunk, mely jól szemlélteti a helyenkénti magyar nyelvű megnevezéseket. A juhsajtot hozza fel példának képekkel illusztrálva. Az első képen a Beregszászi Városnapok kirakodó vásárán egynyelvű kiírással árusított brinza áll, a második képen a turisták által látogatott termálfüves uszoda mellett kínált brinza kétnyelvű kiírása.

A turizmus szempontjából tehát a gazdasági érdek, a több bevétel és a turisták, potenciális vendégek nyelvéhez való igazodás jellemző. A nyelvi tájképeken tehát gyakran jelennek meg olyan nyelvek, melyeket a helyi lakosság nem beszél, illetve gyakran a gazdasági, pénzügyi érdek felülmúlja a nyelvpolitikai törvényeket, érdekeket is.

Annak ellenére, hogy a turizmus és a virtuális nyelvi tájkép kapcsolatának vizsgálata még gyerekcipőben jár, létezik már néhány kutatás mely azt mutatja, hogy érdemes és érdekes ezzel a területtel foglalkozni. Míg a régebbi

kutatásokban a social média szerepe a turizmusban nem volt annyira hangsúlyos, mára már egyre meghatározóbb szerepet tölt be. Továbbá, lehetőség van a multimodális jellegű kommunikációra, hiszen, nem csak írott szövegek jelennek meg, hanem képek, plakátok és videók is. Dolgozatomban az online felületen történő multimodális kommunikációt vizsgálom a nyelvi tájkép fogalmának és elméletének megközelítéséből.

## 2. Kutatási kérdések

Általánosan a nyelvi tájképkutatás alapos és aprólékos megfigyeléseket igényel, ugyanakkor hosszú időbe telik, amíg egy végleges eredményről beszélhetünk. Legtöbbször ezek a kutatások a nagyobb részletektől haladnak a kisebb és aprólékosabb részek fele. Először csak megfigyelés történik, a jelek, feliratok megfigyelése, majd ezek értelmezése. Ez után következik a feliratok, táblák és megfigyelések mélyebb értelmezése. Képek és aprólékos leírások készülnek az egyes tájképelemekről. Legtöbbször a képek fényképezőgéppel és/vagy telefonnal készülnek, a virtuális nyelvi tájkép esetében pedig a képernyőkép készítése a legideálisabb, vagy pedig ha más elemzésekről van szó, például plakátokról, vagy már előre megszerkesztett képekről, akkor ezek letöltésre is kerülhetnek, viszont fontos ezeknek a képeknek a forrását feltüntetni.

Dolgozatom témája a virtuális nyelvi tájkép vizsgálata két erdélyi panzió Facebook oldalának keretén belül. A Facebook oldalakon a bejegyzésekben használt nyelveket figyelem, valamint a nyelvek megoszlásának arányát. Kutatásom során a következőkre szeretnék választ kapni: milyen nyelvek jelennek meg a Facebook oldalakon és milyen arányban oszlanak meg? Mennyire következetesek illetve igényesek a bejegyzések az oldalakon? Milyen különbségek jellemzik a Gerendás Panzió, illetve a Kárpátia Panzió Facebook oldalát?

## 3. A kutatás módszertana

A két erdélyi panzió, melynek Facebook oldalát vizsgálom a Gerendás Panzió, mely Kibéd és Makfalva közti főúton található, Maros megyében, illetve a Kárpátia Panzió, mely Csíkszentdomokoson található, szintén a főút mentén, Hargita megyében.

Az adatgyűjtési folyamat 2019 novemberében kezdődött el, amikor a két panzió Facebook oldalán található bejegyzéseket a Facebook oldal létrejöttétől kezdve figyeltem és elemeztem. A Gerendás Panzió Facebook oldala 2013. november 13-án töltötte fel első bejegyzését, valamint a Kárpátia Panzió

2015. január 31-én. Bejegyzésről bejegyzésre haladva, pontosan kiírtam a fontosabb tudnivalókat a panziókról, majd a nyelveket és ezek megoszlását figyeltem, pontosan kijegyzetelve a fontosabb és szükséges adatokat. Néhány bejegyzésnél megfigyeltem a kommenteket is, valamint a vélemények nyelvezetét is megtekintettem. Adatgyűjtés közben, nemcsak arra figyeltem, hogy a bejegyzések milyen nyelven jelentek meg, hanem a bejegyzésekben használt nyelvek sorrendjét, a nyelvi igényességet, a nyelvhelyességet is figyeltem. A jól szemléltető példákról képernyőképet készítettem, vagy néhány esetben a Facebook oldalra feltöltött plakátokat letöltöttem.

Amikor mindkét panzió Facebook oldalának bejegyzését átnéztem, illetve pontról pontra kijegyzeteltem, ismét visszaugrottam az időben a Facebook bejegyzésekkel, és a következő szempontok szerint figyeltem a már említett bejegyzések között megjelenő nyelveket, és azok megoszlását. Első szempontként megfigyeltem, hogy milyen arányban oszlanak meg a megosztott bejegyzések esetleg képek, melyek más oldalról származnak, valamint ezeken jelenik-e meg felirat, vagy sem, és ha igen akkor milyen nyelven. Második szempontban a saját bejegyzéseket vizsgáltam, pontosabban, hogy a panzió által megosztott képek, illetve bejegyzések, milyen felirattal vannak ellátva, ezekből hány magyar és hány román, valamint, hogy hány kétnyelvű felirat szerepel és ezek milyen sorrendben vannak feltüntetve. A kommentek alapján figyeltem azt, hogy a panziók, milyen arányban figyelik a kommenteket, és ezek által milyen arányban válaszolnak rá, illetve kommunikálnak a vendégekkel, érdeklődőkkel. A vélemények alapján az értékeléseket figyeltem, illetve, ahogyan már fent is említettem, ezek nyelvezetét leginkább.

Ezek után összesítettem a bejegyzések számát és megfigyeltem azt is, hogy hány ember követi az oldalt, illetve hogy hányan írtak véleményt róla. Kutatásom során, a panziók népszerűségét is igyekeztem megvizsgálni, pontosabban, hogy milyen híresebb zenekarok, vagy személyek látogattak el ezekbe a turisztikai egységekbe. A különböző adatok alapján igyekeztem összehasonlítani bizonyos szempontok alapján a két panziót, vagyis különbségeket és hasonlóságokat felállítani. Ez természetesen nem volt a legegyszerűbb, hiszen nem ugyanabban az évben alakult a két panzió Facebook oldala, ezért, hogy kutatásom eredményei hitelesek legyenek, megpróbáltam bizonyos szempontoknál egyazon idő alapján párhuzamot vonni.

Nem csak a nyelveket, illetve ezek megoszlását figyeltem, ugyanis fontosnak tartottam megvizsgálni a panziókban található motívumokat, jelképeket egyaránt, hiszen ezek is sok mindenről árulkodhatnak. Ez esetben leginkább



arról, hogy a panziók, milyen elveket támogatnak, vagyis, hogy milyen nemzetiségűnek tartják magukat.

A fent említett szempontok és módszertan alapján, valamint a kutatási kérdéseket figyelembe véve született meg kutatásom eredménye, melyben szépen körvonalazódik a virtuális nyelvi tájkép.

#### 4. A kutatás eredményei

Kutatásom eredményeit a kutatási kérdések alapján fogom felvázolni, valamint a kérdéseket megválaszolva fog körvonalazódní a Facebook oldalak nyelvi tájképe. Néhány példa mellé képet is csatolok, hogy minél hitelesebb legyen, ezzel is szemléltetve bizonyos jeleket, melyek jellemzőek a nyelvi tájképre.

##### 4.1. Milyen nyelvek jelennek meg a panziók Facebook oldalain és ezek a nyelvek milyen arányban oszlanak meg?

Az első kérdéskörben a két panzió Facebook oldalán levő bejegyzések nyelvezetét külön tárgyalom. Először is a Gerendás Panzió Facebook oldalán megjelenő nyelvek a következők: a magyar, a román és az angol. Az oldalon összesen 219 bejegyzés található (2013.11.13–2019.03.08.), amely tartalmaz más oldalakról megosztott bejegyzéseket, képeket feliratok nélkül, csak bejegyzéseket képek nélkül, valamint képeket, feliratokkal. Néhány képen feliratok is jelennek meg, ezek nyelvi megoszlása változik.

Ezek a nyelvek nem arányosan oszlanak meg: a magyar nyelv jelenik meg többségben 50,2%-ban, román nyelvű bejegyzések nincsenek az oldalon, viszont kétnyelvű bejegyzések 25,5%-ban jelennek meg, illetve a 219 bejegyzés között találunk olyan bejegyzéseket is, amelyek nem tartalmaznak feliratokat, ilyenek például a videók, vagy egynéhány kép, mely csak megosztásra került. Ezek a bejegyzések 23,2%-át teszik ki, 0,9%-át pedig a háromnyelvű bejegyzések. Két bejegyzésben tűnik fel az angol nyelv, mely leginkább trendként szolgál mintsem tájékoztatásként, ugyanis ebben a két bejegyzésben nincs túl sok információközlő szerepe az angol kiírásnak (lásd Kép 1.). Ha jobban



Kép 1. Három nyelvű felirat

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

megfigyeljük, azt is láthatjuk, hogy a „We love it” mondat, a román mondat kiegészítő része, vesszővel van elválasztva a román nyelvű mondattól, mégis nagybetűvel kezdődik. A magyar mondatban megjelenik a „mi imádjuk” szókapcsolat, viszont ez már nincs román nyelvre lefordítva, hanem az angol megfelelőjével egészítik ki a román nyelvű mondatot.

Ahogy a százalékok is mutatják, a Gerendás Panzió Facebook oldalát többnyire magyar nyelvű bejegyzések határozzák meg. Emiatt egy-egy magyar nyelvű



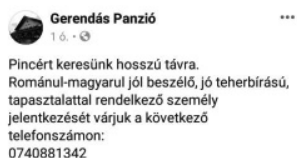
Kép 2. Magyar nyelvű közlemény  
Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

közlemény vagy információ csak a magyar ajkú érdeklődőkhöz jut el (lásd, Kép 2.), pedig román nyelvű érdeklődők is jelen vannak az oldalon, ez kiderül a kommentekből és a véleményekből egyaránt. Valamint a néhány kétnyelvű bejegyzés is arról árulkodik, hogy román nemzetiségű, illetve nyelvű vendégek is gyakran látogatják a panziót. Az is közrejátszik, hogy a panzió olyan helyen helyezkedik el, ahol sok ember megfordul, hiszen egy összekötő úton fekszik, tehát teljesen kizárt, hogy csak magyar nyelvű vendégek látogassák a helységet. Egynyelvű magyar szövegek, jelenhetnek meg teljesen szándé-

kosan is, ugyanis példának okáért az álláshirdetések egyszer sem jelennek meg románul. A magyar nyelvű álláshirdetések azt sugallják, hogy magyar nyelvet beszélő alkalmazottakat várnak, viszont a román nyelvtudás kötelező (lásd, Kép 3.). Az egynyelvű magyar álláshirdetések magyarázata az lehet, hogy az erdélyi térségre jellemző kisebbségi magyar viszonyok következtében, a magyarul beszélő kisebbség tanul meg román nyelven, és ritka az az eset, amikor egy többségi román anyanyelvű beszélő tanulja meg a kisebbség nyelvét. Tehát, ha kétnyelvű alkalmazottat szeretnének felvenni, akkor olyan magyar anyanyelvű beszélőt keresnek, aki román nyelvi kompetenciával is rendelkezik. Ez a példa is kiválóan szemlélteti, hogy mennyi mindenről árulkodik egy felirat, a nyelvi tájkép.

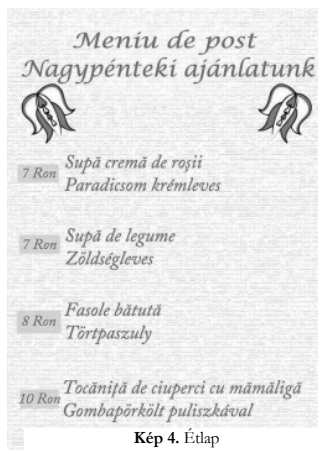
Ugyanakkor találkozunk kétnyelvű bejegyzésekkel is, melyek százalékban kifejezve 25,5% százalékot tesznek ki. Ez számszerűen 56 bejegyzést jelent a 219-ből.

... közlemény vagy információ csak a magyar ajkú érdeklődőkhöz jut el (lásd, Kép 2.), pedig román nyelvű érdeklődők is jelen vannak az oldalon, ez kiderül a kommentekből és a véleményekből egyaránt. Valamint a néhány kétnyelvű bejegyzés is arról árulkodik, hogy román nemzetiségű, illetve nyelvű vendégek is gyakran látogatják a panziót. Az is közrejátszik, hogy a panzió olyan helyen helyezkedik el, ahol sok ember megfordul, hiszen egy összekötő úton fekszik, tehát teljesen kizárt, hogy csak magyar nyelvű vendégek látogassák a helységet. Egynyelvű magyar szövegek, jelenhetnek meg teljesen szándé-



Kép 3. Álláshirdetés  
Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

Ha a magyar-román kétnyelvű bejegyzéseken megfigyeljük a nyelvek megjelenítésének sorrendjét, akkor azt láthatjuk, hogy legtöbb esetben – 47 bejegyzésben – a magyar nyelv kerül első helyre, és csupán csak 9 bejegyzés van, melyben



Kép 4. Étlap

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldala

elöl szerepel a román felirat. Már az elméleti részben is említettem, hogy fontos szerepet játszik a nyelv elhelyezése az adott feliratokon, ugyanis szimbolikus jelentéssel bír, a nyelvek fontosságát tükrözi. Míg az államilag, törvény által szabályozott hivatalos feliratokon mindig az ország hivatalos nyelvén, a román szövegeket kell elsőként feltüntetni, addig a gazdasági szereplők, cégek felirataira vonatkozóan nincs ilyen törvénykezés. Ilyen esetekben a nyelvek megjelenése, illetve sorrendje utalhat a panzió tulajdonságainak nyelvi identitására, nyelvhasználatára. A nyelvi tájképen megjelenő feliratok mögött emberek vannak, és a feliratok gyakran utalnak e személyek nyelvi attitűdjére, nyelvhasználati szokásaira. Nem igazán lehet megindokolni, hogy milyen esetekben kerül első helyre a román nyelv, de legtöbbször azokon a képeken szerepel elsőként, amelyek már előre meg vannak szerkesztve és plakátként vannak feltöltve az oldalra (lásd, Kép 4.). Viszont nemcsak ezekben az esetekben jelenik meg így a román nyelvű felirat, hanem átlagos bejegyzéseknél is egyaránt találunk ilyen eseteket (lásd, Kép 5.).

A bejegyzések többi részét, 23,2%-át a képek, illetve videók töltik ki, amelyekhez nincs leírás. Ezek a százalékok takarják a mások oldaláról megosztott bejegyzéseket, valamint a panzió által feltöltött képeket is, melyekhez nem társul leírás. Ezek a képek általában nem szorulnak magyarázatra, néha egy tájképről

van szó, vagy a panzióról láthatunk egy képet. Ezek a bejegyzések is elég gyakoriak az oldalon, ugyanis majdnem ugyanolyan százalékban jelennek meg, mint a kétnyelvű bejegyzések. Videókat is találunk az oldalon, csupán 3 olyan videó van, amely nem tartalmaz leírást. Ezek általában a panzióról, vagy egy-egy

elöl szerepel a román felirat. Már az elméleti részben is említettem, hogy fontos szerepet játszik a nyelv elhelyezése az adott feliratokon, ugyanis szimbolikus jelentéssel bír, a nyelvek fontosságát tükrözi. Míg az államilag, törvény által szabályozott hivatalos feliratokon mindig az ország hivatalos nyelvén, a román szövegeket kell elsőként feltüntetni, addig a gazdasági szereplők, cégek felirataira vonatkozóan nincs ilyen törvénykezés. Ilyen esetekben a nyelvek megjelenése, illetve sorrendje utalhat a panzió tulajdonságainak nyelvi identitására, nyelvhasználatára. A nyelvi tájképen megjelenő feliratok mögött emberek vannak, és a feliratok gyakran utalnak e személyek nyelvi attitűdjére,



Gustați Înghețata noastră a'la "Gerendas", un desert cu gust special, tradițional, pe care numai la noi puteți să-l savurați! (Cu gust de prăjitură cu mere, brânză dulce, nuci și vișine)

Kóstolja meg a ház exkluzív fagyikülönlegességét! ( Meggyes-zserbó, almáspite, teherturnó )

Fordítás megtekintése



Kép 5. Étel különlegesség

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

nagyobb eseményről szólnak, amelyek a panzióban kerültek megrendezésre. Ilyenek például azok az események, amikor élőzene van.

Összességében megfigyelve a bejegyzések nyelvi megoszlását, levonhatjuk a következtetést, mely szerint a Gerendás Panzió Facebook oldalán megjelenő nyelvek közt a magyar nyelv jelenik meg nagyobb arányban. Tehát túlnyomórészt a magyar nyelv jellemezi a Facebook oldalukra vonatkozó nyelvhasználatot.

Másodsorban a Kárpátia Panzió Facebook oldalának bejegyzéseit vizsgálom, az ott megjelenő nyelveket és azok nyelvi megoszlását egyaránt, ahogyan azt a Gerendás Panziónál is tettem. A Kárpátia Facebook oldalán megjelenő nyelvek a magyar és a román. Az angol nyelv szinte meg sem jelenik, egy bejegyzés található az oldalon, amely angolul van, pontosabban a feltöltött kép szövege szerepel angol nyelven, viszont a kép leírása magyarul van (lásd Kép 6.). Feltételezem, hogy a kép csupán figyelemfelkeltés, marketing céljából van angolul, hiszen a többi bejegyzéshez képest ez az egyedüli kép, amelyen szerepel angol szöveg. A vélemények közt találunk egynéhány angol kommentet is, ezek román nevű felhasználóktól származnak. Ezt is érdekes lenne megtudni, hogy miért az angolt választották a kommunikáció nyelvének. A panzió bejáratánál egy angol felirat található: „Welcome”, de ez is valószínű csak a divat szempontjából került

Elkezdődött a pizza hétvége!! 🍕 Ma és holnap minden harmadik pizza után ajándékba adunk egy Americana pizzát 🍕 Szeretettel várunk mindenkit! 🍕



Kép 6. Angol reklám

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

Felszolgált keresünk! Érdeklődni a 0740285147 telefonszámon lehet! 🍕



Kép 7. Állásajánlat

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

ki, hiszen az ajtóra kikerült egy ajtódísz is, amelyen már az „Isten hozott” felirat szerepel. Ezen az oldalon összesen 310 bejegyzés található (2015.01.31–2019.03.08), a nyelvek megoszlása a következő, százalékban kifejezve: magyar bejegyzések 57%, román bejegyzések 1,6%, valamint felirat nélküli bejegyzések 41,2%.

A százalékok alapján az egynyelvű magyar feliratból van a legtöbb, az álláshirdetések is magyarul jelennek meg, valamint egyes felhívások, tájékoztatások is. Mondhatjuk

tehát, hogy a Facebook oldal látogatóival többnyire magyar nyelven kommunikál a panzió. Az álláshirdetés a Kárpátia Panzió Facebook oldalán is magyarul van, valószínűleg magyar ajkú felszolgálókat várnak, éppen ezért csak magya-



Kép 8. Pizza Party

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

rul írják ki az álláshirdetéseket (lásd, Kép 7.). Kizárólag román nyelvű feliratok, csak plakátokon jelennek meg, képleírásnál nem találkozunk román nyelvű szöveggel. Legtöbbször a plakátok, melyeket nagyobb eseményekkor oszt meg a panzió, románul is és magyarul is megtalálhatóak, de nem minden esetben. Ilyenkor egyforma stílus, dizájn és forma szerepel mindkét plakáton, csak más-más nyelven. Ezeket a plakátokat láthatjuk karácsonykor, nőnapkor, „Pizza Napok” idején, Valentin-napkor, ételkülönlegességek bemutatásakor. Ezekben az esetekben a plakátok kétszer jelennek meg. Mindkét alkalommal kapnak leírást, a plakát nyelvezetének megfelelően. Olyan esetekkel is találkozhatunk, amikor a magyar plakát mellé kerül leírás (lásd, Kép 8.), viszont a román plakátoknál nem jelenik meg, csak néha egy-egy szimbólum (lásd Kép 9.). Olyan is előfordult már, hogy magyarul két plakát is megjelent ugyan arról az eseményről. Az angol nyelv itt is felhívó szöveggént, marketing fogásként jelenik meg, csak az esemény neve szerepel angolul „Pizza Party”.

A fent említett példák alapján elmondhatjuk, hogy a Kárpátia Panzió többnyire magyar nyelven kommunikál a panzió Facebook oldalán, a nagyobb események plakátjait viszont román nyelven is megosztják. Viszont van néhány olyan esemény is, amelyről a panzió Facebook oldalán nem találunk román nyelvű tájékoztatást, ilyenek például, a zárva tartási időpontok, zártkörű események, különböző ajánlatok. Éppen ezért is jelennek meg olyan nagy százalékban a magyar nyelvű bejegyzések és kevés százalékban a román nyelvű bejegyzések.

A nyelvi tájkép szempontjából, fontosnak tartom a Facebook oldalon fellelhető motívumok tárgyalását is. Hiszen ezek a motívumok majdnem olyan fontosak, mint a feliratok. És majdnem olyan nagymértékben meghatározzák,



Kép 9. Pizza plakát

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

illetve befolyásolják a nyelvi tájképet. Elsősorban a Gerendás Panzió motívumait taglalom. A panziót a magyar motívumok, illetve a székely motívumok jellemzik, ezek a jelek árulkodnak arról, hogy milyen identitást vállal fel a panzió, milyen képet ad magáról. Ez természetesen nagyban hozzájárul a nyelvi tájképkutatáshoz, ugyanis a szövegek mellett ezek a motívumok, képi közlésformák is formálják a panzió nyelvi tájképét. Az itt megjelenő motívumok, nem mások, mint például a faragott tulipán minták, az erkély karzatán (lásd Kép 10.), valamint a székek hátán.



Kép 10. Magyar motívum a korláton  
Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal



Kép 11. A Gerendás Panzió borítóképe Facebookon  
Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

a cégtáblán is megjelennek a tulipános, indás motívumok. Itt, viszont fontosnak tartom megjegyezni, hogy e jelek ellenére a cégtáblán először a román felirat jelenik meg (lásd Kép 12.). A helyiségbe belépve, azt érezhetjük, hogy a panzió identitása a magyarság körébe tartozik, akár tudatosan történik ez az alakítás akár nem. Ennek ellenére, ugyan olyan lelkesedéssel fogadnak bármilyen nemzetiségűt, ahogyan ez a kommentekből, illetve véleményekből is szembetűnik.

Másodsorban a Kárpátia Panzió motívumait vizsgálom, valamint, hogy ez



Kép 12. Cégtábla  
Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

a panzió a használt motívumok által milyen identitást sugall. Először is, az oldal megnyitásakor, a borítóképpel találkozunk, amely egy székely paraszt családot ábrázol (lásd, Kép 13.). Ha a bejegyzéseket figyeljük, azok közt is találunk olyan rejtett motívumokat, amelyek, nagyban hozzájárulnak a nyelvi tájkép alakulásához. Ugyanakkor ott van a Farsangtemetés is, amely tipikusan Hargita megyében a hagyomány elterjedése óta szokássá vált (lásd Kép 14.). Ez olyan módon kapcsolódik a panzióhoz, hogy több évben is megszította a Csíkszentdomokoson megrendezett ünnepség eseményét. Teljes mértékben értelmezhetjük ezt úgy is, hogy hagyomány követő, hiszen nem csak ez az egyetlen esemény, amelyre nagy hangsúlyt fektet, ott van például a szüreti bál is, amely megrendezésre került a panzióban. Ez az ünnepség is nagyon elterjedt, főleg az erdélyi magyarlakta falvakban.



Kép 13. Paraszt család

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal



Kép 14. Farsangtemetés

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

Ezeket a motívumokat összesítve, mondhatjuk azt, hogy a Kárpátia Panzió Facebook oldalán levő képek a székelységre, illetve a magyarságra utalnak, a helyi (főleg a csíkszentdomokosi) hagyományokat és szokásokat népszerűsítve. Összesen 35 falubéli eseményt osztott meg, folyamatosan tájékoztatva a vendégeket, és az oldal követőit arra buzdítva, hogy minél többen részt vegyenek az eseményeken. Néhány esemény a panzióban, illetve annak udvarán kerül megrendezésre, ilyen például a szüreti bál, lovas találkozók stb. Azt

is megfigyelhetjük, hogy folyamatosan, minden évben megosztásra kerülnek az oldalon ezek az események, olykor többször is egymás után.

#### 4.2. Mennyire következetesek, illetve igényesek a bejegyzések az oldalakon?

A nyelvi tájképkutatás során fontos figyelmet szentelni a nyelvi igényességre, ez is sokat elárulhat akár a nyelvekkel szembeni attitűdökről. A második

kérdéskörben a bejegyzések nyelvi igényességét, illetve következetességét vizsgálom. Pontosabban azt, hogy mennyire igényesek az ékezetek használatában, mennyire követik az adott nyelv helyesírási szabályait, illetve a bejegyzések teljes egészében mennyire vannak igényesen megszerkesztve. Ugyanakkor ide tartozik az is, hogy a bejegyzések, leírások, mennyire vannak igényesen lefordítva.

Elsősorban, a Gerendás Panzió bejegyzéseit vizsgálom a fent említett szempontok alapján. Összességében nézve bejegyzéseik igényesek, jól megszerkesztettek, illetve nagyon odafigyelnek a helyesírásra is egyaránt. Természetesen akadnak elírások, vagy olyan esetek, amelyekben elmaradnak ékezetek, viszont ezek nagyon ritkán, elvétve jelennek meg.

A román nyelvben épp olyan következetesek, mint a magyarban. Ékezeteket használnak, írásjeleket, valamint legtöbbször szimbólumokkal egészítik ki a leírásokat. Fontos megjegyezni, hogy a legtöbb feltöltött képhez, mindig csatolnak leírásokat, persze nem mindig közlemények vagy felhívások szerepelnek ezekben a bejegyzésekben, hanem néha csak egy kedves mondat, vagy jókívánság, mellyel kedveskednek a követőknek (lásd Kép 15.).

A Gerendás Panzió nagyon közvetlen a vendégeivel, követőivel, folyamatosan kapcsolatot tart velük, leginkább kommentekben. Igyekeznek, minden feltett kérdésre választ adni, illetve válaszolni a kommentekre, véleményekre. A kapcsolattartást legtöbbször fényképek és kérdések formájában teszi meg. Bejegyzései közt gyakran találkozunk olyan képekkel melyeknek a leírásában egy kérdés szerepel, mint például: „Egy finom kávé?”, „Egy finom ebéd a teraszon?”, „Egy finom limonádét?”. Ezekkel a mondatokkal próbál beszélgetést kezdeményezni a virtuális felületen, megszólítja a potenciális



Kép 15. Köszöntés

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal



Kép 16. Terasz

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

finom ebéd a teraszon?”, „Egy finom limonádét?”. Ezekkel a mondatokkal próbál beszélgetést kezdeményezni a virtuális felületen, megszólítja a potenciális



vendégeket, egyben pedig reklámozza is, hogy milyen termékek, szolgáltatások, lehetőségek találhatóak meg náluk (lásd Kép 16.). Ezen bejegyzések közt is változó, hogy mikor jelenik meg mindkét nyelv és mikor nem, mikor használja előbb a román aztán a magyar nyelvet. Általában a magyar nyelvű szöveg van első helyen, de nem teljesen következetesek a nyelvek sorrendjét illetően, ugyanis nem szabályszerűen váltakoznak a magyar és román feliratok. Ugyanakkor egy-egy szöveg, köszöntés három nyelven (magyar–román–angol) történik, míg más esetben kétnyelvű, vagy akár egynyelvű.

A bejegyzések fordítása is nagyon változó. Van, hogy teljesen megfelelő a fordítás, de van, hogy a román bejegyzések a fordítás szempontjából nem túl igényesek. Ilyen esetekben a magyar bejegyzések sokkal többet mondanak el, sokkal több jelentésük van, természetesen nem a közle-

Itt az ideje inni egyet a hideg időre:  
Gerendás ajánlata :- Forralt bor ; Vadásztea

Oferta casei: Vin fier ; Ceai vanatoresc



Kép 18. Ajánlat

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

Jó reggelt:) térj be hozzánk egy kávéra ☺  
Buna dimineata:)



Kép 17. Fordítás

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

ményekről vagy a felhívásokról van szó, hanem a jó kívánságokról, esetleg egy-egy meghívásról, ilyenek például az következő bejegyzések: az első képen (lásd Kép 17.) csak a „Jó reggelt” üzenet jelenik meg fordításban. A panzióba való úgymond meghívás nincs lefordítva románra, ahogy már fennebb is említettem, ezek a bejegyzések nem következetesek, így valószínűleg ennek sincs sok jelentősége, viszont, ha a nyelvi tájkép szempontjából nézzük, azt sugallhatja, hogy csak és kizárólag, magyar vendégeket várnak. Ebben az esetben érdemes figyelmet szentelnünk a román nyelvű szövegek helyesírására, hiszen a román nyelvű szövegek esetében gyakori az ékezetek hiánya. A második képen (lásd Kép 18.) egy teljes mondat maradt lefordítás nélkül. Valószínűleg ez csupán csak abból a szempontból lett így megszerkesztve, mert így nagyon jó a hangzása magyarul és valamelyest egyfajta reklám is egyben. Viszont ha saját „nyelvpolitikájuk” alapján kétnyelvűsége törekszenek, akkor fontosnak tartom a magyar nyelvű szöveg teljes fordítását. Amint láthatjuk a képen, ebben a bejegyzésben sem használnak ékezeteket a román szöveg szerkesztésénél (lásd Kép 19.).

Összegezve a fent elhangzottakat, azt a következtetést vontam le, hogy a Gerendás Panzió Facebook oldala igényesen van felépítve. A képek melyeket felhasznál, hitelesek, ugyanis látszik, hogy helyszínen készültek. Ez is nagyban hozzájárul ahhoz, hogy egy jól vezetett oldalról beszéljünk. Természetesen



Kép 19. Nónapi menü

Forrás: Gerendás Panzió Facebook oldal

találkozunk hibákkal is, néhol fordítási hiba jelenik meg, a magyar nyelvű szövegek román nyelvre való lefordításakor, néhol pedig a román nyelvű szövegekben nem használnak ékezeteket. Ezek a bejegyzések kevésbé igényesek, leginkább az előbb említett hibák miatt.

Másodsorban a Kárpátia Panzió Facebook oldalának, illetve az itt megjelenő bejegyzéseknek az igényességét vizsgálom, a már említett

szempontok alapján. Először is a nyelvi igényességet tárgyalom, mely alapján bejegyzéseinek igényessége nagyon változó, vannak olyan bejegyzések melyek szépen megszerkesztettek, igényesek, viszont vannak olyanok is, melyek kevésbé igényesek.

Az oldalon egynéhány esetben plakátok is megjelennek, ezek legtöbbször egy eseményt vagy egy felhívást közvetítenek, legtöbb esetben kétnyelven jelennek meg, viszont van, hogy a román nyelvű plakátok elmaradnak, és csak magyar



Kép 20. Csabai tál

Forrás: Kárpátia Panzió Facebook oldal

nyelven van feltüntetve a felhívás vagy esemény. A fordítás nem minden esetben pontos, van, hogy indokolatlanul jelennek meg szavak (pl. az „art” betűsor a Tava „Csabai” art leírásban), valószínűleg véletlenül maradt ott egy felhasznált plakátmintából (lásd Kép 20.). Van olyanra is példa, hogy egyazon plakáton van feltüntetve a magyar és a román nyelvű szöveg. Ezek gyakorisága nagyon változó. Mikor mindkét nyelven megjelenik egy esemény felhívása, külön plakátokon, akkor megfigyelhető, hogy általában a plakát ugyanaz, csak a szöveg változik rajta, viszont a román nyelvű szövegeknél nem használnak

ékezeteket (lásd Kép 20.), amely egy viszonylag jól megszerkesztett plakát esetében nagyon nagymértékben ront az igényességen. Nehéz megmagyarázni, annak az okát, hogy pontosan miért is nem használnak ékezeteket. Nemcsak plakátokon tűnnek fel ezek a hiányosságok, hanem a bejegyzések leírásaiban is megjelennek. Mondhatjuk azt is, hogy a román nyelvű bejegyzésekben egyáltalán nem használnak ékezeteket.

Nem igazán találunk kétnyelvű bejegyzéseket az oldalon, csupán azokat, amelyek megjelennek románul és magyarul is. Ezek viszonylag ugyanazt közvetítik román nyelven is, mint magyar nyelven, így nem igazán találunk az előző példához hasonló fordítási eltéréseket.

A Kárpátia Panzió is igyekszik kapcsolatot teremteni vendégeivel a Facebook oldalon. A bejegyzések hozzászólásainál is néha találunk válaszokat, valamint a véleményekre igyekszik egyre gyakrabban válaszolni. A képei, bejegyzései által is próbál kapcsolatot teremteni, kommunikálni. Elvértve találkozhatunk olyan bejegyzéssel, melyben egy kérdést tesz fel követői számára.

### 4.3. Milyen különbségek jellemzik a két erdélyi panzió Facebook oldalát?

Ebben a kérdéskörben a Gerendás Panzió illetve a Kárpátia Panzió Facebook oldalát fogom összehasonlítani a fent említett szempontok alapján, melyeket már külön-külön bemutattam az előző részekben. Az összehasonlítás tehát a nyelvek megjelenése, megoszlása, a különböző motívumok megjelenése, a nyelvi igényesség, következetesség alapján fog megvalósulni.

Először is a nyelvek és azok megoszlása, egy részből nagyban különbözik, ugyanis a Gerendás Panzió oldalán kevesebb egynyelvű magyar bejegyzés jelenik meg, mint a Kárpátia Panzió esetében. A Gerendás Panzió Facebook oldalán 50,2% magyar nyelvű bejegyzés található, míg a Kárpátia Panzió oldalán 57% egynyelvű magyar bejegyzést találunk. Ezzel ellentétben a Kárpátia Panzió oldalán kevésbé jelennek meg kétnyelvű bejegyzések, míg a Gerendás Panzió oldalát 25,5%-ban kétnyelvű bejegyzések töltik ki. A Kárpátia Panzió Facebook oldalán 1,6%-ban jelennek meg egynyelvű román bejegyzések, a Gerendás Panzióban kizárólag csak román nyelvű bejegyzéseket nem találunk. Angol bejegyzést mindkét oldalon csak elvértve találunk, a Gerendás panzió oldalán leírásként is megjelenik, illetve köszöntések formájában (pl. „Good morning”) míg a Kárpátia Panzió oldalán, csak kép feliratként jelenik meg, az esemény neveként/címeként.

A motívumok, melyek körvonalazzák a panziók identitását részben hasonlóak. Mindkét panzió a magyarság, illetve a székelység szokásait, hagyományait

próbálja átadni, megteremteni. A környezetükben megtalálható tárgyak, ízek, illetve magatartásmódok által mutatkozik meg ez a fajta identitás. A Gerendás Panzió Facebook oldalán található képek alapján, már a panzió épülete mutatja a magyarság vonalait, ugyanis a faragott tulipán motívumok a karzaton, illetve már a cégtáblán is megjelennek. A Kárpátia Panzió már nem rejt ilyen motívumokat kívülről, itt sokkal kevesebb utalást találunk az effajta identitás-tudatra. A magyaros és hazai ízeket igyekszik mindkét panzió megőrizni, nagy hangsúlyt fektet rá leginkább esztétikai szempontból, legalábbis a Gerendás Panziónál ez érzékelhető. A Kárpátia Panzió, a különböző helybéli eseményeket rendszerint megosztja, mellyel hangsúlyozza a hagyomány fontosságát és azt is sugallja, hogy mennyire fontos ennek a megőrzése. Ilyen például a farsangtemetés. A Gerendás Panzió két kisebb falu közt található, a Kárpátia Panzióval ellentétben, amely a faluban van, ezzel sokkal közelebb kerül a különböző eseményekhez. Viszont az is lehetséges, hogy a két faluban, mely között a Gerendás Panzió található, nem kerülnek nagyobb események megrendezésre, valószínű, hogy ezért is nem vesz részt különböző eseményekben.

A következetesség és igényesség szempontjából, nagyon sok különbséget találhatunk. Példaként említve a román ékezetek használata, leírásokban és bejegyzésekben. A Gerendás Panzió nagy figyelmet szentel a helyesírásnak. Persze itt sem mindig jelenik meg az ékezet, de sokkal igényesebb a helyesírás és ékezetek használata, mint a Kárpátia Panzió oldalán, ugyanis itt rendszerint hiányoznak az ékezetek a román plakátokról illetve leírásokról. A magyar szövegek többnyire helyesen vannak megfogalmazva mindkét panzió esetében, természetesen találkozunk elírási- és néha helyesírási hibákkal is. A bejegyzések igényességét figyelve, arra a következtetésre jutottam, hogy a Gerendás Panzió bejegyzései sokkal igényesebbek, ezen az oldalon a legtöbb feltöltött kép mellé leírás is társul, ami nem minden esetben mondható el a Kárpátia Panzió Facebook oldaláról. A fényképek/képek, mindkét panzió oldalán viszonylag tiszták és jól kivehetők, hogy mit ábrázolnak, mindemellett találkozunk olyan képekkel is, amelyeknek minősége nem a legjobb és nehezen kivehető, hogy mit ábrázolnak. Mindkét oldal viszonylag igyekszik minél többet kommunikálni a követőkkel, illetve a vendégekkel. Ezek képek mellett feltett kérdések formájában a kommentek által, illetve a vélemények során valósulnak meg. Úgy gondolom, hogy mindkét panzió viszonylag egyformán teremt kapcsolatot az oldal követőivel.

Összesítve a fent említett szempontok alapján az összehasonlításokat, arra a következtetésre jutottam, hogy sok szempontból tehetünk különbséget a két

panzió közt, viszont vannak szempontok, melyek alapján hasonlítanak egymásra. Mindkét panzió képi- és nyelvi kommunikáció által a magyar identitást sugallja.

## Összegzés

Dolgozatom témája a virtuális nyelvi tájkép vizsgálata két erdélyi panzió Facebook oldalán. A virtuális nyelvi tájkép a nyelvi tájkép egy része, mely virtuális felületeken a nyelvi tájképet kutatja. Ugyanúgy, mint a nyelvi tájképkutatásban, a virtuális nyelvi tájkép is az internetes oldalakon megjelenő szövegekkel és képekkel foglalkozik, melyek alapján körvonalazódik egy adott weboldal, Facebook oldal stb. nyelvi tájképe.

Dolgozatom céljaul tűztem ki, hogy megvizsgáljam két erdélyi panzió (Gerendás Panzió és Kárpátia Panzió) Facebook oldalának nyelvi tájképét, bizonyos szempontok alapján, illetve kutatási kérdéseim alapján. A kutatási kérdéseim a következők voltak: Milyen nyelvek jelennek meg a Facebook oldalakon és milyen arányban oszlanak meg? Mennyire következetesek illetve igényesek a bejegyzések az oldalakon? Milyen különbségek jellemzik a két erdélyi panzió Facebook oldalát?

E kérdések alapján mindkét panzió Facebook oldalának nyelvi tájképét elemeztem külön-külön, majd összehasonlítottam a felállított szempontok alapján. Eredményeim alapján mindkét panzió a székelység, illetve a magyarság hagyományait tükrözi, amelyek a különböző motívumok, illetve bejegyzések, képek alapján körvonalazódtak. A nyelveket figyelve, a következő következtetésre jutottam: az oldalakon, legnagyobb százalékban a magyar nyelv használata jelenik meg. Ezt követi a román nyelv, valamint néhol elvétve találunk egy pár angol kifejezést, vagy mondatot, de ezek csak trendként jelennek meg, viszont információközlés szempontjából nincs nagy jelentőségük. Dolgozatom során a bejegyzések igényességét, következetességét is figyeltem, valamint a fordítások pontosságát egyaránt. A bejegyzések többé-kevésbé igényesek mindkét panzió esetében, találunk ugyan néhol helyesírási, illetve elírási hibákat. Ugyanakkor azt is megfigyeltem, hogy a Kárpátia Panzió Facebook oldalán nem használ a román bejegyzéseknél ékezeteket, még akkor sem, mikor a szöveg plakáton jelenik meg. A Gerendás Panzió esetében ez nem fordul elő, viszont itt is vannak olyan bejegyzések, ahol hiányzik az ékezet a román nyelvű szövegeknél. A fordítások, nem minden esetben adják vissza a teljes mondanivalót, néhány bejegyzésnél a magyar nyelv sokkal többet közöl, mint a román, ez a pontos fordítás hiányának tudható be. A Gerendás Panzió Facebook oldalán sokkal több

bejegyzést, megszólítást találunk, néha háromnyelvű szövegek által. A Kárpátia Panzió esetében kevesebb a panzió által írt bejegyzés, inkább a helyi, falubeli eseményeket osztják meg. Ilyen szempontból a Kárpátia Panzió szorosabban kötődik a közvetlen fizikai tér szokásaihoz, hagyományaihoz. A Gerendás Panzió két falu közt helyezkedik el, eseményei nem igazán köthetők e falvak helyi szokásaihoz, hagyományaihoz. Ezzel ellentétben közvetlenebb kommunikációt folytatnak vendégeikkel a virtuális térben. Mivel a Gerendás Panzió otthonosabban mozog a virtuális térben, a bejegyzésekben is több szöveg van, színesebbek a bejegyzések, többnyelvűek, sőt emoji karaktereket is használnak. Ezzel szemben a Kárpátia Panzió Facebook oldalán túlnyomó részben események és képek megosztásaival találkozunk, kevesebb a saját szöveg.

Összességében elmondhatjuk, hogy a két panzió Facebook oldalának képes- és szöveges üzenetei több funkciót szolgálnak. Az információközlés mellett gyakran találkozunk, olyan bejegyzésekkel, illetve képekkel, amelyek csupán a vendégekkel való kapcsolattartást szolgálják, például a „Jó reggelt!” üzenetek. Továbbá azt is láthattuk, hogy a megjelenő nyelvek gyakorisága, azok megoszlása, a különböző nyelvek elhelyezése egy sokkal mélyebb értelmezést követelnek, amely a nyelvi tájkép elemeinek szimbolikus jelentéshordozására utalnak. Innen következtethetünk az adott régió nyelvhasználati szokásaira, de akár a panzió tulajdonosának identitására is.

Bójte Orsolya

## A romániai regionális fejlesztési ügynökségek A nyugati régió fejlesztési ügynökség kapcsolathálójának feltérképezése

### 1. A téma ismertetése

Hálózatok révén a fejlesztési törekvések is hatékonyabban érhetnek célba, hiszen rendszerszemléletre épülnek, nem egy egyéni problémára. „Mindannyian csomópontok vagyunk egy olyan hálózatban, amely több milliárd más csomóponttal kapcsol össze minket. Ahhoz, hogy lássuk, hogy valaki milyen hatást gyakorol a kollektív környezetére, először is a saját hálózatában a többi csomópontot kell megvizsgálnunk, pontosabban az ezek által adott reakciót az illető teljesítményére” – írja Barabási Albert-László: *A képlet - A siker egyetemes törvényei* című könyvében, amely a siker és a hálózatok kialakulásáról, szerepéről szól.<sup>1</sup> Az utóbbi négy év során, amióta rálátásom nyílik a Green Energy Romanian Innovative Biomass Cluster által a regionális, országos és nemzetközi kezdeményezésekre, azóta alkalmam volt nyomon követni az érintett szereplők, partnerek tevékenységeit.<sup>2</sup> Illetve mivel a mesterképzés keretén belül fenntartható régió fejlesztés szakirányon tanulok, betekintést nyerhettem a regionális ügynökségek működésébe is, és arra a felismerésre jutottam, hogy bár különböző adminisztratív okokból kifolyólag a hatáskörük eléggé korlátozott, a regionális fejlesztési ügynökségek szerepe kicsit sem csekély, ha régió fejlesztésről van szó, főleg abban az esetben, ha erős kapcsolati hálójuk van. Az esettanulmányom révén a nyugati régió fejlesztési ügynökség tükrében szeretném egy kapcsolatháló térképen keresztül bemutatni az ügynökség cselekvési hatáskörét. A kapcsolathálót olyan kérdések megválaszolásával dolgoztam ki, mint például az ügynökség szervezetén belül hogyan kapcsolódik az alá- és fölérendelt szervezeteihez. Milyen regionális és országos partnerségeket tart

<sup>1</sup> Barabási Albert-László: *A képlet - A siker egyetemes törvényei*, Budapest, 2018.

<sup>2</sup> [www.greencluster.ro](http://www.greencluster.ro), letöltés ideje: 2019. május 11.

fenn, amelyek az imént említett nehézségek ellenére is lehetővé teszik, hogy szerepét betölthesse? Milyen víziója van a nyugati régiót illetően, figyelembe véve az ügynökség fennállása óta megvalósított projekteket, programokat és kialakított partnerségeit?

Végső soron pedig egy földrajzilag jól behatárolható térkép rajzolódik ki, amely amellett, hogy a nyugati fejlesztési ügynökségről nyújt képet a jövőbeni együttműködési terén, iránymutatóként szolgálhat olyan cégek és szervezetek számára, amelyek regionális irányú tevékenységeket szeretnének folytatni, de nem rendelkeznek kellő információval, annak kapcsán, hogy milyen partnerekhez is kapcsolódhatnak.

### 1.1. A nyugati régió fejlesztési ügynökségének ismertetése

A nyugati régió a nyolc fejlesztési régió egyikeként jött létre Romániában. „Az 1989-es rendszerváltás után Románia elindult a demokratizálódás útján, mely folyamat legutóbbi fázisa az ország Európai Unióhoz való csatlakozása volt. Ennek következtében Romániának az EU-s jogszabályoknak megfelelő, új területi felosztásra volt szüksége, így alakult ki a jelenlegi, három NUTS szintet megkülönböztető regionális berendezkedés.”<sup>3</sup> „A Nyugat-romániai fejlesztési régióhoz (1. és 2. ábra) tartozó megyék: Arad, Hunyad, Krassó-Szörény, Temes (ezek a romániai megyék ugyanakkor a Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégióknak is tagjai). Területe 32 028 km<sup>2</sup>, lakosainak száma 1 958 648 fő, népsűrűsége 61 fő/km<sup>2</sup>.”<sup>4</sup>

<sup>3</sup> *Ladó-Burista Réka*: Románia küszöbön álló regionális átszervezése, Spring 2010.

<sup>4</sup> [www.wikipedia.org](http://www.wikipedia.org), letöltés 2019. máj. 15.





1. ábra, A nyugati fejlesztési régió, forrás: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyugat-rom%C3%A1niai\\_fejleszt%C3%A9si\\_r%C3%A9gi%C3%B3](https://hu.wikipedia.org/wiki/Nyugat-rom%C3%A1niai_fejleszt%C3%A9si_r%C3%A9gi%C3%B3)

Románia közigazgatási beosztása								
Makrorégiók (NUTS I)	1-es makrorégió		2-es makrorégió		3-as makrorégió		4-es makrorégió	
Fejlesztési régiók (NUTS II)	Északnyugat	Közép	Északkelet	Délkelet	Dél	Bukarest Ilfov	Délnyugat	Nyugat
Megyék (NUTS III)	Bihar Beszterce-Naszód Kolozs Máramaros Szatmár Szilágy	Fehér Brassó Kovácsna Hargita Maros Szeben	Bákó Botoşani Iasi Neamţ Suceava Vaslui	Brăila Buzău Constanţa Galaţi Tulcea Vrancea	Argeş Călăraşi Dâmboviţa Giurgiu Ōalomiţa Prahova Teleorman	Bukarest Ilfov	Dolj Gorj Mehedinţi Olt Vâlcea	Arad Krassó-Szörény Hunyad Temes

2. ábra, Románia közigazgatási beosztása, forrás: Ladó, 2010.

A regionális kérdés az 1980-as évek óta bonyolult, a következményeket nehéz kezelni és helyesbíteni. Daniela Antonescu szerint ideje új regionális elméletek kialakításának, amelyek középpontjában a kormányzati intézmények és a területi/térségi beavatkozások, valamint a regionális vagy helyi szinten alkalmazott közpolitikák állnak. Jelenleg a regionális elméleti megközelítések új tendenciái

elsősorban az innovatív tényezőkre és az ismeretekre koncentrálnak, ugyanakkor elismerik a lokalizáció és az állami beavatkozások fontosságát. Az endogén fejlődés az új regionális elméletek középpontjába került, és ezeket gyakran a területi szinten zajló gazdasági jelenségek áttekintésének és elemzésének új módszerének tekintik.

Összegezve: a regionális elméletek fejlesztését az emberi társadalom fejlődésével párhuzamosan, egy kanyargós, összetett és nehéz utat követve sikerül elérni. Az új megközelítések hangsúlyozzák a belső tényezőknek a regionális fejlődésre gyakorolt pozitív hatását, amelyet főként az ismeretek, az innováció, a technológiaátadás, valamint a természeti erőforrások és a helyi preferenciák határozzák meg.<sup>5</sup>

## 1.2. Az ügynökség tevékenységi és hatás köre

A romániai fejlesztési ügynökségek mindegyike lokálisan a nyolc fejlesztési régióhoz van hozzá rendelve. „Ezek a régiók a NUTS rendszer II. szintjének felelnek meg, és bár egyre fontosabb szerepet játszanak az ország regionális szintű gazdasági fejlődése során, nem rendelkeznek jogi személyiséggel, nincsen semmiféle közigazgatási hatáskörük, mivel nem képezi részüket törvényhozó tanács és végrehajtó szerv. Létrehozásukkor csak statisztikai célokat tartottak szem előtt, a konkrét politikai hatalom a régiókba foglalt megyéknél maradt. Fontos szerepük emellett, hogy az Uniós PHARE alapokhoz hozzáférhetnek, valamint, hogy segítségükkel statisztikai elemzések végezhetőek az ország társadalmi és gazdasági fejlődését illetően. A régiók feladata továbbá a regionális infrastruktúra-projektek koordinálása, és tagjai a Régiók Bizottságának is az EU-ban.”<sup>6</sup> Ezt megerősíti Tatiana Tofan és Veronica Butnaru is, azaz szerintük is a nyugati ADR szerepe az, hogy hozzájáruljon a nyugati régió fenntartható fejlődéséhez és jólétéhez azáltal, hogy ösztönzi a beruházásokat, az állandó foglalkoztatást az ipari szerkezetátalakítás és a munkahelyteremtés során. A PHARE gazdasági és társadalmi kohéziós eszköz révén a regionális fejlesztési ügynökségek szintjén a finanszírozási programok végrehajtásában szerzett tapasztalatokat rendkívül relevánsnak ítélték meg az európai strukturális alapok kezelése szempontjából, és felhasználták a regionális operatív program végrehajtására való áttérés során. Így az előcsatlakozási és a strukturális alapokra való áttéréssel 2007 óta a nyugati ADR rendkívül fontos szerepet

<sup>5</sup> Daniela Antonescu: *Politica de dezvoltare regională a României în etapa postaderare*. București 2013.

<sup>6</sup> Ladó-Burista Réka: *Románia küszöbön álló regionális átszervezése*, Spring 2010.

játszott a strukturális alapok kezelésében, a Nyugati Régió Regionális Operatív Programjának közreműködő szervezete minősége révén.<sup>7</sup>

A nyugati régió fejlesztési ügynöksége fontos szerepet töltött és tölt be a 2007–2013, illetve a 2014–2020-as időszakokra vonatkozó Regionális Operatív Programok (ROP) szempontjából, mint közreműködő szervezet. Az ügynökség által végzett információs és segítségnyújtási tevékenység célja, hogy információt szolgáltatson és képviselje a nyugati régiót a potenciális pályázók és kedvezményezettek számára. Továbbá, a potenciális pályázók és a végső kedvezményezettek hozzáféréseinek elősegítése a strukturális alapokból származó támogatásokhoz és különösen a Regionális Operatív Programhoz. Ugyanakkor útmutatás és tanácsadás nyújtása a pályázóknak a pályázat elkészítéséhez, és a felmerülő kihívások figyelemmel kísérése, megoldása a finanszírozás érdeklődésére számot tartó területeken. Ezenfelül az ügynökség kidolgozott egy listát is a romániai strukturális alapok kezelésében érintett regionális és nemzeti szervek elérhetőségéről, amely a szervezeti kapcsolatháló szempontjából információt nyújt a lehetséges partnerségek, kollaborációk kialakításához. A regionális ügynökség munkáját, ugyanakkor a Regionális Fejlesztési Tanács is segíti. „A Regionális Fejlesztési Tanács rendes ülésére év-harmadonként, rendkívüli ülésére bármikor sor kerülhet. Eleméz és dönt a regionális fejlesztés stratégiájáról és a fejlesztési programokról; jóváhagyja a regionális fejlesztési terveket; javaslatokat nyújt be a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácsnak a regionális fejlesztési pénzalap kialakítására vonatkozóan; jóváhagyja a regionális fejlesztési pénzalap forrásainak célját és prioritásait; figyelemmel követi a fejlesztési pénzalap felhasználását.”<sup>8</sup>

A Regionális Fejlesztési Ügynökség hatásköre számos dologra kiterjed, mint például elkészíteni és a Regionális Fejlesztési Tanácshoz jóváhagyás érdekében benyújtani a regionális fejlesztési stratégiát, a regionális fejlesztési programokat és a pénzalapok kezelési tervét. A regionális fejlesztési tervek lehetnek többéves vagy egyéves lefutásúak. A többéves lefutású programok is egyéves részekre vannak bontva. Ezeket továbbítják a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökséghez, hogy az biztosítsa a finanszírozásukat. Gyakorlatba ülteti a regionális fejlesztési programokat, kezeli a pénzalapokat, a Regionális Fejlesztési Tanács döntéseivel összhangban, a törvények betartásával, és felelős tevékenységéért. Követi és ellenőrzi a támogatott projekteket, és ezekről jelentéseket

---

<sup>7</sup> Tatiana Tofan, Veronica Butnaru: Dezvoltarea și prosperitatea regiunii de dezvoltare Vest a României, Administrarea Publică, nr. 4, 2016.

<sup>8</sup> www.adrvest.ro, letöltés 2019. máj. 15.

készít a regionális tanácsnak és a nemzeti ügynökségnek. Azonosítja a régió belüli hátrányos helyzetű övezeteket az érintett helyi és megyei tanácsokkal együtt, és az előkészített dokumentációt, amelyet a Regionális Fejlesztési Tanács is jóváhagy, benyújtja a Nemzeti Regionális Fejlesztési Ügynökségnek és a Nemzeti Regionális Fejlesztési Tanácsnak. Szakmai tanácsadással segíti a hátrányos helyzetű övezetekbe befektetni kívánó természetes és jogi személyeket, a megyei és helyi tanácsokkal együtt. Az ebből származó jövedelmek a Nemzeti Regionális Fejlesztési Pénzalap bevételeinek számítanak. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökséghez a Nemzeti Regionális Fejlesztési Pénzalapból való támogatásra jóváhagyott projekteket nyújt be. Ezeket lehet teljesen vagy részben a Nemzeti Regionális Fejlesztési Pénzalapból finanszírozni. Megpróbál forrásokat szerezni a Regionális Fejlesztési Pénzalapba. Kezeli a Regionális fejlesztési pénzalapot, a regionális fejlesztési programok megvalósítása érdekében. Felel a Regionális Fejlesztési Tanács és az egyéb hatóságok előtt a pénzalapok kezelésének törvényszerűségéért.<sup>9</sup>

### 1.3. Az ügynökség szerepe a regionális fejlesztésekben

A nyugati régió fejlesztési ügynöksége az Európához való felzárkózás mentén jött létre. „Az 1998-ban elfogadott, majd 2004-ben kibővített regionális fejlesztési törvény a regionális politikának három alapelvét, szubszidiaritás, decentralizáció és partnerség, illetve három alapcélját fogalmazza meg, regionális diszparitások csökkentése, szektorális kormányzati politika összehangolása regionális szinten, területi együttműködés támogatása. A felsorolt célok tükrözik a romániai területi tervezés diskurzus szintjén végbement európaizációját, a gyakorlatban mindezeknek töredéke valósult meg.” Továbbá „annak ellenére, hogy a fejlesztési régiók alkotják a regionális fejlesztési politikák kidolgozásának, alkalmazásának és értékelésének keretét, a regionális fejlesztés legfontosabb szereplője továbbra is az állam, amely nagymértékben ellenőrzi és irányítja a fejlesztésre szánt forrásokat. Mindehhez hozzájárul az is, hogy az állam biztosítja a különböző minisztériumokon és közhasznú társaságokon keresztül megvalósított infrastrukturális és szektorális beruházások finanszírozását. Természetesen az újonnan létrehozott keretben a megyei és helyi közigazgatásoknak nagyobb a mozgástere, azonban nem rendelkeznek törvényhozással és pénzügyekkel kapcsolatos hatáskörökkel. Ráadásul az Regionális Fejlesztési Ügynökségek minimális szerepet kaptak az ROP-ok végrehajtása során, pontosabban közvetítő intézményi szerepkört töltenek be, míg az irányító hatóság,

<sup>9</sup> *Ladó-Burista Réka: Románia küszöbön álló regionális átszervezése, Spring 2010.*

akárcsak a többi operatív program esetében, a szaktárca keretében működik.”<sup>10</sup>

#### 1.4. Az ügynökség szervezeti struktúrája

Az ügynökség szervezeti struktúráját megvizsgálva tetten érhetőek azok a jellegzetességek, amelyek befolyásolják az ügynökség tevékenységét, illetve hatáskörét. „Minden régióban két intézmény működik, amelyek célja a regionális politika megvalósítása: a Regionális Fejlesztési Tanács, mint döntéshozó szerv, és ennek alárendelve a Regionális Fejlesztési Ügynökség. A Regionális Fejlesztési Tanács tagjai a régió megyei tanácsainak elnökei és minden egyes megyéből egy municípiumi, egy városi és egy községi helyi tanácsos. A Regionális Fejlesztési Ügynökség a Regionális Fejlesztési Tanácsnak alárendelve működik. A Regionális Fejlesztési Ügynökség nem kormányzati, nonprofit, közhasznú intézmény, amelynek jogi személyisége van. Szervezési és működési szabályzatát a Regionális Fejlesztési Tanács hagyja jóvá, és ebben határozzák meg a székhelyét is.”<sup>11</sup>

A Regionális Fejlesztési Tanács szintén nem rendelkezik jogi személyiséggel, minden fejlesztési régióban partnerségi elveken alapulva működik annak érdekében, hogy összehangolja a regionális politikák érdekében a fejlesztési és felügyeleti tevékenységeket. A Regionális Fejlesztési Tanács a nyugati régió mind a négy megyéjéből tartalmaz képviselőket, kezdve a közigazgatási szférától a különböző fejlesztési szervezetekig, megyei tanácsoktól a helyi önkormányzatokig, városi tanácsoktól az önkormányzati tanácsokig minden ágazat jelen van. Az ügynökség belső szervezeti struktúrája a következők szerint oszlik meg: Általános Igazgatóság, ROP Végrehajtási Igazgatóság, ROP Végrehajtási és Értékelési Igazgatóság, Regionális Politika- és Nemzetköziesítésért Felelős Igazgatóság, Közigazgatási- és Pénzügyi Ellenőrzési Igazgatóság, Humán Erőforrás és Kommunikációs Osztály, POSCCE Osztály, Regionális Tervezési és Városfejlesztési Osztály, Műszaki Pénzügyi és Értékelési Iroda, Belső Ellenőrzési Iroda, Beruházási és Jogi Iroda. Az ügynökség külső szervezeti struktúráját főként a régió megyéiben levő kihelyezett területi irodák teszik ki, amelyek megtalálhatóak mindegyik megyejogú városban.<sup>12</sup>

---

<sup>10</sup> *Benedek József*: Regionális fejlesztés és területi kohézió Romániában a 2014–2020-as programozási időszak perspektívájából, EME 2014.

<sup>11</sup> *Ladó-Burista Réka*: Románia küszöbön álló regionális átszervezése, Spring 2010.

<sup>12</sup> [www.adrvest.ro](http://www.adrvest.ro), letöltés 2019. máj. 15.

## 2. Az ügynökség kapcsolati hálójának feltérképezése a mélyinterjúk alapján

A felmérést az irodalmi áttekintés és az ügynökség hivatalos platformjairól való adatgyűjtés mellett mélyinterjúk segítségével végeztem. Első nekifutásra Románia mind a nyolc fejlesztési régióját megcéloztam, de időközben rájöttem, hogy mind a nyolc külön megérdemelne egy esettanulmányt. Továbbá a visszajelzések és az érdeklődést is figyelembe véve esett a választásom a nyugati fejlesztési ügynökségre. Megkeresésemre ők azonnal reagáltak, így gördülékenyen sikerült az együttműködés. Három képviselővel sikerült egy időpontban csoportos interjút folytatnom. Ugyanakkor a közép- és bukaresti régió fejlesztési ügynökségével indítottuk el a folyamatot, viszont ebben az esetben az interjúkat nem sikerült megvalósítani. Itt két interjú egyeztetése zajlott, azonban az elfoglaltságra és szoros határidőkre hivatkozva elnapolódtak, ezért is döntöttem végül csak a Nyugat-romániai Fejlesztési Régió Ügynökségének elemzésénél. Az interjúkat három fő kérdéskörre osztottam fel. Az első kérdés-sor az ügynökség szervezeten belüli hierarchiájában lefele és felfele irányuló szervezeti struktúrájára vonatkozott. Itt elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy az alá és fölérendelt kihelyezett irodákból hány és hol működik aktívan és milyen viszonyban vannak a fő regionális irodával. Illetve, hogyan látja a vezetőség ezeknek a struktúráknak a szerepét, milyen problémák és kihívások elé állítja őket a rendszer, ugyanakkor milyen kiemelkedő előnyökkel is jár.

A második kérdéskörtől kezdett érdekesebbé válni a folyamat. Itt főként arra kerestem a választ, hogy kik a regionális és országos partnerei az ügynökségnek? Évente milyen gyakran alakítanak ki közös kezdeményezéseket? Ezek a partnerek milyen kategóriákba illenek bele? Továbbá, milyen gyakran és hogyan kooperálnak más régióval, regionális ügynökséggel? Ezek a kooperációk mennyire mondhatóak sikeresnek, illetve ha nem, akkor miért nem? Mindemellett még arra is kitértem, hogy az előbbieken során említett szervezeten belüli ügynökségi irodákkal milyen gyakran lépnek fel közösen, vannak-e együtt kivitelezett programjaik, projektjeik? Összességében pedig, hogy kiket tartanak fő partnereknek és miért? Itt a már megvalósított, az ügynökség saját és másokkal kollaborálva megvalósított projektjeire, kezdeményezéseire kértem példákat. A harmadik kérdéscsoport pedig az ügynökség víziójára vonatkozott, amiből kiderül, hogy milyen irányba orientálódik a jövőbeni lehetséges partnerségeket illetően. Illetve, az utolsó kérdéseim az ügynökség regionális fejlesztésekben való szerepére vonatkozott, a fennállásától egészen

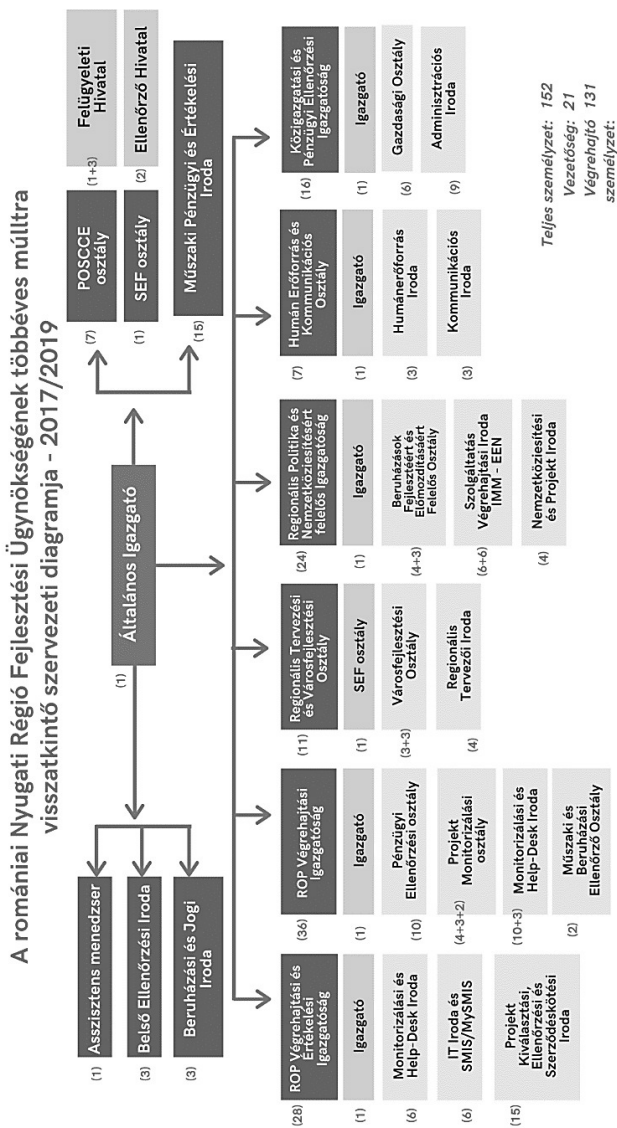
napjainkig és a rá váró kihívásokra továbbá arra, hogy mit gondolnak a kapcsolathálók szerepéről, fontosságáról. Az interjúk a földrajzi távolságokból kifolyólag online, videó híváson keresztül lettek kivitelezve, körülbelül fél óras időintervallumot foglalva magukba. Megjegyzem, hogy az interjút megelőzően pedig elküldtem az általam összeállított kérdéssort, így megadva a felkészülés, utána járás lehetőségét az alanyoknak.

## **2.1. A nyugati régió fejlesztési ügynökségének struktúrája**

Az ügynökség belső szerkezetéről korábban írtam, az osztályok és irodák felsorolásakor. Ezeket az alábbi ábrán szemléltetem (3. ábra). A megnevezéseket pedig a rendelkezésemre álló eredeti román táblázatból saját fordítás alapján írtam be. A kategóriák bal felén megjelenő számadatok az adott szakterületre felvett alkalmazottak számát jelölik a 2017–2019-es időszak alatt. Összesen 152 alkalmazott van, amelyből 21 vezetői pozíciót és 131 pedig végrehajtói pozíciót tölt be. Az ügynökség struktúráját illetően fontosnak véltem feltárni azt is, hogy milyen kapcsolat van a központi iroda és a kihelyezett irodák között. A kapott válaszokból pedig kiderült, hogy a fő regionális iroda napi szinten szorosan együttműködik a területi irodákkal, főleg a ROP kivitelezése kapcsán, de a különböző nemzetközi projektek és regionális projekteket illetően is folyamatos és stabil a kommunikáció köztük. Így egyértelmű igenlő választ kaptam arra a kérdésemre is, hogy aktívak-e a kihelyezett irodák. Továbbá arra is fény derült, hogy a felülről jövő koordinálás miképp hat az ügynökség tevékenységére. Az interjúalanyok egyaránt megerősítették azt a tényt, amiről az előző fejezetben is írtam, hogy az ügynökségnek nincs adminisztratív hatásköre, ebből kifolyólag nem hozhatnak olyan döntéseket, amelyek a jogi személyiség hatáskörébe tartoznak. Azonban azt is kiemelték, hogy bár ez kihívások elé állítja a szervezet gördülékeny működését a régiós politikák gyakorlatba ültetését illetően, mégis nagyon kooperatívan együtt tudnak működni a felsőbb szervekkel és a különböző minisztériumokkal.<sup>13</sup>

---

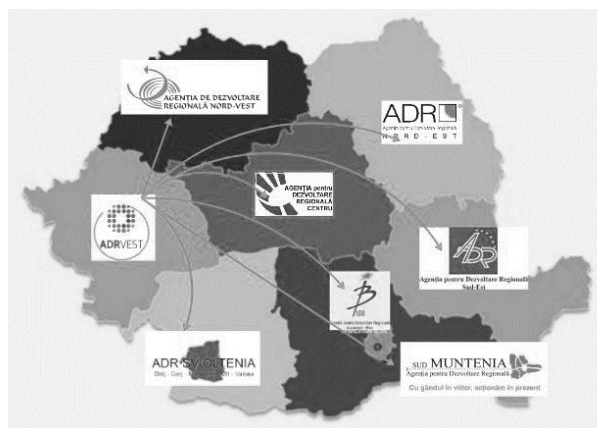
<sup>13</sup> www.adrvest.ro, letöltés 2019. máj. 15.



3. ábra, forrás: Saját fordítás román nyelvről magyarra az Anexa de Hotararea CDR Vest nr. 13/2017 mentén



Ugyanakkor azt is kihangsúlyozták, hogy épp azért, mert országos szinten egy jól meghatározott standard mentén azonosan lettek kialakítva a nyolc fejlesztési régióban az ügynökségek, így régióként hatékonyan szinergiába tudják hozni a különböző szereplőket, a Regionális Fejlesztési Tanácsba való tömörült tagokkal és a partner szervezetekkel való közös munkát illetően, illetve egymással is van kooperációjuk (4. ábra). De a figyelmemet arra is felhívták, hogy bár nem a nyugati régióra, de Románia egyes régióira (például a déli régió) épp az ellenkezője igaz, amelyek eléggé elmaradottak a regionális fejlesztéseket illetően a fejlettebb régiókhoz képest.



4. ábra, A nyugati régió fejlesztési ügynöksége és a további hét regionális fejlesztési ügynökség, forrás Románia térképéhez: [www.sketchbubble.com/en/powerpoint-romania-map.html](http://www.sketchbubble.com/en/powerpoint-romania-map.html), forrás az ügynökségek megjelölésére: Saját-készítésű.

## 2.2. Az ügynökség partnerkapcsolatai a megvalósított projekteken és programokon keresztül

Az országos jellegű megvalósítások terén 2007–2013-as periódusban két nagyon fontos programja is volt az ügynökségnek, amelyek erősítették a szomszédos, határon túli régiókkal, illetve az országon belüli többi regionális ügynökséggel és a nyugati régióban levő területi irodákkal való együttműködésen alapuló kapcsolatokat. Ezek az InterReg Határokon túli Román-Magyar- és a Szerb-Román Együttműködési Programok (5. ábra), eredeti nevükön Programul de Cooperare Transfrontaliera Romania-Ungaria, Programul de Cooperare Transfrontaliera Romania-Serbia. Előbbi célja a román-magyar határ menti

területeken való közösség és település fejlesztés, a gazdasági szereplők és a helyi közösségek összekapcsolása révén. Utóbbi célja pedig a kiegyensúlyozottabb és fenntarthatóbb szerb és román társadalmi-gazdasági fejlődés stimulálása az érintett térségekben, a program a 2014–2020-as periódusra érvényes.<sup>14</sup>

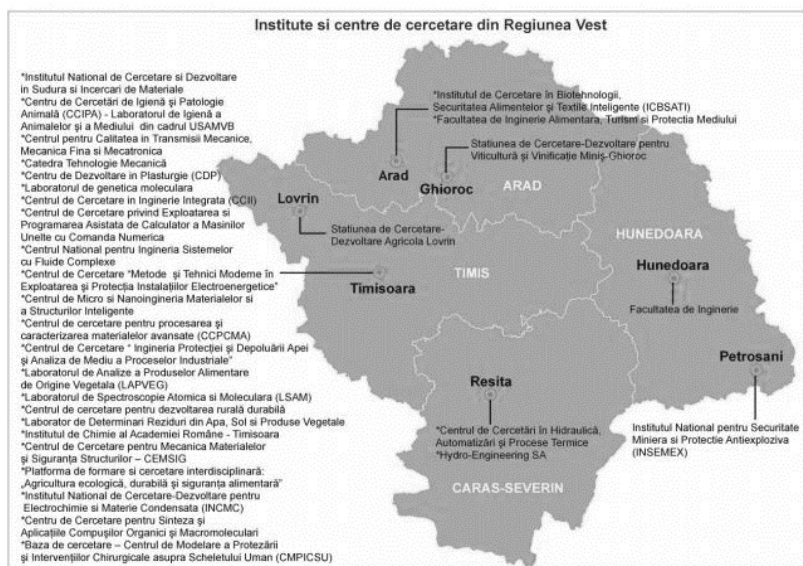


5. ábra, Forrás: [www.huro-cbc.eu](http://www.huro-cbc.eu), [www.romania-serbia.net](http://www.romania-serbia.net)

Ezenfelül az ügynökség számos kutatás, felmérés elkészítésében is részt vesz, éppen ezért szoros kapcsolatot ápolnak a régióban levő kutatói intézményekkel és központokkal (6. ábra). Egy másik kiemelten fontos akciója az ügynökségnek a Gazdasági Versenyképesség Növelését Szolgáló Operatív Program (POSCCE), amely 2013-ban indult el Európai Unió, Strukturális Alapok 2007–2013, és minisztériumi támogatással, számos projekt generálásában játszva szerepet, továbbá a Nemzeti Vidékfejlesztési Programban (PNDR) is aktív szerepe volt az ügynökségnek.<sup>15</sup>

<sup>14</sup> [www.fonduri-ue.ro](http://www.fonduri-ue.ro), letöltés ideje: 2019. május 30.

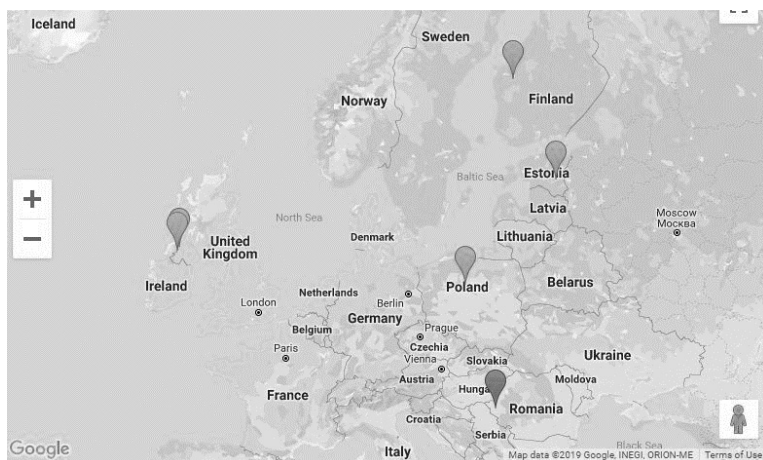
<sup>15</sup> [www.adrvest.ro/poscce](http://www.adrvest.ro/poscce), letöltés ideje: 2019. május 17.



6. ábra, Kutatói Intézmények és központok a régióban, forrás: [www.adrvest.ro](http://www.adrvest.ro)

Nemzetközi szinten pedig, mint kiderült az interjúkból négy jelentős projektben is szerepet vállalt a nyugati régió fejlesztési ügynöksége, ezek az InterReg Europe program keretén belül lettek kiírva: NICHE, iEER, MONITORIS3 és a DEVISE. A NICHE projekt célja az élelmiszerbiztonság és fenntartható élelmiszer előállítását megcélzó innovációk stimulálása hét európai régióban, úgynevezett innovációs ökoszisztéma létrehozásával a 2014–2020-as periódusban. A projekt által a következő partnerekkel sikerült kapcsolódnia az ügynökségnek: Finnországból a Dél-Ostrobotthoniai Regionális Tanáccsal, Észtországból a Tartu Tudományos Park Alapítvánnyal, Lengyelországból a Kujawsko-Pomorskie vajdasággal, Írországból a Derry város és Strabane kerületi tanácsával és Donegal megyei tanácsával, továbbá Görögországból a Kréta régióval. A projektben az ügynökség a főpartner (7. ábra).<sup>16</sup>

<sup>16</sup> [www.interregeurope.eu/niche](http://www.interregeurope.eu/niche), letöltés ideje: 2019. május 21.



7. ábra, a NICHE projekt partnerkapcsolatai, forrás: [www.google.com/maps](http://www.google.com/maps), 2019.

Az iEER projekt célja innovatív vállalkozói ökoszisztéma fejlesztése a régiókban a fiatal vállalkozók számára tíz európai régióban, 2016–2020 között. A projekt által a következő partnerekkel sikerült kapcsolódnia az ügynökségek: Finnországból a Laurea Alkalmazott Tudományok Egyetemével és a Helsinki-Uusimaa Regionális Tanácsával, aki a projekt főpartnere. Dániából a Dél-dániai Régióval, Írországból a Tralee Műszaki Intézetrel, az Egyesült-Királyságból az Észak-Írország Helyi Önkormányzati Szövetségével léptek partnerségre. Franciaországból a Regionális Fejlesztési és Innovációs Ügynökség, a Hauts-de-France Innovációs Fejlesztés (korábbi NFID) néven, Németországból a Bradenburgi Alkalmazott Tudományok Egyetemével, Lengyelországból a Nyugat-Pomeránia régióval, Olaszországból a Marche-i Regionális Hatósággal, Spanyolországból a Valenciai Egyetemmel és a Valenciai Regionális Kormányal létesítettek együttműködések (8. ábra).<sup>17</sup>

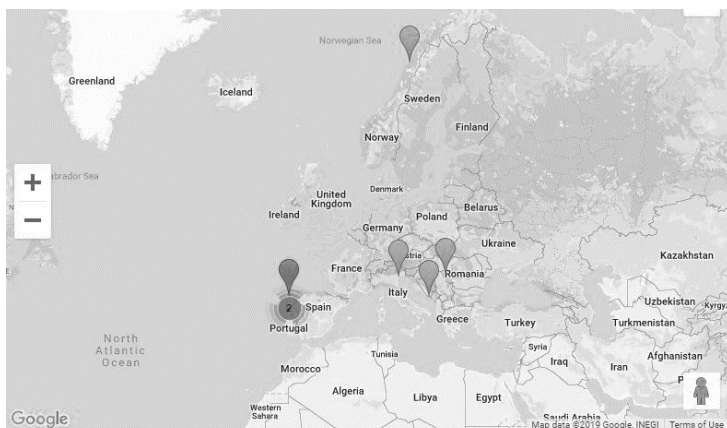
<sup>17</sup> [www.interregeurope.eu/iEER](http://www.interregeurope.eu/iEER), letöltés ideje: 2019. május 10.



8. ábra, az iEER projekt partnerkapcsolatai, forrás: [www.google.com/maps](http://www.google.com/maps), 2019

A MONITORIS3 projekt célja tapasztalatcsere a regionális RIS3 keretrendszerében a politikák és eszközök megvalósításának javítására irányuló felületes mechanizmusok, mutatók és módszerek terén, a 2017–2020 közötti időszakban. A projekt során hat európai régióból a következő partnerekkel épített ki kapcsolatot az ügynökség: Norvégiából a Nordland Megyei Tanáccsal, Olaszországból a Veneto Régió – Kutatási, Innovációs és Energetika Szektorral. Továbbá Horvátországból Dubrovnik-Neretva Megye Regionális Fejlesztési Ügynökségével – DUNEA, Spanyolországból a Galíciai Innovációs Ügynökséggel (GAIN), aki a projekt főpartnere, illetve Portugáliából a Nemzeti Innovációs Ügynökséggel, és a Norte Regionális Koordinációs és Fejlesztési Bizottsággal léptek partnerségre (9. ábra).<sup>18</sup>

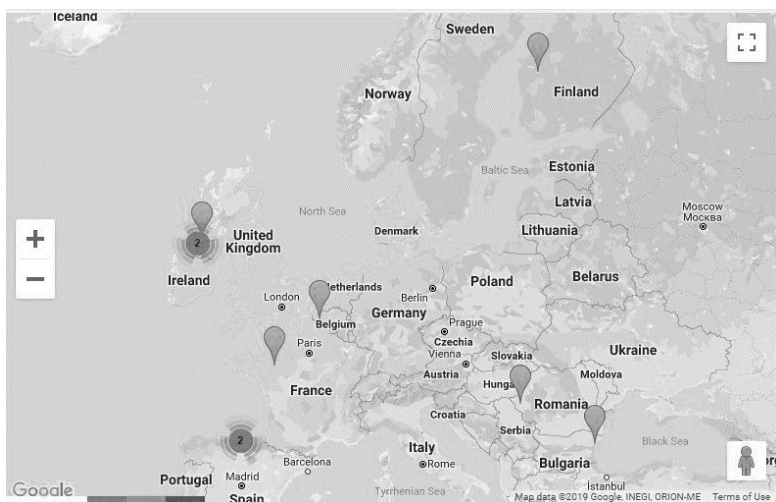
<sup>18</sup> [www.interregeurope.eu/monitoris3](http://www.interregeurope.eu/monitoris3), letöltés ideje: 2019. április 15.



9. ábra, a MONITORIS3 projekt partnerkapcsolatai, forrás: [www.google.com/maps](http://www.google.com/maps), 2019

A DEVISE projekt a digitális technológiai kkv-k regionális intelligens specializációs stratégiák szolgálatában való aktivitását célozta meg a 2018–2022-es periódusra vonatkozóan. Az ügynökség az alábbi partnerekkel lépett kapcsolatba a projekt révén tíz európai régióból: Finnországból a Seinäjoki Alkalmazott Tudományegyetemmel (UAS), Belgiumból a Nyugat-Flandriai Voka - Kereskedelmi Kamarával, Franciaországból a Laval Mayenne Technopôle-val, Bulgáriából az Üzleti Ügynökség Szövetséggel. Ugyanakkor Spanyolországból a Fomento San Sebastián céggel és Cantabria regionális kormányával, az Egyesült-Királyságból a Derry City & Strabane Kerületi Tanácsával, Írországból pedig a Kommunikációs Technológiák Alkalmazásáért létező Európai Régiók Hálózatával, aki a projekt főpartnere, illetve az Észak-Nyugati Regionális Közgyűléssel (10. ábra) létesítettek partnerkapcsolatokat.<sup>19</sup>

<sup>19</sup> [www.interreurope.eu/devise](http://www.interreurope.eu/devise), letöltés ideje: 2019. május 26.



10. ábra, a DEVICE projekt partnerkapcsolatai, forrás: [www.google.com/maps](http://www.google.com/maps), 2019

Az interjúk alapján tehát a fent említett négy nemzetközi projekt révén 16 országból összesen 31 nemzetközi partnerkapcsolatot épített ki az ügynökség, amelyek jelentős szerepet töltenek be a tapasztalatcserében és ismeretátadásban a különböző régiók fejlődésében, köztük a nyugat-romániai régió fejlődésében is. Továbbá, az ügynökség a regionális gazdasági környezetnek a helyi cégek piaci versenyképességének növelésében való segítése érdekében elemezte a régióban található román és külföldi cégek közötti kapcsolatot, és több klaszter-kezdeményezést indításában is szerepet vállalt. Ilyenek az Automotivest Szövetség – Automotive Regional Cluster, az Információs és Kommunikációs Technológiai Regionális Klaszter Egyesület (Digivest - ICT Regional Cluster) és a Tehimpuls Egyesület – Innovációs és Technológiai Átadás Központja.

### 2.3. Az ügynökség víziója a jövőbeni lehetséges együttműködések kapcsán

Arra a kérdésemre, hogy miként látják az ügynökség további szerepét figyelembe véve Románia és az Európai Unió fejlesztési stratégiáit és politikáit, azt az egyértelmű választ kaptam, hogy az ENSZ által kidolgozott, egyre növekvő népszerűségnek örvendő 17. Globális Fenntartható Fejlődés Alapelveknek és az Agenda2030-nak köszönhetően pozitív irányú változásra számítanak, viszont volt, aki az aggályait is megfogalmazta ennek kapcsán és röviden szót ejtett a jelenleg Romániában uralkodó politikai bizonytalanságról is.

A kapcsolatháló szerepéről pedig úgy nyilatkoztak, hogy szerintük rendkívül fontos, sőt nélkülözhetetlen szereppel bír egy erős, stabil kapcsolatháló. Olyan érveket hoztak fel, amelyek úgy írták le a „jó” kapcsolathálót, ami alkalmas a szükséges és hasznos információk megfelelő átadására, fogadására, kézenfekvő a használata, azaz gördülékeny kommunikáción alapul és lehetőséget nyújt tapasztalatcserék megvalósítására. Ugyanakkor azt is kiemelték, hogy egy jó kapcsolathálóban a tagok rendszeresen kommunikálnak egymással, ápolják és gondozzák a különböző kezdeményezések révén a kialakult viszonyulásokat. Sőt, ha az előbb felsoroltak feltehetően teljesülnek a kapcsolathálóban, egy idő után beindulnak bizonyos önműködő mechanizmusok, amelyek úgymond önfenntartóvá teszik a hálót és folyamatosan generálnak újabbnál-újabb alkalmakat a lehetséges együttműködésekre és folyamatosan új szereplőket vonnak be.

Sajnos nem sikerült arra vonatkozóan kellő mennyiségű és reális adatot begyűjtenem, hogy konkrétan kik, milyen szereplők alkotják a hazai országos és regionális kapcsolathálót, így az eredeti ötletemet, amely egy regionális kapcsolatháló földrajzi beazonosíthatóságát tette volna lehetővé az összes szereplővel, nem valósulhatott meg. Főleg azért sem, mert nem állt rendelkezésemre kellő információ a különböző szereplőkről, illetve annyira dinamikusan fejlődik az ügynökség hálója, hogy ők maguk sem követnek nyomon minden egyes szereplőt, nem számolva azokkal, akik időközben inaktívvá váltak vagy lemorzsolódtak. Az intézményes keretek közül bekerült szereplőket, illetve a projektpartnereket sikerült beazonosítanom, az előbbi fejezet is erről szólt, azonban civil személyeket, vagy indirekt módon kapcsolódó vállalkozásokat nem.

Összességében kijelenthetem, hogy a nyugati-fejlesztési régió ügynöksége országos és nemzetközi hálózatát tekintve nemzetközi szinten az Európai Unió projektjeinek köszönhetően kiválóan teljesít, éppenséggel ebből kifolyólag országos szinten is a többi régióhoz képest hatékonyabban közre tud működni a régió fejlesztésére irányuló programokban.

#### 2.4. Következtetésem

A nyugati régió fejlesztési ügynöksége erős belső szervezeti struktúrával rendelkezik. Az interjúk során betekintést nyerhettem a stabil belső együttműködésre, az intézményes alapokon nyugvó, belső szervezeti struktúra lehetővé teszi, hogy az ügynökség napi rendszerességgel tudjon kapcsolatot létesíteni a kihelyezett, területi irodákkal. Továbbá a minisztériumi előírásoknak való megfelelés során is a struktúrának köszönhetően operatívan, szinergián alapulva tud fellépni a nyugati régió ügynöksége a többi régió ügynökségével a regionális fejlesztési



stratégiák és politikák népszerűsítése kapcsán. „A szinergia kifejezést gyakran használják az üzleti életben két fél vagy partner kölcsönös együttműködésének leírására. Attól függetlenül, hogy két vagy több konkrét személy közti kapcsolatról, vagy például cégek és vállalatok közti együttműködésről beszélünk, a szinergikus kapcsolat létrehozásának és később a fenntartásának alapvető eleme a folyamatos információcsere és visszacsatolás a felek között. Szinergia hatásról akkor beszélhetünk, amikor valamiféle pozitív többlet keletkezik a kooperáló felek kapcsolatának feljavítása révén.”<sup>20</sup>

Az ügynökségnek stabil és ugyanakkor korlátolt szerepe van a nyugati régió fejlesztésében, adminisztratív funkciójának hiányát és a kialakított partnerségeket figyelembe véve. Az Európai Unió kiírásoknak köszönhetően a 16 országból származó 31 projekt partner egy erős európai hálóba kapcsolta be az ügynökséget, amely ezáltal hatékonyan tud közreműködni a régió fejlesztését megcélzó programok kapcsán információ és tudásátadás, tapasztalatcserék révén, legyen szó regionális vagy országos kollaborációkról is akár. S bár az ügynökségnek a szerepét a régió fejlesztésben adminisztratív funkció szempontjából korlátozottnak tekinthetjük, mégis földrajzilag az ügynökség mind regionálisan, mind országosan, mind pedig nemzetközi szinten erős partnerkapcsolatokat alakított ki, amely lehetővé teszi, hogy hatást gyakorolhasson a nyugati régió fejlesztésében.

A kapcsolatháló szerepe nélkülözhetetlen a regionális fejlesztésekben. Az interjúk egyértelműen megerősítettek a tanulmány első soraiban idézett Barabási idézet üzenetében, hogy a siker egyik alapvető kritériuma az erős kapcsolatháló kiépítése. Enélkül nem, vagy csak nehezen beszélhetünk valós sikerről, hatást gyakorló megvalósításokról, főleg egy olyan intézményesített keretek közé szorított létesítmény esetében, mint a Nyugat-Romániai Régió Fejlesztési Ügynöksége. Azonban a kapcsolathálót nem elég csak kiépíteni, hanem azt folyamatosan gondozni kell, és időközönként közös ügyeket kell felvállalni a háló tagjaival, amelyek nemcsak a szereplők egymásba vetett bizalmát, de a közös értékeket is megerősíti. A kapcsolatháló azon túl, hogy alkalmas információ- és tapasztalatcserére, nagyban hozzájárul a háló és tagjainak hosszú távú fennmaradásához, távlati céljaiknak megvalósításához.

---

<sup>20</sup> hu.wikipedia.org/wiki/Szinergia, letöltés ideje: 2019.06.25



Kedves Tamás Róbert

## Kárpátalja régió gazdaságfejlesztési programjai 1990/1991 óta és az oktatási törvények

### 1. Bevezető

A dolgozat három fő részben mutatja be Kárpátalja régió helyzetét, amely az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása előtt a Magyar Királyság északkeleti része. Az 1991-ig felvezető történeti rész után az első rész a gazdasági rész, amely Kárpátalja gazdaságát hivatott bemutatni történeti kontextusban, a második részben a támogatásokról lesz szó, végül pedig a jelenlegi- és korábbi nyelvtörvények kerülnek bemutatásra, mely témák mentén egy összegzést vonunk le Kárpátalja gazdaságáról, múltjáról és jelenkoráról, többnemzetiségű környezeti együttélésének a jellegzetességeiről. A gazdasági részben kitérünk Kárpátalja 19., 20. és 21. századi gazdasági mutatóira, a hitelszövetkezetek első lépéseire a régióban, majd a gazdasági megvalósításokra és életben maradásra való törekvésre térünk ki a következő részben, melyet a támogatások részben fejtünk ki. A dolgozatban kitérünk Kárpátalja gazdaságfejlesztési programjára, melyet Egán Edéről neveztek el, aki már a XIX. század végén élő mecénásként próbált segíteni a régió helyzetén. Végül kitérünk az oktatási törvényre és nyelvtörvényre, mellyel az ukrainai vezetés a kisebbségek számára kívánja az államnyelvet kötelezővé tenni, az ukrán nyelv primátusát hangsúlyozva az oktatás keretein belül.

### 2. Kétféle időszámítás Kárpátalján

Kárpátalján kétféle időszámítás van, az ukránok a hivatalos kelet-európai idő, a magyarok a közép-európai idő szerint élnek a mindennapokban. A boltok bejáratától a közigazgatási hivatalokig jellemzően a beregszászi járásban kétféle időszámítás van kifüggesztve a magyarok és az ukrán időt tartó emberek részére. Helyben ugyan jó az együttélés, de az ukrán politika magyar szeparatizmussal riogat, pedig a határon túli közösség lélekszáma rohamosan csökken. A dolgozatban feltáráásra kerül milyen napjainkban Kárpátalján magyarnak

lenni, a legkevésbé ismert ukrainai kisebbségi csoport, a magyar közösség tagjaként megélni a hétköznapokat, mely régió felett az első világháború vége óta oly sokszor változtak a határok.

### 3. Történeti előzmények XIX–XX. századból

#### 3.1. Hegyvidéki Akció Egán Ede 1898–1910

A XIX. század végén egyre többen figyeltek fel arra a gazdasági lemaradásra, amely Magyar Királyság északkeleti részén lévő Kárpátokban élő lakosságot érintette. A Földművelésügyi Minisztérium által elindított program a hegyvidéki akció néven vált ismerté, az emberek életszínvonalán volt hivatott javítani. Az Egán Ede által vezetett hegyvidéki miniszteri kirendeltség a lakosság megsegítését és a szegénység felszámolását egyrészt a földek bérbeadásán, másrészt a hitelszövetkezetek megalapításán keresztül igyekezett elérni. A hitelszövetkezetek létrehozása a gazdaság fejlesztését szolgálta, s egyben pénzügyi biztonságot nyújtott az embereknek. Egán Ede az akció „leg hathatóssabb eszközeinek” a hitelszövetkezetek működését tekintette.<sup>1</sup>

### 4. Gazdaság

#### 4.2. Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Program 2016

Valóságos mentőövet jelent a kárpátaljai magyarság szülőföldön maradását tekintve a magyar kormány helyi vállalkozóknak nyújtott gazdaságfejlesztési támogatása, amelynek keretében 2017 végéig 7,5 milliárd forintnyi beruházás valósul meg Kárpátalján 22 ezer nyertes pályázattal, az Egán Ede Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Programnak köszönhetően.<sup>2</sup>

A program 2016-ban kezdődött, akkor indultak első körben pályázatok. Három szférában volt lehetőség pályázatot benyújtani: vállalkozásfejlesztés, mezőgazdaság és turizmus. Ezekben a kategóriákban 2016-ban összesen 1000 nyertes pályázat volt. 2017-ben vállalkozásfejlesztés és mezőgazdaság kategóriában lehetett pályázni, akkor több mint 1500 nyertes pályázóval kötöttünk szerződést. 2017 végén még egy pályázatunk került meghirdetésre, melynek keretén

<sup>1</sup> Braun László: Hitelszövetkezetek a hegyvidéki kirendeltség keretében 1898–1910 között, 2011.

<sup>2</sup> Varga Béla: Évértékelő – 2017. A kárpátaljai magyarság legnehezebb éve a független Ukrajna kötelékében, <[https://www.erdely.ma/evertekelo-2017-a-karpataljai-magyarsag-legnehezebb-eve-a-fuggetlen-ukrajna-kotelekeben/?fbclid=IwAR0Eiwh1RrBml34Rre4A\\_rrBjg-WxSwjAUivpfW\\_S1ggQe7wVXA9FPvBZXM](https://www.erdely.ma/evertekelo-2017-a-karpataljai-magyarsag-legnehezebb-eve-a-fuggetlen-ukrajna-kotelekeben/?fbclid=IwAR0Eiwh1RrBml34Rre4A_rrBjg-WxSwjAUivpfW_S1ggQe7wVXA9FPvBZXM)> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

belül összesen 2000 nyertes pályázatról beszélhetünk. 2016-tól Kárpátalja területén 4500 nyertes pályázót támogattunk. A pályázók 97 százaléka frissen bejegyzett vállalkozó vagy egyéni vállalkozó, illetve vállalkozás. A legtöbben a mezőgazdaságban voltak aktívak. A 2017-es év végén láttuk, hogy rengeteg mezőgazdász sikertelenül nyújtotta be a pályázatát, s ebből kifolyólag hirdettünk ugyanazon év végén még egy pályázati lehetőséget számukra. A gazdaságfejlesztési pályázatokon kívül volt egy földnevesítési pályázatunk is, amely hihetetlen népszerűségnek örvendett: 2016-ban több mint 12 000 pályázat érkezett be, 2017-ben pedig újabb közel 5000. Ennek a pályázatnak a keretén belül segítettünk az embereknek hozzájutni földjeik kataszteri számához. Az új ukrán törvények szerint ugyanis országunkban hivatalosan csak akkor földtulajdonos valaki, ha az általa birtokolt föld rendelkezik kataszteri számmal.

Körülbelül 3500 új vállalkozás vagy egyéni vállalkozás jött létre Kárpátalján, amely szám nagyjából ugyanennyi családot takar. Minden évben végzünk egy utóellenőrzést, ahol felmérjük, megvizsgáljuk, hogyan gyarapodott a gazdaság vagy a gazdaság a támogatás által, a pályázatban megjelölteknek megfelelően használatosak-e az eszközök. Idén már látjuk a 2016-os pályázók vállalkozásainak gyarapodását. Nagyon nehéz időket élünk most Ukrajnában, igazi megpróbáltatást jelent itt megélni. Többnyire munkanélküliség van, ahol pedig van munkahely, nagyon mérsékeltek a bérek. Ebből nem tudják fenntartani az itt élők családjaikat. Ez a program segíti őket abban, hogy tovább tudják fejleszteni a vállalkozásaikat. A program sikeressége bizonyított, nagyon sok embernek tudunk segíteni. Bízom benne, hogy ez jövőre is így lesz.<sup>3</sup>

## 4.2. Az ukrán hatóságok szeparatizmussal vádolják az Egán Ede Jótékonyági Alapítványt

Az ukrán hatóságok nagyon sok pályázót megkerestek, már közel 50 százalékukat behívták az államvédelmi szervekhez vagy felkeresték őket azok munkatársai. Ugyanezt tették az Egán Ede Alapítvány alapító tagjaival is és munkatársaival. Nem lehet látni a vád alátámasztását. Azt azonban látni a pályázatok aláírási alapján, hogy nem ijedtek meg az emberek. Ez nagyon fontos, nem szabad engedni a megfélemlítésnek. Az alapítvány a tevékenységét legálisan végzi annak ellenére, hogy vizsgálatot indítottak ellene, mindennel elszámolnak az ukrán állam felé, s ugyanezt várják el a pályázóiktól is.

---

<sup>3</sup> Sikeres az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program Kárpátalján | Kárpátalja, [karpataljalap.net/](http://karpataljalap.net/) (Berehove, január 2019) <<https://karpataljalap.net/2019/01/11/siker-es-eg-an-ede-gazdasag-fejlesztési-program-karpataljan>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

A pályázatokat 2019-ben is folytatja az Egan Ede Program. Abban gondolkodnak, hogy 2019-ben a vállalkozásfejlesztési- és a turisztikai pályázatokat szeretnék előnyben részesíteni, hiszen a vállalkozásfejlesztés majdnem egy évet pihent, turisztikai pályázat pedig csak 2016-ban volt meghirdetve. A turisztikait azért halasztották eddig, mert az akkor kiderült hibákat korrigálniuk kellett. A Kárpátaljai Magyar Turisztikai Tanács jelenleg is dolgozik egy fejlesztési terven. A pályázatok kiírásai tervben vannak, ám pontos dátummal még nem tudunk szolgálni.<sup>4</sup>

### **4.3. KOP ENPI-rendelet Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007-2013 (HU -SLO-RO-UA)**

A Magyarország–Szlovákia–Románia–Ukrajna Európai Szomszédsági- és Partnerségi Eszköz (ENPI) Határon Átnyúló Együttműködési Program 2007–2013, az Európai Unió 2007–2013-as programozási periódusában került végrehajtásra. A négy résztvevő ország közösen dolgozta ki a Közös Operatív Programot (KOP), melynek célja az együttműködés kereteinek megteremtése, egy intenzívebb és mélyebb társadalmi és gazdasági együttműködés létrehozása érdekében Ukrajna és a tagállamok közös határmenti régiói között.

## **5. Támogatások Kárpátalján**

### **5.1. Iskola és oktatás fejlesztések Magyarországi támogatással**

Az ukrán állam feladatait részben átvállalva Magyarország 2017-ben megnövelt mértékben folytatta az egyházi líceumok és a beregszászi Rákóczi-főiskola, valamint az Ungvári Nemzeti Egyetem Magyar Karának működésének biztosítása és fejlesztése mellett a kárpátaljai magyar pedagógusok, orvosok, egészségügyi és művelődési dolgozók, lelkészek, újságírók, tankönyvkészítők bérkiegészítő támogatását. A Keleti Partnerség Program keretében a magyar oktatási és művelődési intézmények korszerűsítését, a Kárpát-medencei Óvodafejlesztési Program révén 4,5 milliárd forint értékben óvodák felújítását és építését. A kárpátaljai művelődési élet egyik legjelentősebb eseménye volt a mai Kárpátalja történetét a VIII. századtól 1920-ig bemutató, a magyar állam 110 millió forintos támogatásával létrehozott állandó kiállítás novemberi megnyitása az ungvári várban.

### **5.2. Phare CBC programok**

Magyarországon, Szlovákiában és Romániában a Phare CBC projektek – beleértve a Kísérleti Magyar Kisprojekt Alapok (KPA) és a 2003. évi külső

<sup>4</sup> Uo.

határmenti kezdeményezéshez tartozó Románia-Ukrajna Közös Kisprojekt Alap – irányítása a rájuk vonatkozó gyakorlati útmutató (PRAG) valamint a Phare EDIS (kiterjesztett decentralizált végrehajtási rendszer) szerinti eljárások alapján történt. Az irányítási és végrehajtási funkciók felépítése mindhárom országban hasonló volt, melyet az alábbi magyarországi példával szemléltetünk.

A programok pénzügyi irányításáért a Nemzeti Alap (NA) felelt, mely a Pénzügyminisztérium szervezetén belül működött, és a Nemzeti Programengedélyező (NP) irányítása alatt állt. Továbbá az NA tett eleget az Európai Bizottság felé történő jelentési kötelezettségnek is. A Bizottság által az NA számára eljuttatott pénzügyi források az NA és a Végrehajtó Ügynökség között megkötött finanszírozási megállapodás alapján a Végrehajtó Ügynökség számára átutalásra került. A Végrehajtó Ügynökség szerepét Magyarországon a VÁTI Kht. Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú Társaság töltötte be. Végrehajtó Ügynökségként a VÁTI Kht. a közbeszerzések és szerződés-kötések teljes körű lebonyolításáért felelt, illetve ellátta a végrehajtáshoz szükséges adminisztratív- és pénzügyi jellegű feladatokat.<sup>5</sup>

### 5.3. Magyarországi kormányzati támogatások

Korszerű diagnosztikai eszközökkel támogatta a járási kórházakat, és a Munkácsi Megyei Gyermekkórház jégeső által egy évvel korábban megromgált tetőszerkezetének cseréjét a Miniszterelnökség kárpátaljai kormánybiztossága. Júliusban a kárpátaljai kormánybiztosság közvetítésével 400 ezer euró értékű kórházi eszközökhöz és berendezésekhez jutottak a kárpátaljai egészségügyi intézmények. Szeptemberben Kövér László az Országgyűlés elnöke, és a Nemzetközi Gyermekmentő Szolgálat Magyar Egyesületének elnöke felavatta a Nagyszőlősi Járási Kórház 36 millió forintnyi magyarországi támogatással felújított, 31 ezer gyermeket ellátó osztályát.

## 6. Nyelvpolitika és Oktatási törvény

### 6.1. Az 1989-es első nyelvtörvény

A függetlenné válás előtt, még 1989-ben elfogadott nyelvtörvény kompromisszum volt az ukránosítás, és a fennálló status quo fenntartása között. A törvény egyaránt elősegítette az ukrán nemzetépitést, és az orosz nyelv folyamatos

---

<sup>5</sup> Illés Iván: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Dialóg Campus, Budapest–Pécs 2002.

jelenlétét az élet számos területén. Olyan kompromisszumként értelmezte a jogszabályt, amely egyrészt kodifikálta ugyan az ukrán államnyelvi státusát, másrészt azonban konzerválta az orosz nyelv privilegizált helyzetét a társadalmi és közélet számos színterén. A törvény nem biztosít második államnyelvi státuszt az oroszoknak, »a nemzetek közötti érintkezés nyelve a Szovjetunió népei között« pozícióját megerősítették. Azonban úgy értékeli, hogy az 1989-es nyelvtörvény »az első jogi lépéseket jelentette az ország deszovjetizálása, majd 1991-es függetlenné válása felé.«<sup>6</sup>

## 6.2. Oktatási Törvény 2017

2017. szeptember 5-én Ukrajna Legfelsőbb Tanácsa (Parlament) a második, és végleges olvasatban elfogadta az oktatásról szóló 3490-d. sz. törvényt. A törvény befolyásolja többek között a 150 ezres kárpátaljai magyar kisebbség jogát, hogy anyanyelvükön részesüljenek oktatásban. Általánosságban a törvény drasztikusan csökkenti a már megszerzett kisebbségi jogok szintjét az oktatásban és a nyelvhasználatban, nem pedig biztosítja és bővíti azokat az európai értékek és nemzetközi normáknak megfelelően. Ez egy példátlan jogi regresszió, ami a szovjet korszakot idézi.

A törvény továbbra is lehetővé teszi a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára az anyanyelvükön folyó óvodai és alapfokú oktatást (1–4. osztály), de az 5. évfolyamtól (középiskola és felsőoktatás) kezdve megfosztja ettől a jogtól. Az összes tantárgyat – egy vagy néhány lehetséges kivétellel – kizárólag ukrán nyelven kell tanítani. Az ukrán nyelv mellett a teljes körű kisebbségi nyelvoktatás csak az „öslakos kisebbségek” (krími tatárok, karaimok és krimcsákok) számára biztosított, de a nemzeti kisebbségek (lengyelek, románok, szlovákok, magyarok, oroszok, bolgárok stb.) részére nem.

Az új jogszabály 2018. szeptember 1-től fokozatosan kerül bevezetésre. Azok esetében, akik korábban kezdték meg tanulmányaikat, az új jogszabályt 2022. szeptember 1-jétől kell teljes mértékben alkalmazni, de az ukrán nyelven oktatott tantárgyak száma már az átmeneti időszak alatt fokozatosan emelkedik.<sup>7</sup>

<sup>6</sup> Cserniczkó István: Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában. <<https://doi.org/978-617-7132-40-9>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.).

<sup>7</sup> Magyarország Nagykövetsége-Kijev: „Tiltakozás az új ukrán oktatási törvény ellen | Magyarország Nagykövetsége Kijev”, 2017 <<https://kijev.mfa.gov.hu/news/tiltakozas-az-uj-ukran-oktatasi-toerveny-ellen>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.).



### 6.3. Nyelvtörvény bevezetése 2019

A Holosz Ukrajnai portálján május 15-én olvasható volt a nyelvtörvény szövege és az alábbi közlemény: „Az újság már a nyomdában van, a törvény május 16-án kihirdetésre kerül”. Várakozásokkal megegyezően a parlament leszavazta a jogszabály elfogadását gátló törvénytervezeteket, Andrij Parubij házelnök azt aláírta, 15-én pedig a néhány napig még bizonyosan hatalmon lévő (Petro Porosenko) államfő is ellátta kézjeggyével. A hírrel kapcsolatban a korrespondent.net megjegyzi: a törvény néhány rendelkezés kivételével, két hónap múlva lép hatályba, megsértőit bírsággal sújtják, az adminisztratív felelősségre vonást három év múlva lehet alkalmazni.<sup>8</sup>

#### 6.3.1. Fellépés a nyelvtörvénnyel szemben

A kárpátaljai magyarságot létében fenyegető, a nemzetiségek anyanyelvű oktatását az első négy osztályra korlátozó új ukrán oktatási törvény szeptember 5-i elfogadása után a kárpátaljai magyarok az anyaország átfogó nemzetközi támogatása mellett Ukrajnában a leghatározottabban léptek fel a jogszabály ellen, amivel az ukrán hatalmi és nacionalista körök még bőszebb reakcióját váltották ki. Ennek egyik megnyilvánulásaként, zömmel a Kárpátok túldoldaláról érkezett ukrán szélsőségesek november elején magyarelles megfélemlítő felvonulást tartottak Beregszászon. „Fizikailag látszik, hogy milyen kevés az ember az utcákon, a tömegközlekedési eszközökön. Ha utaztok pusztaság, nincs bevetve, a vadon növő növényeket látod. Mi a jövő ebben az embertelen gazban?” – Fedinec Csilla kisebbségkutató. Szerinte az anyanyelvi oktatást súlyosan korlátozó, az ukrán–magyar politikai vita középpontjában lévő oktatási törvény az utolsó csepp lehet: ha az életbe lép, az végső csapás lenne a magyar kisebbségre.<sup>9</sup>

## 7. Konklúzió

Kárpátalja Ukrajnának egy kevesek által ismert része, melyről a médiában is csak a szeparatizmus propagandája van terjesztve. A régió, amely a jelenben Európa régióihoz képest is fejletlen gazdaságilag. Kárpátalja az első világháború

<sup>8</sup> *kiszó.net*, „Törvényerőre emelkedett a nyelvfosztás – KISZÓ” <<https://kiszó.net/2019/05/16/torvenyerore-emelkedett-a-nyelvfosztas/>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

<sup>9</sup> *Kolozsi Ádám*: „Index – Kultúr – Én itt maradtam, a nagy semmibe” <[https://index.hu/kultur/2019/03/22/szomszedaink\\_a\\_magyarok\\_karpatalja\\_galan\\_angela\\_kisebbség\\_ukrajna/?fbclid=IwAR2svkfv7JvpisvE5t3A7Rx4vnt2duN31il7h07Vo8XsHV6OinASuyP2EZQ](https://index.hu/kultur/2019/03/22/szomszedaink_a_magyarok_karpatalja_galan_angela_kisebbség_ukrajna/?fbclid=IwAR2svkfv7JvpisvE5t3A7Rx4vnt2duN31il7h07Vo8XsHV6OinASuyP2EZQ)> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

előtt nem létezett, mint különálló entitás, sem nevében, sem területileg nem határolódott el a Magyar Királyságtól, mint például a történelmi Erdély vagy Horvátország. Az első világháború lezárta után jött létre, mint Kárpátontúli terület és eszkalálódott tovább a sorsa, több ország fennhatósága alatt, amely csehszlovák és magyar, majd a Szovjetunió bukása után végül Ukrajna része maradt. 1910-ben Beregszász 12 933 lakosából 12 432 magyar, 221 ruszin és 140 német volt.<sup>10</sup> A 2001-es népszámlálás alapján 26 600 lakosából 12 800 magyar, 10 300 ukrán, 1700 cigány és 1500 orosz volt.<sup>11</sup>

## 7.1. Gazdaság

Ukrajna az Európai Unió egyik legnagyobb és politikailag fontos közvetlen szomszédja. Az országot döntően intézményi- és politikai instabilitás, irányítási gondok, gazdasági és pénzügyi nehézségek jellemzik. A kelet-ukrajnai konfliktus nagymértékben súlyosbította a gazdasági és pénzügyi problémákat. Ukrajna ennek ellenére számos jelentős reformot indított el a 2014-es események, az ún. Euromajdan<sup>12</sup> óta. Az Unió az európai szomszédságpolitika és annak keleti dimenziója, a keleti partnerség keretében folytat együttműködést Ukrajnával. Az 1994-es partnerségi és együttműködési megállapodást teljes egészében fel fogja váltani, a hosszas tárgyalások után 2014-ben aláírt társulási megállapodás, mihelyt hatályba lép. A kétoldalú támogatás zömét az Európai Szomszédsági és Partnerségi Támogatási Eszköz keretében nyújtották, amelynek helyébe 2014-ben az Európai Szomszédsági Támogatási Eszköz lépett. Az ellenőrzött időszakban (2007–2015) az uniós pénzügyi támogatás egyrészt 1,6 milliárd euró összegű vissza-nem térítendő támogatásból (felerészt költségvetés-támogatásból), másrészt 3,4 milliárd euró összegű makroszintű kölcsönből állt.

Az ellenőrzött időszak zömében a helyzet politikai-, jogi-, és adminisztratív bizonytalansága korlátozta az uniós támogatás eredményességét. A 2014-es euromajdani események nyomán továbbfejlődött az EU–Ukrajna együttműködés, ám az Ukrajna előtt álló kihívások még mindig erősen befolyásolják a reformfolyamatot, az oligarchikus berendezkedés pedig továbbra is magas

<sup>10</sup> KSH népszámlálás adatai 1910 [http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb\\_statistika/Manda/MSK/MSK\\_042.pdf](http://konyvtar.ksh.hu/inc/kb_statistika/Manda/MSK/MSK_042.pdf) (letöltés ideje: 2020. jún. 28.)

<sup>11</sup> Beregszászi Polgár Info <<https://web.archive.org/web/20080625020234/http://www.beregszasz.polgarinfo.hu/#>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

<sup>12</sup> 2013 novemberében tüntetések kezdődtek Kijev főterén, a Majdanon, az Euromajdan ellenzéki társulás szervezésében. A tüntetések kiváltó oka az volt, hogy az euro-atlanti integrációból, konkrétan az EU társulási szerződéstől az elnök, Janukovics visszatáncolt, mikor egy kedvező ajánlatot kapott Putyintól.

kockázatot jelent. A 2014-es ukrajnai válságra adott azonnali uniós válasz (11,2 milliárd eurós csomag 2014–2020-ra) csak vészhelyzeti megoldást jelentett. Az EU képes volt gyorsan, előre meghatározott stratégia nélkül nagy mennyiségű pénzt elkülöníteni és folyósítani.

A Bizottság és az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) által nyújtott támogatás jól előkészített, megfelelő és eredményes módon segítette-e Ukrajna jól kormányzott állammá történő átalakítását a közpénzgazdálkodás, a korrupció elleni küzdelem és a gázágazat területén a 2007–2015-ös időszakban? Ellenőrzésünk hatóköre kiterjedt valamennyi 2007 óta létrehozott uniós költségvetés-támogatási és makroszintű pénzügyi támogatási programra, valamint a Bizottság 2014-ben indított csomagjának pénzügyi eszközeire.<sup>13</sup>

## **7.2. Támogatások**

### *7.2.1. 2019-ben duplájára növelte Kárpátalja támogatását a magyar kormány*

A Nemzetpolitikai Államtitkárság évek óta azért dolgozik, hogy a határon túl élő magyarság számára, így a kárpátaljai magyarság számára is megteremtse azokat a feltételeket, amelyek a szülőföldön való boldoguláshoz és megmaradáshoz szükségesek. Kiemelt figyelmet fordítunk az oktatásra, hiszen gyermekeink anyanyelvi nevelése jövőnk záloga. A bázis iskolák fejlesztési programja is ezt a célt szolgálja, amelynek köszönhetően az általános iskolákba beiratkozó gyermekektől a gimnáziumban érettségizőkig megfelelő körülmények között folytathatják tanulmányaikat. A programnak köszönhetően 64 magyar tannyelvű oktatási intézmény felújítása, bővítése és fejlesztése valósulhat meg. Az idei összegből július folyamán egymilliárd forintot utal át a magyar kormány 9 oktatási intézmény felújítására és fejlesztésére – jelentette ki Potápi Árpád János nemzetpolitikáért felelős államtitkár a II. Rákóczi Ferenc Sportkomplexum alapkövetésén 2019 június 27-én Beregszászban.

Az államtitkár hozzátette, a bázisiskolák fejlesztési programja mellett támogatásban részesítik a kárpátaljai egyházi líceumokat, oktatási- és kulturális feladatokat ellátó civil és szakmai szervezeteket, valamint a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolát és annak bázisán működő szakképzési intézetet, a kárpátaljai közösségek megmaradását és a szülőföldön való boldogulását elősegítő oktatási, kulturális és egyházi beruházások megvalósítását. Az oktatás mellett a gazdaságfejlesztés és a szociális háttér biztosítása is elsődleges

---

<sup>13</sup> *Európai Számvevőszék*, „Az Ukrajnának nyújtott uniós támogatás” <<https://doi.org/10.2865/334132>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

számunkra. A kárpátaljai szociális csomag keretösszegét a magyar kormány 2019-ben kétszeresére növelte.<sup>14</sup>

### 7.2.2. Az ENPI CBC Végrehajtás

Az ENPI CBC Végrehajtási Rendelet 6. cikke alapján a közös cselekvési programok ellenőrzésének és értékelésének célja, hogy javítsa a program végrehajtásának minőségét, hatékonyságát és koherenciáját. Az értékelés eredményei a későbbi programozás során kerülnek figyelembevételre.

A program a stratégiai dokumentummal összhangban lévő felülvizsgálatának keretében elvégzik a közös cselekvési program időközi értékelését. Az értékelést a Bizottság végzi; annak eredményei – amelyeket közölnek a Közös Monitoring Bizottsággal és a program Közös Irányító Hatóságával – az indikatív programozás kiigazításához vezethetnek.

Az időközi értékelés mellett a Bizottság bármikor értékelheti a közös cselekvési programot vagy annak egy részét. A közös cselekvési programból finanszírozott projektek végrehajtási szakaszának lezárultát követő évben a programot a Bizottság utólagos értékelésnek veti alá.<sup>15</sup>

### 7.2.3. Gazdasági struktúra

GDP alapján elemezve általánosságban megállapítható, hogy a programterület gazdaságilag elmaradott térség. Statisztikai adatok mutatják, hogy a GDP mindegyik régióban elmarad a többi régióban tapasztalható értékektől. Az egy főre eső GDP legmagasabb szintje Kassa régióban van, ami az EU átlag 26%-a. Rendkívül alacsony az ukrán régiókban, ahol az egy főre eső GDP mindössze 3,7 %-a az EU átlagnak (Ivano-Frankivska). Kassa és Eperjes megyék együttesen 21,9%-át adják Szlovákia nemzeti össztermékének. A többi résztvevő régió hozzájárulása a nemzeti GDP-hez viszonylag elhanyagolható (8,1 % Magyarországon, 4,7 % Ukrajnában, és 5,5 % Romániában).

A gazdasági struktúrák régióként eltérést mutatnak. Megvizsgálva az egyes szektorok bruttó hozzáadott értékét a GDP-hez azt láthatjuk, hogy a szolgáltatási szektor járul hozzá a legnagyobb mértékben a GDP-hez a programterületen 41,8 % (Szucsava) és 55,2 % (Kárpátalja) között mozogva. Az ipari szektor bruttó hozzáadott értéke körülbelül 30 %-a a GDP-nek mindegyik régióban,

<sup>14</sup> *Pallagi Marianna*: „Júliusban egymilliárd forintot utal át a magyar kormány Kárpátaljának | Kárpátalja.ma” <<http://www.karpatalja.ma/karpatalja/gazdasag/juliusban-egymilliard-forint-utal-at-a-magyar-kormany-karpataljanak/>> (letöltés ideje: 2019. júl. 7.)

<sup>15</sup> *Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz*: Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna Határon Átnyúló Együtműködési Program 2007–2013 Közös Operatív Program <[http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/JOP\\_HU.pdf](http://www.huskroua-cbc.net/uploads/editors/JOP_HU.pdf)> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

kivéve Kárpátalján, ahol ez a mutató 18,5 %. A mezőgazdasági szektor bruttó hozzáadott értéke a GDP százalékában 2,7 % (Ivno-Frankivszk) és 21,4% (Szucsava) között változik.

### 7.3. Nyelvpolitika

#### 7.3.1. Az ukrán államnyelv megsértése bűncselekmény

Fedinec Csilla, az MTA TK Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársának vélelmezése alapján: az ukrán államnyelv megsértése bűncselekmény, s ezt a bűncselekményt kisebbségi ukrán állampolgárként számtalan módon elkövethetjük. Többek között az eredeti nevünk használatával az útleveleinkben, egy ukrán szinkrontolmács nélkül lebonyolított magyar nyelvű iskolai rendezvényen egy színmagyar faluban, sőt akár rossz ukrán helyesírással is. A botrányos oktatási törvény után újabb kőkemény nacionalista jogszabályt fogadtak el Ukrajnában, Petro Porosenko elnök pedig – mintegy búcsúajándékként – számos civil szervezet, a kárpátaljai magyarok és hazánk tiltakozása ellenére alá is írta. Még azt a kommentárt is hozzáfűzte, hogy a törvénnyel nem csorbul a kisebbséghez tartozó állampolgárok joga, s reméli, hogy utóda Volodimir Zelenszkij megválasztott elnök a jogszabály végrehajtásában is következetes lesz. Ezzel szemben a hivatalos közlönyben megjelent törvény szövege egészen mást mond mutatott rá Fedinec Csilla. Noha maga a preambulumban hivatkozik az ukrán alkotmányra, az államnyelvvvel kapcsolatos 1999-es elnöki rendeletre, az Európa Tanács és a Velencei Bizottság ajánlásaira, meg sem említi például az Ukrajna által 2003-ban ratifikált Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját; s a preambulumban után egyértelműsíti, hogy az „ukrán nemzetről” szól. Fedinec egyébként fejezetenként elemezte az inkriminált jogszabályon és kiemelte főbb pontokat.

Az első fejezetben például az ukrán nem csak államnyelvként van megjelölve, hanem emellett „a népek közötti érintkezés nyelveként” is ez utóbbi a szovjet gyakorlatból lett áttemelve, amikor még Ukrajna hasonlóképpen volt a Szovjetunió része, mint Kárpátalja 2019-ben. A Szovjetunió felbomlása előtt viszont az orosz nem volt hivatalosan államnyelv mutatott rá a szakértő. Itt is szerepel egyébként, hogy az őslakosok és a nemzeti kisebbségek nyelvének használatát a vonatkozó törvény szabályozza, de ilyen törvény jelenleg nincs. Ami ennél komolyabb, hogy a hivatalos iratokban és szövegekben az ukrán helyesírás szándékos megsértése büntetést von maga után, egy másik pont ugyancsak tiltja az ukrán nyelv „vulgarizálását” ennek kapcsán Fedinec megjegyezte, hogy valószínűleg a kevert orosz-ukrán keveréknyelvre gondolt,

ugyanakkor nehéz lesz elhatárolni, mikor szándékos és nem szándékos a helyesírás vagy a megfelelő kiejtés és így a törvény megsértése. Ez szemben áll az ukrán nyelv dialektusainak népszerűsítését előíró másik ponttal ekként ismeri el a törvény a ruszint is, amely népet egyébként kisebbségként Kijev sosem volt hajlandó elismerni.

A második fejezet kiköti: minden állampolgárnak „kötelessége” tudni ukránul, az állampolgárság megszerzésének feltétele, kivételt csak az jelent, aki például fegyverrel védi Ukrainát, de ő is csak egy év haladékot kap annak megtanulására. Ráadásul a harmadik fejezet egyes tisztségeket már nem csak a nyelvtudáshoz, hanem egyenesen ukrán nyelvvizsga-bizonyítványhoz köt. A negyedik fejezet foglalkozik az egyetlen kiemelt területtel, a Krímmel, a krími tatárokkal, akiknek megengedi, hogy a hivatalos dokumentumok krími tatár nyelven legyenek kiadva. Fedinec rámutatott, hogy ők nemcsak, hogy nincsenek jelenleg de facto Ukrajna fennhatósága alatt, de ráadásul orosz anyanyelvűek. Kivételt képeznek a külföldi intézmények, akikkel lehet külföldi nyelven is levelezni, a bírósági meghallgatáson ugyancsak figyelembe lehet venni más nyelvet is, s a nemzetközi szerződéseknek is lehet nem ukrán verziója. Ugyanakkor – szól az ötödik fejezet – senki nem kötelezhető arra, hogy az ukrántól eltérő nyelvet használjon munka során, kivéve, ha az ügyfél külföldi vagy hontalan mint ahogyan Fedinec megjegyezte így egy egyszerű bolti vásárlás során is könnyű lesz törvényt sérteni. A fejezet 21. cikke emellett megerősíti az oktatási törvény ukránosító előírásait. Sőt: a nem ukrán eredetű neveket még az útlevelekben sem lehet eredeti formájukban használni, még ha bizonyos esetekben megengedi a latin betűs átírást is a törvény: azt az ukrán, államilag megállapított standardokból kell átírni. S még néhány érdekesség: az összes bemutatott, nem ukrán nyelvű film 90 százalékát szinkronizálni kell vagy feliratozni; a könyvek esetében legalább 50%-ban ukránnak kell lennie a kiadó termékeinek, vagy a bolt kínálatának; sajtótermékei, vagy csak ukránul jelenhetnek meg, vagy ha ezzel párhuzamosan más nyelven is meg akarják jelentetni (például egy beregszászi magyar újságot), akkor legalább ugyanennyi példányban ukránul is ki kell adni. Viszont a weboldalaknál az ukrán nyelvnek kell lennie az alapértelmezettnek. A rendezvényeknél is kemények a rendelkezések: bármilyen nem ukrán nyelvű rendezvényen biztosítani kell a szinkrontolmácsolást. A reklámoknál engedélyezi a törvény az idegen szavak vagy latin betűs kifejezések használatára kereskedelmi márkákra sem vonatkozik így egyelőre a Coca-Cola-nak nem kell elkészíteni a cirill betűs verzióját. A közlekedési táblák is ukránul, cirill betűkkel lesznek kiírva. A tudományos

életet is szabályozza a törvény, mondván „a tudomány, a kultúra a nyelve az ukrán”, így a külföldön megjelent tudományos publikációk kivonatolt fordítását is elrendelheti az ukrán tudományos szakbizottság.

A legérdekesebb a sportrendezvényekre vonatkozó fejezet Fedinec Csilla szerint, amely helyen ugyancsak előírt nyelv az ukrán. A közönség mostantól csak ukránul méltathatja például a bíró nőági felmenőit? A hetedik-nyolcadik fejezet egyébként rendelkezik egy nemzeti bizottság alakításáról és egy nyelvi ombudsman kijelöléséről – azaz a nyelvőrség felállításáról. S mindezek tetejére, hogy tétje is legyen a dolognak: az államnyelv nyilvános megsértése a törvény szerint börtönnel is büntethető.<sup>16</sup>

### 7.3.2. Ukrajna álláspontja az államnyelv használatával kapcsolatban

Az egyik nagy befolyású parlamenti képviselő, a kárpátaljai Viktor Baloga szerint a „háborúba ájult” Ukrajna egységének helyreállításához mindössze két dologra volna szükség: 1. az ukrainai ortodox egyházak egyesítése; 2. az óvodától az egyetemig bezárólag az ukrán legyen az oktatás nyelve az ország területén.<sup>17</sup>

Az államnyelv mindenek feletti támogatásának politikájaként értelmezi Ukrajna az EBESZ kisebbségi főbiztosának szavait is, aki kijelentette: „A társadalom minden tagjától, beleértve a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket is, elvárható az államnyelv használata bizonyos törvényben meghatározott nyilvános kommunikációs helyzetekben. Másképpen fogalmazva, a kisebbségekhez tartozó személyek nem várhatják el azt a jogot, hogy soha ne használják az államnyelvet.”<sup>18</sup> Miközben természetesen egyetérthetünk azzal, hogy valamennyi ukrán állampolgártól elvárható az államnyelv ismerete és használata bizonyos helyzetekben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az alábbiakat sem: a hivatalos nyelv megtanulása fontos jog azonban az ukrán állam nem teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató

<sup>16</sup> Veczán Zoltán: „Börtönbe kerülhet, aki helytelenül ír ukránul – kihirdették a nyelvtörvényt”, 2019 <<https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20190516-bortonbe-kerulhet-aki-helytelenul-ir-ukranul-kihirdettek-a-nyelvtorvenyt?fbclid=IwAR0IptUwrkUeIyXalR25qjTU4vk9PLZ-SNUVT-GoGdw94s-YnwGF146JUu5c>> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

<sup>17</sup> <http://zakarpattya.net.ua/News/143136-Baloha-vvazhaie-shcho-dliaposyennia-iednosti-neobkhdno-naipershe-zabezpechty-navchanniaukrainskoiu-po-vsii-kraini-ta-dosiahty-obiednannia-tserkov> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

<sup>18</sup> „All members of society, including persons belonging to national minorities, may be expected to use the State language in certain communicative situations in the public domain, as specified by law. To put it differently, there is no right of persons belonging to national minorities never to be expected to use the State language.” [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2011\)008-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2011)008-e) (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)

iskolákban magas szinten el lehessen sajátítani az államnyelvet. A nyelvoktatás hatékonyságának növelése helyett az oktatáspolitikai a „mélyvíztechnikának” nevezett oktatási programom általánosabb vagy annak enyhébb változatát, az átírányítást (transitional programme) ajánlja a kisebbségek számára. A nyelvi emberi jogok és az oktatási jogok szakértői egyik programot sem támogatják.

Nyelvi emberi jogi szempontból védhetetlen álláspont, amely megköveteli, hogy például Kárpátalja beregszászi járásában, amely 48%-ban magyar; Donyeck és Luhanszk megyében vagy Harkiv városában (ahol a lakosság 75%-a, 69%-a, illetve 66%-a orosz anyanyelvű). A 2001-es census adatai szerint a Csernyivci megyében található Hertsa járás 92 %-a román anyanyelvű; Kárpátalja beregszászi járásában a lakosok 80%-a magyar anyanyelvű; Odessza megyében a Bolgrádi járásban a többség (58%) bolgár anyanyelvű.<sup>19</sup> Az említett helyeken élő románoknak, magyaroknak, bolgároknak kötelező tudniuk ukránul, de a mellettük élő ukránok számára opcionális gesztus szintjén sincs felajánlva, például az EBESZ, vagy az állam által sem a helyi nyelvek elsajátítása.

### 7.3.3. A nyelvtörvény demográfiai hatásai

„Vagy asszimilálódtok, vagy elutaztok” – a nyelvtörvény és az ukrán politika üzenete a magyarok felé az ungvári magyar egyetemi docens szerint. „Dicsőség Ukrajnának!” – emeli vodkáját a Verecke emlékműnél a férfi, akit Galán Angéla riporter a homályba vesző történelemről faggat. A magyar iskola osztálytermében a gyerekek azt bagozzák, ki hányféle: „Anyukám, apukám román, testvérem ukrán, mamukám magyar. Én akármilyen.” A szülők többsége már külföldön dolgozik, otthon egyre inkább csak az öregek maradnak.

Kárpátalján rohamosan fogy a magyar lakosság, aki még otthon van, jórészt már az is menne. A határon túli magyarság kapcsán sokszor emlegetett és ezért elcsépelet retorikai fogás a „megmaradás” kérdése, Ukrajnában azonban ez a probléma megkerülhetetlen: a sokat emlegetett 150 ezres szám már rég fikció, 15 év alatt 15 százalékkal csökkent a magukat magyarnak vallók aránya és ebben azok is benne vannak, akik már Magyarországon vagy éppen Nyugat-Európában dolgoznak. Kárpátalja lakosaira jellemző, hogy ahogy ők mondják: „csehbe” dolgoznak szignifikáns arányban, mivel az ukrán nyelv ismerete könnyíti számukra a cseh nyelv megértését.

<sup>19</sup> <http://www.ukrcensus.gov.ua/eng/notice/news.php?type=2&id1=21> (letöltés ideje: 2020. jún. 7.)



Ternovác Áron

## A szerbiai médiaprivatizáció és a kisebbségi tájékoztatás

### Bevezetés

A 2000-es évek elején, Szerbiában a központi témák egyike az állami tulajdon privatizációja volt, amelybe bele tartozott a média területe is. A magánosítási folyamat közel húsz évig elhúzódott és a kisebbségi tájékoztatás sérülését hozta magával. Jugoszlávia széthullásáig Szerbia az ország központi tagállama volt, ahol a tömegtájékoztatás szinte minden eszköze az állam tulajdonába tartozott. Josip Broz Tito halála (1980) után közel tíz évvel, Ante Marković kormányzása alatt kísérleteztek a terület magánkézbe adásával, ám a folyamat kudarcba fulladt, hiszen 1990-es években az akkori társadalmi és politikai krízis ellehetetlenítette a média korszerűsítését. A délszláv háborút követően, a 2000-es évek elején került napirendre a köztulajdon megszüntetésének és a tulajdonosi funkciók szétválasztásának szükségessége, amelybe beletartozott a média szektorának privatizációja is. Ekkor az állam nem sok sikerrel, de megpróbálta reformálni a médiát. A törvényhozás során számtalan hibát vétettek, illetve az ügynökségek megalakulása is késlekedett, amelyekre a privatizációs határidők megszabását, illetve a tervezetek kidolgozását bízták. A folyamat végül 2016-ig húzódott és számos magyar nyelven (is) sugárzó rádió bezárását eredményezték, amelyek eltűnésével felbecsülhetetlen kár érte (többek között) a vajdasági magyarságot. Csorbult a közösség (szerzett) joga az anyanyelven való tájékoztatásra. Mai napig nem tudni pontosan, hogy a mindenkori szerb vezetőség miért privatizálta (ilyen módon) az önkormányzati tulajdonú médiaházakat. Az elsődleges cél az volt, hogy csökkentsék a politika befolyását a médiában, majd később a vezetőség a felelősséget igyekezte az Európai Unióra hárítani, a csatlakozáshoz való megfelelésnek tulajdonítani. Szerbiában mára felszámolták az önkormányzati tulajdonban levő médiaházakat, többek között az Európai Unióra hivatkozva. A kutatást a Márton Áron Szakkollégium keretei

között, a 2019/2020-as tanévben végeztem, amelyet a későbbiekben még bővíteni szándékozok. A munka megírásához segítséget nyújtott: Gusztony András, a privatizációs időszak alatt Temerin önkormányzat polgármestere, Vékás János kisebbségkutató, Ágoston Mária korábbi Temerini Rádiós igazgató.

## Probléma felvetése

Az elmúlt évek egyik legégetőbb problémája Szerbiában a médiaprivatizáció igénye volt, amely előírta egyes állami tulajdonban levő médiumok magánosítását. A privatizációs folyamatok a 2016-ig elhúzódtak, s számos több nyelven is sugárzó, önkormányzati tulajdonban levő körzeti elektronikus médium bezárását eredményezték.

## Hipotézisek

Megalapozottan feltételezem, hogy sérült a Szerbiában élő kisebbségi csoportok tájékoztatáshoz való joga a privatizáció hatására, továbbá a szerb vezetőségtől gyakran hallott állítás — miszerint az EU követelte azt, hogy kivétel nélkül privatizálják az összes önkormányzati tulajdonban levő médiaházat, az hamis. Feltételezésem szerint ugyanis az Európai Unióban működnek önkormányzati tulajdonú médiaházak.

## A médiaprivatizáció Szerbiában

A fejezetben kronologikus jelleggel mutatom be a Szerbiában lezajlott médiaprivatizációt. A 2007-ig történeteket nagyon jól összefoglalta „A médiaházak privatizációjának hatása és mértéke” című munkájában Boban Tomić<sup>1</sup> kutató. A fejezet első harmadában az ő munkájának általam fordított, rövidített változata található.

A háborút követően, az évszázad elején Szerbia arra törekedett, hogy gyorsan és hatékonyan integrálódjon a nemzetközi szintéren. Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, szükség volt a média rendszerének megreformálására is. Az elmúlt században a tömegtájékoztatás szinte minden eszköze az állam felügyelete alá esett, az állam tulajdonába tartozott. Az 1990-es években az akkori társadalmi és politikai krízis ellehetlenítette a média korszerűsítését. Az évezred kezdetén új törvényeket fogadtak el, a médiaipar szabályozása és megváltoztatása céljából. Ezek a 2001-ben meghozott privatizációs-, majd a 2002-ben elfogadott

<sup>1</sup> [https://www.academia.edu/4653988/Opseg\\_i\\_dometi\\_privatizacije\\_masmedija\\_u\\_Srbiji](https://www.academia.edu/4653988/Opseg_i_dometi_privatizacije_masmedija_u_Srbiji) (letöltve 2019. dec. 10.)

műsorszolgáltatási törvények voltak, amelyeket később többször megváltoztattak. 2003-ban elfogadták a távközlési- és a köztájékoztatási törvényeket, amelyek a média normalizálására, újítására és privatizációjára tartalmaztak határozatokat, gyakorlati megvalósításuk azonban kudarcot vallott. Időközben új médiumok — újságok, televízió és rádiók állomások — születtek, de a meglévő médiumok reformja nem történt meg. A folyamat sebességét csökkentette, hogy a vártnál jóval tovább tartott a Köztársasági Rádióügynökség megalakulása és a munkájának elkezdése. Ezen testületnek kellett volna szabályozni az elektronikus médiumok és a nyomtatott sajtó privatizációjának határidejét, mindezt többször elhalasztották. A média reformjának lassúságához hozzájárult az is, hogy elhúzták a Köztársasági Telekomunikációs Ügynökség (RATEL) megalakítását, valamint a Szerb Köztársaság frekvencia elosztási szabályzatának elfogadását, amely nélkül lehetetlen volt elkezdni a rádió és televízió frekvenciák kiosztását az elektronikus sajtó működéséhez.

A tömegtájékoztatás privatizációja Szerbiában nem a 2000-es évek elején megjelent új politikai hatalom ötlete volt, hanem már az 1990-es években megkezdődött az akkori Jugoszlávia területén Ante Marković kormányzása alatt. Az akkori törvény lehetővé tette, hogy a médiaházak és egyéb más vállalatok dolgozói vállalati részvényhez jussanak. Ezen modell keretei között a „Večernje novosti” nevű napilap dolgozóinak sikerült megszereznie a részvények 40%-át. Ezen kívül még a Politika napilapot is ilyen módon privatizálták. Az 1990-es években az említett két újságon kívül nem jegyezték fel más médiaorgánum privatizációját, részben a háború miatt, részben pedig a politikai felkészületlenség miatt.

A privatizáció második hulláma 2001-ben kezdődött, amikor elfogadták az első ilyen jellegű törvényt, amely előírta, hogy 2007. december 31-éig minden állami tulajdonban levő céget privatizálni kell a gazdaság, az infrastruktúra és a média területén. A privatizációs törvény meghatározta a folyamat általános modelljét, és nem foglalkozott részletesebben az egyes iparágak vagy tevékenységek sajátosságaival. 2002-ben a műsorsugárzási törvény, majd egy évvel később a köztájékoztatási törvények elfogadásával megszabták a határidőket a médiaházak privatizációjára. A műsorsugárzási törvény 96. cikkelyének rendeletei előírták, hogy az állami tulajdonban lévő, rádió- és televízióállomásokat a törvény hatálybalépésétől számított négy éven belül privatizálni kell. A határidő 2006. június 26-án járt le, a privatizáció mégsem történt meg. Másrészről, köztájékoztatási törvény 101-es cikkelye kimondta, hogy minden nyomtatott sajtót 2005. április 23-ig privatizálni kell, amelyet szintén nem tartottak tiszteletben.

A Kultúráért- és Médiaért Felelős Minisztérium okot adott arra, hogy ne tudják tartani a privatizáció határidejét. A köztájékoztatási törvényben az áll, hogy a minisztériumnak kötelessége a törvény jogerőssé válását követő hat hónapon belül egy határozat meghozatala, amellyel közelebbről is szabályozzák az állami tulajdonban levő médiumok privatizációjának módját. 2005 júniusában az előbb említett minisztérium meghozott egy szabályzatot a rádió- és televízió házak privatizációjának módjáról. Erre a határozatra több mint két évet kellett várni, de a privatizálandó médiaházakat felháborította és megakadályozta abban, hogy tervezzék a saját jövőjüket. Hét cikkelyben próbálták megszabni a privatizáció feltételeit és módját, mégsem sikerült nekik pontosan definiálni. Emellett a szabályzatban nem említették meg az írott sajtót, holott nagyon sok kiadó esett bele ebbe a privatizációs eljárásba. Megmutatkozott az, hogy ez a dokumentum a gyakorlatban használhatatlan. Lényegében az értelmetlen szabályzat megmutatta, hogy az állam képtelen véghez vinni a médiumok privatizációját.

2007. november 16-án az állam ideiglenesen leállította a privatizációt. Az említett év júniusában a Vajdasági Magyar Szövetség benyújtott egy törvényjavaslatot, amely Pásztor Bálint szerint megállíthatta volna a privatizációt, de azt Oliver Dulić (ejtsd: Dulity) házelnök nem tűzte napirendre. Aztán novemberben Dušan Petrovićhoz, a Demokrata Párt akkori alelnökéhez (ejtsd: Dusán Petrovity) intéztek a parlamentben kérdést a magyar képviselők, amelynek hatására Pásztor szerint leállították a privatizációt. Még ebben az évben a VMSZ javaslata alapján az önkormányzati törvénybe bekerült az, hogy az önkormányzatok továbbra is lehetnek alapítók/tulajdonosok.<sup>2</sup> Mégsem voltak túl gyorsak, hiszen november másodikán már egyes önkormányzatok eladták rádióállomásaikat (Szenttamási-, a Kúla-i - és a Zombori Rádió). Az említett médiaházak közül a Szenttamási Rádió kivételével mind megszűnt. A még működő rádióban a dolgozók létszáma tovább csökkent, a műsor terjedelme viszont bővült. Immár új, Vajdasági Magyar Rádió – Szenttamás néven naponta 24 órás műsort sugároz, ebből a magyar adás időtartama heti 64 óra.<sup>3</sup>

A még nem privatizált önkormányzati tulajdonú médiaházak mindegyikét azonban nem sikerült sokáig életben tartani, hiszen a műsorszórási (műsorszórásügyi) törvény hatályba lépésével (2008. augusztus 31-én) a 34 vajdasági, magyar nyelven (is) sugárzó rádió közül 11 megszűnt. Elhallgatott többek között a

<sup>2</sup> <http://www.pasztorbalint.rs/hu/sajtoszoba/kozgyek-mediaprivatizaci-lesz-e-folytatas-pasztor-balint-szakallas-ott-i-resz#.XoDxRogzZPY> (letöltve: 2019.dec. 8.)

<sup>3</sup> <http://www.szenttamars.rs/radio.html> (letöltve: 2019. dec. 8.)

Topolyai Rádió, a muzslyai Zeppelin Rádió, a zentai Fox Rádió, a Bajmoki Rádió, a hajdújárási Rádió 90. A megszűnt szerkesztőségekben dolgozók munka nélkül maradtak. A regionális frekvenciát pedig a Szabadkai Rádió helyett a Pannon Rádió kapta meg. A Pannon Rádiót, a Pannon Televíziót és a Szabadkai Magyar Rádiót a 2005-ben létrehozott Pannónia Alapítvány nevű civil szervezet működteti, amelynek 2010-től a Magyar Nemzeti Tanács is társalapítója.<sup>4</sup>

2008 után gyakorlatilag lekerült a terítékről a médiaprivatizáció kérdése. Az újabb hullám 2014-ben kezdődött, amikor a Szerb Haladó Párt került kormányzati pozícióba, s nem sokkal a hatalomra kerülése után közzétette a médiaprivatizálással kapcsolatos álláspontját, amely lényegében a korábban meghatározott út folytatása volt, amely szerint nem lehetnek állami vagy önkormányzati tulajdonban a médiaházak. A Szerbiai Képviselőház által sürgősségi eljárásban elfogadott média és köztájékoztatási, az elektronikus médiumokról és a közszolgálati médiumokról szóló törvényekkel kapcsolatban a magyarságnak két célért kellett küzdenie: hogy a nemzeti tanácsok médiumok alapítói lehessenek, illetve maradhassanak, a helyi önkormányzati alapítású médiumok pedig megmaradhassanak közszolgálati tájékoztatási eszköznek, és ne kelljen ezeket kényszerprivatizáció alá vetni. Az elsőt sikerült elérni (a Magyar Szó és a Hét Nap 2003 óta az MNT alapításában kft.-ként működik, amit eredetileg nem tett volna lehetővé a médiatörvény tervezete) és a nemzeti tanácsok alapította médiumok esetében megmaradt az addig működő normatív támogatási rendszer is. Viszont a másik célt, az önkormányzati médiumok kényszerprivatizációjának a meggátolását már nem sikerült elérni. Annyit viszont igen, hogy biztosítékokat építettek be a törvényjavaslat szövegébe, amely szerint a médiumokat megvásárlóknak nemcsak a tájékoztatási tevékenységet kell fenntartaniuk a privatizációtól számított öt éven belül, hanem az összes sugárzási nyelvet is. A Szabadkai Rádió esetében ez öt nyelv, a topolyai Régió Rádió esetében pedig legalább három. Azt is sikerült beépíteni a törvénybe, hogy a jövődöbéli tulajdonosoknak öt éven át az összes sugárzási nyelv tekintetében meg kell őrizniük a műsorrácsot.<sup>5</sup>

A vezetőség az önkormányzati médiaházak privatizációjára vonatkozó határidőt 2015. július 1-jére határozta meg, amelyet később még egyszer négy hónappal elhalasztott – október 1-jéig. A törvény értelmében határidő lejártáig megvásárolt rádiók működhetnek tovább, a többi esetében a vállalat részvényeit

<sup>4</sup> [http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi\\_magyar\\_media\\_startegia.pdf](http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi_magyar_media_startegia.pdf) (letöltve: 2019. dec. 8.)

<sup>5</sup> *Varga Tibor*: Magyar nyelvű média a Délvidéken (Vajdaságban) In: *Határon túli magyar médiumok*. Szerk: Apró István, Bp. 181–184.

az ott dolgozóknak kínálták fel, amennyiben azok visszautasították, a média-házat megszüntették.

A szerbiai médiaprivatizálás korábbi tapasztalataival a vezetőség is tisztában volt. Ezek a tények pedig azt mutatták, hogy a kisebbségi média — demográfiai behatároltsága miatt — magántulajdonba kerülve sem tud jövedelmezővé válni, ezért a tulajdonosok drasztikusan csökkentik a kisebbségi nyelvű tartalmakat, vagy előbb-utóbb felszámolják azokat. 2016-ra a harmincnégy magyar nyelven (is) sugárzó rádióból huszonegy elhallgatott. A privatizációt túlélte rádiók közül kettő kereskedelmi és kilenc bizonytalan státuszú volt.<sup>6</sup>

A fentiek alapján joggal jellemezhetjük a szervezetlen szóval a privatizáció felelőseit, amelyet megerősít az egész folyamat legabszurdabb „terméke” a Tanjug megszűnése. A privatizációs törvény alól (elméletben) nem menekült az állami hírügynökség sem, amelynek magánosítására két pályázatot írtak ki. Az akkor 72 éves Tanjug állami hírügynökség 100 százalékát kínálta eladásra az állam, és 760 ezer euróért lehetett volna megvásárolni, jelentkező azonban nem akadt.<sup>7</sup> Így a médiatörvény vonatkozó rendelkezéseinek, valamint a szerb kormány döntésének értelmében a Tanjug október 31-i dátummal elméletileg megszűnt létezni. A hírügynökség azonban mai napig működik az állam finanszírozása alatt, gyakorlatilag törvénytelenül.

Két, mára már megszűnt rádióknak elméletben meg volt a lehetősége, hogy kibújjon a privatizációs kötelezettség alól. Az Elektronikus Média Szabályozó Hatóság (REM), a 230. közleménye kimondja, hogy engedélyt adtak azon intézményekben a rádióműsorok sugárzására, amelyek kulturális központként vagy kulturális és információs központként működnek<sup>8</sup>. Ennek értelmében a Temerini Rádió, valamint a Szabadkai Rádió a mai napig működhetne, mint kulturális központú rádió. Az országban egy rádió működik ez a modell szerint, ez pedig a szerb nyelven sugárzó Futaki Rádió.

## A szerbiai médiaprivatizáció és az Európai Unió

Boban Tomić munkájában többször említi azt, hogy a század elején Szerbiának a nemzetközi szinten való integrációjához nélkülözhetetlen volt számos

<sup>6</sup> *Kalman Kuntić: Tradicionalni mediji i medijska produkcija na jezicima nacionalnih manjina u Republici Srbiji 2006–2016.* In: *Informisanje na jezicima nacionalnih manjima.* Szerk: Miroslav Kevezdi, Zrenjanin 2017. 57–79.

<sup>7</sup> <https://444.hu/2015/11/03/megszunt-a-szerb-allami-hirugynokseg> (letöltve 2020. febr. 22.)

<sup>8</sup> <http://rem.rs/uploads/files/Zapisnici/ZAPISNIK-sa-230.-vanredne-sednice-30.06.2015.pdf> (letöltve 2020. febr. 22.)

szektor — köztük a média szektorának — privatizációja.<sup>9</sup> A kisebbségi érdekképviselet gyakran figyelmeztette a szerb kormányt, a médiaprivatizáció lehetséges negatív következményeire, ám a kormány az EU csatlakozáshoz nélkülözhetetlen feltételnek tulajdonította azt. Sajtóelemzések eredményeként kijelenthetem, hogy a szerb vezetőség elsődleges célja a médiaházak privatizációjával az volt, hogy csökkentse a politika befolyását a média területén (amely egyébként valóban eurointegrációs követelmény volt), ám ennek nem tettek eleget, hiszen egyes médiumokat közvetetten politikusok vásároltak meg.<sup>10</sup> A fejezetben példákkal demonstráljuk, hogy az Európai Unióban az önkormányzat tulajdonosa/alapítója lehet médiaháznak, valamint igyekszünk megcáfolni, hogy ezek felszámolását az EU nyomására kellett elvégezni.

1990-ben megszületett Magyarországon az a kormánydokumentum, amely állást foglalt a tulajdon és a privatizáció vitatott kérdéseiben. Az állásfoglalás a fejlett piacgazdaságokban kialakult tulajdonosi, vállalkozási és szervezeti formák és arányok kiépítését célozta. Tehát a meglévő állami vagyon új tulajdonosai elvileg a következők lehettek: belföldi természetes személyek és társaságaik, külföldiek, helyi önkormányzatok, a kincstár, a társadalombiztosítás, közcélú alapítványok és közcélú egyesületek (egyházak, pártok stb.).<sup>11</sup> Azon a tényálláson, hogy az önkormányzatok Magyarországon lehetnek tulajdonosok, a mai napig nem változtattak. A fent említettek támasztotta alá Pásztor Bálint (a Vajdasági Magyar Szövetség frakcióvezetője) egy 2012-es interjújában, ahol elmondta, hogy a Demokrata Párt visszaélt az Európai Uniós integráció folyamatával, hiszen éveken keresztül azt hangsúlyozták, hogy mindent privatizálni kell, kivétel nélkül, még a kisebbségi médiumokat is, ami nem felelt meg a valóságnak. A VMSZ 2007 nyarán bemutatta a parlamentben azoknak a magyarországi elektronikus médiumoknak a listáját, amelyek önkormányzati tulajdonban vannak. Pásztor elmondta, hogy a környező (szintén EU-tag) országokban — Romániában és Szlovákiában — is így működik. Hozzátette ugyanakkor, hogy nincs olyan uniós szabvány, amely kimondja, hogy mindent privatizálni kell.

Vukašinović Éva kisebbségi ombudsman 2015-ben egy újvidéki tanácskozáson kifejtette, hogy az intézményük nem ért egyet az államvezetés azon

<sup>9</sup> [https://www.academia.edu/4653988/Opseg\\_i\\_dometi\\_privatizacije\\_masmedija\\_u\\_Srbiji](https://www.academia.edu/4653988/Opseg_i_dometi_privatizacije_masmedija_u_Srbiji) (letöltve 2019. dec. 10.)

<sup>10</sup> <https://www.media.ba/bs/magazin-menadzment/kakva-je-svrha-privatizacije-medija> (letöltve: 2020. márc. 12.)

<sup>11</sup> Égető Emese: Privatizációs stratégia és privatizációs technikák Magyarországon. In: Emlékkönyv Dr. Nagy Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szerk.: Égető Emese. Szeged 1996. 123–133.

állításával, miszerint a médiaházak magánosítása EU-s kötelezettség lenne, ugyanis Brüsszel nem vár el privatizációt, tehát így nem is válik kizárólagos megoldássá. Az említett ülésen Kókai Péter médiaszakértő is felszólalt, aki felhozta példaként Magyarországot, mint az EU teljes jogú tagját, ahol az önkormányzatok bármiféle gond nélkül tulajdonosai, társtulajdonosai lehetnek a helyi médiaházaknak, amelyet rendkívül fontos mozzanatnak nevezett, mivel ez véleménye szerint aláássa a kormány azon állítását, hogy a magánosítás igenis brüsszeli követelmény.<sup>12</sup>

A VMSZ oldalán bukkantunk rá egy Pásztor Bálint által nyilatkozott kijelentésre, miszerint a magyarországi szerb közösség hetilapjának a magyarországi Szerb Országos Önkormányzat az alapítója, és az állami költségvetésből jut támogatáshoz. Állításának utánajártam és valóban a magyarországi szerb közösség hetilapjának a magyarországi Szerb Országos Önkormányzat az alapítója.<sup>13</sup>

„A Hivatal adja ki a Szerb Országos Önkormányzat által alapított „Srpske Nedeljne Novine” (Szerb Hetilap) elnevezésű időszakos lapot, és annak online változatát. A Srpske Nedeljne Novine (Szerb Hetilap) legfőbb célja, hogy olvasóit anyanyelvükön tájékoztassa, nevelje és szórakoztassa, szem előtt tartva nemzetiségi önazonosságuk megőrzését, a magyarországi szerb közösség sajátos kultúrájának ápolását, kiteljesítését.”<sup>14</sup> — áll a Szerb Országos Önkormányzat oldalán. Mindemellett alaptevékenységük közé sorolják folyóirat, időszakos kiadvány publikálását, valamint állításuk szerint ezen felül „egyéb kiadói tevékenységet” is ellátnak.

Az Európai Parlament 2016. február 4-én állást foglalt a Szerbiáról szóló 2015. évi jelentésről. A dokumentum 19. pontjában aggodalmának ad hangot amiatt, hogy nem történt semmilyen előrelépés a véleménynyilvánítás- és a média szabadságának a javítása érdekében:

„19. aggodalmának ad hangot amiatt, hogy nem történt semmilyen előrelépés a véleménynyilvánítás és a média szabadságának a javítása érdekében; aggodalommal állapítja meg, hogy a folyamatos politikai nyomás aláássa a média függetlenségét, ami a médiaorgánumok növekvő öncenzúrájához vezet; aggódik amiatt, hogy az újságírók politikai nyomással, megfélemlítéssel, erőszakkal és fenyegetésekkel szembesülnek szakmájuk gyakorlása során;

<sup>12</sup> <https://www.magyarszo.rs/hu/2670/gazdasag/125272/A-m%C3%A9dia%C3%A1z-nem-b%C3%BAtorgy%C3%A1r.htm> (letöltve 2020. febr. 16.)

<sup>13</sup> <http://www.pasztorbalint.rs/hu/cikkek/hazugsag-hogy-az-eu-koveteli-a-mediaprivatizacit#.XpNrgKgZPY> (letöltve 2020. márc. 12.)

<sup>14</sup> <http://www.szerb.hu/hu/intezmeny-szerb-orszagos-onkormanyzat-hivatala.php> (letöltve: 2020. jan. 5.)



felhívja a hatóságokat, hogy vizsgálják ki az újságírókkal és médiaorgánumokkal szembeni támadások valamennyi esetét, amelyekről a Nemzetközi Újságíró Szövetség is beszámolt; megismétli, hogy maradéktalanul végre kell hajtani az új médiatörvényeket; hangsúlyozza, hogy teljes átláthatóságra van szükség a médiaorgánumok tulajdonjoga és a média finanszírozása terén, valamint megkülönböztetésmentességre az állami hirdetésekkel kapcsolatban;<sup>15</sup>

A jelentés 21. pontjában pedig a vizsgálóbizottság súlyos aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a médiaprivatizáció bejelentését követően megszűnik a műsorok kisebbségi nyelveken való közvetítése, viszont nem szólította fel az államot semmilyen intézkedésre az ügyel kapcsolatban.

„21. hangsúlyozza a nemzeti kisebbségi tanácsok által a nemzeti kisebbségek jogainak előmozdítása terén betöltött szerep fontosságát, e tanácsok demokratikus jellegét, és támogatja megfelelő és ellenőrizhető finanszírozásukat; üdvözli Szerbia kötelezettségvállalását egy nemzeti kisebbségekre vonatkozó célzott cselekvési terv összeállítására, amely tovább fogja javítani a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos gyakorlatok és jogi keret végrehajtását és fejlesztését; megismétli a Szerbiához intézett ama felhívását, hogy a szerb alkotmánybíróság határozatához való jogi hozzáigazítás során biztosítsa a szerzett jogok és hatáskörök szintjének megőrzését, és sürgeti a nemzeti kisebbségi tanácsokról szóló törvény mihamarabbi elfogadását, azok jogállásának pontosítása és joghatóságukkal kapcsolatos bizonyosság érdekében; súlyos aggodalmát fejezi ki amiatt, hogy a médiaprivatizáció bejelentését követően megszűnik a műsorok kisebbségi nyelveken való közvetítése; felhívja Szerbiát, hogy fokozza erőfeszítéseit a kisebbségek védelméről szóló jogszabályok, és a szerbiai nemzeti kisebbségekkel szembeni megkülönböztetésmentes bánásmód Szerbia egész területén történő eredményes és következetes végrehajtása érdekében, többek között az oktatással, különösen a kisebbségi nyelven készült tankönyvek időszerű finanszírozásával és fordításával, a kisebbségi nyelvhasználattal, a közigazgatásban, illetve a helyi, regionális és nemzeti szintű képviselői testületekben való képviselettel, és a média és az egyházi szertartások kisebbségi nyelveken való hozzáférhetőségével kapcsolatban is; felkéri a szerb kormányt, hogy hajtsa végre a kisebbségek jogaira vonatkozó összes nemzetközi és kétoldalú szerződést.”<sup>16</sup>

Szerbiában a privatizációt a politikának, a média területén gyakorolt befolyása csökkentése céljából kezdték el. 2015-ben bezárták vagy privatizálták

<sup>15</sup> [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0046\\_HU.html?redirect](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0046_HU.html?redirect) (letöltve: 2019. nov. 5.)

<sup>16</sup> [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0046\\_HU.html?redirect](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2016-0046_HU.html?redirect) (letöltve: 2019. nov. 5.)

az önkormányzati tulajdonban levő médiaházakat, ám a tizenkilences pont értelmében Brüsszel szerint ezzel nem csökkent a politika médiára gyakorolt hatása.

## A privatizáció hatása további Szerbiában kisebbségben élő nemzetiségre

A fejezet alatt csak a volt önkormányzati tulajdonú rádiók sorsára térek ki. A privatizáció Szerbiában a magyartól csekélyebb lélekszámban jelen levő kisebbségek tájékoztatását sem kímélte. 2016-ban, az Újvidéki Rádió kivül egyetlen rádió sem sugárzott horvát nyelvű műsort. A privatizáció előtt sem lehetett kielégítőnek nevezni a horvát nyelvű tájékoztatást (bár az a szerbhez nagyon hasonló) hiszen a Szabadkai Rádió napi három órában, a Bácska Rádió és a Zombori Rádió pedig hetente egyszer, fél óras tartalmat sugárzott az említett nyelven. Az ezredforduló után tizenhat évvel a román nyelvű híreket (is) sugárzó rádiók száma kilencről négyre csökkent, amelyből kettő bizonytalan státuszú volt. A bosnyák kisebbség legjelentősebb önkormányzati rádiója, a Tutini Rádió 2015-ben elhallgatott, mindemellett számos bosnyák tartalmat (is) sugárzó rádió megszűnt, vagy átalakult az említett nyelvű tájékoztatás rovására (Radio AS, Radio Universa, Rádió Mozaik, Yu Rádió, Rádió M, Rádió San, Rádió Han, a Rádió Stari Grad- és a Rádió Alfa).<sup>17</sup>

Az önkormányzati tulajdonban levő rádiók főként a helyi polgárok éleiteit érintő tartalmakat közöltek. A hírműsorok mellett szerepeltek a helyi civil szervezetek képviselői, helyi sikertörténetek, önkormányzati döntések, fejlesztések, árváltozások, lakosokkal készített interjúk, portrék, ifjúsági- és gyermekműsorok, helyi vállalkozók hirdetései, helyi történelmi műsorok, helyi események hirdetései, tudósításai stb. Egyes helyeken privát kézben levő, projekt alapú finanszírozással működő hetilapok ugyanakkor közölnek hasonló tartalmakat, viszont ez nem tudja pótolni a napi szintű lokális tájékoztatást.

## Következtetések

Fontos leszögezni, hogy a szerb vezetőség elsődleges célja nem a kisebbségi tájékoztatás tönkretétele volt, viszont a piaci lehetőségek hiányában ezek magánosítása — a szerb nyelvűekkel ellentétben — szinte lehetetlen volt.

<sup>17</sup> *Kalman Kuntić: Tradicionalni mediji i medijska produkcija na jezicima nacionalnih manjina u Republici Srbiji 2006–2016. In: Informisanje na jezicima nacionalnih manjima. Szerk.: Miroslav Kevezdi, Zrenjanin 2017. 57–79.*

2014-re a szerb vezetőség már láthatta, hogy mivel jár a kisebbségek számára az önkormányzati tulajdonban levő médiaházak privatizációja, hiszen korábban erre a sorsra jutott rádióállomások jelentős többsége addigra már bezárt. Ezen információk birtokában is véghezvitték a privatizációt, valamint semmilyen alternatív megoldásra nem adtak lehetőséget. Kijelenthetjük, hogy a hatalomnak a privatizáció utolsó szakaszában már ezen médiaházak felszámolása volt a célja. Ezt az állítást erősíti meg a Temerini Rádió esete, ahol a korábbi igazgatót leváltották, s az új posztot betöltő személy nem volt hajlandó a tájékoztatásra kiírt pályázatokra benyújtani a jelentkezést, hiszen az Elektronikus Média Szabályozó Hatóság (REM) 230. közleménye értelmében a rádió működhetett volna tovább kulturális központ részeként, projekt alapú finanszírozással.

2016. február 4-ei állásfoglalásban a Szerbiáról szóló 2015. évi jelentésről dokumentum 19. pontjában láthatjuk, hogy Brüsszel valóban kérte a politikai befolyás csökkentését a média területén, ám a vizsgált ország ennek nem tett eleget, még úgy sem, hogy privatizációs útra tolt, és ennek következtében bezárt számos kisebbségi nyelven (is) sugárzó, önkormányzati tulajdonban levő médiaházat. Ugyanakkor a jelentés 21. pontjában a vizsgálóbizottság súlyos aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy a privatizáció következtében az országban megszűnik egyes kisebbségi nyelveken a műsorsugárzás. Ezen felül igazoltuk Pásztor Bálint állítását, miszerint a magyarországi Szerb Országos Önkormányzat az alapítója, és az állami költségvetésből jut támogatáshoz. Ezzel nem csak azt sikerült bebizonyítanunk, hogy Magyarországon önkormányzati tulajdonban létezhetnek médiumok, hanem azt is, hogy kisebbségi önkormányzat is rendelkezhet vele. A fentiek birtokában tehát kijelenthetjük: nem Brüsszel nyomására privatizálták vagy számolták fel az önkormányzati tulajdonban levő médiaházakat.

Az ezt követő fejezetben rávilágítottunk arra, hogy Szerbiában a privatizáció hatására nem csak a magyar kisebbségnek csorbult a tájékoztatáshoz való joga az önkormányzati rádiók privatizációjának következtében, hanem többek között a horvát, román, roma, bosnyák kisebbség is kedvezőtlenül jött ki belőle.

A privatizáció második hullámának kezdetétől számítva, Szerbiában tizenöt év felkészületlen, határozatlan politikai döntések sora után, végül 2016-ra lezárultak a médiaprivatizációs folyamatok, amelynek következtében csorbult a kisebbségek tájékoztatáshoz való joga az országban.



Peckó Egon

## **A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciájának Külhoni Régiójához tartozó szervezetek tevékenysége (2017/2018-as tanév)**

### **Bevezetés**

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciáján (HÖÖK) a Külhoni Régiójának létrehozásával új fejezet kezdődött a Kárpát-medencei diákmozgalmak történetében. Dolgozatomban a HÖÖK Külhoni Régióhoz tartozó hallgatói önkormányzatok és ifjúsági szervezetek működését, szervezeti felépítését mutatom be a 2017/2018-as tanévi állapot szerint, melyet a kérdőíves felméréssel, adatbegyűjtéssel végeztem.

A HÖÖK Külhoni Régiójához hét tagszervezet tartozik, mint megválasztott tiszteletbeli tag. Ebből a dolgozatomban hat tagszervezettel foglalkoztam, továbbá kitérek két olyan szervezetre, amelyek megválasztása folyamatban van. Ezek a következők: Felvidékről a Selye János Egyetem Hallgatói Önkormányzata; Kárpátaljáról a II. Rákóczi Ferenc Beregszászi Főiskola Hallgatói Önkormányzata és a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetsége; Erdélyből a Kolozsvári Magyar Diákszövetség és az Országos Magyar Diákszövetség; Vajdaságból pedig a Vajdasági Ifjúsági Fórum, Vajdasági Magyar Diákszövetség és az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzata.

### **Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája és a Külhoni Régió**

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK) a magyarországi felsőoktatási intézmények hallgatói önkormányzatainak demokratikus alapon szerveződő és működő országos érdekképviseleti szervezete. Tagjai az ország állami és az állam által elismert nem állami felsőoktatási intézményekben működő hallgatói önkormányzatok. A HÖÖK a magyar felsőoktatás

átfogó fejlesztése érdekében intézményi és regionális szinten nem megoldható felsőoktatási- és ifjúságpolitikai feladatokat végez. A HÖÖK felelősséget érez a határon túli magyar hallgatókért is, valamint elősegíti a magyar hallgatóság érdekeinek érvényesítését mind hazai, mind nemzetközi téren, különös tekintettel az Európai Unió tagállamaira. E területeken különösen a jogszabályok alkotását kezdeményezi.

Ezen kívül véleményt nyilvánít a jogszabályok tervezeteiről, szakmai előadásokat, vitaüléseket rendez, szervezi és segíti a tagjai közötti információáramlást. Tagjait képviseli országos és nemzetközi fórumokon, továbbá együttműködik más hazai és nemzetközi felsőoktatással és ifjúsági érdekképviseléssel foglalkozó szervezetekkel. A leírás megegyezik a HÖÖK honlapján szereplő hivatalos leírással.<sup>1</sup>

A Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferencia Külhoni Régiója 2018. június 30-án alakult meg hivatalosan és lett önálló régió, de már előtte több éven keresztül működött a külhoni szervezetek bevonása érdekében. A külhoni régióban évente kerül megrendezésre vezetőképző a szervezetek hatékonyabb működése és a kapcsolatok kialakítása és megerősítése érdekében. Illetve, a lehetőségekhez mérten, a HÖÖK hozzá járulhat a hallgatói érdekképviselő megerősítéséhez is.

A külhoni szervezetek HÖÖK tiszteletbeli tagságáról a közgyűlés dönt, amennyiben a szervezet megfelel a Szervezeti és Működési Szabályzatnak. Többek között az egyik legfontosabb szabály, hogy a külhoni szervezet legalább öt éven keresztül hallgatói érdekképviseléssel is foglalkozzon.

A bemutató első helyszíne Komárom lesz, ahol a Selye János Egyetem és az ott aktívan működő Hallgatói Önkormányzat található.

## 1. Selye János Egyetem Hallgatói Önkormányzat (SJE HÖK)

A Selye János Egyetem<sup>2</sup> hivatalos intézményi szerve a Hallgatói Önkormányzat, mely 2004-ben alakult meg. A SJE HÖK<sup>3</sup> székhelye Szlovákiában, Komáromban található. Az önkormányzat 58 személyt számlál, ami folyamatosan változik az új- és a végzős tagok miatt. A szervezet két nagyobb csoportra osztható fel. Az első nagy csoport az Egyetemi Hallgatói Önkormányzat (EHÖK), mely össze fogja a részönkormányzatokat (Kari HÖK-öt). A vezetője az EHÖK elnök, amit Szabó Barnabás személye tölt be. A vezetőséget elnökségi tagok alkotják,

<sup>1</sup> HÖÖK honlap: <https://hook.hu> címen; Internet, 2019. április 25.

<sup>2</sup> Selye János Egyetem: <https://www.ujs.sk/hu> címen; Internet, 2019. április 25.

<sup>3</sup> Selye János Egyetem Hallgatói Önkormányzata: <http://sjehek.org> címen; Internet, 2019. április 25.

akik a következő posztokat töltik be: gazdálkodásért-, kommunikációért-, tanulmányi ügyekért-, rendezvényekért felelős személyek, illetve a küldöttgyűlés elnöke. Az EHÖK olyan feladatokkal is foglalkozik, ami nem csak egy adott kart érinthet, hanem az egész szervezetet, egyetemet, és diákságot. A másik nagy csoport a Kari HÖK. Az elnökön kívül, minden Karnak megvan a maga elnöke, és kis Kari HÖK-je. A Kari HÖK foglalkozik az adott Kar ügyeivel, mely nem terjed ki az egész Egyetemre, és nem szükséges bevonni az EHÖK tagjait. A Selye János Egyetemen három Kar van jelenleg: a Gazdaságtudományi Kar, a Tanárképző Kar, és a Református Teológia Kar.

### 1.1 SJE HÖK vezetőség feladatköreinek kifejtése<sup>4</sup>:

1. A SJE HÖK elnök feladata, hogy a szervezetet koordinálja, képviselje.
2. A kommunikációért felelős elnökségi tag feladata a HÖK külső- és belső kommunikációjának felügyelete, a partner szervezetekkel való kapcsolattartás, a sajtóban és egyéb online felületeken való megjelenő tartalmak készítése, valamint a kommunikációs munkacsoport vezetése.
3. A gazdasági ügyekért felelős elnökségi tag feladata a szervezet működéséhez szükséges gazdasági ügyek koordinálása, források keresése és kezelése, eszközök beszerzése, pályázatok elkészítése és nyomon követése, továbbá a gazdasági munkacsoport vezetése.
4. A rendezvényekért felelős elnökségi tag feladata, hogy a hallgatók kulturális, sport és egyéb szabadidős tevékenységét megszervezze, továbbá a rendezvényszervezési munkacsoport vezetése.
5. A hallgatói ügyekért felelős elnökségi tag, más néven tanulmányi ügyekért felelős elnökségi tag feladata a hallgatók tanulmányaival kapcsolatos ügyek koordinálása, az Ösztöndíj Bizottságban való részvétel, a hallgatói laptopok pályázatának kiírása és annak lebonyolítása, valamint a hallgatói ügyekkel foglalkozó munkacsoport vezetése.
6. A Küldöttgyűlés elnökének a feladata, hogy a Küldöttgyűlést vezesse, tagsági felvételt meghirdesse, majd levezesse, a gyűlések koordinálása, szavazások lebonyolítása.

### 1.2 SJE HÖK tagság egyéb feladatköreinek kifejtése:

A SJE EHÖK elnökségi tagjaihoz tartozhatnak különböző referensek, akik az elnökségi tag munkáját segíti. Minden kari munkacsoporthoz (kommunikáció,

---

<sup>4</sup> SJE HÖK vezetősége: <http://sjehek.org/tisztsegviseloink> címen; Internet, 2019. április 25.

tanulmányi, rendezvényes) jelentkezhetnek segítők. Tanulmányi munkacsoport vezetőhöz évfolyam felelősök, olyan személyek, akik az évfolyamukban lévő problémákat/javaslatokat összegyűjti és továbbítja a vezetőnek, továbbá az információk megosztásában, gyorsabb eljuttatásában segít a szakok internetes csoportjaiban.

1. Egyetemi Akadémiai és kari Szenátus tagok. A Szenátus a Kar és az egyetem legfelsőbb döntéshozó és ellenőrző szerve, melynek tagjai közvetlen választással kerülnek be a testületbe. A testület egyharmada a hallgatókból áll.

2. Ösztöndíj Bizottsági tagok.

3. Grémium tag.

4. Egyetemi Kollégiumi Bizottsági tag.

5. Kari Bizottsági tag.

6. Fegyelmi Bizottsági tag.

7. Kollégiumi Hallgatói Bizottság elnöke, és tagjai. A bizottság a kollégiumokban elszállásolt hallgatókat képviseli, és a kollégium igazgatójával közösen döntenek a főbb ügyekben.

8. ÁSZ szerkesztő. Az egyetemi újságnak való írás, szerkesztésében és kiadásában való részvétel.

9. Fényképész.

10. Marketingért felelős referens.

### 1.3 A SJE HÖK tagok és a vezetőség megválasztása

A főbb pozíciókra az elnök választja ki az arra megfelelő személyeket. Természetesen ezt már az elnöki pozícióért való induláskor is megteheti, de akár utána is. Sok szervezettel ellentétben, a SJE HÖK-ben nem cserélődik az egész szervezet egy választás alkalmával. Egy személy több pozíciót is betölthet, és akár többször is. Amennyiben az elnök személye változik, attól függetlenül az elnökség maradhat.

A kari vezetőséget a kari elnök választja meg. A referensi pozíciókban is az elnökök döntenek, viszont itt akár többen is betölthetik azt a pozíciót. Főleg a rendezvényszervezésnél.

Az új tagok felvételénél, mindenki lehetőséget kap a csatlakozásra, viszont a megismerés érdekében egy meghallgatáshoz van kötve a tagosodás. A Küldöttgyűlés, Szenátus tagjait az egyetemi hallgatói szavazással választják meg.

Az elnök választásakor, a Küldöttgyűlés elnöke bonyolítja le magát, a választást. Összegyűjti a jelentkezők munkatervét, és ezt kell az indulóknak bemutatniuk a közgyűlés tagoknak, akik szavaznak, hogy az adott személy alkalmas-e



az elnöki pozícióra. Természetesen ezen az eseményen mások is megjelenhetnek, de mint nézők, szavazni, csak a diákok által kiválasztott Küldöttgyűlés tagok tudnak. A szavazás titkos, és a szavazóképeséghez a tagok felének meg kell jelennie. Az elnököt és a vezetőséget 2 éves mandátumra választják meg.

#### 1.4 A SJE HÖK munkássága

A Selye János Egyetem Hallgatói Önkormányzat első és legfontosabb feladata az érdekképviselés. Ahhoz, hogy ezt a feladatot a szervezet elláthassa, fontos hogy jelen legyen az egyetemi és a kari szenátusokban, és egyéb bizottságokban. A tagoknak lehetősége van szavazni, és javaslatokat tenni, ami segítheti, védheti a diákságot. Amennyiben más jellegű problémával keresik meg a HÖK-ot a diákok, akkor az adott hatáskörű egyetemi vezetőhöz, vagy a Tanulmányi Osztályhoz fordulva keresik a megoldást. Ha egy hallgatónak személyes problémája van esetleg egy tanárral, akkor az adott diákot és tanárt egyaránt meghallgatva, segítik a probléma megoldásában. Ha csoportos panasz érkezik egy oktatóra, akkor a tanulmányi munkacsoport vezetője az illetékes tanárral tárgyal, és keresnek megoldást közösen. A HÖK az érdekképviselés mellett, a hallgatók tudományos, kulturális és társasági élet szervezésében is részt vesz.

Legfontosabb tanulmányi eseményük a TDK, melyet az Egyetem vezetőségével közösen szerveznek. A SJE HÖK által választott személy folyamatosan tárgyal az Egyetemmel, és osztják el a feladatokat. A HÖK tagjai vezetik le a regisztrációt, végzik az útbaigazítást, a szükséges berendezések helyre rakását, oklevelek megírását, fotós biztosítását, oklevelek átadásának segítségét. Bármely tanulmányi verseny, amely megrendezésre kerül az Egyetemen, akár középiskolásoknak, akár egyetemistáknak, mindig felkérjük a Hallgatói Önkormányzatot, hogy segítsenek annak lebonyolításában.

Az elmúlt 2017/2018-as tanév rendezvényei:

1. Gólyatábor
2. Sirály menti party
3. Egyetemi Bál
4. Kari napok
5. Komáromi Egyetemi Napok
6. Tudományos Diákköri Konferencia
7. Egyetemi bulik (általában két hetente)
8. Egyéb időszakos rendezvények: Mozizás, Kvíz est, stb.

A gólyatáborban való részvétel évről évre növekszik. A Kari Napokon és a Komáromi Egyetemi napokon is évek óta közkedvelt program a Játékok és a Művészetek éjszakája, amely rengeteg hallgatót vonz. Összességben a rendezvény szervezés jó, és a nagyobb programok sok diákot megmozgatnak.

### 1.5 A SJE HÖK bel- és külkapcsolatai

A Selye János Egyetem Hallgatói Önkormányzata jó kapcsolatokat ápol egyaránt belföldön és külföldön is. Tiszteletbeli tagja a HÖÖK-nak és tagja a Magyar Ifjúsági Konferenciának (MIK) is egyaránt.

A kapcsolattartást megnehezíti a távolság és az ország határok. Minden rendezvényre küldenek meghívót a partner szervezeteknek és fordított esetben is kapnak, de az előbb említett problémára hivatkozva csak mérsékelten tudnak eleget tenni meghívásoknak.

A kommunikáció legegyszerűbb formáját használva, online történik a partner szervezetekkel az információ csere.

Olvashattuk, hogy Felvidéken miként dolgoznak az ott élő egyetemisták és miként képviselik társaikat, illetve miként vállalnak szerepet a közéletben is. A SJE HÖK is egy olyan szervezet, mely nem csak lokálisan gondolkodik, hanem a külvilág felé is nyit.

Következő helyszínhez át kell lépnünk a Szlovákiát és Ukrainát elválasztó határátkelő helyet ahhoz, hogy Beregszászon és Ungváron kössünk ki, ugyanis az elkövetkezőkben az ott székelő szervezetek kerül bemutatásra.

## 2. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hallgatói Önkormányzat (II. RF KMF HÖK)

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola<sup>5</sup> hivatalos intézményi szerve a Hallgatói Önkormányzat, mely 1999-ben alakult meg. A II. RF KMF HÖK székhelye Ukrainában, Beregszászon található. Az önkormányzat 11 személyt számlál, ami folyamatosan cserélődik az új- és a végzős hallgatók miatt.

A HÖK vezetőségét a következő posztok ölelik fel: elnök, alelnök, gazdasági-, kulturális-, kommunikációs-, sport-, külügyi-, belügyi-ügyvivők és a három ellenőrző bizottság tag. Az elnöki posztot Maruszics Erik tölti be. A vezetésen belül betöltött posztokon kívül még minden ügyvivőhöz legfeljebb 3 aktivista tartozhat.

<sup>5</sup> II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola: <http://kmf.uz.ua/hu> címen; Internet, 2019. április 27.

## **2.1 A II. RF KMF HÖK tagok és a vezetőség megválasztása**

A Főiskola hallgatói által összehívott közgyűlésen, titkos szavazat során, nem egyéni személyre szóló szavazások, hanem összeállított csapatra szavazhatnak a hallgatók. Az alakuló gyűlés pedig előre összehívott tanszéki és évfolyami csoportok által delegált diákok jelenlétében zajlik.

A megválasztott 11 személyből álló csapatot egy éves mandátumra választja meg a Főiskola hallgatósa.

## **2.2 A II. RF KMF HÖK munkássága**

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hallgatói Önkormányzatának elsődleges feladata a hallgatói érdekképviselet, illetve a rendezvényszervezés. A hallgatói érdekképviselet ott mutatkozik meg, hogy a HÖK delegál egy tagot a Főiskolai tudományos tanácsba, ahol a képviselő fel tud szólalni. A konferenciák megvalósításában is fontos szerepet vállal a II. RF KMF HÖK, ugyanis ők vonják be a hallgatókat a munkákba vagy ők képviselik a hallgatókat.

A Hallgatói Önkormányzat az elmúlt 2017/2018-as tanévben számos kulturális, szórakoztató és jótékonyssággal kapcsolatos rendezvényt valósított meg, mellyel közel 1500 személyt tudtak mozgósítani.

## **2.3 A II. RF KMF HÖK bel- és külkapcsolatai**

A Hallgatói Önkormányzat szoros kapcsolatot ápol más kárpátaljai szervezetekkel is egyaránt, mint a KMDFKSz és a KFSZHÖK. Nekik, hármuknak még közös rendezvényeik is szoktak lenni.

Külföldön szervezetekkel is erős kapcsolatokat ápolnak, ugyanis tiszteletbeli tagjai a HÖÖK-nak, emellett a Debreceni Egyetem Hallgatói Önkormányzat (DEHÖK), a Vajdasági Ifjúsági Fórum (VIFÓ), és az Országos Magyar Diákszövetség (OMDSz) rendezvényein is rendszeresen ott vannak, mint vendégek.

A kapcsolattartást így is megnehezíti a távolság és az országhatárok. Viszont a kommunikációt az online platformok megkönnyítik.

## **3. Kárpátaljai Magyar Diákok és Fialat Kutatók Szövetsége (KMDFKSZ)**

A Kárpátaljai Magyar Diákok és Fialat Kutatók Szövetsége egy nonprofit, civil szervezet, amely felsőoktatási intézménytől és politikától független.

A KMDFKSZ<sup>6</sup> 1998 áprilisában alakultunk meg Lizánec Péter professzor kezdeményezésével, ekkor még tanárok és diákok egyaránt az elnökség tagjai voltak. Egy évvel később a szervezet újrászerveződött, jogilag is bejegyzésre került, és ezután már csak diákok voltak a tagjai. Bár székhelyük Ungvár, hatáskörük egész Kárpátaljára kiterjed, úgy az egyetemistákra, mint középiskolás diákokra.

A következő posztok alkotják a diákszövetséget: elnök, akit Bence Norbert személye tölt be, belügyi alelnök, külügyi alelnök, programokért felelős alelnök, elnökségi tagok és etikai bizottsági tagok. Tehát a vezetőséget összesen 13 fő alkotja. Emellett a szervezetben más posztok is jelen vannak, mint főaktivista, amely három személyt foglal magába és aktivista, amely négy személyt. A KMDFKSZ 20 év távlatában több, mint 2000 tagot számlál.

### 3.1 A KMDFKSZ tagok és a vezetőség megválasztása

Minden év októberében, a tisztújító közgyűlésen van lehetőségük az új tagoknak belépni a szervezetbe. Ehhez szükséges a jelentkezőnek előtte 2 héttel leadni egy önéletrajzot és egy motivációs levelet. A közgyűlés napján pedig a szervezet aktív tagsága (50–80 fő) dönt arról, hogy bekerülhet-e a diákszövetségbe vagy nem. Ezen a tisztújító közgyűlésen kerül megválasztásra az új elnök és az elnökség, akiknek a mandátuma két évre szól.

### 3.2 A KMDFKSZ munkássága

A diákszövetség munkája igen szerteágazó, ugyanis a hallgatói érdekképviselő mellett rendezvényszervezéssel és tudományos konferenciák/publikálások szervezésével is foglalatoskodik.

Az érdekképviselő nem csak Ungvárra korlátozódik le, hanem az egész kárpátaljai magyar diákokra. A nemzeti hovatartozások miatt előfordulnak atrocitások a magyar diákság felé, amelyet mindig megfelelően orvosol a diákszövetség. Általában ezeket a problémákat a kisebbségügyi osztályon jelentik. Ezzel is erősítve a nemzettudatot.

A tudományos tevékenységeket elősegíti, és publikálási lehetőségeket biztosít a diákszövetség. Scientia Denique<sup>7</sup> („Tudomány Dióhéjban”) nevet viselő publikációs kötetük tavaly 10 alkalommal jelent meg. A kötetben magyar nyelven

<sup>6</sup> Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatalkutatók Szövetsége: <http://kmdfksz.net> címen; Internet, 2019. április 27.

<sup>7</sup> Scientia Denique honlap: <https://www.scientiadenique.net> címen; Internet, 2019. április 27.

publikálhatnak a diákok. Az év elején elkészült a publikációs kötetük weboldala is. A tavalyi évben (2018) negyedik alkalommal rendezték meg a Scientia Denique Tudományos Diákköri Konferenciát, ahol 4 szekció keretein belül 40 előadó volt. Ez volt a diákszövetség XIII. Tudományos Diákköri Konferenciája.

Kulturális és szórakoztató programok szervezése terén is számtalan rendezvény kerül megvalósításra.

Az elmúlt 2017/2018-as tanév rendezvényei:

1. Tisztújító közgyűlés
2. Gólyabál
3. Palacsinta-estek (2 hónaponként)
4. Mikulás Party
5. Mikulás az Ungvári 4-es Kollégiumban
6. IV. Kiskalácsom-Nagykarácsony Jótekonysági cipős doboz akció
7. KMDFKSZ Vezetőképző
8. Álarcos bál
9. Scientia Denique publikációs lehetőség
10. IX. KMDFKSZ tanulmányi vetélkedő
11. Tudománynépszerűsítő körút
12. IhletÉs... (kulturális programsorozat, 3 napos).
13. Születésnap Party
14. IV. Scientia Denique TDK
15. IV. KMDFKSZ-UNE Diáknapiak
16. Tanévkezdő buli.
17. III. Kárpátaljai Magyar Diáktábor

Társzervezők (segédszervezők) a következő programokban voltunk:

1. Gloria Victis (Rákóczi Szövetség)
2. Ingyenes Kárpátaljai Egészségügyi szűrés (HÖÖK)
3. „Beauty around me” – Nemzetközi Ifjúsági Fesztivál

Általában mindig nagy sikereket érnek el a látogatottság szempontjából. A legnagyobb sikerek a Diáknapiak, ahol 2–3 ezer ember fordul meg a négy nap folyamán.

### 3.3 A KMDFKSZ bel- és külkapcsolatai

A Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetsége egyaránt, mint belföldön, mint külföldön számtalan kapcsolatra tesz szert. Továbbá szintén

tiszteletbeli tagja a HÖÖK-nak. Lebontva bel- és külkapcsolatokra, így néz ki:

- Civil szervezetek és HÖK-ok, akikkel kapcsolatot tartanak Kárpátalján:
  1. Momentum Doctorandus (MD), a Kárpátaljai Magyar Doktoranduszok Szervezete
  2. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Ifjúsági Szervezete (KMKSZ ISZ)
  3. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Hallgatói Önkormányzata (II. RF KMF HÖK)
  4. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Kölcsey Ferenc Szakkollégium Hallgatói Önkormányzata (II. RF KMF KFSZ HÖK)
  5. Görögkatolikus Ifjúsági Szervezet (GISZ)
  6. Kárpátaljai Fiatalkorú Magyar Vállalkozók Szövetsége (KFMVVSZ)
  7. Kárpátaljai Magyar Cserkészszövetség (KMCSZ)
  8. Kárpátaljai Református Ifjúsági Szervezet (KRISZ)
  9. Szent Márton Egyesület (SZME)
  10. Ungvári Református Egyetemi Gyülekezet (UREGY)
  11. Pro Cultura Subcarpathica (PCS)
  12. Kovács Vilmos Irodalmi Társaság (KVIT)
  13. Pulzus FM 92.1 Rádió
- Magyarország:
  1. Hallgatói Önkormányzatok Országos Konferenciája (HÖÖK)
  2. Rákóczi Szövetség (RSZ)
  3. HÖÖK Külhoni Program
  4. Magyar Ifjúsági Konferencia (MIK)
  5. Játszóter Közhasznú Alapítvány (JKA)
  6. UGAR Egyesület
  7. Debreceni Egyetem HÖK
  8. Mustárház Ifjúsági Információs és Tanácsadó Iroda (MIITI)
  9. Informatikus Fiatalkorúak a Társadalomért Egyesület (INFOTÁRS)
- Felvidék:
  1. Diákhálózat (DH)
  2. Selye János Egyetem HÖK
  3. Jókai Mór Diákkör (JÓMÓD)
  4. József Attila Ifjúsági Klub (JAİK)
  5. Kassák Lajos Ifjúsági Klub (KLIK)

- Vajdaság:
  1. Vajdasági Ifjúsági Fórum (VIFÓ)
  2. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzat (MTTK HÖK)
  3. Vajdasági Magyar Diákszövetség (VaMaDiSZ)
- Erdély:
  1. Országos Magyar Diákszövetség (OMDSZ)
  2. Kolozsvári Magyar Diákszövetség (KMDSZ)
  3. Nagyvárad Magyar Diákszövetség (NMD)
  4. Temesvári Magyar Diákszövetség (TMD)
  5. Sapientia EMTE Marosvásárhelyi HÖK
  6. Brassói Magyar Diákszövetség (BMD)
  7. Partiumi Keresztény Egyetem Diákszervezete (PKED)
  8. Sapientia EMTE Csíkszeredai HÖK
  9. Kolozsvári HÖK
- Muravidék:
  1. Muravidéki Magyar Ifjúsági Szervezet

A KMDFKSZ lehetőségekhez mérten részt vesz partnerszervezeteinek rendezvényein, valamint a HÖÖK Külhoni Programja valamennyi szervezettel összeköti őket.

Számukra a távolság a XXI. században nem jelent gondot, ugyanis havi szinten 6–8 külföldi partnerrel tudnak találkozni.

A kommunikáció elsősorban e-mailen, telefonon és személyes találkozáson zajlik. A személyes találkozást megkönnyíti a HÖÖK Külhoni Programja, különböző Vezetőképzők és Közgyűlések alkalmával.

Az elmúlt néhány oldalban olvashattak a kárpátaljai szervezetek működéséről. Arról, hogyan boldogulhatnak Ukrajnában, hogyan tudnak közéleti szerepet vállalni bizonyos hátrányok mellett. Tipikus olyan fiatalok tesznek ebben a régióban a jobb létért és az érdekképviseletért, akik bátrak. Bátrak kiállni saját nemzetiségük mellett a többségi nemzettel szemben és harcolni a magyar fiatalok jogaiért. Mindemellett arról is gondoskodnak, hogy az otthon tanuló és élő fiataloknak kulturális és szórakoztató rendezvényeket nyújtsanak. A kárpátaljai magyarok nagyon vendégszeretőek és barátságosak, ezt az is tükrözi, hogy mennyi külföldi szervezettel napi szinten kontaktban vannak, akár együtt dolgoznak.

A következő régióhoz, területhez szintén át kell lépnünk egy határátkelőhelyet, hisz visszamegyünk az Európai Unióba. Pontosabban a következő úti cél Románia lesz, földrajzilag Erdély, azon belül pedig a Kolozsvár, ahol nyüzsögnek a magyar egyetemisták.

#### 4. Kolozsvári Magyar Diákszövetség (KMDSZ)

A Kolozsvári Magyar Diákszövetség, független Kar más intézménytől, viszont alapító tagja az Országos Magyar Diákszövetségnek. Az összes kolozsvári magyar diákot képviseli a szervezet. A KMDSZ<sup>8</sup> székhelye Románia, Kolozsvár. A szervezet 1990-ben alakult.

A diákszövetség vezetőségét 9 személy alkotja, egy elnök, Lőrincz István-Zoltán személyében és 8 vezetőtanács tag. A másodvonal egy úgymond munkacsoportokból áll, minden vezetőtanácstaghoz tartozik egy munkacsoport, ezeket Végrehajtó Bizottságoknak nevezik. Megközelítőleg 6–7000 a taglétszám, évente.

##### 4.1 Az KMDSZ tagok és a vezetőség megválasztása

A diákszövetségnek van egy diákkártyája, amely igényelésével az egyetemisták automatikusan szervezeti tagok lesznek. Minden év őszén kerül megrendezésre a vezetőtanácstagok tisztújító gyűlése, illetve két évente történik az elnökválasztás. Ebből kiindulva a vezetőtanácstagok mandátuma egy év, míg az elnök mandátuma két év.

##### 4.2 Az KMDSZ munkássága

A Kolozsvári Magyar Diákszövetség független érdekképviselő, ezért minden egyetemen, szabadidős, kulturális és szórakoztató rendezvényeket biztosít. A Tudományos Diákköri Konferencia szervezésében fő szervező szerepet vállal fel a Babeş-Bolyai Tudományegyetem segítségével. Emellett mivel szoros a kapcsolat az egyetemek és a szervezet között, többféle konferenciát is szervezünk az Egyetemi Tudományos Diákköri Konferencián kívül. Továbbá 70 különböző rendezvényt szervez a diákszövetség, a legnagyobb események a diáknapok, a TDK, a mentorprogram, illetve a gólya rendezvények. Legnagyobb rendezvényük résztvevőinek száma meghaladja az 5000 főt.

##### 4.3 Az KMDSZ bel- és külkapcsolatai

Az Országos Magyar Diákszövetségen keresztül minden város egyetemi szervezetével kapcsolatban vannak. Emellett külföldön partnerszervezet

<sup>8</sup> Kolozsvári Magyar Diákszövetség: <https://kmdsz.ro/KMDSZ> címen; Internet, 2019. április 30.



a HÖÖK-nak, de nem tiszteletbeli tagja. Illetve kapcsolatban vannak még más Kárpát-medencei szervezetekkel is.

A kapcsolatokat leginkább online tartják más szervezetekkel, mivel a távolság megnehezíti a meghívások elégtételét.

## 5. Országos Magyar Diákszövetség, Románia (OMDSZ)

Az Országos Magyar Diákszövetség (OMDSZ) a romániai egyetemi városokban működő magyar egyetemi hallgatók szervezeteinek érdekvédelmi és képviselői szövetsége. Székhelye Románia, Kolozsvár. Az OMDSZ<sup>9</sup> 1990-ben alakult, létrehozói a kolozsvári, marosvásárhelyi, brassói, jászvásári, nagyváradi magyar diákszövetségek voltak, és rövid időn belül tagszervezetté vált a temesvári diákszervezet is.

A Diákszövetség elnöksége öt személyből áll, egy elnökből és négy alelnökből. A vezetőség a következőket látja el: az elnök, aki a tagszervezetekért és programokért felelős; a kommunikációért és PR-ért felelős alelnök; a tehetséggondozásért és akadémiai ügyekért felelős alelnök; a gazdasági ügyekért felelős alelnök; a külügyért- és külgazdaságért felelős alelnök. Az elnök feladatkörét Andacs Zsolt-Levente tölti be.

Az Országos Magyar Diákszövetségnek jelenleg hét tagszervezete van a nagyobb egyetemi városokban: Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetség, Brassói Magyar Diákszövetség, Kolozsvári Magyar Diákszövetség, Bukaresti Magyar Diákszövetség, Nagyváradi Magyar Diákszövetség, Temesvári Magyar Diákszervezet és Csíkszeredai Hallgatói Önkormányzat. Ezek a tagszervezetek által összességében képviselt hallgatók száma meghaladja a 20000 diákot.

### 5.1 Az OMDSZ tagok és a vezetőség megválasztása

A tagoknak tartozniuk kell valamelyik fentebb említett tagszervezetükhöz, emellett egy felsőoktatási intézmény diákja kell, hogy legyen. A közgyűlésen mindegyik szervezetnek szavazati joga van egyenlő arányban. A közgyűlés a leköszönő elnökség beszámolójával kezdődik. Ezt követi a tagszervezetek beszámolója, majd az elnökséget megpályázó csapat bemutatkozása és maga a tisztújítás. A megválasztott vezetőség mandátuma egy év hosszúságú.

### 5.2 Az OMDSZ munkássága

Az Országos Magyar Diákszövetség, Erdély magyar egyetemistáit és egyetemista szervezeteit tömörítő egyesület, amely országos lefedettséggel rendelkezik.

---

<sup>9</sup> Országos Magyar Diákszövetség: <https://omdsz.ro> címen; Internet, 2019. május 3.

Az OMDSZ célkitűzései: az országban tanuló magyar diákok érdekeinek védelme és képviselése a megfelelő fórumokon; a magyar diákság szakmai tevékenységének támogatása és a tagszervezetek tevékenységének koordinálása és segítése.

A helyi érdekképviselési ügyekben a tagszervezetek egymástól kérnek tanácsot, ezzel is építve a civil tudástárat. Mindegyik szervezetük más-más érdekképviselési problémával küzd, viszont egymás tapasztalatait felhasználva, erős stratégiát lehet kidolgozni ezekre.

Az OMDSZ egyik legfontosabb célkitűzése a magyar diákság tudományos és szakmai tevékenységének támogatása. A magyar diákszervezetek elsősorban a szakmailag elismert Erdélyi Diákköri Tudományos Konferenciák által foglalkozik tehetséggondozó feladatokkal. Az OMDSZ legjelentősebb feladata, hogy az erdélyi TDK-k rendszerét összetartsa és a tehetséggondozásnak egy stabil, fenntartható anyagi keretet tartson fenn.

A legtöbb eseményen partnerszervezők vagy meghívott vendégek, saját eseményeik közé a közgyűlések és az elnökségi találkozók tartoznak.

Néhány rendezvény melyen az OMDSZ társszervező volt az elmúlt tanévben:

1. 25. Orvosi és Gyógyszerészeti Tudományos Diákköri Konferencia
2. 19. Műszaki Tudományos Diákköri Konferencia
3. Reál- és Humántudományi ETDK
4. VIBE Fesztivál
5. Ifjúsági Pavilon a Kolozsvári Magyar Napokon
6. World Clean-up Day
7. Marosvásárhelyi Hallgatói Önkormányzat Gólyatábora

### 5.3 Az OMDSZ bel- és külkapcsolatai

Mivel az OMDSZ egy ernyőszervezet, ezért a tagszervezeteikkel folyamatos a kapcsolattartás: Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetség, Brassói Magyar Diákszövetség, Kolozsvári Magyar Diákszövetség, Bukaresti Magyar Diákszövetség, Nagyvárad Magyar Diákszövetség, Temesvári Magyar Diákszervezet és Csíkszeredai Hallgatói Önkormányzat. Ezen kívül más magyar és román országos diákszövetségekkel is ápolják a kapcsolatot.

Külkapcsolatok terén a magyarországi HÖK-ok többségével, illetve HÖÖK tiszteletbeli tagok. A szerbiai Vajdasági Ifjúsági Fórummal, a Vajdasági Magyar Diákszövetséggel és az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzatával. Az ukrainai II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai

Magyar Főiskola Hallgatói Önkormányzatával, a Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetségével, és a Kölcsey Ferenc Szakkollégium Hallgatói Önkormányzatával. A szlovákiai Diákhálóval.

Az OMDSZ úgy tart kapcsolatokat a partnerszervezetekkel, hogy ellátogatnak egymás rendezvényeire, tapasztalatot cserélnek, illetve a HÖÖK és a Kárpát-medencei diákeseményeken találkoznak.

A távolság miatt sokszor még a tagszervezeteikkel is kevésszer találkoznak évente, a külföldi szervezetekkel az évi 1–2 találkozás az általános. A tagszervezeteikkel a távolság végett videó konferenciákat tartanak személyes gyűlések helyett. Egyes országok szabályozásai nem túl kedvezőek, például Ukrajnába csak útlelletel lehet belépni, ezért azok a tagok, akik nem rendelkeznek útlelletel, elesnek egy-egy rendezvénytől.

Az Országos Magyar Diákszövetség egy igen komoly munkát végez egész Románia-szerte és magas szinten képviseli a hallgatók érdekeit, jogait. Tehát, ha valaki Romániában magyarként tanul, akkor kijelentheti, hogy biztonságban van, csak segítséget kell kérnie. Mindemellett a szervezet nem csak azért felel, hogy a hallgatók biztonságban legyenek, hanem azért is, hogy egyetemi éveik alatt ne unatkozzanak, hanem felhívják a figyelmet a kutatás lehetőségére és szórakoztató programokat szerveznek. A kapcsolati tőkékük pedig igen gazdag belföldön is és külföldön is egyaránt.

A következő és egyben utolsó úti célunk Szerbia. Sokaknak ismert fogalom a Délvidék kifejezés, de mi a köznyelvben Vajdaságnak hívjuk azt a régiót, ahol az elkövetkező három szervezet kerül bemutatásra. Ez a három szervezet Vajdaság két legnagyobb városában székel és tevékenykedik. Pontosabban az egyik Újvidék, a másik Szabadka.

## 6. Vajdasági Ifjúsági Fórum (VIFÓ)

A Vajdasági Ifjúsági Fórum intézménytől független nonprofit ifjúsági szervezet. A VIFÓ<sup>10</sup> 1996-ban alakult és székhelye Szerbiában, Szabadkán található. A szervezetet 35 aktív személy alkotja.

A vezetőség összetétele hét személyből áll, ebből egy elnök, akinek a személye Berkó Szilárd, két alelnök és négy elnökségi tag. Továbbá az elnök kivételével minden vezetőségi tagnak egyéni beosztása van. Az egyik alelnök az irodavezető, a másik pedig a pénzügyekért felelős személy. Az elnökségi tagok pedig: HR felelős-, IT és közösségi kapcsolatokért felelős-, arculat felelős-, PR és külhoni kapcsolatokért felelős személy. Ezen kívül a tagság is

---

<sup>10</sup> Vajdasági Ifjúsági Fórum: <https://www.vifo.rs> címen; Internet, 2019. május 5.

rendelkezhet betöltött poszttal, mint szervezői-, koordinátori- vagy szakcsoport vezetői pozícióval.

## 6.1 A VIFÓ tagok és a vezetőség megválasztása

Első körben a csatlakozni vágyók részt vesznek egy személyes beszélgetésen a HR felelőssel és az elnökkel. Abban az esetben, ha a jelentkezők kompetenciái kielégítik az elvártakat, elkezdhetik a Klubest sorozaton való részvételt, amely egy 3 hónapig tartó gyűlésekből álló informatív jellegű integrációs folyamat. A sikeresen teljesített 3 hónapig tartó gyakornoki idő elteltével újból egy beszélgetés következik, amely lehetőséget ad a gyakornokok visszacsatolására, valamint az ő teljesítményeinek értékelésére. A beszélgetést követően pedig eldől, hogy a gyakornokok teljes jogú tagjai lesznek-e a szervezetnek vagy sem.

Az alakuló gyűlés keretein belül alkalom adódik arra, hogy a vezetőségbe csatlakozni vágyók felszólaljanak és vázolják elképzeléseiket a jövőre vonatkozóan. Fontos része ez a gyűlésnek, mivel ez által is tájékozottabban és következetesebben tudnak szavazni a jelenlevők. Miután mindenki lehetőséget kapott a jelentkezésre, sor kerül a titkos szavazásra, ahol kialakul a vezetőség összetétele. Minden vezetőségi tag mandátuma két év hosszúságú.

## 6.2 A VIFÓ munkássága

A VIFÓ célja a vajdasági magyar ifjúság (korosztály: 18–35) identitásának megőrzése, a kulturális életük fellendítése, valamint olyan gyakorlati és elméleti tudás átadása, amely a magán- és szakmai életben is egyaránt alkalmazható. Mindezt a rendezvénysorozatok és események teszik lehetővé, amelyeket évekre visszamenőleg rendszeresen megszerveznek, és amelyek tökéletesítésére folyamatosan törekszenek.

Kevés példa van arra, hogy a szervezet önálló hallgatói érdekképviseletet vállal, ami viszont gyakoribb, hogy közvetve segít, illetve fellép olyan szervezetek mellett, akik ezzel foglalkoznak.

A Vajdasági Ifjúsági Fórum az elmúlt 2017/2018-as tanévben a következő rendezvényeket valósította meg:

- XVI. Vajdasági Szabadegyetem
- VIFÓ Ifjúsági Konferencia (VIK)
- Kiállni Sosem Art
- Save the Kids – jótékonyági rendezvény (szórakozás és gyűjtés)
- XXII. Gólyabuli

- Személyiség fejlesztő- és közösségépítő Diákhétvége
- Szervezeti belső képzések

Az utóbbi pár év alatt fokozatosan kinőtte magát a szervezet, évről-évre minőségesebb, jobb rendezvényeket sikerült megvalósítaniuk, amely részben a tapasztalatnak, részben pedig a friss vérnek tudható be. Az elmúlt évben több mint 2500 vajdasági fiatal jelent meg és vett részt rendezvényeiken, valamint egy 150–250 személy közötti stabil követőtábornak örvendenek. Emellett pedig 60–65.000 személyt sikerült elérniük. Igyekezzenek olyan rendezvény portfóliót fenntartani, amely gondoskodik arról, hogy minden személy, aki a célcsoportjuk tagja, megtalálja saját ízlését és világát. Kulcsfontosságú továbbá, hogy amikor sikerről beszélnek, tudni kell arról, hogy szervezetük teljes mértékben önkéntes alapon működik és senki sem részesül juttatásban vagy anyagi támogatásban.

### 6.3 A VIFÓ bel- és külkapcsolatai

A Vajdasági Ifjúsági Fórum a belföldi kapcsolatokra is nagy hangsúlyt fektet, ezért partnerként tekint a szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzatára. Illetve egyéb civil szervezetekkel is jó kapcsolatot ápol, mint az újvidéki székhelyű Vajdasági Magyar Diákszövetség.

A VIFÓ külföldön is tart kapcsolatokat. Legfőképp oly formában, amit információcsere- és együttműködés jellemez. Nem tagja a HÖÖK Külhoni Régiónak, de egyik partnere a HÖÖK-nak. Számukra az országhatár és a távolság nem jelent különös akadályt a kapcsolattartásban, hála az online portáloknak.

## 7. Vajdasági Magyar Diákszövetség (VaMaDiSz)

A Vajdasági Magyar Diákszövetség<sup>11</sup> egyetemektől és karoktól független diákszervezet. A vajdasági magyar diákokat és egyetemi hallgatókat képviseli egyetemi karoktól függetlenül, valamint azokat a hallgatókat is, akik Magyarországon tanulnak, de vajdasági származásúak. Székhelye Szerbiában, Újvidéken található. Alapítására 1997 novemberében került sor, Újvidéken.

A vezetőség hat személyből áll, melynek az összetétele: az elnök Sóti Attila személyében, az alelnök, és további négy elnökségi tag. Az elnökségi tagok szerepkörei is meghatározott. Ezek a külügyi megbízott-, oktatási megbízott-, HR felelős-, szabadidős programok koordinátora-, az elnök jogi tanácsadója, médiafelelős és PR koordinátor, elnökségi tag.

<sup>11</sup> Vajdasági Magyar Diákszövetség: <http://www.vamadisz.com> címen; Internet, 2019. május 5.

Továbbá a programok és rendezvények megszervezésekor koordinátorok vannak kinevezve és a szervező csapatokon belül is fel vannak osztva a feladatok programtól/rendezvénytől függően. Jelenleg 20 főből áll az aktív tagságuk, de 200–250 körüli azoknak a száma, akik érvényes tagsági lappal rendelkeznek.

### **7.1 A VaMaDiSz tagok és a vezetőség megválasztása**

Minden 18 év feletti vajdasági magyar diák és egyetemi hallgató csatlakozhat diákszövetséghez, nincs kiválasztás. Egyedül a szervezeti állandó feladatok ellátásához és a programok szervezőcsapataiba való bekerüléshez van kiválasztás.

Az elnök 5–7 nappal a tisztújító közgyűlés előtt összehívja a tagságot, megszavaztatja a velük legalkalmasabb időpontot, a témákat előre felveti, amelyekhez új megbeszélni való témákat a tagok is javasolhatnak. Ha csak kizárólag egy adott programmal kapcsolatban van szükség gyűlésre, akkor azt a program koordinátora hívja össze. Az ülést az elnök vezeti (távollétében az alelnök, vagy az adott program koordinátora – ha csak egy adott program miatt van gyűlés), felveti a témákat, amelyhez mindenki hozzászólhat. Végül, egy-egy kérdés, szavazással van eldöntve. Az elnökségi tagok mandátuma két év hosszúságú.

### **7.2 A VaMaDiSz munkássága**

A diákszövetség elsősorban felsőoktatási feladatokat – a magyar diákok felsőoktatásba való beilleszkedése, a továbbtanulásra való buzdítás, információátadás a felsőoktatási lehetőségekről, érdekképviselet és érdekvédelem, kisebbségi jogvédelem, karrier tanácsadás, továbbképzések és szabadidős programok szervezését intézi. Ezek többsége Újvidéken valósul meg, de számos program kiterjed a tartomány teljes területére – azokra a településekre, ahol van magyar oktatás. A programok többsége a Magyar Nemzeti Tanáccsal való együttműködés keretében valósul meg.

Az érdekképviselet abban teljeseedik ki, hogy részt vesznek a Magyar Nemzeti Tanács demonstrátori ösztöndíjpályázatának elbírálásában, részvétel és a pályázó diákok/hallgatók képviselete a magyarországi miniszteri ösztöndíjak vajdasági előértékelő bizottságában, egyeztetések a Magyar Nemzeti Tanáccsal, a magyarországi HÖÖK-val, a Szerbiai Egyetemista Unióval, a Szerbiai Hallgatói Szervezetek Országos Szövetségével, a tartományi kormány titkárságaival, egyéb szervezetekkel. A magyar diákok és egyetemi hallgatók szerzett jogainak és kisebbségi jogainak képviselete és védelme.

Rendszeresen részt vesznek a Vajdasági Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, ahol az előszervezésben és a helyszín kialakításában segídenek.

A VaMaDiSz előző 2017/2018-ban megvalósított rendezvényei:

1. Gólyabál Újvidéken,
2. Nónapi buli Újvidéken,
3. Felsőoktatási Tájékoztató Körút,
4. Felsőoktatási Tájékoztató kiadvány megszerkesztése és kiadása,
5. továbbképzések a VaMaDiSz karrier tanácsadó iroda által,
6. Help Me! – felsőoktatási beilleszkedési program,
7. Diáknapok és Egyetemista Játékok Újvidéken.

Sikeres tanévet tudhatnak maguk mögött a rendezvényszervezésben. A résztvevők száma minden rendezvényen megfelelt az elvárásainak és a realitásnak, több rendezvényük 15–20 éves múltú, minden rendezvényükre megteremtették a megfelelő pénzügyi hátteret, volt elég szervező, és pozitív visszajelzéseket kaptak.

### 7.3 A VaMaDiSz bel- és külkapcsolatai

A VaMaDiSz szoros kapcsolatokat ápol szerbiai szervezetekkel egyaránt, mint a Szerbiai Egyetemista Unió, a Szerbiai Hallgatói Szervezetek Országos Szövetsége, az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzata és az Európa Kollégium Hallgatói Érdekképviselője.

A szerbiai kapcsolatokon kívül külföldön is kimagasló a kapcsolati tőkéje a szervezetnek, tiszteletbeli tagja a HÖÖK-nak, ezáltal tagja a Külhoni Régiónak, partnere a romániai Országos Magyar Diákszövetségnek, a Kolozsvári Magyar Diákszövetségnek, a szlovákiai Diák Hálózatnak és az ukrainai Kárpátaljai Magyar Diákok és Fiatal Kutatók Szövetségének.

Az együttműködés folyamatos egyeztetések, egymás rendezvényeinek meglatogatása, több esetben közös megjelenés egy-egy megbeszélésen, tárgyaláson bizonyosodik. A távolság egyre kevésbé nehezíti meg a kapcsolattartás, viszont az országhatár egyre jobban. A kommunikáció és egyeztetések elsősorban telefonon és az interneten zajlik.

## 8. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzata (MTTK HÖK)

Az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar hivatalos intézményi szerve, részönkormányzata a Hallgatói Önkormányzat. Székhelye Szerbiában, Szabadkán található. Az MTTK HÖK<sup>12</sup> 2006-ban alakult meg.

---

<sup>12</sup> Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Hallgatói Önkormányzata:

Az MTTK HÖK vezetőségét három személy alkotja. Az elnök, akinek a személye jómagam, Peckó Egon, az alelnök és az irodavezető. Az elnök feladata, hogy képviselje és koordinálja a HÖK-ot, illetve ő a hallgatói prodékán is. Az alelnök feladata képviselni a HÖK-öt az elnök távollétében, illetve ő foglalkozik a bel- és külkapcsolatokkal. Az irodavezető munkaköre pedig az iroda naprakész megjelenése, az iroda nyitva tartásának felügyelése és az irodai dolgok elvégzése.

További posztok is jelen vannak az MTTK HÖK szervezeti működésében, mégpedig a HR szakreferensi pozíció, a PR szakreferensi pozíció és a marketing felelős. Van megválasztott Újvidéki Képviselő, aki az Egyetemi Hallgatói Önkormányzatban képviseli a HÖK-ot, illetve az Oktatói- és Kari Tanácsban is jelen van 3–3 képviselő személy. Mind emellett még vannak a rendezvényeknek külön koordinátorai is. Jelenleg a Hallgatói Önkormányzatban 23 aktív tag van.

### 8.1 Az MTTK HÖK tagok és a vezetőség megválasztása

Az MTTK HÖK tagságát kizárólag olyan személyek alkothatják, akik aktív hallgatói jogviszonnyal rendelkeznek az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karon. A tagosodásra minden év októberében kerül sor, ahol a HÖK kiír egy pályázatot. Önéletrajz és motivációs levél beküldésével lehet jelentkezni. A jelentkezők által átadott dokumentációk elbírálása után következik a személyes beszélgetés, ahol az elnök, az alelnök és a HR szakreferens egyenként meginterjúvolja a tagságba jelentkezetteket. Amennyiben a jelentkező eleget tett a feltételeknek, akkor asszisztens státuszba kerül és mind addig abban lesz, még hivatalos választásokkal meg nem választja őket a Kar hallgatóisége, továbbá három hónapos próbaidővel kezdik a szervezeten belüli aktivitást.

Hivatalos választások az Újvidéki Egyetem összes Karán összehangoltan, minden második év tavaszán szoktak megjelenni. Kezdetlegesen a HÖK tagjelölteknek egyenként össze kell szedniük 20 aláírással rendelkező ajánlást, amely csak akkor érvényes, ha a Kar aktív hallgatói által vannak kitöltve. Ezt követően kerül meghirdetésre a Karon történő választás, ahol minden aktív hallgatói státusszal rendelkező MTTK hallgató szavazhat az ő általa kiválasztott 21 legszimpatikusabb tagjelöltre. Amint ez lezajlott és a választási jegyzőkönyvet az Újvidéki Egyetem rektorátusa elfogadta, megalakult az új Hallgatói Önkormányzat és ezt követően a már megválasztott tagságnak ki kell, hogy jelölje a vezetőséget. A vezetőség megválasztása tisztújító gyűlésen



kerül meghatározásra. A HÖK tagok itt jelentkezhetnek és szólhatnak fel a betöltési kívánt pozíciókról, majd amint ez megtörtént, titkos szavazás útján kerül ki az újonnan felállt vezetőség. A HÖK tagság és vezetőség mandátuma 2 év hosszúságú.

## 8.2 Az MTTK HÖK munkássága

Az MTTK HÖK kitűzött célja a hallgatói érdekképviselet, a kulturális és szórakoztató rendezvények szervezése és megvalósítása, illetve a jótékonykodás.

A hallgatói érdekképviselet oly formában történik a HÖK munkásságában, hogy képviselve vannak 3–3 személy által az Oktatói Tanácsban és a Kari Tanácsban. Itt a képviselőknek lehetőségük van az előre meghatározott napirendi pontok véleményének a kinyilvánítására, és ha az aktuális kérdés a hallgatóságot érinti, akkor felszólalhatnak amellett vagy ellen. Továbbá a HÖK egy kapocs a hallgatóság és az oktatói csapat között, mert ha bármi probléma merülne fel valamely térfélen, akkor a Hallgatói Önkormányzat kivizsgálva azt fel tud lépni a probléma ellen, és gyors megoldást tud találni. Emellett védi a hallgatóság jogait.

Számos rendezvényt szervez és bonyolít le az MTTK HÖK. Rendezvény felhozatala évről-évre bővül és egyre nagyobb közönséget mozgat meg, amennyiben azt a demográfiai átlag megengedi. Jobbára rendezvényeik megmozgatják Szabadka összes magyar egyetemistáját, főiskolását és nem a felsőoktatásban mozgó ifjúságát. Emellett a Kar jövőbeli pedagógusokat nevel ki, ezért az iskoláskor előtti és kisiskolás diákoknak is szervez rendezvényt.

Az elmúlt 2017/2018-as tanév rendezvényei pár szóban. A HÖK a tanévet minden évben a rendhagyó gólyatáborral kezdi, mely Szerbiában egyedülálló. Fontos történése a Kar elsőéves hallgatóinak, ugyanis itt ismerhetik meg egymást és a csapatépítő játékokon keresztül barátkozhatnak és készülhetnek a tanévre. A gólyatábort a gólyabuli követi, ami már nyitott az összes szabadkai fiatalnak. A szabadkai hallgatóság örömmel szokta megünnepelni az első vizsgaidőszak végét, ezért nekik a HÖK szervezni szokott egy R.I.P. Exams elnevezésű bulit. Ezt követően érkezik az Egyetemi hét, amikor egy héten keresztül, minden nap vetélkedők és érdekes programok kerülnek megrendezésre. Tovább haladva a Sportnap kerül a terítékre, amely Vajdaság szintű esemény. A cél az, hogy a magyar egyetemisták a sportolás mellett megismerjék egymást és barátkozhassanak, ezért is a sportnapnak az a hivatalos neve, hogy The Ball Connects Us. Az estét pedig egy After Party szokta követni, ahol a díjazottak megünnepelhetik a helyezésüket. Soron következő program a Gyereknapi, mely az iskoláskor előtti és kisiskolás gyerekeknek van megszervezve. Itt Szabadka

központjában, különböző bázisokon tanulhatnak játszva a kisdíákok. A felhozatal egy új programmal zárul, mely az Olvasni Jó nevet kapta. Itt a HÖK szeretné felhívni a figyelmet az olvasásra és a könyvek fontosságára. Ezért szintén Szabadka központjában egy Flashmob-ot szervez, majd ezt követően egy felolvasó versenyt kisiskolásoknak. Ezzel zárul a HÖK rendezvény felhozatala.

Mint már említve lett, az MTTK HÖK fontosnak tartja a jótékonykodást, ezért negyedévente szervez valamilyen módon egy humanitárius akciót. Ezt leginkább ösztöndíjazás által kerülnek megvalósításra. Itt két legyet is csap egy csapásra a szervezet, ugyanis foglalkoztatja a helyi feltörekvő tehetségeket, művészeket úgy, hogy közben jótékonykodik is.

### 8.3 Az MTTK HÖK bel- és külkapcsolatai

Az MTTK HÖK-nek számos kapcsolata és partnersége van egyaránt bel- és külföldön, mint külföldön. Mivel egy részönkormányzatról van szó, és ezeket az Egyetemi Hallgatói Önkormányzat fogja össze, ezért minden Kari HÖK kapcsolatban van egymással. Ki szorosabban, ki nem. Az elmúlt másfél évben ért oda az MTTK HÖK, hogy szorosabb kapcsolatot ápol az Újvidéki Egyetem Hallgatói Önkormányzatával, mint azt tette előtte. Ez abban nyilvánul meg, hogy a tartományi projektek alkalmával mind együtt pályáznak és valósítanak meg. Ennél szorosabb és együttműködőbb kapcsolatot a magyar ajkú szervezetekkel tart a HÖK, mint a Vajdasági Magyar Diákszövetség és a Vajdasági Magyar Ifjúsági Fórum. Az utóbbival már volt közös rendezvényük is, mivel a VIFÓ is szabadkai székhelyű.

Külkapcsolat terén sokat fejlődött a HÖK, ugyanis 2018 nyaratól HÖÖK tiszteletbeli tagok és oszlopos tagjai a Külhoni Régióknak is. Minden régió taggal szoros kapcsolatokat ápolnak, ha módjukban áll, akkor még a rendezvények meghívóinak is eleget tesznek.

A szervezetnek szintén nagy gátat jelent a távolság, a közlekedés és a határ. Nem a legkellemesebb az összeköttetés tömegközlekedéssel, és néha órákba kerül átjutni a határ ellenőrzésén is. Ennek ellenére is az online felületek segítségével tudják éltetni a kapcsolatokat.

### Összegzés

A kutatásomban a HÖÖK Külhoni Régiójához tartozó tagszervezetekről elérhető nyilvános információkra támaszkodtam. Minden szervezetet egységes szerkezetben mutatok be: a szervezet megalakulása, szerkezete, működése.

Megfigyeltem, hogy a bemutatott szervezetek olyan szervezetekkel vannak kapcsolatban, vagy ápolnak erősebb együttműködést, aki szintén a magyar kisebbséggel foglalkoznak, annak érdekeit képviselik. A nemzeti többséggel meg csak ritkán tartanak kapcsolatot, vagy egyáltalán nem is működnek velük együtt. Ezt érdemes lenne egy következő kutatásban kideríteni, hogy mi lehet ennek az oka. Feltételezésem szerint a mai világban inkább a nyelv okoz nagyobb hátrányt, mint az egymást el nem elfogadás. Minden bemutatott szervezet valamilyen módon kapcsolatban van egymással. Mindenki említette a negatívumok között, hogy az országhatár még manapság is akadályozza a kapcsolattartást. A nem schengeni országok esetében a határátkelés valóságos tortúra, rossz a helyi közlekedés is. Viszont a 21. században, az online közösségi hálóknak köszönhetően a kommunikáció könnyebb lett, és a nap 24 órájában tudjuk egymást keresni, információt cserélni.

A kutatásomnak köszönhetően betekintést nyerhettem a szervezetek működésébe, összetételébe és kapcsolati tőkéjébe. Úgy gondolom, hogy a kutatásom felhasználható lesz, akár információbővítésre, akár a szervezetek közötti kapcsolatok fejlesztésére.



Ájben Katalin

## Független Államok Közösségének kelet-európai tagállama: Ukrajna részvétele a szerveződésben 1991–2004 között

### Bevezetés

Ahhoz, hogy az ember megértse a jelen történéseit, fontos ismernie a múlt azon cselekedeteit, melyeknek hatásai napjainkban is érzékelhetők. A Független Államok Közösségéről első olvasatban mindenkinek az jut eszébe, hogy egy diszfunkcionális szerveződés, dokumentumok halmazával. Ezen állítás részben megállja a helyét, ellenben tanulmányom során céloom bemutatni, hogy vannak olyan szegmensei melyek hatékonyan funkcionálnak. Ezért is határoztam el, hogy Ukrajna és a Független Államok Közösségének kapcsolatát ismertetem az 1991–2004 közötti periódusban.

A munkám célja az együttműködés bemutatása, egy átfogó kép alkotása a témáról, mely gazdagítja a köztörténetet. Várhatóan a kutatás eredményéből ki fog derülni, hogy milyen szerepe van Ukrajnának a FÁK-ban.

A téma elég jelentős szakirodalmi bázissal rendelkezik. Mindezek mellett a munkám során felhasználtam különböző sajtótermékeket, valamint forrásokat, melyeknek oroszulrészze a FÁK honlapjáról digitálisan is elérhető.<sup>1</sup> A téma kutatásával mindezidáig ilyen kontextusban nem foglalkoztak. A témaválasztás aktuális a abban rejlik, hogy Petro Porosenko, Ukrajna ex államfője, 2018. májusban bejelentette<sup>2</sup> az ország kilépését a Közösségből.

### Történelmi háttér

Ukrajna, Európa egyik legfiatalabb, de második legnagyobb országa, területe: 603,700km<sup>2</sup>, lakossága 42 millió fő.<sup>3</sup> Nevének jelentése: határvidék, peremvonal.

<sup>1</sup> <https://e-cis.info/page/3372/>, (letöltés 2020.márc. 10.)

<sup>2</sup> <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-ukaz-pro-ostatochne-pripinennya-uchasti-u-47554>, (letöltés 2020. febr. 25.)

<sup>3</sup> <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/>, (letöltés 2020. márc. 30.)

Ez nem véletlen, mivel maga a térség is hosszú ideig határmenti terület volt, a sűrű erdők és sztyeppék határa. Választóvonalként szolgált az iszlám, a katolicizmus és az ortodoxia között. Határ volt Európa és az Orosz Birodalom között.<sup>4</sup>

Területét hosszú évezredek óta lakják. A 9. században a varégek alapították meg a térségben az államukat, mely a Kijevi Rusz néven vált ismertté. A hatalmi viszályok következtében azonban feldarabolódott. Ezután az ukrán földeken az idegen hatalmak osztoztak. A 14. században a keleti területeket a mongolok birtokolták, a nyugati részeken a lengyel- és litván befolyás volt erőteljes. Délről a tatárok támadása fenyegette a területet. Ez nagyban hozzájárult a kozákság<sup>5</sup> megjelenéséhez. A 17. századra olyan hatalommal rendelkeztek, hogy Bohdan Hmelnyickij<sup>6</sup> vezetésével felkelést robbantott ki, amely társadalmi és kulturális változásokat eredményezett. 1667-ben létrejött balparti és jobbparti Ukrajna. Az utóbbi lengyel, az előbbi orosz befolyás alatt volt. Délen török uralom volt.<sup>7</sup>

A 18–20. század között a térség osztrák és orosz fennhatóság alá tartozott. Ebben a periódusban az ukrán földek fejlődése differenciáltan zajlott. Ez megmutatkozott, mind a bel-, és a külpolitikában is. A 19. század során itt is megfigyelhető a nemzetébredés, azonban az ukránok függetlenségi törekvései kudarcba fulladtak.

Az első világháború teljesen átrajzolta a korábban fennálló hatalmi rendszereket. Az Osztrák-Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom fennhatósága alatt lévő ukránok is kivették a részüket a harcokból. A két birodalom kötelékében 26 millió ukrán lakos élt. A viláégés során újra aktuális lett a nemzetiségi kérdés. A háború után az Osztrák-Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom felbomlásával az ukrán állam létrehozása újra napirendre került. Hosszú időnk óta ez volt az első olyan törekvés, mely történelmileg egyesítette volna Kelet- és Nyugat-Ukrajnát. Az ukrán forradalom idején 1917–1920 között kialakult

<sup>4</sup> <https://uamodna.com/articles/ukrayina-krayina-chy-okrayina/>, (letöltés 2020. márc 31.)

<sup>5</sup> A kozák szó a török „kazak” kifejezésből ered, mely szabad embert jelent. A kozákok eredetileg szabadon katonáskodó irreguláris haderőt képeztek a 14. század utolsó harmadától kezdődően. Szervezetük magyar viszonylatban a hajdúsághoz hasonlítható. Múltányos zsold fejében szolgálták az oroszokat, a litvánokat és lengyeleket a háborúkban, sőt számos nagy parasztfelkelés elfojtásában is segítettek. Később már más országoknak is szolgáltak, igaz csak kisebb csapatokban. A kozákok államot is alkottak, ez volt a Zaporozsjei Szics, mely Bohdan Hmelnickij 1657-ben bekövetkezett haláláig önálló országgént működött. A 18. századra már minden kozák orosz fennhatóság alá került. Eleinte számos kiváltságot nyertek a cártól, de aztán a főnemesség és az uralkodó durván elnyomta őket.

<sup>6</sup> Zaporozsjei hadvezér, hetman. Az ukránok nemzeti hősiüként tartják számon.

<sup>7</sup> [http://history.franko.lviv.ua/yak\\_content.htm](http://history.franko.lviv.ua/yak_content.htm), (letöltés 2020. febr. 28.)

a mai kép Ukrajnáról, mint geopolitikai és kulturális alakulatról. Azonban a szovjet nyomás hatására ezen elképzelésüket nem sikerült megvalósítaniuk, Ukrajna 1922-ben a Szovjetunió részévé vált. Az 1991-es moszkvai sikertelen puccskísérlet után „jött el az ideje.” A kijevi Legfelső Tanács augusztus 24-én kimondta Ukrajna függetlenségét.<sup>8</sup> Elfogadták a Függetlenségi Nyilatkozatot, melyben leírták, hogy Ukrajna demokratikus állam, és kizárólag a saját törvényei érvényesek rá.<sup>9</sup> Az ország békés úton nyerte el a szuverenitását, azonban ugyanazok a vezetők maradtak az élén, akik korábban a szocializmus szellemében nevelkedtek. A többi szocialista országhoz hasonlóan, itt is betiltásra került a kommunista párt.<sup>10</sup>

December 1-jén referendumot tartottak a függetlenségről.<sup>11</sup> A lakosság 92%-a szavazott Ukrajna függetlensége mellett.<sup>12</sup> A függetlenség első dekádjában az ukrán vezetésnek számos kihívás elé kellett néznie, úgy a bel-, mint a külpolitikában. Meg kellett birkóznuk azokkal a nehézségekkel, melyek a Szovjetunió széthullása után adódtak, az oligarchákkal, akik erre az időre nagy befolyással rendelkeztek. Igyekeztek olyan intézkedéseket végrehajtani, melyek elősegítik Ukrajna nyugati integrációját, azonban ezen törekvés megvalósítása mind a mai napig várat magára.

## A Független Államok Közösségének létrejötte

A Független Államok Közössége egy nemzetközileg elismert globális szervezet. Az együttműködés a Szovjetunió volt tagországait fogja össze. Célja, hogy szabályozza a posztsovjet országok közötti viszonyokat és együttműködéseket. Önkéntes alapon funkcionál, bárki csatlakozhat hozzá, aki egyetért az elveivel és céljaival. A Közösséget Fehéroroszország, Oroszország és Ukrajna alapította, 1991. december 8-án Belozevszkaja Puscsában (Viszkulyban).<sup>13</sup>

A megállapodás előzményeként szolgál a december 7-ei találkozó, mely során eredetileg a gáz-, és olajárakat vitatták volna meg. Azonban ekkor született meg a döntés a Közösség létrehozásáról. Az illetékes személyek különböző módon

<sup>8</sup> <https://uateka.com/uk/article/society/1201>, (letöltés 2020. márc. 10.)

<sup>9</sup> *Fedinec Csilla – Halász István – Tóth Mihály: A Független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek.* MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Kalligram. Budapest 2016. 37.

<sup>10</sup> <https://www.bbc.com/ukrainian/blog-history-38169163>, (letöltés 2020. márc. 14.)

<sup>11</sup> <http://ridna-uraina.com.ua/nezalezhnaua/>, (letöltés 2020. márc. 17.)

<sup>12</sup> *Павло Роберт Магочий: Історія України.* Торонто–Канада. 577.

<sup>13</sup> <http://www.e-cis.info/page.php?id=19397>, (letöltés: 2020. márc. 15.)

emlékeznek vissza, erre az eseményre. Sztanyiszláv Suskevic<sup>14</sup> emlékiratában az olvasható, hogy ekkor még nem határozták el konkrétan, hogy mi legyen a Szovjetunió sorsa a későbbiekben.<sup>15</sup> Leonid Kravcsuk<sup>16</sup> egy új megállapodás megkötését várta a találkozótól.<sup>17</sup> Vjacseszláv Kebics<sup>18</sup> elmondása szerint a megállapodás megszületését az oroszok kezdeményezték, spontán módon történt, a résztvevők közül senki nem számított arra, hogy ez fog történni.<sup>19</sup> Azonban úgy vélik, hogy az ukránok nagy valószínűséggel előzetesen tájékoztatva lettek a szerveződés létrehozásáról. Arra az eshetőségre felkészülve, ha a fehéroroszok nem bólintanak rá az elképzelésre, de Ukrajna mégis, akkor a többség szavazatának jegyében létrehozható a FÁK. A felek az okmány preambulumában kijelentették, hogy a Szovjetunió, mint nemzetközi és geopolitikai egység megszűnt létezni.<sup>20</sup>

## A FÁK tagállamai

A szervezet azokat az országokat tekinti tagjának, akik részt vettek a december 8-ai találkozón, ratifikálták a december 21-ei megállapodást, és egy éven belül vállalták kötelezettségeiket.<sup>21</sup> A Független Államok Közössége Kelet-Európa és Észak-Ázsia jelentős részét foglalja magába. Északról az Északi-sarki tengerek, keletről a Csendes-óceán, nyugatról az Atlanti-óceán mossa partjait. A területe 22,1 millió km<sup>2</sup>. A következő országok tekinthetők tagjainak (Lásd 1. ábra):

- Azerbajdzsán (1993-ban csatlakozott)
- Fehéroroszország
- Grúzia (1993-ban csatlakozott)
- Kazahsztán
- Kirgizisztán
- Moldova (1994-ban csatlakozott)

<sup>14</sup> Fehérorosz politikus, a Legfelsőbb Tanács elnöke 1991–1994 során.

<sup>15</sup> [http://www.ng.ru/ng\\_politics/2010-04-20/15\\_shushkevich.html](http://www.ng.ru/ng_politics/2010-04-20/15_shushkevich.html), (letöltés: 2020. ápr. 1.)

<sup>16</sup> Ukrán politikus, a független állam első miniszterelnöke 1991–1994 közötti időszakban.

<sup>17</sup> [www.ng.ru/ng\\_politics/2010-04-20/14\\_kravchuk.html](http://www.ng.ru/ng_politics/2010-04-20/14_kravchuk.html), (letöltés: 2020. márc. 15.)

<sup>18</sup> Fehérorosz politikus, a Fehérorosz Köztársaság első miniszterelnöke, 1990–1994 között.

<sup>19</sup> <http://www.bibliotekar.ru/mihail-gorbachev/82.htm>, (letöltés: 2020. febr. 25.)

<sup>20</sup> *Serhii Plokyh*: The Last Empire: The final days of the Soviet Union. Oneworld, London, 2014. 358–365.

<sup>21</sup> [http://economic-definition.com/Global\\_Institutions/Sodruzhestvo\\_Nezisvisimyh\\_Gosudarstv\\_SNG\\_\\_eto.html](http://economic-definition.com/Global_Institutions/Sodruzhestvo_Nezisvisimyh_Gosudarstv_SNG__eto.html), (letöltés: 2020. márc.24.)



- Orosz Föderáció
- Örményország
- Tádzsikisztán
- Türkmenisztán
- Ukrajna
- Üzbegisztán

1. ábra: A FÁK tagországai. Elhelyezkedésük a világtérképen.



(Forrás: [http://economic-definition.com/Preview\\_Figures/370/320/262009297-Sodruzhestvo\\_Nezavisimyh\\_Gosudarstv\\_\\_SNG\\_\\_na\\_karte\\_mira.jpg](http://economic-definition.com/Preview_Figures/370/320/262009297-Sodruzhestvo_Nezavisimyh_Gosudarstv__SNG__na_karte_mira.jpg))

Mint minden nemzetközi együttműködésnek, a FÁK-nak is vannak társulási szabályai. Mi a feltétele egy adott ország csatlakozásának? Ahhoz, hogy valamelyik ország belépjen ratifikálnia kell a Chartát,<sup>22</sup> melyet 1993. január 22-én fogadtak el Minszkben. A Charta tartalmazza azokat a szabályokat, melyek előírják a tagság feltételeit, a közös kooperációs területeket, a katonai-politikai együttműködéseket. A dokumentum azért is tekinthető mérföldkőnek,

<sup>22</sup> <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>, letöltés 2020. márc. 12.

mivel ebben rögzítették Azerbajdzsán, Grúzia és Moldova csatlakozási igényét. Fellelhetőek benne a FÁK elvei és céljai. Az együttműködésben a tagokat két csoportra oszthatjuk: társult (részt vehetnek a tevékenységekben is), megfigyelők (az államok képviselői részt vehetnek az üléseken).<sup>23</sup>

## A FÁK céljai és elvei

1991. december 10-én Fehéroroszország és Ukrajna ratifikálta csatlakozását a Közösséghez. Ugyan december 12-én az Orosz Föderáció Legfelsőbb Tanácsa megszavazta a csatlakozást a FÁK-hoz, azonban a Népi Képviselők Kongresszusa nem, így 1993-ig hivatalosan az oroszok nem voltak tagjai a szerveződésnek. December 13-án Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Aszتانában döntést hoztak arról, hogy csatlakoznak a FÁK-hoz, azzal a feltétellel, ha egyenlő tagok lesznek.<sup>24</sup>

Ennek következtében december 21-én a tagok üléseztek Alma-Atában, ahol meghatározták a Közösség elveit és céljait, melyek a következők:

- együttműködés politikai, gazdasági, környezetvédelmi, humanitárius, kulturális területen
- tagállamok fejlesztése közös gazdasági kereten belül, államközi együttműködés és integráció
- az emberi jogok- és szabadságjogok biztosítása
- a nemzetközi béke- és biztonság biztosítása, az általános és teljes leszerelés érdekében
- kölcsönös jogsegély
- a viták, konfliktusok békés megoldása

A közös tevékenységi területeknek a következőket tekintik:

- a tagállamok külpolitikájának az összehangolása
- törekvés a közös gazdasági tér kialakítására; vámpolitika
- egészség és környezetvédelem
- társadalmi- és migrációs politikai kérdések
- közös küzdelem a szervezett bűnözés ellen<sup>25</sup>

<sup>23</sup> <https://web.archive.org/web/20110704204817/http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=187#reestr/view/text?doc=187>, (letöltés 2020. febr. 27.)

<sup>24</sup> Станкевич З. А.: История крушения СССР: политико-правовые аспекты. Москва, 2001. С.310

<sup>25</sup> <http://cis.minsk.by/reestr/ru/index.html#reestr/view/text?doc=4>, (letöltés 2020. márc. 18.)

Alma-Ata mérföldkönek tekinthető, ugyanis a megállapodással a Szovjetunió végérvényesen megszűnt létezni, befejeződtek az önálló államalkotási folyamatok.

## A FÁK szervei

A Közösségnek 84 szerve van, melyből 66 együttműködés. Legfőbb az *Állam Tanács*, melynek létrejöttéről 1991. december 30-án, Minszkben született határozat. Hatásköre a problémamegoldásra koncentrálódik, figyelembe véve a Közösség tagjainak érdekeit. Évente kétszer tartanak üléseket, melyből az egyik rendszeres, a másik informális. A Tanácsban minden országnak van képviselője, aki szavazattal rendelkezik. Az üléseken elhangzott kérdésekről konszenzussal döntenek. Hivatalos nyelvnek a tagországok nyelve tekintendő, ellenben a munkanyelv az orosz. A székhelye Minszkben található. Ebből adódóan a rendszeres üléseket itt tartják, az informálisakat pedig valamelyik tagországban.<sup>26</sup>

A Tanács a következő kérdésekkel foglalkozik ülésein:

- FÁK- Charta módosítás
- testületek vezetőinek kinevezése, jóváhagyása
- FÁK szerveinek módosítása vagy eltörlése
- bizottságok beszámolójának meghallgatása
- FÁK struktúrájának optimalizálása, a Közösség tevékenységének javítása<sup>27</sup>

A Kormányfők Tanácsa koordinálja a végrehajtó hatóságok együttműködését, legfőbbsképpen gazdasági és társadalmi területeken. Évente kétszer ülésezik, amennyiben a helyzet megkívánja a tagok kezdeményezésére több megbeszélés is megtartható. Feladatkörébe tartozik:

- végrehajtja azokat a feladatokat és utasításokat, melyeket az Államtanács szab ki
- részt vesz a vezetők kinevezésében
- ellenőrzi a FÁK szerveinek a tevékenységét
- szerepet vállal a gazdasági uniós intézkedések megvalósításában; szabadkereskedelemben
- közös programokat fogad el, melyek az ipar, mezőgazdaság és gazdasági tevékenységek fellendítésére szolgálnak

---

<sup>26</sup> <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=11216>, (letöltés 2020. máj.12.)

<sup>27</sup> <http://www.e-cis.info/page.php?id=18896>, (letöltés 2020. máj.11.)

- együttműködik a vám-, hitel, pénz-, adópolitika területén
- részt vesz a közlekedési, kommunikációs, energetikai fejlesztésekben
- tudományos, technikai fejlesztések támogatása<sup>28</sup>

A Külügyminiszterek Tanácsa 1993. szeptember 24-én jött létre, a közös külpolitikai tevékenységek összehangolása érdekében. Feladatai:

- segítségnyújtás a külpolitikai ügyekben
- a humanitárius- és jogi együttműködés fejlesztése
- viták és konfliktusok békés rendezése
- a kölcsönös jószomszédi viszony megtartása és megerősítése
- részvétel a Közösség tevékenységében

Funkciói:

az Állam-, és Kormányfők Tanácsa által meghozott döntések végrehajtása

- döntés a külpolitikai kérdésekben
- információcsere a tagországokkal
- közös nyilatkozatok elfogadása
- a külpolitikai tevékenységek javítása

Hatásköre:

- közös politikai programok elfogadása
- döntéseket hoz a nemzetközi szervezetekkel való együttműködésről
- létrehozza a FÁK alapvető szervezeteit<sup>29</sup>

A Gazdasági Tanács a szabadkereskedelmi öv kialakítása céljából jött létre. Hivatalosan 1999-ben alakult, de 1994 óta a gazdasági unió utódjának tekintendő. Általában negyedévente kerül sor a tanácskozásra.

Feladata:

- a kölcsönös elszámolás figyelemmel kísérése
- jogi- és gazdasági feltételek kialakítása annak érdekében, hogy létre tudjanak hozni egy magasabb gazdasági együttműködést
- FÁK beléptetése a világgazdasági rendszerbe

Végrehajtás:

- gazdasági- és társadalmi ügyekkel kapcsolatos kérdések kidolgozása és benyújtása a Tanácsnak

<sup>28</sup> <http://www.e-cis.info/page.php?id=196>, (letöltés 2020. márc. 12.)

<sup>29</sup> <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=198>, (letöltés 2020. márc. 25.)

- konzultáció a Közösség tagjaival a gazdasági, társadalmi és politikai ügyekben
- a tapasztalatcsere elősegítése az imént említett területeken

A Gazdasági Bíróságot a korábbi elszámolások korrigálásának céljából hozták létre 1992. május 15-én, Taskentben. 1992. július 6-án Fehéroroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, az Orosz Föderáció, Tádzsikisztán és Üzbegisztán megállapodott a szabályok rögzítéséről, az eljárásról és a hatásköréről. Abból a célból, hogy a FÁK országok gazdasági szervezetei közötti pénzügyi elszámolásokat felügyelje és korrigálja, amennyiben szükséges. A székhely ebben az esetben is Minszk lett. A Bíróság céljai közé tartozik:

- a gazdasági viták megoldása
- a megállapodások szerint meghatározott gazdasági kötelezettségek teljesítése
- megoldhatja a tagállamok közötti vitás kérdéseket
- a gazdasági tevékenységek javítása

A FÁK minden tagországából van egy kijelölt ember, aki a bíróság tagja. Őt általában kinevezik erre a tisztségre, ehhez 10 év munka és szakmai jártasság szükségeltetik. A Bíróság a következő feladatokat látja el:

- ülések előkészítése
- jegyzőkönyvek készítése az ülésekről
- együttműködik a FÁK különböző szerveivel

A Bíróságnak van egy külön osztálya, mely a tagországokban élő szociális nehézségekkel küzdő állampolgárokat és azok családját támogatja.

A FÁK szervei közül a Bíróság az egyik legjobban funkcionálónak tekinthető. Pozitív megítélése van a Közösségben, az egyik vezető szerepet foglalja el, az integrációs folyamatok hozzájárulnak fejlesztéséhez.<sup>30</sup>

A Végrehajtó Bizottságot 1999. április 2-án hozták létre, a végrehajtó titkárság és a gazdasági bizottság átszervezésével. Fő feladatai:

- A Közösségben működő Tanácsok és Bizottságok támogatása
- FÁK stratégiájának megtervezése
- dokumentumok jogi kidolgozása
- döntések végrehajtása és elemzése
- tájékoztatás<sup>31</sup>

---

<sup>30</sup> <http://www.e-cis.info/page.php?id=206>, (letöltés 2020. márc. 17.)

<sup>31</sup> <http://www.cis.minsk.by/page.php?id=28>, (letöltés 2020. márc. 17.)

## Ukrajna részvétele a Független Államok Közösségében

Ukrajna a FÁK-ban különleges státusszal bírt. Résztvevője volt a Közösség megalakításának, az ország 1991. december 12-én ratifikálta a megállapodást, aláírta az alma-atai nyilatkozatot is.<sup>32</sup> Ellenben nem fogadta el az 1993-as Minszki Chartát, mely biztosította volna az ország teljeskörű részvételét a szerveződésben. Ennek okát az ukrán Legfelsőbb Tanács részletesen kifejtette, s a következő pontokban foglalta össze:

- Ukrajna jogállása szerint független állam
- Nem támogatja a Közösség átformálását semmilyen szupranacionális képződménnyé
- Ukrajna saját fegyveres erőt fog létrehozni, teljesíti azokat a kötelességeit a nukleáris fegyverekre vonatkozóan, melyekre korábban ígéretet tett
- Ukrajna fenntartja a jogot arra, hogy egyes megállapodásokat ne fogadjon el, és megszüntesse a részvételét egyes Tanácsok munkáiban.

Tehát, Ukrajna de jure soha nem volt tagja a Közösségnek. Az ügyet 1994 során felülvizsgálták a felsőbb szervek és arra a konszenzusra jutottak, hogy Ukrajna alapítóállamnak tekinthető, ellenben nem írta alá a Minszkben kötött megállapodást, viszont részt vehet a Tanácsok munkálataiban.<sup>33</sup>

A következőkben szeretném ismertetni, melyek azok a testületek, amelyekben egyáltalán nem vett részt az ország a Közösségben. Az egyik ilyen a Gazdasági Bíróság, mivel nem írta alá a létrehozásáról szóló alapokmányt, így Ukrajna nem lehetett tagja. Ezen kívül a Kollektív Biztonsági Tanácsnak, a Belügyminiszterek Tanácsának sem volt részese.<sup>34</sup> Ennek az oka, hogy nem írt alá számos olyan szerződést, melyek hatékonyan elősegítették volna a katonai-politikai együttműködést. A legfontosabbak lettek volna:

- 1992. május 15. kollektív biztonsági szerződés
- a Védelmi Tanács 1994. április 15-i rendeletét
- az Államfők Tanácsának határozatát a FÁK-tagállamok katonai együttműködésének összehangolásáról;
- 1996. január 10-ei határozatot, amely jóváhagyja a Független Államok Közösségében a kollektív békefenntartó erőkre vonatkozó rendelkezést
- 1995. május 26-ai rendeletet a határvédelemről

<sup>32</sup> Борисова О.В.: Зовнішня політика України: історія та сучасність. Київ 2017. 228

<sup>33</sup> Борисова О.В.: Зовнішня політика України. і.т.227–229.

<sup>34</sup> Володимир Галик: Україна в Європі та Світі. Київ 2013. 49–51.

Nem volt aktív a részvétele az információs együttműködés területén sem. Ukrajna 1996. október 18-án nem írta alá a FÁK információs tér kialakításának koncepcióját, valamint más, az egységes FÁK információs tér létrehozásának kérdését szabályozó dokumentumokat. Ukrajna szintén nem volt szerződő fele a szabad hozzáférésről-, és a nyílt tudományos és technikai információk cseréjéről szóló, a FÁK-tagállamok közös tudományos és technológiai térségének létrehozásáról szóló 1998. szeptember 22-i megállapodásnak.<sup>35</sup>

Ellenben voltak területek, ahol aktívabb részvétel volt megfigyelhető. 1992. február 8-án szerződés jött létre a környezetvédelemmel kapcsolatban, melyet Ukrajna szintén aláírt. Támogatta a kultúrnövények genetikai erőforrásának megőrzését és felhasználását.

Ukrajna a FÁK-on belül támogatta a közös vámunióval, a humanitárius tevékenységekkel és a nemzetközi segítségnyújtásokkal kapcsolatos kezdeményezéseket. Ezek a következők:

- 1993. szeptember 24-én elfogadták az egyezményt a menekültek helyzetéről és az emberi jogok alapvető betartásáról.
- 1994. április 15-én megállapodás született a bevándorlók munkahellyel kapcsolatos kérdéseiről.
- 1994. október 21-én a nemzetközi kisebbségek jogainak garantálásáról született döntés.<sup>36</sup>

Ukrajna elsőbbséget élvezett a gazdasági együttműködésekben belül. Az ország vezetősége aláírta a gazdasági integráció és a szabadkereskedelmi övezet létrehozásáról szóló okiratot. 1994. április 15-én a FÁK tagjaival megállapodtak abban, hogy Ukrajna a Gazdasági Unió társult tagja, melyet elfogadott és ratifikált.<sup>37</sup> Ennek keretében részt vett a Nemzetközi Gazdasági Bizottság munkájában. Ez azért volt előnyös, mert az üléseken ott lehet, viszont nem volt kötelezve arra, hogy a nemzeti érdekeivel szembenálló dokumentumokat aláírja.

1995. október 24-én a Legfelsőbb Tanács ratifikálta az Államközi Gazdasági Bizottsághoz (IEC) való csatlakozást.

1997 során részt vett a GUUAM<sup>38</sup> (Szervezet a Demokráciáért és Gazdasági Fejlődésért) létrehozásáról szóló tárgyalásokon az érintett FÁK tagországokkal.

<sup>35</sup> [http://razumkov.org.ua/upload/NSD91\\_ukr\\_Torh\\_objed\\_SND.pdf](http://razumkov.org.ua/upload/NSD91_ukr_Torh_objed_SND.pdf), (letöltés 2020. márc. 16.)

<sup>36</sup> [https://minjust.gov.ua/m/str\\_55](https://minjust.gov.ua/m/str_55), (letöltés 2020. ápr. 1.)

<sup>37</sup> <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/03.htm>, (letöltés: 2020. márc 29.)

<sup>38</sup> A név az érintett országok kezdőbetűiből ered: Grúzia, Ukrajna, Üzbegisztán, Azerbajdzsán, Moldova.

A szabadkereskedelmi térségről szóló megállapodást Ukrajna 1999. április 15-én írta alá. A Legfelsőbb Tanács az 1999. október 6-i törvény elfogadásával ratifikálta.<sup>39</sup>

2002 decemberében a FÁK tagországok felszólították Ukrainát arra, hogy a következő évben hajtsa végre a feladatait, gyakorlatban is valósítsa meg az elfogadott dokumentumokat. A következőket fogalmazták meg:

- szabadkereskedelmi övezet jogi nyilvántartásba vétele, szabálykeretének redukálása
- a szabad kereskedelem alapszabályainak használata és alkalmazása
- kereskedelmi megállapodások kidolgozása<sup>40</sup>

Ukrajna részt vett a FÁK Terrorizmusellenes Központjának munkájában. Támogatta a közös, pénz-, és vámügyeket. Ukrajna előnyben részesítette a kétoldali együttműködést az információs, tudományos és technológiai ágazatokban. A Nemzetközösség létrehozása óta eltelt évtizedben számos többoldalú szerződés jött létre, melyek különösen a humanitárius, nemzetközi jogi, környezetvédelmi, gazdasági és egyéb területekre koncentráálódtak.

2003 januárjában Ukrajna elnökét, Leonyid Kucsját szavazták meg az Államfők Tanácsának élére. 2003 szeptemberében a Jaltai Csúcstalálkozóan Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország és Ukrajna jóváhagyta az Egységes Gazdasági Tér létrehozását,<sup>41</sup> melyre 2012 során került sor. Nyilatkozatot fogadtak el a gazdasági együttműködés alapelveiről, az illegális bevándorlás elleni közös küzdelemről, valamint a kollektív békefenntartó erőök további állomásozásáról Abházsiában.

A 2003-2004- es „színes forradalom” változást eredményezett az ország politikai orientációjában. Új politikai vezetés került Ukrajna élére is, célul tűzték ki az EU-, és NATO integrációt.

<sup>39</sup> [http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EI-U&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu\\_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Spivdruzhnist\\_N](http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EI-U&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Spivdruzhnist_N), (letöltés 2020. márc. 19.)

<sup>40</sup> Галик, Україна в Європі та Світі і. м. 55–57.

<sup>41</sup> [http://economic-definition.com/Images/Forex\\_Otzovik/370/330/1868199988-sng\\_eto\\_sodruzhestvo\\_k\\_sozhaleniyu\\_nebogatyh\\_gosudarstv.\\_boris\\_abramovich\\_berezovskiy.jpg/kremlin.ru/events/president/news/page/1378](http://economic-definition.com/Images/Forex_Otzovik/370/330/1868199988-sng_eto_sodruzhestvo_k_sozhaleniyu_nebogatyh_gosudarstv._boris_abramovich_berezovskiy.jpg/kremlin.ru/events/president/news/page/1378), (letöltés 2020. márc. 25.)



## Összegzés

Munkám során röviden összefoglaltam az ország történelmét, ismertettem a Független Államok Közösségének létrejöttét, legfőbb szerveit. Mint látjuk a Közösség megalakulása után a szervezési folyamatokkal volt elfoglalva, melyek 1993-ban fejeződtek be, a Charta elfogadásával.

Annak ellenére, hogy a FÁK-ot egy diszfunkcionális szervezetként tartják számon, mégis vannak olyan szegmensei, melyek kifogástalanul működnek. Ilyen például a Gazdasági Bíróság tevékenysége, mivel az tekinthető a Közösség egyik leghatékonyabban működő szervének.

Az a momentum, hogy Ukrajna a FÁK alapító tagállama volt, egy jó lehetőség lehetett volna arra, hogy növelje gazdasági kapcsolatait. A Közösségben specifikus státusszal rendelkezik. Ennek oka, hogy az ország vezetősége nem szorgalmazta a Charta aláírását, így nem volt teljes jogú tagja a szervezetnek. Az ország Közösségben való szerepét tovább gyengítették a 2004-es események. Ugyanis ekkor az ukrán vezetés egy teljesen másféle integrációs lehetőséget szorgalmazott.

Következtetésképpen levonható, hogy Ukrajna és a FÁK kapcsolata nem mondható produktívnak, mivel mindössze megfigyelőként volt jelen egyes szervezetben. Kiemelendő ellenben, hogy Ukrajna állandó tagja volt a gazdasági ügyekkel foglalkozó együttműködésnek, mely az országok közötti integráció elősegítését célozta meg. Részt vett azoknak a szervezeteknek a munkáiban, amelyek a környezetvédelemre összpontosultak. Elmondható, hogy témánk az ismeret gazdagítása mellett olyan információkkal szolgál, melyek elősegítik az ukrán történelem megértését. Végezetül soraimat Borisz Abramovics Berezovszkij szavaival fejezném be: „*A Független Államok Közössége sajnós a szegény államok közössége.*”<sup>42</sup>

---

<sup>42</sup> <https://ru.citaty.net/tsitaty/653588-boris-abramovich-berezovskii-sng-eto-sodruzhestvo-k-sozhaleniu-nebogatykh-gosu/>, (letöltés 2020. ápr. 2.)



Jonica Xénia

## A kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda és könyvkötészet (1906–1948)

### Bevezetés

A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány múltja a 13. századig nyúlik vissza, ugyanis a Magyar Királyság területén létező nyolc őrség egyike.<sup>1</sup> A kezdeti lendület számos kolostor alapítását eredményezte.<sup>2</sup> A reformáció viharos évei következtében majdnem megszűnik a ferences jelenlét, csak Csíksomlyón néhány laikus testvér és szerzetes pap órállása eredményeképpen lesz az erdélyi ferencesek közel nyolcszáz éves működése folyamatos Erdély földjén. A rekatolizáció folyamatának elindulásával a kolostorokat elhagyni kényszerülő rendtagok fokozatosan visszatérnek egykori szállásaikra, valamint újabb templomokat, kolostorokat építenek a jövő pasztorációja érdekében.

1729. június 12-én a milánói nagykáptalan határozata – a feltételeknek megfelelően: minimum tizenkét kolostor, melyből hatnak kolostori jellege van – az erdélyi ferences őrséget provinciái rangra emelte, P. Csató Eleket nevezve ki első tartományfőnökének.<sup>3</sup> Ezt követően virágzó korszakként tekinthetünk az 1750–1850 közötti időszakra, amelyet nagyszámú hivatás és kolostorok (újra) alapítása fémjelez. Azonban a korszak liberális eszméi a Rendtartomány kolostorait is elérték, sőt, egyre inkább éreztetni kezdték pusztító hatásait. Válaszul egy következetes belső rendi reform ment végbe, P. Csiszér Elek, P. László Polikárp és P. Dávid Antal ferences atyák elkötelezett és kitartó nézeteinek köszönhetően.<sup>4</sup>

A 20. századra megújuló Stefanita Rendtartomány – mondhatni, hogy a második virágkorát kezdi élni: plébániák vezetése, templomok fenntartása,

<sup>1</sup> Erről bővebben: *György József: A ferencrendiek élete és működése Erdélyben. Kolozsvár 1930. 62–77.*

<sup>2</sup> Vö. *Sarány István: Erdélyi Fioretti – Ferencesek kényszerlakhelyen. Csíkszereda 2010. 11–12.*

<sup>3</sup> Vö. *Boros Fortunát: Az erdélyi ferencrendiek. Kolozsvár 1927. 126.*

<sup>4</sup> Vö. <http://www.ofm.ro/node/9>, letöltés 2020. márc. 16.

iskolákban való tanítás tölti ki a testvérek mindennapjait. Emellett, más jellegzetes ferences pasztoráció is fémjelzi az itteni testvérek becsületét, az egyház és társadalom iránti hűségese odaadásukat, elsősorban a népmissziók, valamint a nyomdai szolgálat, amelyekben pótolhatatlan az erdélyi jelenlétük. A politikai változások – világháborúk, Trianon, első- illetve második bécsi döntés által bekövetkező határváltozások, első- illetve második bécsi döntés határváltozása – és azok hozadéka a ferencesek addig berendezett, jól működő mindennapjait sem kímélték, ám mindezek ellenére is egyként dobogott a rendtartomány szíve.

A külső körülményekből adódó nehézségek a Román Kommunista Párt 1946-ban csalással való hatalomra jutásával egyre fokozódtak, hiszen a kolostorok fokozatos kisajátításával, az intézmények államosításával, valamint a rendtagok – koholt vádak alapján történő – elítélésével szembeni fellépés eredménytelennek mutatkozott.<sup>5</sup> A rendtartomány védőszentjének ünnepi éjszakáján 1951-ben, előbb Máriaradnára gyűjtötték össze a rendi tagokat, majd az ottani 9 hónapos tábor után a hatóságok három kolostort jelöltek meg – Dés, Esztelnek, Körösbánya – a ferencesek kényszerlakhelyül.<sup>6</sup> A diktatórikus államapparátus megbuktatását követően a rendtartomány is elkezdte magát újraszervezni. A még életben lévő tagok közösségbe való visszahívása, valamint az új tagok felvétele jelentette a reményre adó okot. A személyek melletti újraszervezés mellett a kisajátított ingó- és ingatlan tulajdon visszakérése jelentett, és jelent kihívást a Rendtartomány számára mind a mai napig.

Jelen tanulmány megírását egy kiállítás létrejötte, valamint az erdélyi ferences értékek egy újabb szegmensének a megismertetése motiválta, ezzel is méltóbb emléket állítva a rendtagok önzetlen munkásságának, amellyel hűen szolgálták úgy az egyházat, mint a magyar kultúrát. A kolozsvári Szent Bonaventura nyomda 1906–1948 között működött Erdély szívében, a Kincses városban – a Ferences Rendtartomány kolozsvári testvéreinek igazgatása alatt.

<sup>5</sup> Mindezt annak ellenére, hogy a 810/1949-es kormányrendelet – melyben felosztatják a római katolikus egyházi társulásokat, kongregációkat és szerzetesrendeket – nem sorolja fel az Erdélyi Ferences Rendtartományt. Bővebben: [https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE-810-1949-\(21373\).html](https://www.lege-online.ro/lr-HOTARARE-810-1949-(21373).html) és <http://arhivelenationale.ro/site/download/inventare/Ministerul-Cultelor.-Directia-Studii.-1924-1925-1930-1935-1937-1963.-Inv.-3206.pdf>, letöltés 2020. márc. 16. A romániai szerzetesrendek elleni intézkedéseket részletesen, román nyelven ismerteti: Bozgan, Ovidiu: *Ofensiva împotriva monahismului catolic din România (1948–1951)*. In: *Revista istorică*, 2002. 1–2., 91–119. p. Ebben a témában magyar nyelven megjelent publikáció: Bánkuti Gábor: *A szerzetesrendek szétszórása Romániában*. In: *Egyháztörténeti szemle*, 2016. 1. 41–52. A tanulmány internetes elérhetősége: <https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/bankuti-szerzetes.pdf>.

<sup>6</sup> <http://www.ofm.ro/node/9>, letöltés 2020. márc. 16.

A nyomda a 20. század első felében az erdélyi katolikus sajtó legnagyobb kiterjedésű intézményévé nőtte ki magát, hiszen megközelítőleg 1000 művet adott ki az országrész elcsatolása, a háború okozta nehézségek ellenére.<sup>7</sup> 2018. decemberében emlékeztünk a nyomda felszámolásának 70. évfordulójára, azzal a nemes egyszerű szándékkal, hogy bemutatásra kerüljön a 42 éves gazdag szolgálat.

Az alábbiakban szólunk a nyomda létrehívásának okairól, magáról a működés éveiről, majd a változatos kiadványok repertoárjából kiemelünk néhány közismert nyomtatványt. Befejezésül a tanulmány összegzésében helyet adunk a nyomdaigazgatók, kiemelt munkatársak tevékenységének nagyon rövid bemutatására is.

## 1. A nyomda alapításainak előzményei

Mielőtt a kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda létrejöttének körülményeit ismertetnénk, fontosnak tartjuk, hogy nagyvonalakban szóljunk a nyomda elődjéről, a szintén ferences, Kájoni János<sup>8</sup> féle csíksomlyói könyvsajtóról.<sup>9</sup> A protestáns tanok megjelenése után, úgy a társadalmi, mint a politikai széljárás az új tanoknak kedvezett, olyannyira, hogy Erdélynek 1556–1716 között nem lehetett katolikus püspöke, helyette az úgynevezett vikárius járhatott el egyházi ügyekben a maradék, kevés pap és hívő fölött.<sup>10</sup> A protestantizmus egyik fegyvere, hogy a követők kezébe könyvet adott.<sup>11</sup> Csíksomlyón, 1675-ben létesül az első ferences könyvsajtó Kájoni János szerzetes áldozatos munkájának köszönhetően. A nyomda felállítási célját maga az alapító így fogalmazta meg: „Pro necessitate Missionis Apostolicae, et Catholicorum huic regni”, azaz: „Az apostoli misszió és az ország katolikusainak szükségére.”<sup>12</sup> E könyvsajtó

<sup>7</sup> Legismertebb folyóiratai közé tartozik: a Szent Ferenc Hírnöke, Katholikus Világ, A Hírnök, Bernardinus, Szent Kereszt, Heilige Kreuze, füzetes kiadványként pedig a Szent Ferenc Naptára, Katholikus Naptár, A Katholikus Világ Színpada vált igen népszerűvé.

<sup>8</sup> A ferences polihisztorról bővebben: *Diósi Dávid*: Kájoni, a dallamgyűjtő. In: *Ezeréves múltunk – Tanulmányok az erdélyi egyházegye történelméről*. Szerk. Marton József, Bodó Márta. Budapest–Kolozsvár 2009. 169–177.

<sup>9</sup> A Kájoni-féle nyomdáról bővebben: <https://www.csikimuzeum.ro/kiallitasok.php?l=hu&t=2&id=1>, letöltés 2020. márc. 16.

<sup>10</sup> Forrás: [https://ersekseg.ro/hu/egyhazi\\_tortenete](https://ersekseg.ro/hu/egyhazi_tortenete), letöltés 2020. márc. 11.

<sup>11</sup> Honterus János 1534-ben Brassóban, Heltai Gáspár 1550-ben Kolozsváron, Hofhalter Rafael 1567-ben Gyulafehérváron alapított nyomdát a protestáns tanok terjedésének szolgálatába állítva. (Boros Fortunát: *A Hírnök. Kájoni János könyvsajtója* 23. (1926) 5. sz. 276.)

<sup>12</sup> *Pap Leonárd*: Erdélyi ferences nyomdák és kiadványok. Csíkszereda 2009. 14.

segítségével Kájoni vallásos, valamint ismeretterjesztő könyveket adott ki. A négy kiadást is megért (1676, 1719, 1805, 1806) népszerű énekyűteményét, a *Cantionale Catholicum* énekeskönyvet Erdély-szerte évszázadokon keresztül használták a liturgián, s énekei a ma érvényben levő erdélyi katolikus énekeskönyv (*Dicsérjétek az Urat* 1993, 2007, 2014. évi kiadások) fontos részét képezik.

A nyomda életében sorsfordító az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc. A műhely először szabadságharcosok kezére került, majd a császáriak foglalták le, mivel a székelyek ebben a nyomdában adták ki a *Hadi Lap* és a *Csiki Gyutacs* elnevezésű (hadi) lapokat. Ezért bosszúból lefoglalták a kincstár részére. Idővel visszakerült a ferencesek tulajdonába, de csak szigorú cenzúra közepette működhetett. A Kájoni alapította nyomda és annak berendezései 1901-ben véglegesen leálltak, majd a nyomdagépet Kolozsvárra szállították.<sup>13</sup> A csíksomlyói nyomda működése mindvégig a helyi ferences kolostor falai között történt.<sup>14</sup>

A nyomdagép Kolozsvárra való szállítása idején – már a város több, kisebb nyomdájában 1903 óta havi rendszerességgel – egyre növekvő példányszámmal került nyomtatásra a ferences szerkesztésű, *Szent Ferenc Hírnöke* folyóirat (1903–1921). Ez a hitbuzgalmi kiadvány Assisi Szent Ferenc tiszteletére és III. rendjének terjesztésére, a keresztény valláserkölcsei élet ápolásának céljából jött létre. Főszerkesztője, Benedek Fidél mellett 1903–1909 közötti években az a P. Trefán Leonárd volt, aki a nyomdát is létrehívta. Társszerkesztő: P. Kiss Arisztid, P. Unghváry Antal.

A közlöny legfontosabb feladataként a III. rend<sup>15</sup> előljárói és tagjai közötti minél aktívabb kapcsolattartást jelöli meg. Az első lapszámban az alábbiakat olvashatjuk: „Volt idő, midőn Szent Ferenc lelke, példája beleszólt a fölzavart társadalmi rend zűrzavarába. És ez égi hang, Istentől ihletett erejével hatott. Családok romba dőlt boldogsága épült fel utána, a társadalom veszélyeztetett épületét mentette meg a végromlástól. A nagy lélek gondolatának, szellemének épp ez kölcsönzött varázserőt, ez biztosította a jelen harcainak sikerét, a jövő küzdelmeinek reménységét. Ebben a reményben indul útnak most e »Hírnök« is, a Szent Ferenc »Hírnöke.«” Trefán Leonárd a nyomda 20. éves fennállásának

<sup>13</sup> *Uő* 12–13.

<sup>14</sup> Magát a helyiséget, vagyis a „tipografiát”, 1924-ben bontották le. (Forrás: Boros Fortunát: A Hírnök. Kájoni János könyvsajtója 23. (1926) 5. sz. 277.)

<sup>15</sup> A Ferences Világi Rendről szóló legfrissebb és egyben legátfogóbb ismertető: *Pantea Tibor OFM: Az öröm és a remény hírnökei – A Ferences Világi Rend. Gyergyószentmiklós 2014.* A kiadvány online elérhetősége: <http://ofm.ro/kolozsvariferencesek/fvr>. letöltés 2020. júl. 01.

alkalmával az átalakult<sup>16</sup> folyóiratot a következőkkel jellemezte: „A Hirnök a keresztény katolikus szépirodalom nevében. Az Egyház lelke, érzése, szíve szerint, jót, igazat, nemeset, szépet hordani szét az éhező, szomjazó lelkekhez. Háborúk tüzeiben, idők, korszakok, nehéz változásai között fáradt, szegény, magyar vándorokhoz. Ez a szépirodalom igazságokból él. Történelem, hagyományok, keresztény kultúra igazságaiból. Ezekről nem tértünk el, és nem is fogunk egy hajszálnyira sem eltérni soha. Megnyugtat és erőt ad az a tudat, hogy ősiség, szent hagyományok és karakteresen kifejlődött szent Géníusz: a magyar kultúra emléiből szíttuk a jó, édes, felejtethetetlen anyatejet. Amit adunk másoknak, azt innen nyertük. Irányunk meghatározott irány, melyről eltérni nem is lehet.”<sup>17</sup> A lap negyvenéves fennállásának alkalmából az 1943-as számai rendre közölnek a jubileummal kapcsolatos megosztásokat, felidézve a kezdeteket, a kiváló munkatársak szorgalmát, a testvér lapok jókívánságait e jeles ünnep alkalmából. Ezekben a cikkekben folyamatosan visszatérő téma a jubiláns lap történelmének vezér és választóvonalá, vagyis a húsz éven át működő *Szent Ferenc Hirnöke*, majd a lap átalakulása után *A Hirnök* útja.<sup>18</sup>

A lap lehozta a társulat híreit, és mintegy bekapcsolja az olvasót a mozgalom szellemiségébe, életébe. A feldolgozott témák középpontjában Szent Ferenc életútjának különböző állomásai állnak, de rendszeresen reflektál a korban

<sup>16</sup> 1921-ben a *Szent Ferenc Hirnöke* elnevezésű lap megszűnik, vagy ha úgy tetszik, átalakuláson megy keresztül, helyét átveszi *A Hirnök*, mint társadalmi, irodalmi, művészeti célokat szolgáló lap. A név- és stílusváltás a következőkkel van indokolva: „A csatolt területeken élő magyarság a maga vallási és szépirodalmi képviselőjét látta benne és úgy fogadta a közönség, hogy látszott miszerint tényleg közszükségletet elégített ki, ezt mi sem bizonyítja jobban annál, mint az, hogy megjelenése után pár hónapra már a legnagyobb olvasóközönséggel bíró lapok közé tartozott. Ez a szimpátia adta azután azt a gondolatot a lap szerkesztőségének, hogy a nagyobb hozzáférhetőség és a tágabb irodalmi működés érdekében jó volna a lapot „Szent Ferenc Hirnöke” névre megváltoztatni, hogy így a nagy közönség ne terciárius orgánumot lásson benne, mely talán visszatartaná a lap olvasásától, hanem az erdélyi illetőleg a csatolt területek katolikus, szépirodalmi képviselőjét láthassa benne, s így az esetleges előítéletek megszűnjének. Ez a gondolat valósult meg 1921. júl. 1-vel, mikor a „Szent Ferenc Hirnöke” cím helyett a lap külső lapján „A Hirnök” címmel jelent meg, azzal a különbséggel, hogy az eddigi havi egyszeri megjelenés helyett, azóta havonként kétszer jelenik meg.” (Forrás: A kolozsvári kolostor Historia Domusa 1905–1945: A Hirnök átalakulása, 100.) – a továbbiakban HD 1905–1945.

<sup>17</sup> *Trefán Leonárd*: *A Hirnök*. Sajtópolitika – sajtómisztió 23. (1926) 1. sz. 2.

<sup>18</sup> Kiemelten megjegyzésre kerül, hogy „aki a lapot életének első felében is, és második felében is jól ismerte, az tudta, hogy a változás csak másodlagos, a fő cél mindig egy volt és mindig egy maradt: a katolikumon keresztül való léleképítés és nemzetszolgálat. A lapnál a katolicizmus és az irodalom tervszerűen és tudatosan összekeveredett, azzal a különbséggel csupán, hogy ugyanazon lényeg mellett előbb inkább a katolikus tan, később inkább az irodalom színei domináltak.” Forrás: *A Hirnök*. *A Hirnök* negyvenéves jubileumára. 40 (1943) 3. sz. 84.

tapasztalt liberális eszmék okozta társadalmi károokra is.<sup>19</sup> A lap állandó rovatai között szerepelt: a Rendi élet, Szent Ferenc virágos kertje, Gyakorlati keresztény, Erényiskola, Különfélék, Szent Ferenc Hirnöke postája, Párbeszéd a Hirnök és Péter között (a harmadrend szabályzatát magyarázva). A havilap kezdetben 3 ezer példányban jelent meg, később ez a szám 4-5 ezerre emelkedik.

A következő fejezetben rátérünk a Szent Bonaventura Nyomda megalapításának konkrétumaira, az intézmény szakaszonkénti fejlesztésére, működésére, válságba kerülésének körülményeire, de érintjük a két jubileumi ünnepet is – a húsz, illetve negyven éves fennállásának alkalmát – mindezt elsősorban primer forrásból, a kolozsvári kolostor korabeli *Historia Domusának* feljegyzéseiből merítve.

## 2. A nyomda beüzemeltetése, működése

A kolozsvári kolostor háztörténetének egyik 1906-os bejegyzése azzal indít, hogy „már három év óta áll fenn Magyarországon az egyetlen franciskánus közlöny: a Szent Ferenc Hirnöke (...) Előfizetőinek száma ebben az időben háromezer, de az eddigi tapasztalat szerint folyton növekszik. Ennek a folyóiratnak fönnállása, biztosítása ejtette gondolkodóba a szerkesztőt.”<sup>20</sup> A nevezett szerkesztő, P. Trefán Leonárd atya, a beszámoló pedig azzal folytatódik, hogy a munkások között hódító „istentelen szellem”, vagyis a liberalizmus hatásai miatt attól is lehet tartani, hogy a havilap szedését, nyomtatását bármikor, bármilyen ürügy kapcsán „amikor nekik úgy fog tetszeni, ha szájuk ízével ellenkezőt írunk, megtagadják a szedést.”<sup>21</sup> Ezekből a megfontolásokból is arra a következtetésre jutott a rendtartomány, hogy a kolozsvári házban nyomdát rendezzenek be.

A Szent Bonaventura Nyomda első kiadványa 1906. április 12-én jelent meg, a műhely megáldására pedig ugyanazon év július 14-én került sor, a névadó ferences Szent Bonaventura (1221-1274) püspök és egyháztanító ünnepének előnapján/vigíliáján.<sup>22</sup> A nyomda felállításáról álljon itt a házfőnök erre vonatkozó háztörténeti beírása: „Több kül- és belföldi nyomdaiparral foglalkozó

<sup>19</sup> Csonta Réka: Szent Ferenc Hirnöke – egy hitbuzgalmi folyóirat a dualizmus kori erdélyi egyházmezejében. In: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 17. Szerk. Marton József, Diósi Dávid. Kolozsvár, Gyulafehérvár (2014) 1. sz. 140.

<sup>20</sup> HD 1905–1945: Nyomda 13, 177.

<sup>21</sup> Uo.

<sup>22</sup> Vö. *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 144.; valamint *Katholikus Világ*: A Jelen. 23. (1926) 5. szám. 174.



céggel léptünk érintkezésbe, s így április 12-re a nyomdát már üzembe hoztuk. Egy modern nagy gyorshajtóval és egy kisebb amerikai taposógéppel, három fajta betűgarnitúrával, egészen új és modern felszerelésekkel indult meg a munka. A nyomdát a nyugati, illetve északi szárny keleti részében a nagy refektórium mellett helyeztük el, ott van egymás mellett a gépterem és a szedőterem.”<sup>23</sup> A kezdetekben elsősorban világi munkások dolgoztak, az első művezető pedig Szabó Antal volt, azonban az 1909. januári városszintű sztrájk után, nemcsak a művezető, de több munkás is elhagyta a Bonaventura műhelyét.<sup>24</sup> E szomorú tapasztalat eredményeképpen a rendtartomány arra a következtetésre jutott, hogy – a rendi hagyományból merítve – „Isten segítségével lassankint laikus testvérekkel fogunk dolgoztatni, mint hajdanában Csíksomlyón.”<sup>25</sup> A nyomda életében a második, és egyben utolsó művezető, Zsulyevics Mátyás volt.<sup>26</sup>

Ahol nyomtatás történik, ott természetszerűleg szükség van az egyes kiadványok bekötésére is. Azért, hogy a nyomda ne legyen kiszolgáltatva külső műhelyeknek e téren sem, 1909-ben felállította saját könyvkötő részlegét is, amit az évek folyamán folyamatosan bővítettek, korszerűsítettek.<sup>27</sup> A Szent Bonaventura Nyomda működésének szükségessége töretlenül látszott. A források szerint a kolostor udvarán újabb gépház épült, mivel „a régi kis szobában alig fértek már el a gépek, s mert a nyomdánk növekvő forgalma következtében alig tudtuk lebonyolítani a szükséges munkákat.”<sup>28</sup> A leírásokból az is kiderül, hogy a meglévő nyomdagépek elektromos meghajtással működtek, valamint úgy a régi, mint az új helyiségekben úgynevezett „légszuszvillagítást”<sup>29</sup> használtak, mivel a szemre ez nem volt olyan ártalmas, mint a „villanyvilágítás.”<sup>30</sup> A nyomdához szorosan kapcsolódó könyv- és kegytárgykereskedés<sup>31</sup> 1911. október

<sup>23</sup> HD 1905–1945: Nyomda, 14.

<sup>24</sup> Vö. HD 1905–1945: Nyomdánk új alakulása, 33.

<sup>25</sup> Vö. HD 1905–1945: Nyomdánk új alakulása, 33–34.

<sup>26</sup> Zsulyevics Mátyás 1909–1945 között, 36 éven át állt híven a nyomda szolgálatában, megbízható és komoly szaktudással vezetve az üzemet. Öszentsége, XI. Piusz pápa 1923-ban a „Pro Ecclesia et Pontifice” érdemkereszttel tüntette ki, mint a katolikus sajtó áldozatos munkását, II. Károly király pedig 1936-ban a „Meritul comercial și industrial” érdemrend harmadik osztályát adományozta neki. Forrás: HD 1905–1945: Nyomda, 236. Fényképet közöl róla: A Hírnök. Ünnepnapiaink után 23. (1926) 13–14. sz. 297.

<sup>27</sup> Vö. *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 146.

<sup>28</sup> HD: Új gépház az udvaron, 50.

<sup>29</sup> Világítás, melyet a meggyújtott ségőlángszesz lángja ad, <http://legszeszvilagitas.szojelentese.com/>, letöltés 2020. márc. 14.

<sup>30</sup> Vö. uo.

<sup>31</sup> A kínálatot a következők mentén képzeljük el: rózsafüzér (többféle színben, nagyságban – erős,

15-én nyitotta meg ajtóját, ami „tulajdonképpen a katolikus közönség számára létesült, akik lelki olvasmányért kénytelenek voltak babonás iratok, utcai sátrak rabszolgáivá szegődni.”<sup>32</sup> Az üzlet „a lehető legolcsóbb árak mellett, nemcsak saját nyomdájának termékeit nyújtja, hanem gyűjti, közvetíti, népszerűsíti és terjeszti az Egyháztól jóváhagyott imakönyveket, megbízható iratokat. A vallásos irodalom, egyházi művészet tanulságos, léleknevelő alkotásait.”<sup>33</sup>

A *Szent Ferenc Hirnöke* nemcsak a nyomda elindításában bírt jelentős szereppel, hanem meghatározta annak bővítését, korszerűsítését is. A kolozsvári kolostor háztörténetének 1923-1924-es bejegyzésében olvasható, hogy az említett folyóirat évenkénti példányszámának növekedése „óriási munkatöbbletet jelentett”, minek következtében „több szedő beállítása elengedhetetlen szükségletté vált. Munkaerőben hiány nem is volt azonban eddigi szedőtermünk befogadó képessége szűknek bizonyult, azonkívül olyan sötét volt, hogy a testvérek szemrontása nélkül ott tovább dolgozni nem lehetett.” A rendi előjáróság ezt a helyzetet a következőképpen oldotta meg: „az 1924. évre kiadott naptárak jövedelméből a mostani gépház folytatásaként az udvar felé egy világos, egészséges, napsütötte szedőtermet építtetett. Ezen terem befogadó képessége is nagyobb, higiénikus szempontból is feltétlenül előnyösebb a réginél. Még az ősz folyamán átadtuk az új terem rendeltetésének s azóta az új teremben új lelkesedéssel, új kitartással folytatják derék testvéreink a csatolt Erdély területén becsületes munkájukkal a még Szent Ferenc atyánk által megkezdett kultúrmissziót az összkatolikuság javára.”<sup>34</sup> A következő évben, azaz 1925-ben a nyomda a már meglévő könyv- és kegytárgy kereskedés mellett ruhakészítő- és műhímző vállalattal is bővült. Megrendelőitől, „a nagyváradi premontreiek, Bihar megye és Székelyföld sok plébániájáról jövő elismerő szavak növelik szárnyait.”<sup>35</sup> A reklámszöveg szerint a dolgozók fő elve: „a finom ízlés, tartósság és becsületes kivitel. A liturgikus szabályok betartása mellett, a művészi ipar modern, új virágzását sem mellőzve.”<sup>36</sup>

---

fehér, acél vagy oxidált kötéssel), kereszt rózsafüzérre (ébenfa betét, egyszerű, nikkelt vagy oxidált corpus), álló és fali kereszt (fényezett fekete vagy világos fából). Kapható volt alumínium és oxidált érem (Skapuláré, Jézus Szíve, Szent József, Szent Antal stb.). Továbbá szenteltvíztartók (porcelán, üveg, fém), imakönyvből való szentkép, első áldozási emlékkép (színes és matt nyomás), berámázható, és már előre berámázott fali szentkép, valamint bibliai vonatkozású és más művészi szentképes levelező lap. Forrás: Szent Bonaventura Nyomda Kiadóhivatala. Kolozsvár 1926. 29.

<sup>32</sup> Uo.

<sup>33</sup> Uo.

<sup>34</sup> HD 1905–1945: Nyomdánk kibővítése, 108.

<sup>35</sup> Szent Bonaventura Nyomda Kiadóhivatala. Kolozsvár 1926. 30.

<sup>36</sup> Uo. A vállalattól rendelhető volt miseing, alba (jó minőségű sifonból, erősszállal varrva), karing, ministráló- ing, stóla, szentségfogó velum, de még birétum és infula is. Emellett,

Ez a második erdélyi ferences nyomda a fennállása alatt két jubileumot is magának tudhatott és ezeket a körülmények adta lehetőségek között meg is ünnepelte. Az első ilyen alkalomra a fennállásának 20. évfordulója kapcsán került sor, amikor is 1926-ban háromnapos ünnepség<sup>37</sup> keretében emlékeztek és mérlegeltek úgy az alapítók, mint az olvasók. Ennek kapcsán – írja a kolozsvári házfőnök, P. Kelemen Ágoston<sup>38</sup> – „lefényképeztettük a géptermet, a szedőtermet, a könyvkötészetet a személyzettel együtt, azonkívül egy képre a zárda egész személyzetét.”<sup>39</sup> A *Hirnök*, valamint a *Katholikus Világ* a májusi lapszámaikban külön cikkekben, fényképekkel illusztrált beszámolókkal üzent a nagy esemény különlegességéről. Az évforduló kapcsán A *Hirnök* folyóirat világi, szerkesztő munkatársa – Papp Jánossy Béla (írói álneve: Igric) megjegyzi, – mielőtt bárkiben is jogosan feltevődik a kérdés –, hogy „miért kellett mindezt<sup>40</sup> most megírni – miért nem lehetett ezzel megvárni a 25 éves évfordulót? A Szent Bonaventura Nyomda nem önző egyéni kezdeményezés eredménye, nem jövedelmező üzlet, hanem egy kultúrszükséglet természetes szüleménye, s ez a tény magában hordja annak bizonyosságát, hogy tehát eddig is csak az önzetlen munka és az áldozatkészség erejével lehetett fenntartani s lehet ezután is.”<sup>41</sup> A jubileumi ünnepség programjairól egy részletes beszámolóból értesülhetünk A *Hirnök* 23. számából: „Beszámoló Kájoni- napokról” címmel.<sup>42</sup>

Ez alkalomból a *Katholikus Világ* vezércikkének címe így hangzik: „Éppen húsz éve”, és folytatódik a gondolat, „hogy megindult kolozsvári ferencrendi

---

kehelyfelszerelés is szerepelt a kínálat soraiban. Azonban az állandó kínálaton kívül volt lehetőség rendelésre is zászló, kazula lobogó, baldachinok adott- vagy saját tervezés alapján.

<sup>37</sup> Az program meghirdetése a következő felhívással történt: „A kolozsvári szent ferencrendiek a Szent Bonaventura Nyomda főnnállásának évfordulója alkalmából, P. Kájoni Jánosnak, az ősi csiksomlyói könyvsajtó megalapítójának és zenetudósnak emlékezetére Tipográfiai Kiállítással egybekapcsolt három napos ünnepséget rendeznek, 1926. június 20., 21., 22-én, vasárnap, hétfőn és kedden. A kiállítás az ősi refektórium mellékhelyiségeiben van. Nyitva naponként reggel 9 órától déli 1 óráig, délután 3 órától 6 óráig. Belépődíj tetszés szerint a sajtó javára. Ünnepek a nagyteremben lesznek: vasárnap délelőtt 11 órakor, hétfőn és kedden este 7 órakor.” A részletes program leírás: A *Hirnök*. A Kájoni emlékére rendezendő jubileumi ünnepségek programja 23. (1926) 12. sz. 290–291. számában olvasható.

<sup>38</sup> *Catalogus Individuorum Provinciae S. Stephani regis in Transsylvania Ordinis Fratris Minorum S. P. N. Francisci Pro anno Domini 1923–1924.* Claudiopoli, ex tipographia S. Bonaventurae 1923. Coventus Cluj- Kolozsvár, 10.

<sup>39</sup> HD 1905–1945: A sz. Bonaventura Nyomda 20 éves jubileuma, 112.

<sup>40</sup> A húszesztendő Szent Bonaventura- Nyomda című bejegyzést, amelyben összefoglalásra került a 20 éves nyomda története, szolgálata.

<sup>41</sup> P. Jánossy Béla: A *Hirnök*: A húszesztendő Szent Bonaventura Nyomda 23. (1926) 12. sz. 281.

<sup>42</sup> (1926/13–14), 311–314.

klastromunk falai között az első nyomdagép. Betűkatonák állottak sorfalat a gép átszaladó sima lapján. A másik oldalon, fehér papírlapon megjelentek a fekete betűk. Azóta sok újság, könyv, füzet indult innen útra, mint lelki táplálék.<sup>43</sup> A folyóirat 174–177. közötti oldalakon közöl egy általános nyomdatörténeti ismertetőt, fényképekkel gazdagítva.

A 20 éves nyomdai fennállás megünneplése után nem sokkal tört ki egy világméretű gazdasági válság.<sup>44</sup> Az általános európai pénzügyi és gazdasági krízis következményei a nyomdát is utolérték: kevés a rendelés, közben a testvéreket behívják katonának, az 1929-ben vásárolt nagy nyomdagép törlesztő része, valamint a kolostor Alverna házának és templomának építése miatt keletkezett adóssága nehezíti a kolozsvári pénztár és nyomda ütemtervszerű működését.<sup>45</sup> Mindezek eredménye az a súlyos csapás, amelyet a nyomda történetének „fekete napjaként” nevezhetünk, amikor is 1932. április 18-án a nyomdát nyilvánosan elárverezték. Erre vonatkozólag ismét a kolozsvári rendház nagy értékkel bíró háztörténeti bejegyzését idézzük: „A nagy anyagi krízis miatt a nyomda sajtótermékei nem jelenhettek meg a kellő időben. A zárda minden lakójának arcáról leolvasható a nagy aggodalom a jövőt illetőleg, az anyagi összeomlástól vélt állandó félelmet növeli a tudat, hogy maga a kolostor is be van kebeleztve az »Albina« banknál. A konvent ez idei lakóinak felejthetetlen dátum marad 1932. április 18, amidőn a nagymúltú Szent Bonaventura nyomdát nyilvánosan elárverezték. Az isteni gondviselésnek, Papp János végrehajtó főnök soha meg nem hálálható jóindulatának és a Főt. P. Provinciális, Imets Károly dr. áldozatkészségének köszönhető, hogy provinciánk erkölcsileg meg nem becsülhető, anyagilag milliókat érő drága kincse nem került idegen kezekbe, hanem a marosvásárhelyi rendház birtokába jutott.”<sup>46</sup> A rendtartomány sematizmusából, – amit a kolozsvári *Historia Domus* is megerősít – 1932. július 12–13-án, a Medgyesen megtartott tartományi/definitóriumi ülésen személyi változások terén az a határozat született, hogy P. Trefán Leonárd lakhelye a továbbiakban a Kincses Kolozsvár helyett Székelyudvarhelyre tevődött át.<sup>47</sup>

<sup>43</sup> *Katolikus Világ*: Épp húsz esztendeje 23. (1926). 5. sz. 169.

<sup>44</sup> A nagy gazdasági világválság a tőkés világ 1929–1933 közötti túltermelési válsága. A jelenség korabeli Romániáját érintő szegmenseiről bővebben: [http://acta.bibl.u-szeged.hu/2740/1/historica\\_085\\_019-034.pdf](http://acta.bibl.u-szeged.hu/2740/1/historica_085_019-034.pdf), letöltés 2020. márc. 16.

<sup>45</sup> Vö. *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 147.

<sup>46</sup> HD 1905–1945: A nyomda elárverezése, 170.

<sup>47</sup> Felhívjuk a figyelmet arra a tényre, hogy az áthelyezés korántsem nevezhető valami kicsinyes büntetésnek a Rendtartomány részéről, épp ellenkezőleg: 1932-ben P. Leonárd már korosodó, hosszú évekip nyomdaigazgató, számos lap főszerkesztője, a kolozsvári Alverna megálmódója és

A kolozsvári nyomda új vezetőt kapott: „nagy esemény a kolostor életében, hogy a nyomdát a provincia veszi kezelésbe. Direktora P. Boros Fortunát dr. lett. Hála a Mindenhatónak minden anyagi nehézség dacára a nyomda igen szépen prosperál. A sok kiadványon és naptáron kívül minden zökkenés nélkül jelenik meg havonta *A Hirnök*, *Katholikus Világ*, negyedévenként a *Szent Kereszt Hadserege* közlönye, *A Ferencesek útja* és a *Ferences nemzedék*, mely utóbbi teológus testvéreink tollából kerül ki.”<sup>48</sup>

Sajnos, az újbóli fellendülés, erőre kapás nem bizonyult tartósnak, hiszen az 1933–1934-es bejegyzés szerint „a gazdasági viszonyok miatt a lapok előfizetőinek a száma állandóan csökkenő tendenciát mutat főképp a néplapnál a *Katholikus Világ*-nál. *A Hirnök* előfizetőinek a száma nem apadt és ez ma nagy szó. A lapokat úgy tudjuk fenntartani, hogy a testvérek közül kettő állandóan úton van az előfizetések begyűjtésére, mert különben senkinek sem jut eszébe beküldeni.”<sup>49</sup> Egy másik ok, ami a nyomda újabb gazdasági krízisét előidézte az nem más, minthogy külső megrendelést alig lehetett kapni, mivel nagy volt a konkurencia a város területén lévő 34 nyomda között. Ugyanakkor az sem utolsó szempont, hogy „az állami, városi munkákat vagy Bukarestben végeztetik el vagy pedig román nyomdák kapják. Imakönyvek újranyomásával töltjük ki a hiányokat.”<sup>50</sup> A következő évek háztörténetében a Nyomda bejegyzésnél változatlanul az előző évhez hasonlóan arról olvashatunk, hogy „külső munka alig akadt, kevesebb, mint az előző években”, és a meglévő hiányt továbbra is az imakönyvek újra kiadásából próbálták fedezni.<sup>51</sup>

Az 1939–1940-es évek vége némi reményre ad okot, hiszen a forrás szerint „a nehézségek mellett is nyomdánk pontosan teljesítette a régi munkamenetet és kötelességeket.” Tovább olvasva az is kiderül, hogy a szokásos kiadványok időben megjelentek és külön köszönettel van a nyomda vezetősége egy bizonyos Dávid Mihály vezérigazgató iránt, aki a Dermata cipőgyár részére „igen sok nyomtatvány megrendelésével anyagiakban pótolta azt, amit más oldalon a nyomdatermékek pangásával nélkülöztünk.”<sup>52</sup> Azonban a következő

---

épitettője, és nem utolsó sorban szerzetesi, papi teendőit is mindig hűségesen elvégző rendtag. Az új otthontól – a rendi vezetőség is – pihenést, nyugodtabb éveket remélt az erdélyi sajtó apostolának. Vö. *Pap. L.* Erdélyi ferences i. m. 155.

<sup>48</sup> HD 1905–1945: Személyzet. A nyomda kezelését átveszi a provincia, 179.

<sup>49</sup> HD 1905–1945: Nyomda, 189.

<sup>50</sup> Vö. HD 1905–1945: Nyomda, 188.

<sup>51</sup> Vö. HD 1905–1945: Nyomda, 219.

<sup>52</sup> HD 1905–1945: Nyomda, 275. Továbbá: *Csetri Elek*: Kolozsvár népeisége a középkortól a jelenkorig. In: Kolozsvár 1000 éve. Szerk. Egyed Ákos, Sipos Gábor. Kolozsvár 2001. 5–22.

évben, – az úgynevezett „kis magyar világ”<sup>53</sup> Kolozsvárra is beköszöntött, és ezt a nyomda életében mi mással lehetne reálisan nyomon követni, mint a rendelések növekedésével: „sok megrendelést ad a Klinika és a város, imakönyveink jól mennek, mert a csonka magyar országiakhoz képest olcsó.”<sup>54</sup> Az újabb bizakodást rövidesen a csalódottság és a tehetetlenség váltja fel, hiszen az 1943–1944-es háborús állapotok a nyomda életére is kihatással vannak: „a totális világháború nyomasztó hatása a rendházunk életére is ránehezedett, amennyiben a laikus testvérek közül tizenkét testvért hívtak be katonai szolgálatra. Felmentésükről szó sem lehetett. Az itthon maradt testvéreknek kétszeres munkát kellett végezniük úgy a nyomdában, mint más munkahelyen. A katonáskodás nagyon megviseli lelkileg őket. Sok gúnyolódásnak és durvaságnak vannak kitéve.”<sup>55</sup> Mindezt fokozta az előfizetők számának lecsökkenése is, ami világháború következtében csökkenő életszínvonallal is magyarázható.<sup>56</sup>

A nyomda második jubileumára 1946-ban került sor, azonban korántsem azzal az ünnepélyességgel és programsorozattal debütált, mint a húsz évvel korábbi alkalomkor. A negyven éves fönnállásra való emlékezés „csendben zajlott le.”<sup>57</sup> Ezt az eseményt az alapító, P. Leonárd már nem élhette meg, hiszen ő az előző évben elhunyt.<sup>58</sup> A jubileum szerénysége egyrészt a gyász, valamint a kommunista rezsim egyre erősebb előrenyomulásának tapasztalataival is magyarázható. Már ezekben az években sejteni lehetett a nehéz idők közeledtét. A lapok is csak a román cenzúra engedélyével jelenhettek meg, és ez még a szerencsésebb eset, szemben a teljes betiltással.

A fenti oldalakon arra törekedtünk, hogy minél hitelesebb forrásból merítve bemutassuk a nyomda születését, aranykorát, illetve nehézségeit azon körülmények közepette, amelyek közvetve vagy közvetlenül, de formálták az intézmény mindennapjait. A következő rövid fejezetben a nyomda megszüntetésének lépéseit vázoljuk, ami mondhatnánk az akkori politikai viszonyok közepette teljesen „természetes” eseményként ment végbe.

<sup>53</sup> Kolozsvárra 1940. szeptember 11-én vonult be a magyar hadsereg. A témával kapcsolatos alapvető szakirodalmi listája: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=66&k=5>.

<sup>54</sup> HD 1905–1945: A nyomda, 294.

<sup>55</sup> HD 1905–1945: Testvérek katonáskodása, 330.

<sup>56</sup> Vö. *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 147.

<sup>57</sup> *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 170.

<sup>58</sup> Halálának pontos ideje 1945. november 30. Az atya 70 éves korában hunyt el, élete utolsó éveit többek közt az ő a kezdeményezésére is épült Alverna házban töltötte, cukorbetegsége nagyon elhatalmasodott rajta. Forrás: HD 1944–1945: November folyamán: 34–37; valamint *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 170.

### 3. A nyomda államosítása

A Szent Bonaventura nyomda és könyvkötészet több lépésben, szisztematikusan átgondolva lett megszüntetve. A korabeli feljegyzések mára már nincsenek a birtokunkban, hiszen a rendház levéltárának egy részét – a kolostor önkényes lefoglalása után<sup>59</sup> – megsemmisítették, „zúdába küldték”, valamint hozzávetőlegesen 23 ífm iratanyag átkerült a helyi állami levéltárba.<sup>60</sup> Ez az iratanyag nem lett leltárazva, nem készült róla levéltári segédlet, így de iure nem is létezik, mint kutatható fond, minek következtében a jogos tulajdonosa – A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány – nem formálhat rá igényt.<sup>61</sup>

A felszámolás folyamatáról csak szemtanúi vallomás alapján van tudomásunk, miszerint: „A szovjet csapatok kolozsvári bevonulása után, 1944. október 26-a és november 20-a között, majd 1944. december 29-e és 1945. január 5-e között, az akkori városi vezetőség rendelkezése alapján ingyenes közmunkára vittek. Az én csoportomnak az volt a feladata, hogy két nyomdai szakmunkás irányításával a kijelölt nyomdák leszerelésében és becsomagolásában részt vegyen. A leszerelt gépeket vadonatúj ládába csomagoltuk és ezekre cirill betűkkel ráfestettük az előrajzolt szöveget. Egyetemi hallgató voltam és ezért, mint „írástudóra” reám hárult ez a „megtisztelő” feladat. A két említett szakmunkás csak a leszerelést végezte, nem minden ellenőrzés nélkül, a tulajdonképpeni irányítók egy szovjet tiszt és egy kolozsvári nyomdatulajdonos volt, aki az I. világháború idején az orosz fogságban jól megtanult oroszul. Röviddel az említett történet után, csoportunkat a Szent Bonaventura nyomdába vitték és ott a két szakember nekikezdett a szép, nagyon jól karban tartott nyomdagépek leszerelésének. Már sok nyomdában megfordultunk addig, de mindannyiunkat meglepett a Szent Bonaventura nyomda felszerelésének példás karbantartása, a gépek valóságtól ragyogtak a tisztaságtól. A teherautó pedig az említett nyomdatulajdonos utcája felé hajtott, ott leszedték a géprészeket és a szép nyomdagépet az előzetesen

<sup>59</sup> A kolozsvári kolostort, ami egyben a tartományfőnökség központjaként is működött, az államiak 1949. szeptember. 23-án foglalták el. Forrás: HD 1944–1945: A kolozsvári zárda lefoglalása: 105–107.

<sup>60</sup> Vö. Az egykori fő levéltáros a rendszerváltást követően, – 1992. január 29-én – tett nyilatkozata.

<sup>61</sup> A rendi vezetőség részéről 2015-ben fogalmazódott meg, majd intenzíven 2017-től lépett cselekvési fázisba az a projekt, minek keretében az egykori és jelenlegi ferences kolostorokból, templomokból felkutatásra, begyűjtésre, szakszerű feldolgozásra kerül a megmaradt iratanyag. A cél nem más, mint az Erdélyi Ferences Gyűjtőlevéltár kialakítása. Bővebb információt: [ofmarchiv@gmail.com](mailto:ofmarchiv@gmail.com) elérhetőségen lehet kapni.

leszerelt nyomdagép helyébe szerelték fel. Ez a nyomdagép tehát nem került „jóvatételként” a Szovjetunióba, hanem az említett család nyomdájába.<sup>62</sup> Természetesen a főnyomdagép elszállításával elkezdődött a nyomdai munka ellehetetlenítése is. Bár nem ez volt az egyedüli nyomdagép a műhelyben, azonban a cenzúra folyamatos felügyelete korlátozta, majd be is tiltotta a kiadványok nyomtatását.

Jelen tudomásunk szerint a kolozsvári Szent Bonaventura nyomda utolsó kiadványa a P. Boros Fortunát: *Elek atya Mária- tisztelete* című kiskönyv volt 1948-ból.<sup>63</sup>

A nyomda történetének ismertetését követően, amely során több alkalommal is hivatkoztunk a kiadványok alakító szerepére, az alábbi részben e nyomtatványok sokszínűségét, igényes szerkesztését, az irántuk való nagyszámú érdeklődés miértjét kívánjuk közelebb hozni.

#### 4. Kiadványok

A nyomda fennállásának 20. évfordulója kapcsán megjelent egy kis füzet, amelyben közzétette a vezetőség az addig (1906–1926) kiadásra került egyházi- és szépirodalmi könyveket. A bevezető cikkben a következőket olvashatjuk: „Beszámoló, eltájékoztató akar lenni munkálkodásunkról. Életjele élnivágásunknak. Bizonyossága nemes, szent törekvéseinknek. Nagyon sokan jól tudják, hogy mi a betű jelentősége. Különösen napjainkban. Mi is tudjuk. Náluk ez a tudat világos hit és törhetetlen köteleességérzet. Azért vagyunk, hogy dolgozzunk és életet vigyünk szerteszt. Mert a betű öl, vagy pedig életet.”<sup>64</sup>

Lényegesnek tartjuk felhívni arra az olvasó figyelmét, hogy a jelentős számú ferences író, szerkesztő, szedő, gépkezelő, kiképzésítő mellett világiak is képviseltették magukat a nyomda dolgozói között. Külön említésre méltó az úgynevezett Sajtó- hölgybizottság<sup>65</sup> aktív tevékenysége, akik a rendszeres alkalmak/délutánjaik során eredményesen toboroztak új előfizetőket, olvasókat a Bonaventura Nyomda kiadványainak.<sup>66</sup>

<sup>62</sup> Jegyzőkönyvi vallomás, 1992. január 29. Forrás lelőhelye: HD 1905–1945, 347.

<sup>63</sup> Vö. *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 172.

<sup>64</sup> Szent Bonaventura Könyvnyomda kiadványai. Kolozsvár 1941, 1.

<sup>65</sup> A nyomda fennállásának 20. évfordulója alkalmával a bizottság tagjairól készült fénykép – közösen P. Trefán Leonárddal – *A Hirnök. A harangok barátja* 23. (1926) 5. sz. 286. számában jelent meg.

<sup>66</sup> Itt jegyeznénk, és egyben méltatnánk a világiak bevonásának értékét, külön kiemelve az



Az alapítási előzményekben ismertetett *Szent Ferenc Hirnök*e, majd *A Hirnök* növekvő olvasóközönségének nagy száma – még a világháborús, gazdasági válság nehezítő körülményei ellenére is – további kiadványok nyomtatását igényelte. Az 1924-1925-ös háztörténeti forrás még, ha csak egy bővített mondat erejéig is, de érdemesnek találta megemlíteni, hogy „a nyomdának a rendes *A Hirnök* és *Katholikus Világ* számokon, több kisebb, nagyobb imakönyvön kívül nagy, számottevő termékei is voltak. Ilyen: az 1925-ös *Katholikus Naptár* 20 000 példányszámban, amiből elfogyott volna 25 000 is, a *Rendszabályok*, a rendi *Necrologium*, a *Mennyei szép Koszorú*, ami elég szép eredménynek mondható.”<sup>67</sup>

A különböző tematikájú folyóiratok, füzetek, imakönyvek, regények hazai és anyaországi neves irodalmárok, szerzők tollaiból kerültek ki. Sajnos nem maradt fenn pontos kimutatás sem a kiadványokról, sem az egyes havi folyóiratok, füzetek, könyvek példányszámairól, ezért csak hozzávetőlegesen tudunk számolni. Külön kiemelnénk, hogy a felsorolt műfajok mellett a Szentírás újszövetségi részét is kiadta a Bonaventura Könyvnyomda: 1929-es kiadás előlapján a következő olvasható: „Újszövetségi Szentírás a Vulgata szerint Káldi György S. J. fordítása nyomán, tekintettel az eredeti szövegre, átdolgozta, bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta a Szent István – Társulat Szentírás- Bizottsága.” Arról nincs tudomásunk, hogy hány kiadást, mekkora példányszámot ért meg ez a Szentírás kiadás, de tény, hogy a birtokunkban levő két példány elégséges lenyomata a nyomda sokszínűségének alapos feltételezéséhez.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy a korábban említett *Szent Ferenc Hirnök*e, későbbiekben *A Hirnök* mellett ismertessünk néhány olyan kiadványt, amely pótolhatatlan értékkel bírt a korabeli erdélyi és anyaországi katolikus, egyáltalán a magyar sajtó olvasóinak vallásos és kulturális életében.

---

úgynevezett Sajtó- hölgybizottság szerepét. A nyomda alapítója, Trefán Leonárd atya 1923-ban a város – Kolozsvár – előkelő hölgyeinek a bevonásával megalapította a katolikus Sajtó- hölgybizottságot, s tagjai feladatául azt a célt tűzte ki, hogy ki-ki a maga környezetében a katolikus sajtó apostola legyen. Működésükről a következőket olvashatjuk: „A sajtó- hölgybizottság működése rendkívül eleven s egyben anyagi bevételekben igen számottevő volt. Havonta rendeztek sajtódélutánokat, amelyeken művészi előadások, felolvasások, énekek, zeneszámok, versek hangzottak el. Ezek a műsoros előadások sok új előfizetőt szereztek a kiadványokra, és az adminisztrációs költségkifizetéshez jelentős összeggel járultak hozzá. A havonta megrendezett sajtódélutánok mellett sor került karácsonyi, húsvéti bazár megrendezésére, valamint a Szent Antal ünnepe körüli virágünnepre.” Forrás: *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 169.

<sup>67</sup> HD 1905–1945: A nyomda termelése, 116.

A *Szent Ferenc Hírnöke* – A *Hírnök* folyóirat mellett a legnagyobb példányszámban nyomtatott kiadvány a *Katholikus Világ*, mint keresztény népnevelő folyóirat volt, amely 1923. január és 1944. augusztusa között jelent meg. A háború okozta nehézségek miatt 15 hónapig szünetelni kényszerült, azt követően pedig 1945 decemberétől 1946 júniusáig lapszámait kettesével összevonva jelentek meg. Tehát két részben összesen 21 év és 15 hónap a megjelenési ideje.<sup>68</sup> Megjelenésének oka az 1923–1924-es kolozsvári háztörténeti beszámolójában olvasható a „Nyomdánk kibővítése” cím alatt: „Múlt évi beszámolónk megemlékezik arról, hogy tekintve a hívek lelki szükségletét és a csatolt területeken a hitbuzgalmi folyóiratok hiányát Trefán Leonárd provinciális atya megindította az Erdélyi Róm. Kath. Népszövetséggel karöltve a Kath. Világ c. hitbuzgalmi folyóiratot. A vállalkozás sikerét legjobban dokumentálja az, hogy egy év alatt 6000-re szaporodott az előfizetők száma.”<sup>69</sup>

A havilapként megjelenő kiadvány célkitűzéseit a szerkesztők a bevezető cikkben fogalmazták meg: „Katholikus Világ címmel új és mégis régi füzetet küldünk szét a szélrózsa minden irányába. Szent Ferenc Hírnökének, a régi, tisztán lelkiéletet ápoló folyóiratnak akarunk folytatása lenni.” Itt egy rövid magyarázkodásba kényszerülünk bocsátkozni: a *Katholikus Világ* évfolyamszámozása a XX. évfolyammal indít, mivel az elődjének – *Szent Ferenc Hírnöke* – számozását folytatja. Tovább olvasva a beköszön(t)ő rovatot – az is kiderül, hogy a lap létrejöttével nem gazdasági érdek, netán a már meglevő lapok háttérbeszorítása a cél, hanem: „ami előttünk lebeg, az kizárólagosan Isten örök dicsősége és a halhatatlan lelkek üdvössége. Hitet ápolni, lelket nevelni megyünk oda, ahová bebocsátanak. Az evangéliumi igazságok misszionáriusai akarunk lenni. (...) Jövünk tehát tiszta öntudattal, határozott céllal, hogy Isten országa terjedjen a földön. Jó barátainkat a Krisztus mosolyával köszöntjük, ellenségeinknek szívesen megbocsátunk, mert mindenkinek mindene akar lenni a *Katholikus Világ*.”<sup>70</sup>

A havilapot a több, mint két évtizedes megjelenésének fénykorában, előbb 20 ezer, majd később 35 ezer példányban nyomtatták.

*Katholikus Naptár* (1905–1948), aminek elődje a *Szent Ferenc Naptár*, az erdélyi római *Katholikus Népszövetség* tagjai részére jelent meg. A naptárra

<sup>68</sup> Részletesebb bemutatása ennek a lapnak megtalálható: Jonica Xénia: A *Katholikus Világ* (1923–1946) folyóirat és a ferences népmisziókra vonatkozó bejegyzései. In: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 22. Szerk. Marton József, Diósi Dávid. Kolozsvár, Gyulafehérvár (2019) 2. sz. 115–140. oldalakon olvasható tanulmányban.

<sup>69</sup> HD 1905–1945: *Nyomdánk kibővítése*, 108.

<sup>70</sup> *Katholikus Világ* 20. (1923). 1. sz. 1–2.

évről évre óriási igény mutatkozott, akár 40–50 ezer példányt is el tudtak adni belőle. Népszerűsége a hasznos információiban, bejegyzéseiben rejlett, hiszen volt benne névnapjegy, mellette üres lapok hagyva a személyes feljegyzéseknek, vásárjegyzék, reklám hirdetések, oktató cikkek stb.<sup>71</sup>

Nem kronológiai sorrendben, de a tanuló ferences ifjúság első kiadványa a *Kezdet*<sup>72</sup> elnevezésű lap volt, s mintegy ezzel indult az erdélyi ferences folyóirat kiadás a maga útján. A rövid életű *Kezdetet* a *Ferences Nemzedék* követte 1929–1938 között, amelyet a vajdahunyadi ferences teológusok szerkesztettek. A megjelent kilenc évfolyam, ami harminc füzetet foglal magába – elsősorban teológiai dolgozatokat, vallásos cikkeket, verseket tartalmaz.<sup>73</sup>

A *Bernardinus* (1912–1918), mint egyházsónoklati havi megjelenésű, zsebkönyv alakú kiadvány prédikációs vázlatokat közölt a lelkipásztoroknak az év minden vásár- és ünnepnapjára.<sup>74</sup> A példányszám egyelőre ismeretlen, ellenben tudomásunk van a szerkesztőiről, íróiról, akik túlnyomórészt a ferences nagycsalád tagjai közül kerültek ki: Trefán Leonárd, Albert Kasszián, Bendes Valérián, Biró Benedek, Biró Lőrinc, Ferencz Vilmos, Imets Izra Károly, Kovács Atanáz, Kristó Xavér, Máthé Özséb, Szabó Piusz, Szakács Előd, Szathmáry Román, Trefán Timoteus. Hét éven át jelent meg, majd az I. világháború végével megszűnik.<sup>75</sup>

Egy másik nagyszámban kiadott nyomtatvány a Szent Kereszt Hadsereg elnevezésű egyesület lapja volt, ami *Szent Kereszt* (1926–1943) néven vált ismertté. Példányszámai 1926-ban 60000, 1927-ben 45000, 1935-ben 25000, a példányszámok visszaesésének magyarázata a gazdasági válság. A magyar kiadás mellett német nyelvű is létezett, a *Heilige Kreuz* (1928–1936), ami a feljegyzések szerint 1935-ben 2300 példányszámban jelent meg.<sup>76</sup>

A tartományfőnöki kezdeményezésre létrehozott *Erdélyi Ferencesek Útja – a Rendtartomány Hivatalos Közlönye*<sup>77</sup> című kiadvány hiánypótló a maga

<sup>71</sup> *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 237.

<sup>72</sup> Ez a havi közlöny 1901–1905 között jelent meg a rendi teológusok szerkesztésében, előbb Vajdahunyadon, majd Esztelneken, négy-öt évfolyam kiadásával. A lap P. László Polikárp tartományfőnök kezdeményezésére indult, megszűnésének oka ismeretlen.

<sup>73</sup> *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 240.

<sup>74</sup> <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bernardinus.html>, letöltés 2020. márc. 14.

<sup>75</sup> Az eredeti forráshely még egyelőre ismeretlen, de megszűnésének oka P. Boros Fortunát szerint a következőkkel magyarázható: „A forradalom alkalmával, amikor a kolozsvári főpostára kerülő összes folyóiratokat és lapokat a posta előtti téren kezdték elégetni, akkor ez a folyóirat is megszűnt a Szent Ferenc Hirnökével.” *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 237.

<sup>76</sup> *Pap L.*: Erdélyi ferences i. m. 238–239.

<sup>77</sup> Részletesebb bemutatása ennek a lapnak megtalálható a Jonica Xénia: A Szent István királyról nevezett Erdélyi Ferences Rendtartomány 1930–1936 között kiadott Hivatalos Közlönye.

idejében, színvonala, tartalma, szerteágazó tematikája méltán teljesítette azt a célt, hogy a Provincia tagjai számára tájékoztatóul szolgáljon. A lap mindössze 1930–1936 között került kiadásra, mivel a cenzúra áldozatává esett.<sup>78</sup>

A **Tabula- Schematismus**, vagyis a rendtagokra, a rendi intézményekre vonatkozó, évente megjelenő friss adattár a nyomda megalapításától, annak megszüntetéséig tartalmaz aktuális adatokat.<sup>79</sup> A körlevelek, amelyeket a tartományfőnök adott ki időről-időre, szintén a Szent Bonaventura Nyomdában látott napvilágot az intézmény fennállása idejében. A körlevelek értéke felbecsülhetetlen, nemcsak a maga, hanem az utókor számára is, hiszen első kézből szolgáltatnak adatokat a provincia akkori helyzetére vonatkozólag.

A kiemelt folyóiratok, könyvek (több irodalmi, szépirodalmi írás, regény látott napvilágot a Bonaventura Nyomdában),<sup>80</sup> a különböző nyomtatványok rövid említésének/bemutatásának az volt a célja, hogy konkrét nevek, címek, példányszámok említésével is alátámasszuk/kiemeljük a nyomda értékes és szükségszerű működését, amely az előfizetők érdeklődésében is visszaköszönt.

## Összegzés

Jelen tanulmányban arra törekedtünk, hogy primér forrásból dolgozva átfogó képet alkossunk Erdély második ferences alapítású és fenntartású nyomdájáról, a 42 évet működött kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda- és Könyvkötészet gyümölcsöző szolgálatáról. A nyomda fokozatos fejlődése, a lelkiismeretes és szakszerű dolgozók hozzáállása még az olyan kihívásokkal teli időszakban is megtartó erővel bírt, mint a különböző munkássztrájkok, gazdasági krízisek, a papír- és tőke hiány, a munkaerő hadseregbe való behívása, az olvasóközönység életszínvonalának csökkenése, rendszerváltások, s ezzel összefüggésben a megrendelések időnként változó száma stb.

---

In: *Studia Theologica Transsylvaniensia* 22. Szerk. Marton József, Diósi Dávid. Kolozsvár, Gyulafehérvár (2019) I. sz. 145–163. oldalakon olvasható tanulmányban.

<sup>78</sup> Az egykori tartományfőnök – P. Boros Fortunát – 1265/1943. sz. körlevelében olvashatjuk az alábbiakat: „A rendtagok által vezetett lelkigyakorlatok és missziókról a legutolsó kimutatás 1936-ban az Erdélyi Ferencesek Útja május-júniusi számában jelent meg. Az akkori román cenzúra a lap megjelenését megszüntette és ezt a nagyon praktikus rendi lapot máig is nélkülözzük.”

<sup>79</sup> Tabulák korábban is jelentek meg (nyomtatott formában 1888-tól áll rendelkezésünkre), ill. a későbbi időszakból már csak kézzel írt példányokkal rendelkezünk.

<sup>80</sup> Például: Krane- Hodács: *Az emberfiáról* (1910), P. Jánosy Béla: *Szivárvány* (1929), Németh Gellért: *Kis Uram! Hogy volt?* (1930), Mael Ferenc: *Könnyvirág* (1934) P. H. Achermann – Bartha Ignácné: *A láthatatlan élet* (1936), Antal Áron: *Köderdő mellől* (1943) stb.

Bár elképzelhetetlen egy nyomda, nyomdai termék fenntartása olvasóközönség/előfizetők nélkül, de legalább ennyire az is, ha nincs a műhelynek nyomdaigazgatója, és olyan munkatársai, mint a nyomdászok, szerkesztők, könyvkötők, kézbesítők. A négy évtizedes fennállás alatt nyolc igazgatója volt a Bonaventurának. P. Trefán Leonárd (1906–1914), P. Szabó Piusz (1914–1915), P. Kelemen Ágoston (1915–1924), P. dr. Boros Fortunát (1932–1942), P. dr. Vitéz Bernárd (1942), P. Szűcs Dénes (1942–1944), P. Mezei Levente (1944–1945), P. Illés Adorján (1945–1948). A tanulmány első részében már említést tettünk arra, hogy a rendi vezetőség stabilabb munkaerőnek tekintette, s a rendi hagyományokból is merítve a laikus testvérek jelenlétét részesítette előnyben. Az évenként megjelent rendi névtárban, a kolozsvári rendház személyzetének felsorolásakor a nyomdában dolgozók külön kerültek felsorolásra.<sup>81</sup> Ugyanígy, a háztörténetben is, ahol a Személyi ügyek rovatban a nyomdász testvérek önálló bejegyzés alatt szerepelnek.<sup>82</sup> A rendtagok mellett a nyomda életében világiak is fontos szerepet játszottak, a szerkesztők közül különösen is szeretnék megemlíteni, kiemelni László Ella, Eötvös B. Margit, Molnár Kata, Flórián Tibor, Pap Jánossy Béla személyét.<sup>83</sup>

Sajnos nem rendelkezünk pontos adattal a nyomda fennállásának 42 éves szolgálata során kiadott termékek számáról, de viszonyítási alapként álljon itt Boros Fortunát nyomdaigazgató összesítése, mely szerint: „tíz év alatt (1930–1940) a kiadott könyvek példányszáma 975 200 darab, közel egymillió.”<sup>84</sup> Továbbá, ha ehhez még hozzáadjuk az 1910-es évektől nagy buzgalommal elindult *Szent Antal tisztelet, a Lourdes-i Boldogasszony, a Lisieux-i Kis Szent*

<sup>81</sup> Tabula Individuorum Provinciae S. Stephani regis in Transsylvania Ordinis Fratris Minorum S. P. N. Francisci Pro anno Domini 1906–1948. Claudiopoli, ex tipographia S. Bonaventurae 1906–1948. Coventus Cluj- Kolozsvár: Typographia S. Bonaventurae. Fratres laici.

<sup>82</sup> „Laikus testvéreink névsora: fr. Kéray Jácint nyomdász, Fr. Papp Anicét szabó, Fr. Balczér Pongrác nyomdász, Fr. Bartos Gilbert nyomdász, Fr. Horváth Peregrin könyvkötő, Fr. Szekeres Libor könyvkötő, Fr. Döme Krizogon cipész, Fr. Kocsi Özséb, Fr. Dénes Donát, Fr. Gegő Gusztáv sekrestyés nagyfogadalmask; Fr. Zimmermann Lúcius könyvkötő, Fr. Rotter Adolf nyomdász, Fr. Csiszér Kajetán szakács, Fr. Kurkó Kaliszt kertész és szabó, Fr. Brendli Remig nyomdász, Fr. Kedves Julián nyomdász, Fr. Bodó Január nyomdász, Fr. Kopasz Bertalan nyomdász, Fr. Bajkó Csaba nyomdász, Fr. Tankó János könyvkötő, Fr. Gyurácska Dioméd könyvkötő, Fr. Nagy Szilves nyomdász, Fr. Balázs Benedek szakács, Fr. Kozma Domokos nyomdász, egyszerű fogadalmas testvérek mind vagy csak Kozma Domokos?; Ágoston József, Takács István, Vandracek József és Gaál János növendékek” Forrás: HD 1905–1945: Zárdaeleményzet, 319–320.

<sup>83</sup> Fényképes jellemzés olvasható róluk A Hirnök. Ünneppajnjaink után 23. (1926) 13–14. sz. 298–299; A Hirnök. A férhódító 40. (1943) 3. sz. 83; A Hirnök. Búzakalász 40. (1943) 7. sz. 205.

<sup>84</sup> Vö. Pap L.: Erdélyi ferences i. m. 164.

*Teréz*, a Veress Ernő-féle *Szent óra sorozat* kiadásainak imakönyvét, láthatjuk, hogy a nyomda a mindenkori válságos idők kihívásai ellenére is próbált helyt állni, hű maradni az alapítási szándékához.<sup>85</sup>

Az utolsó bekezdés jogán ragadjuk meg az alkalmat egy megosztás erejéig: az erdélyi magyarok száz éve program keretében<sup>86</sup> a kolozsvári ferences kolostor (Victor Deleu út 4. szám) refektóriumában került sor: „A betű missziója – a kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda működése” című kiállításra, amely a kommunista hatóságok által 70 éve megszüntetett ferences sajtóközpontnak állított emléket. A kiállítás megnyitóján Prof. dr. Csucsuja István emeritus történész „Egyházunk és intézményei a társadalmi és kulturális értékek gyarapodásáért (1918–2018)” címmel kortörténeti betekintést nyújtott, dr. Bodó Márta szerkesztő pedig „A kolozsvári Szent Bonaventura Nyomda és kiadványai” címmel tartott tudományos előadást. Ezt követően a jelenlévők megtekinthették a szerény, de gondosan előkészített kiállítást, amely a rövid erdélyi ferences rendtörténet után bepillantást nyújtott a Szent Bonaventura Nyomda előzményébe, a csíksomlyói Kájoni János-féle nyomdába, végigvezetve a 42 évig Kolozsváron működő intézmény életének fontosabb eseményein, egészen annak 1948-as felszámolásáig. Megismerkedhettünk a fontosabb személyiségekkel, akik a kiadó és nyomda életének alakulásában oroszlánrészt vállaltak, és megemlékeztünk azokról az egyszerű testvérekről is, akiknek munkája nélkülözhetetlen volt a nyomda működéséhez. Természetesen a fontosabb kiadványok is láthatóak voltak: folyóiratok, könyvek, lapok, amelyek által a Szent Bonaventura a 20. század első felében az erdélyi katolikus sajtó legnagyobb kisugárzása intézményévé válhatott. A kiállítás egy hétig volt látogatható, amelyet a városban működő, nyomdász szakosztályban tanulók évfolyamai is nagy érdeklődéssel látogattak.

Az egykori tartományfőnök, P. Benedek Fidél szavai ma is aktuálisak: „oly gazdag az erdélyi ferences múlt és akkora belső értékeket hordoz, hogy tiszteletet parancsol – feledésben nem maradhat, sem tulajdon fiai, sem az erdélyi közösség előtt.”<sup>87</sup> Mi pedig bátorkodunk ezt azzal kiegészíteni, hogy az említett értékek nemcsak, hogy a rendtartomány tagjai, és az erdélyi közösség előtt nem maradhat feledésben, de senki olyan kultúrát szerető, megbecsülő lélek előtt sem, aki érdeklődéssel fordul a magyar örökség kincsestára felé.

<sup>85</sup> Vö. Uo.

<sup>86</sup> Az „Ezer év Erdélyben, száz év Romániában” programsorozatot a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) indította, az Erdély és Románia „egyesülését” kimondó 1918-as gyulafehérvári nagygyűlés centenáriumi évére készülve. Bővebb információk a program célkitűzéseiről: <http://ezer100.ro/>; valamint: <http://ezer100.ro/rolunk/> oldalon, letöltés 2020. márc. 13.

<sup>87</sup> *Benedek Fidél*: Erdélyi Ferences Rendtartomány II. kötet. Kolozsvár 2002.

Kopriva Zoltán

## Ruszin görögkatolikus építészet és ikonográfia

### 1. Bevezetés

Jelen tanulmány a szláv eredetű szakrális értékeken belül a ruszin fatemplomok és ikonográfia kutatásával foglalkozik. Témaválasztásomat ezen épületek iránti személyes vonzalmam indokolja. Nem csak jóval izlésesebbek számomra, mint például egy városi épület, de a hangulatuk, megjelenésük, a kontraszt a kárpátaljai hegyi látképpel még érdekesebbé teszi a fatemplom helyének és környékének a felfedezését. A ruszin fatemplomok, véleményem szerint, olyan mérnöki remekművek, melyek több figyelmet érdemelnek. Egy kevés gondoskodás sem ártana nekik, mivel nagy részük nincs túl jó állapotban.

A mai Kárpátalja területe az ezeréves Magyar Királyság része volt. A viharos 20. század eseményeinek forгатagában más-más államok ragadták el a trianoni tragédiát követve. Jelenleg Ukrajna nyugati megyéje.

A honfoglalás korában természetesen már éltek szlávok a környéken. A magyar és szláv etnikum mellett, a betelepüléseket követően, több nemzetiség otthona lett, lakossága folyamatosan növekedett. Bár kezdetben az itteni lakosság zöme – különösen a városokban – magyar volt, ma közel 80%-át teszik ki a népességnek a szlávok, akiket ruszinoknak (latinból – ruténoknak) neveztek, ma viszont hamisan az ukránokhoz sorolják őket. A ruszinok két fő etnikai csoportja: a Verhovinán élő hegylakók, és a síkságokon élő ruszinok. Ez utóbbiak a dolisnyákok, akik nevüket a „dolina”, azaz „völgy” szóból kapták. Ők Kárpátalja Ökörmezői-, Huszti-, Técsői-, Ilosvai-, Szolyvai-, Munkácsi járásaiában élnek. A hegyi ruszinok három csoportja él Kárpátalján: a lemákok (lemkók), a bojkók, és a huculok. A lemko etnikai csoportot tartják a Kárpátalja területén már a honfoglalás korában is élő szláv népek leszármazottjainak. Ők a faépítészet mesterei. A bojkók a Volóci-, és az Ökörmezői járásokban élnek nagy létszámban, nevük a „bo” — „mert” szóból eredeztethető. A hegyvidéki ruszinok harmadik csoportja a huculok, nevük eredetét illetően számos

feltételezés létezik. Egyesek a „huc” — „rabló”, mások a „hu-szúl” kurjantásból származtatják.<sup>1</sup>

A ruszinok mélyen vallásos emberek, többségük görögkatolikus.<sup>2</sup> Templomaik építésére, átépítésére, szépítésére a 18. századtól kezdődően került sor. Ekkor alakult meg a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség Mária Terézia 1775-ben kelt rendelete alapján, ahol a nagyműveltségű Bacsinszky András püspök fejtett ki maradandó értékű egyházszervezői tevékenységet.<sup>3</sup>

A kutatásommal az vezérelt, hogy egy átfogó képet átadni a ruszin görögkatolikus építészeti- és ikonográfia jelenéről és múltjáról kitérve arra is, hogy miként hatottak a történelmi folyamatok, illetve kulturális impulzusok a ruszin kultúrára, továbbá milyen okai vannak a jelenkori problémáknak. A cél eléréséhez többféle módszert alkalmaztam.

### 1.1. A kutatás módszerei

A kutatás során meglehetősen sok információhoz jutottam sztenogramok készítésével. Sztenogramot a huklivai, illetve a bisztriji fatemplomnál készítettem. Ezek a beszélgetések részletesen feltárták előttem ezen építészeti remekművek történetét.

Az oral history, azaz az elbeszélte történelemnek, mint módszernek a jelentősége az utóbbi időkben egyre jobban felértékelődik, hiszen az emlékezetéről, emlékezéséről szól. Ezt a módszert az interjúk készítése során használtam, ami a tapasztalat, a szubjektivitás, a tényleges, „kézzel fogható” tapasztalás szempontjából fontos.

A kutatást különböző módszerek és eszközök segítségével végeztem. Többek között a kvalitatív kutatási módszert alkalmaztam, mely nem a számszerű adatok bemutatására törekszik, hanem az általános érvényességű megállapítások megalkotására.

<sup>1</sup> *Федака, Павло*: Народна культура українців. Закарпаття на сторінках періодичних видань краю 80-х років XIX-першої половини 40-х років XX. ст. «Два кольори», Ужгород 2002. 64.

<sup>2</sup> *Гранчак, Іван*: Нариси історії Закарпаття. Том I. Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, Ужгород 1993. 170.

<sup>3</sup> *Приймич, Михайло*: Перед лицем твоїм. Закарпатський іконостас. Карпати-Гражда, Ужгород 2007. 34.



## 2. Elméleti háttér

### 2.1. Történeti áttekintés

A Kárpátalja fatemplomairól végzett meglévő kutatások inkább néprajzi, valamint művészettörténeti oldalról közelítik meg az adott témát. Én szeretném több síkon megközelíteni a kérdést, a történelmi fejlődést összevetve a jelenkori állapottal, illetve az egyszerű ember gondolkodásával egy átfogóbb képet adva az olvasónak.

Jelen munkában kísérletet teszek az ilyen jellegű kutatás elindítására, meg-  
alapozására, ami a hely megismerését, a környezet felmérését jelenti. A szláv  
szakrális értékek felkutatása, jelenlegi állapotfelmérése a célom, távlatokat  
teremtve a kutatás folytatására. Az expedíciók ezt célozzák, valamint az ott  
élő hívők személyes megismerését, meglátásaiknak, tapasztalatainak, törté-  
neteiknek a rögzítését is.

Kárpátalján az egyházi faépítészetnek komoly hagyományai vannak év-  
századok óta, amely ötvözte a keleti- és nyugati építészeti hagyományokat.  
A gótikára-, a barokkra jellemző építészeti formák fáziskéséssel jelentek meg.  
Hogy mennyire maradtak fenn a templomok archaikus formában, csak vi-  
szonylagosan ítéltethető meg. Általában a régibb templomok sem korábbiak  
a 17. század elejénél, de a legtöbb a 18. században épült.<sup>4</sup> A faelemek kopása  
miatt folyamatos alakításon mentek át az évszázadok alatt. Ezek az alakítá-  
sok kezdetben részlegesek voltak, és egy-egy hibás elem cseréjére irányultak  
a templom formájának megőrzése mellett. A 18–19. századok fordulóján előfor-  
dult, hogy a templomokat egyházvezetői utasításra nyugati mintára átépítették,  
ekkor ún. „barokkosítás” történt.

A fatemplomok értékének szerintem, nemcsak a mai kor embere nincs  
tudatában. A 19–20. század fordulóján a gazdagabb ruszin falvakban, kőből  
és téglából új templomokat kezdtek építeni, és nem bánták ha leég, vagy csak  
elenyészik a régi templom. Néprajzi kuriózumként a 1920-as, '30-as években  
néhányukat elbontották és Csehországba, Morvaországba szállították.<sup>5</sup> A szov-  
jetrendszer ateista világa sem törekedett a szakrális értékek megőrzésére, még  
ha a szlávok sajátja volt, akkor sem. Jelenleg az autentikus felújítás mellett  
az esztétikai torzítások, átépítések is megtörténnek. Sajnálatos, hogy ezeket  
a műveleteket ellenőrizetlenül hajtják végre. A szakértelem nélkül történő

<sup>4</sup> *Thaler Tamás – Zsidi Vilmos: Kárpátalja és Észak-Partium. Barangolások a fatornyos templomok hazájában.* Debrecen 2007., 8.

<sup>5</sup> *Иван Пон: Энциклопедия Подкарпатской Руси, Ужгород 2006. 81.*

átalakítások komoly értékvesztést eredményeznek, s így már nehezen értelmezhető a régi fatemplomoknak, valamint azok elemeinek, tartozékainak a valódi jelentéstartalma.

## 2.2. Általános fogalmak

Ikon – a keleti egyházakra jellemző szentkép

Ikonosztáz – szentképekkel ellátott fal, mely elválasztja a templomszentélyt a templomhajótól

Odigitria – a Szűzanyát és a kis Jézust ábrázoló ikon

Királykapu – díszes kapu, mely a szentélybe vezet

Kupola – a templom csúcsán lévő boltozat

Szemantika – jelentéstan; a szimbólumok jelentésével foglalkozó tudomány

Szemiotika – jelek és jelrendszerek tudománya, amibe beletartozik a megértés, és annak a folyamata, hogy miként jutunk el a jelentéshez, hogyan fogalmazzuk meg a jövőre vonatkozó gondolatainkat, és fogjuk fel, értjük meg a világot

Templomhajó – a templomnak a hívek befogadására szánt helye

Templomszentély – a templom olyan elkülönített része, ahol az oltár található (a helységbe csak a pap léphet be)

Zsindely – kis falemezekből álló tetőfedő anyag<sup>6</sup>

## 3. Expedíciók

### 3.1. Huklivai (zúgói) expedíció

Első utam a Volóci járás Hukliva falvábaba vezetett (régi magyar nevén: Zúgó). A templom nincs igazán közel a falu központjához, de végül megtaláltam. Az első szembetűnő érdekesség, hogy felújításon ment keresztül az épület.

A helyi lakosok elmondásai értékes helytörténeti források. A sztenogram elkészítéséhez a templom melletti házban lakó hívő úrhoz fordulok, aki a templom kulcsait őrzi. A templom történetét készségesen meséli el:

„A templom első papja magyar volt, és a leszármazottja még mindig rendszeresen jár errefelé. Ő most Budapesten él. A vezetéknevére nem emlékszem. A templomot 1750-es években építették, de a pontos dátum nem ismert. Kárpátalján sok templomnak ismert az építési dátuma, ennek nem. Az épület neve a »Szentlélek temploma«. De ez nem pravoszláv, hanem görögkatolikus templom. E templom előtt nem biztos, hogy volt másik, mert maga a falu alig több mint 400 éves, és a templom 300 sincs, viszont lehet, hogy volt

<sup>6</sup> <https://slovar.cc/isk/term.html> (letöltés 2020. jún. 19.)

valami. Maga a falu neve a folyó zúgásától kapta a nevét, Hukliva (magyarul Zúgó), a hegyek közt, amikor folyt a folyó a »huuu« (zúgást) hallva az emberek a helységet így nevezték. A falu három részből áll, melyek valaha különálló települések voltak: Talamas, Hukliva, és Veretecsi. Talamásban kb. 200 ház van, Veretecsimben 100. Valamikor a szovjet időben, a templomba tették Marx és Engels portróját, és kidobtak sok ikont. A templom egyszer beázott, ezért átfedték. Az ikonosztáz 1784-ben készült, egy német művész festette. Nagyon jó állapotban megmaradt, a többi ikonosztázt elvitték, elrabolták (a szovjetek)... A királykapuk megvannak az ikonosztáz közepén, a szélső ajtókat pedig valaki leszedte. Állítólag Szentpéterváron vannak...Görögkatolikusok nincsenek a faluban, szinte mindenki pravoszláv...Az első papnak a felesége a templom mellett van eltemetve, a gyermeke pedig a templomban, a bejárat jobb oldalának a padló alatti részében. Pontosán nem tudom, hogy az ő gyermeke-e, de így mondják. Azt tudni, hogy hároméves volt. Régen minden temetkezés a templom körül zajlott, erre én is emlékszem. Csak az az érdekes, hogy a keresztet miért a templomtető alá helyezték. Lehet, hogy a saját hagyományuk szerint cselekedtek így...Az ikonosztáz piramidális alakú, amely nagyon ritka jelenség. Régebben a templom ikonosztázai sokkal kisebbek voltak, mint most.”



Nagy lelkesedés sugárzott ebből a huklivai lakosból, ahogyan elmondta a templom történetét. A templom ugyan görögkatolikus maradt, napjainkban

csak ortodox szertartásokat tartanak. Kezdetben csak Húsvétkor, évente egyszer miséztek. Az elmondottak alapján nagymértékű a magyarokhoz való kötődése is a helynek — a sírhelyeken is magyar feliratok találhatóak nagyrészt. Tudjuk, hogy a ruszin népnek nagymértékű a magyarokhoz való kötődése, és ez a huklivai fatemplom kutatásánál is megmutatkozott. Az osztrákellenes magyar szabadságharcokban nagy létszámban vettek részt ruszinok. Kárpátalján a március 15-i megemlékezéseken a mai napig feltűnnek a ruszin zászlók. A sztenogramban hallottak alapján szembesültem azzal, hogy mekkora pusztítást okozott a szovjet gondolkodásmód a ruszin ikonográfiának. Rengeteg archaikus, illetve barokk ikon semmisült meg. Láthatjuk, hogy a szovjet gondolkodásmód megtörte a ruszin ikonográfia-, illetve templomépítézet fejlődését.

### 3.2. Szolyva-bisztriji expedíció

A faluba érve az első érdekesség, amit észrevettem, hogy a templom tetején görögkatolikus a kereszt, ellenben az ajtóra egy nagy pravoszláv kereszt van ráfaragva. A templom papjával való beszélgetés során megerősítést nyert, hogy a templom napjainkra a pravoszláv felekezet fenntartása alatt áll.

A falu egyik lakosától megtudtam, merre lakik az ortodox pap és a templom gondnoka. Utóbbi személy készséggel beengedett a templomba. Az ikonok jórészt a 18. századból valók. A legrégebb fennmaradt ikon Szent Miklóst ábrázolja. A falu nagyon régi, így a templom is régen épült, mai kinézetét a 18. században nyerte el.

A sztenogramot a templom papjával szerettem volna elkészíteni, de ő inkább a falu egyik lakójához, bizonyos Kulja Illéshez irányított, mondván, hogy senki sem tud többet a templom történetéről, mint ő, ezért vele készítettem el a sztenogramot.

„Úgy hallottam, hogy még az 1400-as években a falu lakói a Kecsera mezőre menekültek a tatárok elől. A Csernyik nevű falu lakóival megbeszélték, hogy építenek egy házikót, ott imádkoztak nappal és éjjel – fohászkodtak Istenhez, hogy zavarja el az idegeneket. Idővel átvitték a falu elejébe, és először 1588-ban szentelték fel, Szent Mihály oltalmába ajánlva. Nem sokáig állt ezen a helyen a templom: 1630-ig. Ekkor arra a helyre vitték, ahol ma is áll, és átalakították: oltárt készítettek, merthogy addig nem volt, és ereszt is csináltak, ami alá az emberek beállhattak, ha esett az eső. Tornyot is emeltek, mert addig csapott, deszkából épült tetőzete volt, rajta kereszttel, és több semmi. Egyszóval átalakították a templomot, és tornyot emeltek rá. Olyan stílusban épült, mint a munkácsi-, szélestői templom, lemkó stílusban. Az építő állítólag jugoszláv

(délsláv) volt, és Mircsának hívták, így mondták az emberek...Élt a faluban egy Sztehnej Ivaskovics Vaszilj nevű ember, aki bármilyen fát talált, felvette, és vitte, mert olyan erős volt, hogy bármilyen fát elbírt, a megye legerősebb embere volt, és a templom mellett temették is el...a templom mindig is Szent Mihály arkangyal temploma volt, én még írtam is egy éneket róla, egy himnuszt. Szent Mihály napján természetesen énekelni is fogják a templom hívei. Aztán írtam még egyet, de az nincs kiadva. Most is írnék, csak már nem tudok, már olyan hieroglifákat írok, hogy senki nem tudná kiolvasni. Írtam még egy húsvéti éneket is, hogy a pászkaszentelés közben ezt az éneket énekeljék. Megírtam, de keresem, hogy ki tudná kinyomtatni...a templom pravoszláv helyett görögkatolikus lett, amikor Schönborn gróf földet adományozott a papoknak, azzal a szándékkal, hogy áttérjenek a görögkatolikus vallásra, viszont amikor az első világháború után az orosz fogságból visszajöttek a katonák, visszaállították a pravoszláv vallást. Az én apám is fogságba került, ő volt Moszkvában is, ott műtötték a lábát, az egyik lába nyolc centivel rövidebb lett, de amikor Moszkvában rosszra fordultak a dolgok (bolsevik puccs- és polgárháború), elszökött és a tambovi kormányzásába ment, ahol tifuszt kapott, azt mondták, hogy nem fogja túlélni, de túlélte, utána Kozló városába ment. Ott mindenki félt, de őt nem bántották. Ott találkozott Micsurinnal (híres botanikus), aki megkérdezte, mi a neve. Elmondta: Iljá Vasziljovics. Mivel az apai nevük megegyezett, ezért magához fogadta, és még itthon is tartotta vele a kapcsolatot. Az apám itthon is folytatta a munkát, beoltotta a beteg fákat...Én üvegyárban dolgoztam, aztán Vlagyivosztokban, most 87 éves vagyok.”

Az elmondottak alapján építészeti szempontból a 17. században indult meg az áttérés a templom történetében, a torony elkészítésével. A templom előtt elhelyezett emlékművön azonban azt olvashatjuk, hogy a 18. században nyerte el mai kinézetét. Ez szinte az összes ruszin fatemplomnál így volt, a 18. századi barokk stílusú rekonstrukciós hullámnak köszönhetően. A Bisztrijben készített sztenogram egy, a huklivaitól eltérő történelmi álláspontot ismertetett velem, mivel itt egy pravoszláv látásmódot vizsgálhattam, míg Huklivában görögkatolikus hívővel beszélgettem. Történelmi aspektusból tehát Bisztrijben pravoszláv szempontból szembesültem a fatemplom történetével. Az biztos, hogy a tatárjárás idején még az ortodox hívéké lehetett az akkori templom, amely torony- és templomkonstrukció nélkül akkoriban még inkább imaház volt. A sztenogram alánya szerint a Schönbornok idején indult meg a görögkatolikus áttérés. Abban nem kételkedem, hogy Schönborn gróf a görögkatolikus vallást részesítette előnyben a pravoszlávval szemben, azonban történelmileg alátámasztott tény,

hogy a breszti unió létrejöttével a ruszinok túlnyomó többsége görögkatolikus lett, így a templomok is görögkatolikus kezekben voltak. Ezért személy szerint kételkedem abban, hogy valójában ez okozta volna a templom görögkatolikussá szentelését, és nem a breszti unió volt ennek a valódi oka. Ugyanakkor fontos, hogy több szemszögből lássuk a történelmet. Az iménti sztenogram pravoszláv szemszögből ismertette tehát a templom történetét.



### 3.3. Hidegréti és pereházi expedíciók

A következő utam Hidegrétbe (Пашківці) vezetett. Amikor megérkeztem a templomhoz, várakozásaimmal ellentétben, teljes felújításon ment keresztül. Ezután továbbmentem a Hidegréttől nem messze lévő Perekházába, ahol szintén volt egy fatemplom, amelyet szintén restauráltak. Úgy látszik, hogy a közelmúltban egy átfogó jellegű rekonstrukciós hullám indult meg a térségben. A felújítások eléggé radikálisnak mondhatóak, az építményeket kinézetre teljesen megváltoztatták, a szerkezetet a felismerhetetlenségig átfedték és/vagy lecserélték.

Ami a vallásokat illeti, köztudott, hogy egész Kárpátalján megnövekedett a pravoszlávok száma, a görögkatolikusoké pedig csökkent. Ennek oka többek között az, hogy a Szovjetunió fennállásának idején a görögkatolikusokat üldözték leginkább, miközben a pravoszláv vallás maradt az egyetlen, valamennyire még gyakorolható vallás az ország területén. Ez azt eredményezte, hogy felnőtt egy generáció, amelynek csak pravoszláv hitet volt szabad gyakorolnia, és akik a Szovjetunió bukása után nem voltak hajlandók visszatérni a görögkatolikus valláshoz, gyerekeik is görögkeleti vallásúak lettek. A görögkatolikus egyházat Kárpátalján 1949-ben szüntették meg, a moszkvai ortodox egyház vette át a helyét. Ma is többségben vannak a pravoszlávok, és ennek megfelelően a templomokat is átalakítják. A magasabb pravoszláv jelenlétnek megfelelően, kényszerű pravoszlávosítás megy végbe: vagy új templomokat építenek, vagy — mint ebben az esetben is — bevett szokássá válik az egykoron görögkatolikus tulajdonú templomok elkobzása. A falvakban fatemplomokat restaurálnak, de a pravoszláv; szokásoknak jobban megfelelő kinézetre alakítják. Ez a tendencia nem ugrásszerű ugyan, de jelen van.<sup>7</sup>

Amikor kikértem a helyiek véleményét, a templomfelújításról, pozitívan reagálva azt mondták nagyon szép cselekedet, és jó, hogy foglalkoznak vele.

A hidegréti fatemplom ugyan szerkezetében nem, de stílusában nagyon is megváltozott. Az egyébként évekkel ezelőtt még görögkatolikus tulajdonú templom hivatalosan pravoszlávvá lett, így egyértelműek a stílusbeli változások. Ilyen például az aranyszínű, díszes toronytető, tetején aranyszínű pravoszláv kereszttel.

A templomtörzset is átfedték, stílusában leegyszerűsítve modernizálták. A zsindelezett tetőzetet kék bádogtetőre cserélték. Már régóta bádogtető lehet a templomon, azonban az igazán radikális változást a pravoszláv hatás hozta. Ez a hatás a legvadabbul az aranyszínű kupolákon nyilvánul meg, amely természetesen semmiben nem emlékeztet a görögkatolikus ruszin építészetre. Továbbá átfedték a templomtörzset is – hagyományos falapokkal lett megoldva. A belső teret, az ikonosztázt újrafestették.

A perházi (Перехресний) fatemplom a restaurálás során radikális átalakuláson ment keresztül, úgyhogy én inkább úgy fogalmaznék, hogy újjáépítették, semmint felújították. Az építőanyagok is megváltoztak, így már fatemplomnak sem lehet nevezni az építményt. Stílusában a modern pravoszláv templomokat idézi. A templom belsejébe sajnos nem tudtam bejutni.

Úgy vélem, az autentikus stílusjegyek megőrzése elvesztette szakrális jelentőségét, óriási problémaként értékelem a templomok felújításakor tapasztalható

<sup>7</sup> Thaler Tamás – Zsidi Vilmos: Kárpátalja és Észak-Partium i. m., 8.

hagyományvesztést. Az esetek többségében az alkalmi, vagy helyi „mesterek” szakmailag nincsenek minősítve, semmilyen felelősséget nem vállalnak sem a papok, sem a mecénás-vállalkozók, akik finanszírozzák ezeknek a templomoknak a renoválását. Gyakorlatilag kontroll nélkül történnek ezek a munkálatok. Példái ennek a felelőtlen hozzáállásnak a Hidegréten, Perekházán álló templomok. Az egyik észrevételem, hogy a görögkatolikusnak megmaradt templomok esetében a felújításoknál gyakoribb a stílusmegőrzés és az eredeti kinézet, a szerkezet megőrzése, mivel ezeket a fatemplomokat jórészt görögkatolikus vallású ruszinok építették, akik őrizik építményeik hagyományosságát, értékeit. A huklivai templom felújítását is helyi ruszin munkások végzik. A pravoszláv hitre tért közösségek templomait kíméletlenül megváltoztatják, nem tisztelve az építmény eredeti, hagyományokon nyugvó építését, történelmi-kulturális értékét. Sajnálatos, hogy a műemlékvédelmi rendszetek teljességgel figyelmen kívül hagyják ezt a problémát, de valljuk be ez nem meglepő, mivel Ukrajnában a ruszin nép még kisebbségi jogot sem kapott.





## 4. Ruszin görög katolikus ikonográfia

Miután bemutattam konkrét ruszin építészeti remekművek eltérő történetét, az ikonográfiával folytatom a munkát. Míg a templomok archaikus változatait az átépítések miatt nem láthatjuk, addig az ikonográfia esetében konkrétan szemügyre vehetjük az archaikus képeket, így könnyebben észrevehetjük, milyen változásokon esett át a ruszin ikonográfia, milyen külföldi kulturális impulzusok hatottak a ruszin kultúrára.

A ruszin ikonográfián, illetve a ruszinok által épített templomokon az idők során változások következtek be, amelyek személy szerint mindig felkeltik a figyelmemet, mivel a történelem legérdekesebb velejárója számomra a változás. Bizonyos történelmi folyamatok vizsgálata során a változásokat különböző szempontokból lehet kutatni. Fel kell tárnunk okait, mellékhatásait, következményeit.

### 4.1. Kulturális hatások a ruszin görögkatolikus templomépítészetben és ikonográfiában

A ruszin szakrális építészet és ikonográfia fő állomásai a következők:

1. Archaikus építészet – bizánci hatás jellemző (15. századig)
2. Archaikus építészet – orosz hatás jellemző (15–17. század)
3. Reneszánsz és barokk – nyugati hatás jellemző (17–19. század)
4. Szovjet stagnálás (20. század)
5. A hagyomány és a giccs. A ruszin templomok renoválásainak eredményei (21. század)

A ruszin görögkatolikus ikonográfia- és templomépítészet tekintetében több kereszténység előtti korból ismert pogány szimbólum is megjelenik itt-ott a templomokban, mint például a Nap, Hold és más szoláris jelek, amely szimbólumok átkerültek a keresztény ábrázolásmódba is.<sup>8</sup>

### 4.2. A bizánci hatás az ikonfestészetben

A 15. századig az ikonok még nem alkottak összefüggő egységet. Két ikonsor volt felfüggesztve, a későbbi ikonosztáz-fejlődéshez képest meglehetősen kevés képpel. Az alapképsorhoz mindössze két ikon tartozott: a templom címünnepének az ikonja, illetve Szűz Mária- és a kis Jézus ábrázolása. Néha az Istenszülő ikonját felváltotta

<sup>8</sup> Molnár V. József: Világ-virág. Bp. 2010. 22–23.

a ruszinok által leginkább tisztelt szent: Szent Miklós ikonja. Az idő előrehaladtával a képsorok folyamatosan kibővültek – megjelentek az ünnepeket ábrázoló képsorok, a deészisz-sor (amely a Krisztus trónja előtt imádkozókat ábrázolja), illetve a próféták ábrázolásai is. A kétsoros szerkezet így háromsorossá bővült.<sup>9</sup>

### 4.3. Az orosz hatás és a ruszin ikonográfia sokszínűsége

A Bizánci Birodalom hanyatlásával a ruszin ikonfestészet egyre többet merít az észak-orosz hagyományokból. Konstantinápoly elvesztésével (1453), majd a további törökök elleni vereségekkel, később a birodalom teljes megszűnésével pedig végképp Oroszország lett az egyetlen ortodox nagyhatalom az egész világon. A további évszázadokban három irányból is jelentős hatás érte a rutén építészetet és ikonfestészetet: 1) Moszkóvia/Orosz állam, 2) az ortodoxia hagyományait őrző balkáni területek felől, illetve 3) később, a 17. században a reneszánsz és a barokk megjelenésével Nyugat felől. Ez utóbbi korban éppen ezek a nyugatias elemek jelennek meg a helyi hagyományos faépítészetben, és a belső tér ábrázolásaiban, ikonjaiban is. Az említett hatások abban mutatkoznak meg, hogy az alacsonyan fekvő háromsoros ikonosztáz a moldvai- és balkáni szerkezettel mutat azonosságot. Azért valószínűsíthető, hogy ezekből a régiókból ered ez a fajta hagyomány, mivel a moldvai- és balkáni templomok belső építészetében szintén alacsonyan fekvő ikonosorok figyelhetőek meg, viszont ez az észak-orosz ikonosztáznak nem sajátossága. A rutén ikonosoroknál azt lehet megfigyelni, hogy meglehetősen egyszerű megoldással, gerendás felépítménnyel lettek felfüggesztve. Ez már az észak-orosz terület hagyományaival egyeztethető össze, ezekből a hagyományokból eredeztethető. Továbbá észak-orosz hatásként ide lehet még sorolni a képek nagy méretét, vagy a képmás jelentőségét hangsúlyozó ikonfestészetet. A középkorban a ruszin templomépítészetet befolyásolta a bizánci-, majd később a balkáni hatás, amely viszonylag egyidejűleg került be az orosz hagyomány elemeivel. Mindez egy meglehetősen színes, és sokoldalú jelleget kölcsönzött. Érdemes megemlíteni még a ruszin ikonfestészetbe a moldvai egyház által bekerült elemeket is. Moldva is egyfajta közvetítő szerepet töltött be a középkorban a moszkvai állam és a többi keleti keresztény rítusú kultúra között, így vallási szempontból fontos szerepe volt. A moldvai templomépítészetre jellemzőek mind a keleti, mind a bizánci vagy balkáni elemek a közvetítői szerep miatt. A moldvai ikonok legfontosabb sajátossága, hogy kivételesen színesek, és nagy a kontraszt

<sup>9</sup> Puskás Bernadett: A görögkatolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Bp. 2008.

a színeknél. Ezt a sajátosságot a kárpátaljai rutén ikonfestészetben a 16. század elejétől figyelhetjük meg, mint a moldvai elemek beépülésének a jelét.<sup>10</sup>

#### 4.4. A nyugati hatás

A ruszin ikonográfiának a sokoldalúságát később a nyugati reneszánsz és barokk hatás alakította tovább. Ekkor jelentek meg nagyobb számban a díszített faragványok más különféle díszítőelemekkel, amelyek a kor előrehaladtával az ikonokhoz hasonlóan egyre bővültek. Ez a tendencia a nyugati építészettel könnyen összehasonlítható, mivel a reneszánszt felváltó barokk is a lehető legdíszesebb, figyelmet felkeltő hatásra törekedett.<sup>11</sup>

Az 1596-os breszti unióval létrejött a görögkatolikus egyház, amelyhez a ruszinok többsége is csatlakozott. Az újonnan alakuló egyház a római pápa vezetése alatt megőrizte a keleti egyház szokásait, rítusait. A ruszinok vallása túlnyomórészt a görögkatolikus vallás lett.

A 16–17. században végbemegy a hagyományos bizánci ortodox templomépítészeti- és ikonográfiai tulajdonságoktól való eltávolodás. Ennek a tendenciának, amely jelen volt az egész ortodox világban, két fő oka volt: az egyik értelemszerűen magának a Bizánci Birodalomnak a megszűnése. Ehhez hozzátartozik az a faktor is, hogy a Bizánci Birodalom elestével az ortodox vallás némiképp hitelét veszítette. A másik ok az, amelyről az elkövetkezőkben szó lesz. Ez pedig nem más, mint a nyugati katolicizmus, és egyébként magának a nyugati világnak a kulturális (valamint politikai és gazdasági) terjeszkedése. Nagy szerepet játszott a nyugati hatás felerősödésében a lengyel–litván perszonálunió, amely a keleti terjeszkedés következtében lassította az orosz kulturális impulzusok áramlását, mivel a perszonálunió elfoglalta a mai Kárpátaljával határos, addig orosz fennhatóság alá tartozó területeket. A leglényegesebb változás az ikonográfiában a képek reálisabb ábrázolása: ez a reális, valós fény-árnyékjáték segítségével, vagy az arányok egyre szabályosabb alkalmazásával valósul meg. Az ikonosztázion sokkal gazdagabb és díszesebb lett. Fontos szerepet kaptak az apró motívumok, melyek néhol szimbolikusok, néhol pedig pusztán díszítőelemekként szolgáltak. A legfontosabb motívum a szőlővessző, amely a királykapuk alapvető díszjele. Ez a motívum a növényi motívumok csoportjába tartozik és az Oltáriszentségre utal.<sup>12</sup>

Az, hogy egyáltalán foglalkozunk a ruszin görögkatolikus díszítőelemek jelentésrendszerével, szimbolikájával, magának a barokk gondolkodásmódnak

<sup>10</sup> Puskás Bernadett: A görögkatolikus egyház művészete i. m.,

<sup>11</sup> Uő: A görögkatolikus egyház művészete i. m.

<sup>12</sup> Іван Г: Нариси Історії Закарпаття, 186.

köszönhető, ennek a következménye. A reneszánsz-, illetve barokk hatás az elsők között volt jelen a ruszin görögkatolikus kultúrába nyugatról bekerült impulzusokból. Azelőtt kifejezetten a keleti ortodoxia tulajdonságait vette át. Elsőként a bizánci kultúra jellemzői jelentek meg a ruszin templom belső részében, amely nem bővelkedett különösebben díszítő, dekoratív elemekben, még ikonokban is csak kis mennyiségben. A ruszin görögkatolikus ikonográfia bizánci hatásának csak a vége felé jelentek meg tematikus ikonsorok, illetve ikonok. Ezután az orosz hatás elemei kerültek be, amelyek szintén nem éppen a dekoratív díszelemekről voltak híresek, inkább a monumentális szentképekről, ikonokról, így maguk az ikonképek foglalták el a legtöbb helyet. A moldvai hatás megalapozta a barokk pompáját, azonban itt még csak az ikonosztáztól beszélhetünk, illetve annak sokoldalú színvilágáról, és aprólékosságáról. A díszelemek tekintetében változást a 18. században a reneszánsz-, és a barokk stílusnak a ruszin görögkatolikus templomépítészetre való beszívargása hozta el. Ekkor jelentek meg fokozatosan egyre nagyobb számban a díszítőelemek, mint ahogy arról már szó volt, a növényi díszelemek magas arányú dominálásával. A leggyakoribb templomi motívumként a szőlővessző szimbólumot említhetjük, amely az Oltáriszentségre utal. Megmaradtak azonban a ruszinoknál pogány motívumok is, mint például az életfa motívum. A keresztény motívumrendszerben a megújulás szimbóluma, ezért Jézus Krisztus személyéhez kötik.<sup>13</sup>

A stílusváltozások folyamatában nagy szerepet játszottak a dél-lengyelországi műhelyek. Sok ruszin templom barokk ikonja dél-lengyelországi műhelyekből érkezett. Ezek az ikonok nagyban segítették a ruszinokat a stílusváltozás útján, egyfajta példamutatás eszközeként is tekinthetünk rájuk. A stílusirányzatok változásának fontos hozománya például a portré megjelenése.<sup>14</sup>

A mai ruszin fatemplomok a 18. században nyerték el mai kinézetüket, ezért a jelenleg megtekinthető kárpátaljai fatemplomok többsége már rengeteg barokk stílusjegyet hordoz magában, így például az egyedi barokk hatás által létrejött tornyokat. Ez alól csak az újfajta pravoszláv stílusú átépítéseken átesett templomok lehetnek kivételek, azonban legtöbbször még ebben az esetben is meghagyják a barokk tornyokat.

#### 4.5. A nyugati hatás problémaköre

A ruszin görögkatolikus ikonfestészetben a nyugati reneszánsz, majd barokk hatás tehát a 17. században ütötte fel a fejét, a 18. században pedig kiteljesedett

<sup>13</sup> *Bíró Csaba*: Életfa – a szakrális csoda jelképrendszere (<http://kurultaj.hu/2017/01/életfa-a-szakrális-csoda-jelképrendszere/> (letöltés 2019. szept. 28.))

<sup>14</sup> *Іван Г.*: Нариси Історії Закарпаття, 187.

látszott a folyamat. A strukturális változásokról már szó esett, azonban ez a változás felvetett egy problémát, vagy legalábbis kérdést, amely alapján elgondolkozhatunk a ruszin görögkatolikus ikonfestészetre gyakorolt reneszánsz és barokk hatásról. Azt, hogy összességében negatív vagy pozitív volt-e ez a hatás, arra nincsen egyértelmű válasz, azonban kétféle megközelítés létezik.

A barokk- és reneszánsz hatás előtt különböző korokból kerültek be ikonok az ikonfestészetbe. Ez egyedi, és sokrétű arculatot adott a ruszin templomok ikonosztázainak, és belső kinézetének. Azonban a nyugati hatás megjelenésével az újfajta ikonfestészet annyira népszerűvé vált, hogy gyakran teljesen lecserélték az ikonokat, és a korábbi sokszínű, több korból származó ikonszerkezetet felváltotta a kimondottan reneszánsz- és barokk stílusú ikonszerkezet. Így a ruszin görögkatolikus ikonfestészet stílusváltozása nagyon erősen, és elsöprően ment végbe. Ha azonban belegondolunk, manapság azokat a templomokat tartjuk a legértékesebbnek, amelyek a sokszínűbbek, és amelyek ikonjai különböző korból származnak, változatos stílusjegyekkel. A sokszínűségnek enyhén kárára volt tehát a nyugati hatás, amelynek következtében több régebbi korból származó ikon kiesett a ruszin ikonfestészetből.

Ugyanakkor a változás mindig szükséges, és ez itt sincs másképp. A kérdés az, hogy a változás végrehajtásakor elsöpörjük-e vagy megőrizzük a ránk hagyott, változás előtti értékeket. A reneszánsz és a barokk radikális változást hozott a ruszin görögkatolikus templomépítészet, és ikonfestészetbe, azonban nem törölték ki teljesen a nyugati hatás előtti ikonfestészeti értékeket. A jelen is változásokat tartogat a ruszin görögkatolikus templomépítészet hagyatéokra, azonban ez most a pravoszláv stílusú felújításokban, és átépítésekben nyilvánul meg, amelyek az expedíciók során feltárt templomok esetében nem hagyományörző jellegűek.

#### 4.6. A szovjet stagnálás

Az 1944-es szovjet megszállás egy új korszakot jelentett a magyar, a ruszin, és Európa sok más népe számára. Ez a megszállás hatással volt a politikára, a gazdaságra, és a vallásra is. A ruszin nép vallása már évszázadok óta túlnyomórészt a görögkatolikus vallás volt. A szovjet ateista felfogás azonban évtizedekre megásta a görögkatolikus vallás sírját. A szovjet ideológia, és ennek megfelelően a szovjet pártvezetés megvetette a vallást, és szélsőséges világfelfogásának köszönhetően meglehetősen erőszakosan lépett fel az egyház, de még ezen belül is különösen a görögkatolikus egyház ellen. A vallásos embereket a szovjetrendszer üldözte, a szabad vallásgyakorlat tiltott többeket munkatáborokba vittek vagy kivégeztek. A ruszinok vallásosságára ez csapást

mért, hiszen az egyetlen lehetőségük a vallásgyakorlásra az ortodox pravoszláv miséken való részvétel volt. A szovjetek a görögkatolikus egyházat bele akarták olvasztani a pravoszláv egyházba, ezzel is meggyorsítva a görögkatolikus vallásgyakorlás ellehetetlenítését, illetve megszüntetését. Így tehát a szovjetrendszer alatt élő ruszin vallásra, és így a ruszin görögkatolikus templomépítészetre-, illetve ikonfestészetre több, mint ötven éven át tartó stagnálás várt, és ennek a csapásnak a mai napig láthatjuk a következményeit.<sup>15</sup>

Amikor a szovjetek befolyást szereztek Kárpátalján, számos eszközzel elősegítették a görögkatolikus egyház megsemmisülését. Vallásügyi hivatalt szerveztek, amely az egyház pénzforrásait hivatott elosztani, azonban szó szerint minden alkalommal úgy döntöttek, hogy a pravoszláv egyházat illeti meg az összes egyházi vagyon. A szovjet fennhatóság alá tartozó területeken, hivatalosan Galíciában vonták ki a görögkatolikus egyházat a Vatikán fennhatósága alól, és egyesítették a pravoszláv egyházzal. Azonban Kárpátalján óvatosan foglalkoztak ezzel a kérdéssel a görögkatolikus egyház magas népszerűsége miatt. Fokozatos lépéseket tettek a görögkatolikus vallásgyakorlás és hitoktatás ellehetetlenítése érdekében: először elrendelték, hogy az iskolák függetlenek az egyháztól, majd egy évvel később (1945/46) betiltották a hitoktatást az iskolákban. Ezután a következő lépés az volt, hogy elkobozták az egyház vagyonát, illetve gyakran erőszakkal vették el a templomokat, és mint arról már szó esett: a saját „isteneiket” (Marx, Lenin) dicsőítették. 1949. január 26-án volt a görögkatolikus papság üldözésének az első napja. Azokra a görögkatolikus egyházi személyekre, akik nem voltak hajlandóak áttérni a pravoszláv hitre, az esetek túlnyomó többségében halál várt. Véleményem szerint a legikonikusabb görögkatolikus mártír Romzsa Tódor püspök volt. Halálának körülményei mára már tisztázódni látszanak, bár van még néhány árnyalt kérdés. Őt először úgy akarták meggyilkolni, hogy egy teherautóval lesodorták az útról az öt szállító autót, majd miután ezt túlélte, gyógyítás alá került. A szovjet hatóságok azonban megtalálták, és megmérgezték. Romzsa Tódor 1947. november 1-én halt meg Munkácson. A kárpátaljai görögkatolikus egyház történetének egyik legnagyobb mártírjaként tisztelik őt.<sup>16</sup>

<sup>15</sup> *Barányi Tamás*: A Görögkatolikus egyház helyzete 1944–1949 között a levéltári források tükrében (Szakdolgozat), Beregszász, 2018. 4–8.

<sup>16</sup> *Botlik József*: *Egestas Subcarpatia*. Adalékok az Északkelet-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez, Bp. 2000. 286.

#### 4.7. A ruszin templomépítészet és ikonográfia jelenlegi helyzete

Jelenleg a ruszin görögkatolikus templomépítészet-, és ikonfestészet még mindig szenved a kommunizmus hatásaitól. A vallást gyökeresen ki akarták irtani, és közel ötven éven keresztül gyakorlatilag illegálisan működhetett csupán a görögkatolikus egyház. A görögkatolikus templomok elkobzása ma is jelen van, azonban ma már nem olyan módon, mint a szovjet időkben. Általában ha egy bizonyos településen magasabb a pravoszláv jelenlét, és egyértelműen több pravoszláv lakos van, akkor az eredetileg görögkatolikusok által épített templomokat egyszerűen a pravoszlávoknak adják. Azonban ahány eset, annyi forgatókönyv: láttunk már olyat, hogy a görögkatolikus templom mellé ortodoxot is építettek ugyanabban a faluban – ez a legjobb megoldás, azonban nyilvánvalóan meglehetősen költséges. Ezért a kevésbé népes falvakban vagy egyszerűen lecserélik a keresztet, vagy a tornyon meghagyják a görögkatolikus keresztet, az ajtón azonban pravoszláv kereszttel jelzik, hogy a templomot átvették. A legradikálisabb átvétel azonban az, amiről már szó esett: a templomok ortodoxia jellegű átépítése. Ez magába foglalja a templom külső átalakítását rekonstrukció álnéven.<sup>17</sup>

### 5. Összegzés

E kutatómunkával véleményem szerint sikerült bemutatni a ruszin görögkatolikus ikonográfia fejlődését, illetve egy átfogó-, több aspektusból megvilágított képet adni a ruszin kisebbség templomépítészettörténetéről, illetve jelenkori problematikájáról. Munkámban az oral history módszerével, sztenogram készítésével ismertettem a görögkatolikus, illetve a pravoszláv álláspontokat is, gyakran személyes véleményemmel, illetve a rendelkezésemre álló szakirodalmakkal kiegészítve azokat.

<sup>17</sup> Михайло Сирохман: Втрачені Церкви Закарпаття. Торонто – Ужгород 1999. 28.





## **„Dögész” szekció**



Bence Norbert<sup>1</sup> – Lengyel Sándor – Tarics  
Zoltán<sup>2</sup>

# A proton-proton ( $pp$ ) szórás diffrakciós kúp görbülete az LHC energiáknál

## BEVEZETÉS

A rugalmas hadronszórásra legfőképpen a nagy távolságok jellemzőek, ezért a perturbatív módszerek itt nem használhatóak. Ebben az összefüggésben fontos és egyben alapvető a rugalmas szórás paramétereinek ismerete a teljes ( $\sigma_{tot}$ ) és differenciális hatáskeresztmetszet ( $d\sigma/dt$ ), a szórási amplitúdó reális és imaginárius részeinek aránya  $\rho(s, 0)$ , a nukleáris lokális dőlés  $B(s, t)$  és a görbület  $C(s, t)$  fizikai mennyiségek, amelyek döntő szerepet játszanak a modellek kiválasztásánál.

---

<sup>1</sup> Ungvári Nemzeti Egyetem, 88000, Ukrajna, Ungvár, Egyetemi út 14.

<sup>2</sup> Ungvári Elektronfizikai Kutatóintézet, 88000, Ukrajna, Ungvár, Egyetemi út 21.

Az utóbbi időben ezeknél a paramétereknél újszerű és egyben váratlan viselkedést figyeltek meg [1,2], aminek köszönhetően aktuálissá vált a kutatási módszerek felülvizsgálata [3-5]. Ez elsősorban a  $\rho$  érték mérésére vonatkozik a TOTEM kísérletben a  $\sqrt{s} = 13 \text{ TeV}$ -nál [2], ahol a  $\rho = 0,10$  értéket mértek, ami ellentmond számos modell előrejelzéseinek, valamint a szomszédos energiapontokra vonatkozó kísérleti adatoknak. Az előző TOTEM kísérletben a  $\sqrt{s} = 8 \text{ TeV}$ -nál [1] felfedezték a proton-proton differenciális hatáskeresztmetszet „nem exponenciális” viselkedését. Az LHC energiákon mért teljes hatáskeresztmetszet [2,6] azt jelzi, hogy elértük az „aszimptótiát” (azaz a Froissart határt). Figyelembe véve, hogy a nagy LHC energiáknál a  $\sigma_{tot}$ ,  $B$  és  $\rho$  értékeket ugyanazon kísérletben határozták meg és szem előtt tartva az imént leírtakat, természetesnek tűnik az egységes megközelítés naprakész kritériumainak kidolgozása a fizikai mennyiségek meghatározásához.

A [7-10]-es cikkekben kimutatták, hogy a rendelkezésre álló kísérleti adatok birtokában a fent említett paraméterek

meghatározásához viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk.

A nukleáris lokális dőlés, a görbület és a fázis meghatározásának módosított módszerét a kísérleti adatok alapján javasolták [11]. A  $\sqrt{s} = 19,4, 546$  és  $1800 \text{ GeV}$  adatok kritikus elemzését elvégezték, lehetővé téve mind a nukleáris lokális dőlés

$$B(s, t) = \frac{d}{dt} \left( \ln \frac{d\sigma(s, t)}{dt} \right), \quad (1)$$

mind a görbület

$$C(s, t) = \frac{1}{2} \left( \frac{d}{dt} B(s, t) \right), \quad (2)$$

kiszámítását.

Fontos megemlíteni, hogy a görbület, kis hatása ellenére, befolyásolja a diffrakciós szórás értékeit alacsony átadott impulzusnál, ezért ezt figyelembe kell venni a rugalmas szórás elemzése során [12].

Hasonlóképpen alkalmaztuk a  $t$ -átfedő szakaszok („overlapping bins”) módszert is [7] a nukleáris lokális dölések kinyerésére a kísérleti differenciális szórás adataiból, valamint a  $C(s, t)$  görbület meghatározására  $t = 0$ -nál. Itt a szórási amplitúdónál alkalmazzuk a fizikai küszöb-

tulajdonságot, amelyet a nemlineáris Pomeron pálya segítségével határozzuk meg [13]:

$$\alpha_p(t) = 1 + \alpha' t + \gamma(\sqrt{t_0} - \sqrt{t_0 - t}), \quad (3)$$

ahol  $t_0 = 4m_\pi^2$  – a legalacsonyabb küszöb,  $m_\pi$  – a pion tömege.

Az aszimptópia keresése kapcsán *Block* és *Cahn* [14] a  $C(s, 0)$  görbületet érzékeny jelzőnek tekintik, amely az ISR (62 GeV-ig) energiáknál pozitív, míg Tevatron energiáknál ( $\sim 2$  TeV) nullával egyenlő. Megállapították, hogy bármelyik modellnél, amely megközelíti az éles peremű fekete korongot, a  $C(s, 0)$  görbület nagy energiáknál negatívvá válik. Ezzel kapcsolatban felmerül az a gondolat, hogy a rendelkezésre álló rugalmas  $pp$ - és  $p\bar{p}$ - (proton-antiproton) szórási adatokat is felülvizsgálják nagy energiáknál, széles  $s$ - és alacsony  $t$ - tartományban a [11]-es cikkben javasolt módszert alkalmazva. A  $B(s, t)$  és  $C(s, t)$  fizikai mennyiségek kiszámításának egységes megközelítése érdekében ki kell választani az energiafüggő viselkedést. Hasonlóan jártak el [12]-es cikkben a Tevatron energiáig terjedő számításoknál, a törés elsődleges szingularitásának egységes megközelítésénél [8]. A szerzők kimutatták, hogy

a rugalmas  $pp$ - és  $p\bar{p}$ -szórás görbülete eltérő viselkedést mutat a vizsgált energiatarományban.

Később megfigyelték a  $C(s, t = 0)$  görbület jelének változását, amikor a  $\sqrt{s}$  meghaladja a Tevatron energiát – ezt kéttagú Pomeron és Odderon modellekben jóslták meg [14]. Érdemes figyelembe venni az aszimptópia viselkedésére vonatkozó megjegyzéseket, amelyeket korábban már megjósoltak [15]: *„Jelenleg a helyzet az, hogy nem találunk bizonyítékot az új és régi fizikára a nagyenergiájú hadron diffrakcióhoz. Lehet, hogy ott vannak az Odderon küszöbhatások, de úgy tűnik, hogy nem fontosak a kölcsönhatások nagy részének a  $\sigma_{tot}, d\sigma/dt, \rho$  leírására.”* A szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy *„még mindig rendkívül messze vagyunk az aszimptópiától, attól a tartománytól, ahol az ismert aszimptotikus kapcsolatoknak érvényesülnie kell.”* Itt az ideje, hogy újraértékeljük a jóslatokat. Az ideális hely az aszimptópia keresésére az LHC adat. Egyebek között a [16]-os cikkben a szerzők megvizsgálták a  $B(s, t)$  nukleáris lokális dőlést és a kölcsönhatási sugarat a  $b$ - beesési paraméter síkban. Ennek függvényében az a célunk, hogy tanulmányozzuk a  $B$  dőlés

és  $C$  görbület  $s$ - és  $t$ - szerinti viselkedését olyan fenomenológiai modell keretében, amely természetes módon a görbületet a Pomeron komplex szerkezetének megnyilvánulásaként értelmezi az első diffrakciós kúp tartományban az összes elérhető energiánál  $\sqrt{s} = 13 \text{ TeV}$ -ig, és így újra számoljuk a  $B(s, t)$  és  $C(s, 0)$  értékeket.

A diffrakciós kúp nem lineáris exponenta ( $e^{bt}$ ) viselkedésének (röviden nem exponenciális) alakjára és annak következményeire vonatkozólag a következő a stratégiánk:

- 1) Először kiválasszuk a rugalmas  $pp$ - és  $p\bar{p}$ - szórás differenciális hatáskeresztmetszetének azon adathalmazát, ahol a diffrakciós kúp nem exponenciális viselkedése egyértelműen jelen van az energia széles tartományában és a megfelelő átadott impulzusnál, amely azért fontos, hogy kiválasszuk ennek a viselkedésnek a legmegfelelőbb formáját.
- 2) Ezután kiválasztjuk a Pomeron legalkalmasabb formáját a már kiválasztott adathalmaz leírására, együttesen alkalmazva a nemlineáris Pomeron pályát és a nem exponenciális reziduum járulékát.



- 3) Végül felépítjük a teljes szórási amplitúdó alakját ( $A_{pp}^{p\bar{p}}$ ), amely alkalmas az említett adathalmaz és a  $t = 0$  adatok együttes leírására.

## I. ADATOK KIVÁLASZTÁSA

A CERN-ben [1,2] megfigyeltek alapján a hasonló nem exponenciális viselkedés keresésére elkülönítjük a  $pp$ -szórás megfigyeléséhez azokat a kísérleti adatokat, amelyek több  $n \sim 100$  kísérleti pontot tartalmaznak:  $E_{cm} = 19,4$  [17]; 23,5; 30,7; 44,7; 52,8; 62,5  $GeV$  [18]; 8 [1] és 13  $TeV$  [2]. A kísérleti adatok  $t$ - szerinti átadott impulzus tartomány kiválasztásához alkalmazzuk az átfedő  $t$ - szakaszok módszert („overlapping bins”) [7], amely a következőképpen hangzik: az egész vizsgált  $|t|$  tartományt lokális szakaszokra osztjuk ésszerű számú kísérleti adatponttal ( $\sim 10$ ), úgy, hogy az  $i$ - szakaszok tartományán belüli kísérleti pontokat a következő alakban lehessen megközelíteni:

$$\frac{d\sigma}{dt}(t)_i = a_i e^{b_i t}, \quad (4)$$

ahol  $a_i$  és  $b_i$  – szabad paraméterek, illetve ahol a halmazokat (bineket) egymáshoz képest egy, vagy több kísérleti pontra mozdítjuk el oly módon, hogy a binek átfedik egymást, úgy,

hogy minden egyes binhez megkapjuk a  $b_i \pm \Delta b_i$  lokális nukleáris dőlés „kísérleti” értéket (lásd: 1. sz. ábra), amelyek száma megközelíti az eredeti kísérleti pontok számát. A  $\Delta b_i$  hibasávok az illesztési bizonytalanságot mutatják (1b. sz. ábra). A vizsgált  $t$ - tartományon belül megfigyelhetők a dőlés szerkezetének alábbi jellemzői (2. sz. ábra):

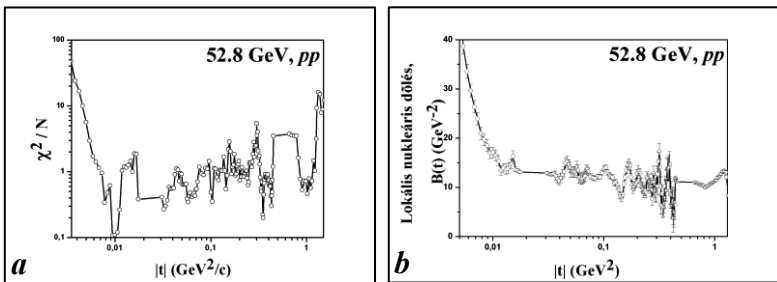
- 1) A lokális nukleáris dőlés hirtelen növekedése (ennek megfelelően az illesztést jellemző  $\chi^2/N$ , ahol  $N$  – a bin hossza (2a. sz. ábra)), ahol a Coulomb és a nukleáris amplitúdók interferencia területére ( $|t| \leq 0,01 \text{ GeV}^2$ ) utalnak;
- 2) a lokális nukleáris dőlés értékek lassan csökkenő szériája egy sima görbe mentén, rezgésekkel (oszcilláló);
- 3) a lokális nukleáris dőlés erélyes alábukása  $|t| \geq (0,5 - 1) \text{ GeV}^2$ -nél, amely megfelel a differenciális hatáskeresztmetszetenél ismert „dip-bump” behajlásnak.

Miután elvégeztük ezt a műveletet a differenciális hatáskeresztmetszetek kiválasztott adathalmazaira (minden kiválasztott energiára külön-külön), két metszést kell végrehajtanunk [19] az alábbi elv szerint: az egyik oldalról a

metszéspontnak távol kell lennie a Coulomb interferencia-régiótól, a másik oldalról pedig távol kell lennie a fentebb említett behajlástól ( $t_c < |t| < t_d$  ( $\text{GeV}^2$ )), ahol  $t_c$  és  $t_d$  a megfelelő határértékek (lásd 1. sz. táblázat).

A  $t_c$  és  $t_d$  határpontok kiválasztását jól szemlélteti a 1a. sz. ábra, ahol a  $\chi^2/N$  értékeit az (1)-es képlettel számítottuk ki az összes lokális szakaszok esetében.

Az 1a. sz. ábra  $\chi^2/N$  görbéje azt mutatja, hogy a  $\chi^2$  gyorsan növekszik az alacsony  $|t|$  tartományban, mivel itt a Coulomb kölcsönhatás jelentős, úgyszintén azok a  $|t|$  értékek, ahol a „dip-bump” tartomány játszik szerepet ( $|t| < 1$ ) [19]. Ugyanez látható a lokális nukleáris dölések viselkedésében az 1b. sz. ábrán.



1. sz. ábra: A lokális illesztések eredménye a  $\chi^2/N$ -re,  $N$  – a pontok száma (a), és a lokális nukleáris dölésre  $b_i$  (b)

A vizsgált adatoknak meglehetősen nagyszámú kísérleti pontot kell tartalmaznia a dőlés és a görbület  $t$ -függőségének meghatározására. Erre alkalmas az átfedő  $t$ -szakaszok („overlapping bins”) módszerrel szerzett dölések „kísérleti” pontjainak vizsgálata, amelyek legalacsonyabb értékei kimerítik az „első diffrakciós kúp” szokásos fogalmát.

## II. A GÖRBÜLET ALAKJÁNAK KIVÁLASZTÁSA

Jelen fejezetben megvizsgáljuk a  $B$  dőlés és a  $C$  görbület  $s$ - és  $t$ - szerinti viselkedését a fenomenológiai modell keretein belül, amely természetes módon tárgyalja a görbületet a  $t$ -csatornán lévő szórási amplitúdó viselkedésének küszöbértékeként és a proton alakjának feltárásaként, és így a diffrakciós kúp tartományban újra számoljuk a  $B(s, 0)$  és  $C(s, 0)$  értékeket.

Itt eltekintünk a lokális nukleáris döléseknél megfigyelt rezgések figyelembe vételétől, és arra szorítkozunk, hogy csak a diffrakciós kúp finom szerkezetének sima komponensét, azaz a görbét vesszük figyelembe. Ehhez a differenciális hatáskeresztmetszet két lehetséges nem

exponenciális viselkedését vesszük figyelembe a diffrakciós kúpban kiválasztott energiánál [9]:

$$\frac{d\sigma(t)}{dt} = ae^{\delta t + \gamma \sqrt{t_0 - t}}, \quad (5)$$

vagy [1]

$$\frac{d\sigma(t)}{dt} = ae^{bt + ct^2} \quad (6)$$

A nem exponenciális illesztések minőségének és a jobb megközelítések kiválasztásához két módszert használunk: az  $R(t)$  normalizált differenciális hatáskeresztmetszeteket és az átfedő  $t$ -szakaszok („overlapping bins”) módszerét. Az utóbbiban mindegyik szakasz 8 kísérleti pontot tartalmaz. A szakaszok átfedése maximális, azaz mindegyik szakasz egy kísérleti pont felé tolódik a szomszédoshoz képest (lásd a 2b. sz. ábra). Az előbbi esetben a normalizált kísérleti adatokat a következők szerint nyerjük:

$$R_{exp}(t) = \frac{\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{exp} - \left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{lin}}{\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{lin}}, \quad (7)$$

ahol  $\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{exp}$  – kísérleti pontok,  $\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{lin}$  – az összes kísérleti pont megközelítése egy adott rögzített energiánál a kiválasztott átadott impulzus tartományban egy lineáris

hatvánnyal ( $ae^{bt}$ ). Ennek megfelelően az  $R_{th}(t)$  elméleti értékeket kiszámítjuk az (5)-ös és (6)-os képletekkel, a kiválasztott energia mindegyikénél a kísérleti adatokhoz legjobban illeszkedő paramétereivel.

$$R_{th}(t) = \frac{\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{th} - \left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{lin}}{\left(\frac{d\sigma}{dt}\right)_{lin}}, \quad (8)$$

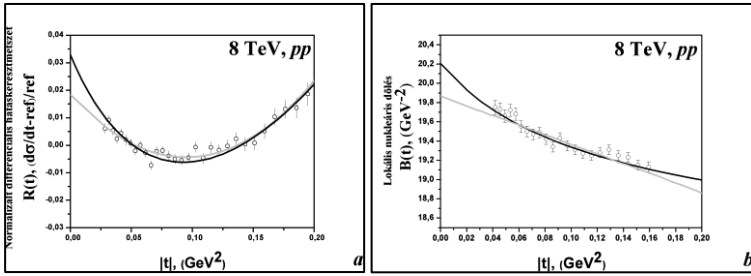
A differenciális hatáskeresztmetszet nem exponenciális viselkedésének (5)-ös és (6)-os modelljei alapján a dőlés (1) és a görbület (2) a következő formában írhatók fel:

$$B(t) = \delta t - \frac{1}{2} \frac{\gamma}{\sqrt{t_0 - t}}, \quad (9)$$

$$C(t) = -\frac{\gamma}{8(t_0 - t)^{3/2}}. \quad (10)$$

$$B(t) = b + 2ct, \quad (11)$$

$$C(t) = c. \quad (12)$$



**2. sz. ábra:** a) A  $R_{exp}(t)$  kísérleti függvény (7)-es képlettel való kiszámítása  $\sqrt{s} = 8 \text{ TeV}$ -nél. Folytonos fekete vonal – az  $R_{th}(t)$  függvény kiszámított grafikonja a (8)-as képlet szerint és az (5)-ös képlet illesztett paramétereivel. Folytonos halvány vonal – az  $R_{th}(t)$  (8)-as függvényében kiszámított grafikon az illesztett paraméterekkel (6), a függőleges vonal – illesztési hibahatár.

b) Az átfedő  $t$ -szakaszok („overlapping bins”) módszerrel kiszámított lokális nukleáris dölések  $b_i$  meghatározása a (4)-es képlettel. Folytonos fekete vonal – számítások a (9)-es képlet és az illesztett paraméterek (5) alapján. Folytonos halvány vonal – számítások a (11)-es képlet és az illesztett paraméterek (6) alapján.

Energiaák száma	$\sqrt{s}, \text{GeV}$	$ t_c , \text{GeV}^2$	$ t_d , \text{GeV}^2$	$a, \text{mb/GeV}^2$	$b, \text{GeV}^{-2}$	$\chi^2$		$N$
						(5)	(6)	
1	19,4	0.0206	0.6599	72.60	10.60	134	198	134
2	23,5	0.042	0.53	66.54	10.31	44	51	65
3	30,7	0.038	0.70	72.06	10.32	81	86	102
4	44,7	0.05375	0.28875	79.22	11.49	167	186	99
5	52,8	0.0308	0.396	85.67	11.72	205	230	123
6	62,5	0.0215	0.49	92.7	12.49	56	62	44
7	8000	0.0285	0.19478	527	19.39	26	32	30
8	13000/1	0.0698	0.1536	633	20.4	26	26	50
9	13000/2	0.03	0.16	633	20.4	66	66	73

**1. sz. táblázat:** Az adatok összeállítása. A  $|t|$  tartomány  $|t_c|$  – alsó és  $|t_d|$  – felső határértéke;  $N$  – a kísérleti pontok száma;  $a$  és  $b$  – lineáris illesztési paraméterek.  $\chi^2$  – a kísérleti pontok illesztése az (5)-ös és (6)-os képlettel.

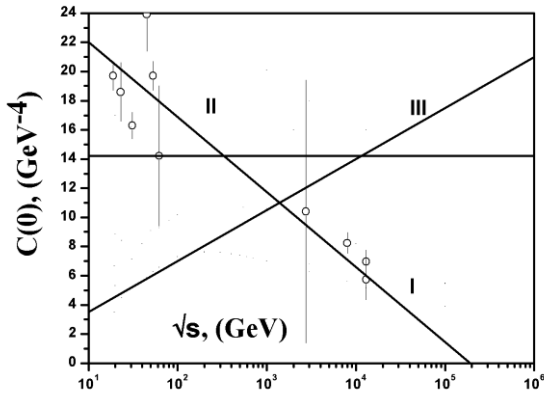
A két modell (5) és (6) illesztésének összehasonlítása alapján látjuk, hogy az  $R(t)$  függvény szerinti egyik vagy másik megközelítését nehéz előnyben részesíteni. Ehelyett a dőlések kiszámított eredményeinek ilyen összehasonlítása határozottan az (5)-ös modell szerinti megközelítés javára szól, amint az a 2b. sz. ábrából világosan kiderül. Ugyanez az eset figyelhető meg az összes többi helyzetenél a kiválasztottak közül. Az összes kiválasztott esetében az (5)



és (6) modell szerinti görbület kiszámításának eredményét az 1. sz. táblázat mutatja.

Amint azt a [11]-es cikkben megemlítették, a görbület szignifikánsan erősebb, mint az egyszerű kvadratikus-exponenciális ( $c = \text{const}$ ) illesztéseknél megállapított görbület, amelyet a kísérletek elemzéséhez hagyományosan alkalmazták [1,2]. Ezért alternatív módon nem exponenciális tényezőként az (5)-ös megközelítést fogjuk használni.

Így az összes kiválasztott adat egymás utáni illesztése a  $B(s, 0)$  és  $C(s, 0)$  görbület „kísérleti” értékeit adja. A dőlés értéke, amint várható volt, valamivel magasabb, mint az ismert értékek, és logaritmikusan ( $\ln s$ ) növekszik, miközben a görbület az energia növekedésével csökken (lásd 3. sz. ábra).



**3. sz. ábra:** A  $C(s, 0)$  (üres kör) görbülete a (10)-es képlettel kiszámítva, az illesztésből kapott paraméterekkel (5) és kísérleti adatokkal minden kiválasztott energiára vonatkozóan. Függőleges vonalak – illesztési hibahatár.

Folytonos egyenes vonalak – kiszámított  $C(s, 0)$ :

I – (18a) képlet szerint;

II – (18b) képlet szerint; III – (18c) képlet szerint.

### III. A POMERON KIVÁLASZTÁSA

A következő lépés a Pomeron járulékanak kiválasztása a szórási amplitúdóhoz, amely megfelel a  $C(s, 0)$  görbület megfigyelt viselkedésével (csökkenésével).

Figyelembe véve a fenti elemzést, a Pomeron járulékanak általános formáját a crossing-szimmetrikus szórási amplitúdóhoz választjuk:

$$A_i(s, t) = g_i(\tilde{s})^{\alpha_P(t)} e^{\varphi(t)}, \quad (13)$$

ahol  $\alpha(t)$  – a Pomeron nemlineáris pályája (3),

$$\tilde{s} = -i \frac{s}{s_0}, s_0 = 1 \text{ GeV}^2. \quad (14)$$

A nem exponenciális reziduum függvény [8-10]:

$$\varphi(t) = bt + \beta \left( \sqrt{4m_\pi^2 - t} - 2m_\pi \right), \quad (15)$$

ahol  $m_\pi$  – a pion tömege.

Minden  $i$  – ik szakasz differenciális hatáskeresztmetszete a következő formájú:

$$\left( \frac{d\sigma}{dt} \right)_i = \frac{\pi}{s^2} |A(s, t)|^2. \quad (16)$$

$i$  – a szakaszok száma (1...9) rögzített energiánál. Ezután a fentiekben kiválasztott 9 adathalmaz általános (Pomeron) illesztését hajtjuk végre a (13)-(16) és a (3)-as képletek segítségével, ahol  $g_i$  – az egyes halmazok normalizálási tényezője külön-külön. Vegyük fontolóra a  $\varphi(t)$  nem exponenciális viselkedésének és a Pomeron  $\alpha(t)$  nemlineáris pályájának három különböző kombinációjú változatát [8-10]:

$$\begin{aligned} \beta \neq \gamma \neq 0. \quad (I.) \\ \beta \neq 0, \gamma = 0. \quad (II.) \\ \beta = 0, \gamma \neq 0. \quad (III.) \end{aligned} \tag{17}$$

Ennek megfelelően az (I.) változat  $B(s, t)$  dőlése a következő:

$$B(s, t) = 2 \left[ \left( \alpha' - \frac{\gamma}{2\sqrt{t_0 - t}} \right) \ln \left( \frac{s}{s_0} \right) + \delta - \frac{\beta}{2\sqrt{t_0 - t}} \right], \tag{17a}$$

a (II.) változat alapján:

$$B(s, t) = 2 \left[ \alpha' \ln \left( \frac{s}{s_0} \right) + \delta - \frac{\beta}{2\sqrt{t_0 - t}} \right], \tag{17b}$$

a (III.) változat alapján:

$$B(s, t) = 2 \left[ \left( \alpha' - \frac{\gamma}{2\sqrt{t_0 - t}} \right) \ln \left( \frac{s}{s_0} \right) + \delta \right]. \tag{17c}$$

A  $C(s, t)$  görbület alakját illetően:

$$C(s, t) = \frac{1}{4} \frac{\gamma \ln \frac{s}{s_0} + \beta}{(t_0 - t)^{3/2}}, \tag{18a}$$

$$C(s, t) = \frac{1}{4} \frac{\beta}{(t_0 - t)^{3/2}}, \tag{18b}$$

$$C(s, t) = -\frac{1}{4} \frac{\gamma \ln \frac{s}{s_0}}{(t_0 - t)^{3/2}}. \tag{18c}$$

Az I-III. változat illesztési eredményeit a 2. sz. táblázat tartalmazza:

$\sqrt{s}$ , GeV	Paraméterek	I		II		III	
		Érték	Hiba	Érték	Hiba	Érték	Hiba
19,4	$g_1$	64.20	0.18	61.31	0.14	57.06	0.10
23,5	$g_2$	63.06	0.34	60.37	0.31	56.3	0.28
30,7	$g_3$	72.35	0.22	70.16	0.20	66.92	0.18
44,7	$g_4$	73.70	0.23	70.84	0.20	66.31	0.16
52,8	$g_5$	78.03	0.18	75.61	0.17	71.60	0.12
62,5	$g_6$	81.06	0.17	78.99	0.16	75.35	0.11
8000	$g_7$	447.5	0.7	458.69	0.44	457.0	0.6
13000	$g_8$	518.0	0.8	535.91	0.53	536.8	0.8
	$b_P$	0.4379	0.0494	1.635	0.017	2.810	0.007
	$\alpha'$	0.44797	0.0041	0.3706	0.0005	0.3074	0.0026
	$\gamma$	0.1010	0.0039	–	–	–0.0670	0.0016
	$\beta$	–2.423	0.047	–1.247	0.020	–	–
$\chi^2/dof$		3.0		5.2		8.0	

2. sz. táblázat: A Pomeron paramétereinek illesztései az I–III. változatokhoz.

Amint az a 3. sz. ábrán látható, az I. változat szerint a nemlineáris pálya és a nem exponenciális reziduum függvény jól megfelel az (5) képletben leírtaknak. Ez arra készítet bennünket, hogy az I. változatot válasszuk a Pomeron járulékaként a szórási amplitúdójához. Ekkor a nemlineáris

reziduum (II. változat) kisebb szerepet játszik, ugyanakkor a III. változat semmiképpen sem fogadható el [3].

A  $C(s, 0)$  viselkedése ebben az esetben a (18a) képlettel kiszámítva csökkenő jellegű (lásd az I. egyenest a 3. sz. ábrán), amely teljes mértékben megfelel közvetlenül a kísérletből meghatározott görbület viselkedésének (5) (üres kör).

#### IV. AZ „ASZIMPTÓPIA” JÓSLÁSA

Végső célunk a nagyszámú kísérleti adat globális illesztése, amely magában foglalja a diffrakciós kúp differenciális hatáskeresztmetszeteit, a teljes hatáskeresztmetszeteit, valamint a  $\rho$ -t a  $pp$ - és  $p\bar{p}$ -szórás széles energiatartományban,  $5\text{ GeV}$ -től egészen  $13\text{ TeV}$ -ig.

Ehhez a teljes szórás amplitúdót kell kiválasztanunk, figyelembe véve a Pomeron helyesen kiválasztott járulékát, valamint a másodlagos reggeonok járulékait. Itt különös szerepet játszik az Odderon, amely létezésének egyik kísérleti [2] és elméleti [20] bizonyítása a közelmúltban megtörtént. A kísérleti adatok statisztikai hibáit minden esetben figyelembe vesszük.

Feladatunk a rugalmas  $pp$ - szórás összes adatának jobb együttes megközelítése, különös tekintettel a diffrakciós kúp nem exponenciális viselkedésére a teljes energiatartományban.

Ennek eredményeképpen meg tudjuk jósolni egy olyan fontos fizikai mennyiség viselkedését, mint a  $C(s, 0)$  görbületét az energia növekedésével.

## V. AZ AMPLITÚDÓ MEGHATÁROZÁSA

A Regge megközelítésben szokásos módon a rugalmas  $pp$ - és  $p\bar{p}$ - szórás amplitúdóját a következő formában írjuk:

$$A_{pp}^{p\bar{p}}(s, t) = P(s, t) + f(s, t) \pm \omega(s, t) \pm O(s, t). \quad (19)$$

$P(s, t), f(s, t), \omega(s, t), O(s, t)$  –  $f$ - és  $\omega$ - reggeonok a Pomeron és az Odderon járuléka. A (16)-os képlet mellett a következő normalizálást és meghatározást használjuk:

$$\sigma_t(s) = \frac{4\pi}{s} \text{Im}A_{pp}^{p\bar{p}}(s, t = 0), \quad (20)$$

és

$$\rho(s) = \frac{\text{Re}A_{pp}^{p\bar{p}}(s, t = 0)}{\text{Im}A_{pp}^{p\bar{p}}(s, t = 0)}. \quad (21)$$

A Pomeron egy maximálisan megengedett 3-szingularitású pólus a  $j$ -síkbán, melynek pályája [20]:

$$\alpha_P(0) = 1, \quad (22)$$

$$P(s, t) = A\tilde{s}^{\alpha_P(t)}[a_0 + a_1 \ln(\tilde{s}) + a_2 \ln^2(\tilde{s})]e^{\varphi(t)}. \quad (23)$$

Hasonló alakú az Odderon járuléka is:

$$O(s, t) = A\tilde{s}^{\alpha_O(t)}[o_0 + o_1 \ln(\tilde{s}) + o_2 \ln^2(\tilde{s})]e^{\varphi_O(t)} \quad (24)$$

Az  $f$ - és  $\omega$ - reggeonok szokásos alakkkal rendelkeznek [20]:

$$f(s, t) = g_f \tilde{s}^{\alpha_f(t)}, \quad (25)$$

és

$$\omega_R^\pm(s, t) = i g_\omega \tilde{s}^{\alpha_\omega(t)}. \quad (26)$$

Itt az  $\tilde{s} = -i \frac{s}{s_0}$ ,  $s_0 = 1 \text{ GeV}^2$ , illetve az  $A = 0.3894$ .

A globális illesztés (19) amplitúdóval történő elvégzéséhez hozzá kell adnunk a  $t = 0$  adatokat, nevezetesen a  $\sigma_{tot}^{pp}$ ,  $\sigma_{tot}^{\bar{p}p}$ ,  $\rho_{tot}^{pp}$  és  $\rho_{tot}^{\bar{p}p}$ , ahol az alsó határ  $\sqrt{s} = 5 \text{ GeV}$ . Ez az adathalmaz egyezik a [20]-as cikkben alkalmazott  $t = 0$  adathalmazzal.

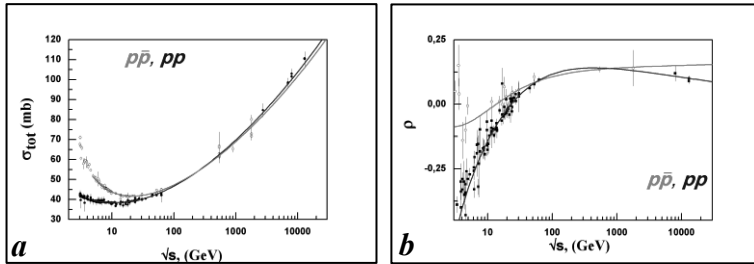
A globális illesztésekhez összesen 904 kísérleti pontot használtunk. A számítások során figyelembe kell venni a reggeon pályák dőlését is, amelyekre az értékeket az irodalomból választottuk ki:  $\alpha'_f = 0.84$  és  $\alpha'_\omega = 0.93$ . Az adatok illesztéséből származó paramétereket a 3. sz. táblázat tartalmazza.



N <sub>é</sub>	Paraméterek	Értékek	Hiba
1	$a_0$	0.4186	0.02159
2	$a_1$	0.3179	0.0150
3	$a_2$	$0.4397 \cdot 10^{-1}$	$0.53 \cdot 10^{-3}$
4	$\alpha'_P$	0.5036	$0.354 \cdot 10^{-2}$
5	$\gamma$	$0.1784 \cdot 10^{-1}$	$0.333 \cdot 10^{-2}$
6	$b_P$	0	–
7	$a_f$	–13.72	0.18
8	$a_f$	0.8187	$0.53 \cdot 10^{-2}$
9	$b_f$	2.293	0.097
10	$a_\omega$	10.28	0.76
11	$a_\omega$	0.3110	0.0210
12	$b_\omega$	14.55	4.08
13	$o_o$	0.9815	0.1947
14	$o_1$	–0.1913	0.0380
15	$o_2$	$0.8882 \cdot 10^{-2}$	$0.189 \cdot 10^{-2}$
16	$\alpha'_{Od}$	0.3156	0.0992
17	$b_{Od}$	0.7757	0.0818

$$\chi^2/DOF = 1.87$$

3. sz. táblázat: A globális illesztési paraméterek és azok minőségi mutatója



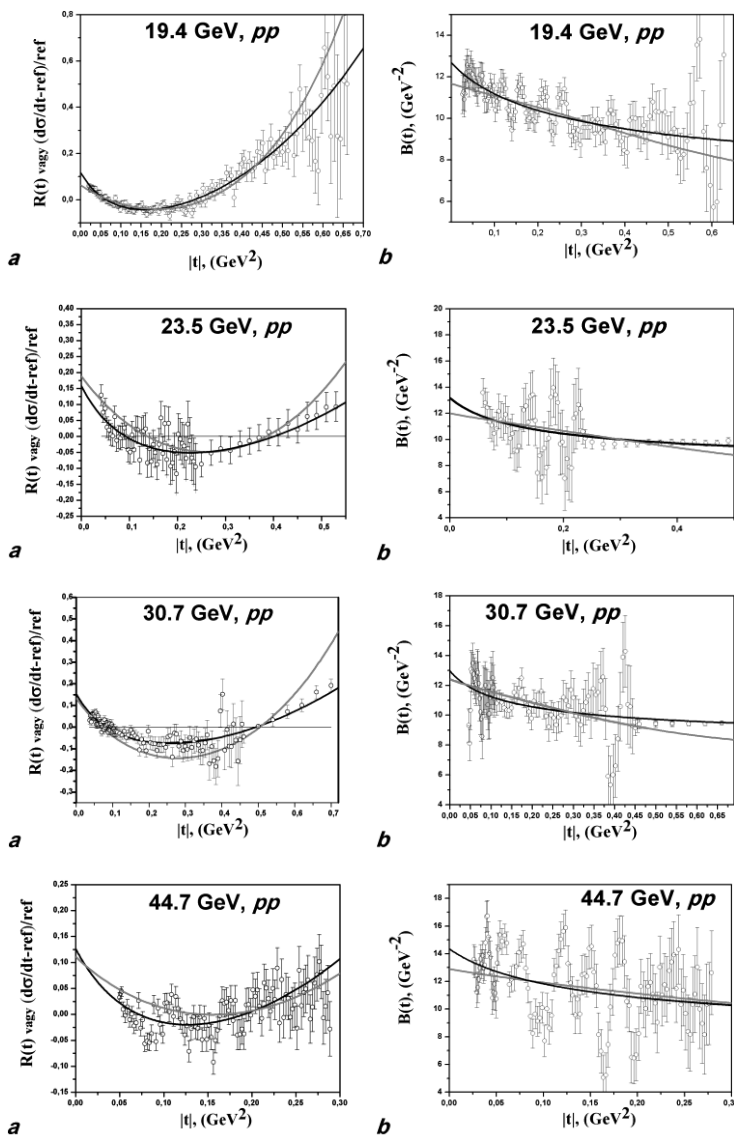
4. sz. ábra: a) a  $\sigma_{tot}(s)$  és b) a  $\rho(s)$  – globális illesztésének eredménye

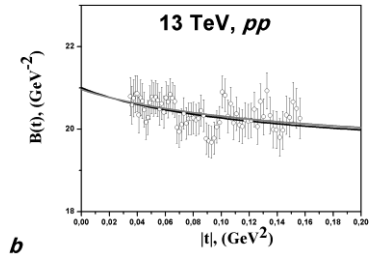
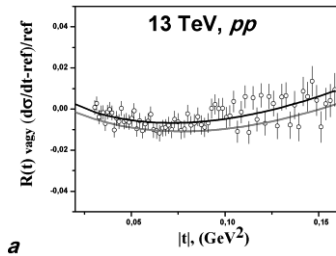
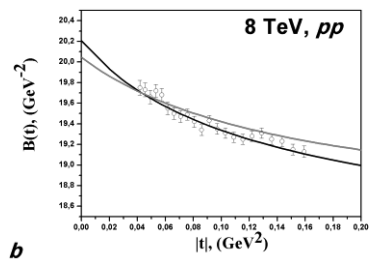
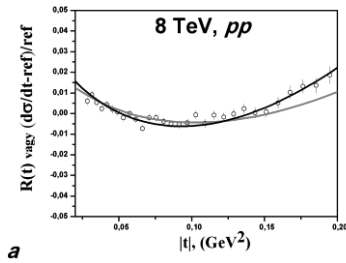
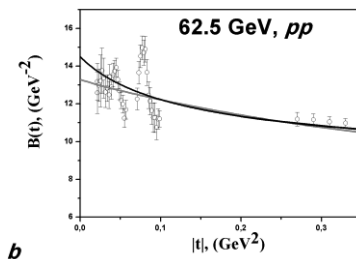
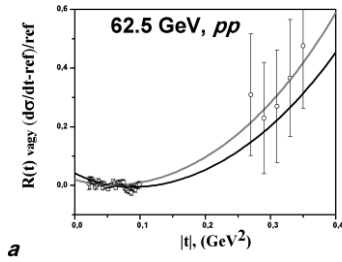
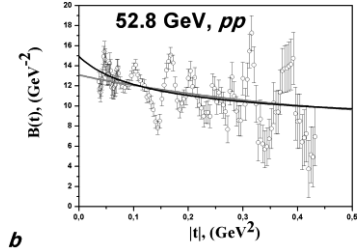
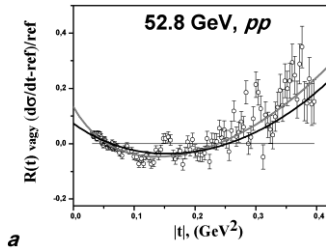
(halvány görbe –  $p\bar{p}$ -, fekete görbe –  $pp$ - szórás).

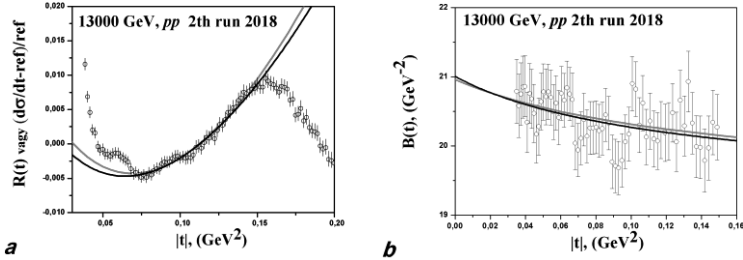
A 4. sz. ábrán található  $\sigma_{tot}(s)$  és a  $\rho(s)$  illesztésének eredménye a rugalmas  $pp$ - és  $p\bar{p}$ - szórás adataival.

Az 5. sz. ábrán található a differenciális szórás illesztésének eredményei a (16), (19-26) képletek szerint  $R(t)$  és  $B(t)$  alakban. A differenciális szórás adatai – a fentiekben alkalmazottak [1,2,17,18]. A  $t = 0$  adat ugyanaz, mint a [20]-as cikkben alkalmazott. Az illesztés kvalitása kielégítő:

$$\chi^2/DOF = 1.87.$$







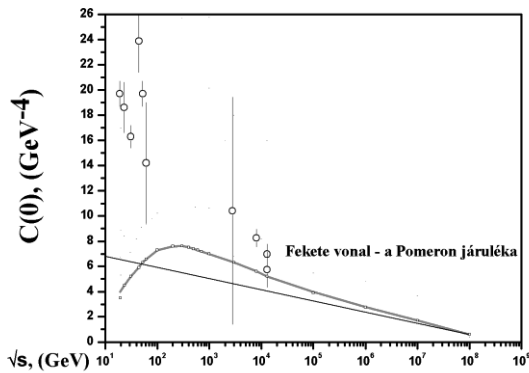
**5. sz. ábra:** a) az  $R(t)$  és b)  $B(t)$  – globális illesztések eredménye.

**a)** Fekete görbe – a (8)-as képlet és az (5)-ös modell szerint kiszámított  $R_{th}(t)$  függvény. Halvány görbe – a globális illesztés alapján kiszámított  $R_{th}(t)$  függvény. Üres kör –  $R_{exp}(t)$  a (7)-es képlet szerint kiszámított függvény.

Függőleges vonalak – illesztési hibahatár.

**b)** Fekete görbe – a (9)-es képlet szerint kiszámított  $B(t)$  függvény. Halvány görbe – a globális illesztés eredménye alapján kiszámított  $B(t)$  függvény. Üres kör –  $b_i$  – a (4)-es módszerrel (átfedő szakaszok) nyert nukleáris lokális dőlések.

Függőleges vonalak – illesztési hibahatár.



**6. sz. ábra:** A  $C(s, 0)$  (üres kör) görbület a (10)-es képlettel kiszámítva, az (5)-ös illesztésből kapott paraméterekkel az összes kísérleti adathoz.

Függőleges egyenes vonal – az illesztési hibahatár.

Halvány görbe –  $C(s, 0)$  görbület kiszámítása a

3. sz. táblázat illesztése alapján.

A lokális nukleáris dőlés  $B(s, t)$  és a görbület  $C(s, 0)$  értékeit az elméleti differenciális hatáskeresztmetszetről számítottuk ki numerikus differenciálással,  $\Delta t = 0.005 \text{ GeV}^2$  lépésben az 1. sz. táblázat szerinti  $|t|$ -tartományban, fix. energiánál a (9)-es és (10)-es képlet szerint.

A számítások legszembetűnőbb eredménye a  $C(s, 0)$  viselkedése (6. sz. ábra), ami egyezik a korábbi számításainkkal [9], azzal a különbséggel, hogy az aszimptotikus viselkedés a távoli energiatartományba  $\sqrt{s} > 10^4 \text{ TeV}$  mozdult el.

## KÖVETKEZTETÉSEK

Jelen kutatási munkában megvizsgáltuk a rugalmas  $pp$ -szórás fenomenológiáját széles energiatartományban olyan modell alkalmazásával, amelyben a szórási amplitúdó analitikai tulajdonságaiban a  $t$ -csatorna  $t_0 = 4m_\pi^2$  küszöb szingularitásait vesszük figyelembe. Ez a dőlési görbe gyorsabb változását okozza  $|t|$ -átadott impulzus tartományban a (6)-os közelítéshez viszonyítva, illetve megfelelően tükrözi a dőlés  $t$ -függőség sima részét konkáv görbe formájában, amelyet az átfedő  $t$ -szakaszok modelltől független eljárásnak a segítségével találtunk meg (2b. sz. ábra).

A dőlés és a görbület értékei észrevehetően meghaladják a hasonló modellek korábban kiszámított értékeit [2], a keresztcsatorna fizikai küszöbértékének  $t_0 = 4m_\pi^2$ -re

kiválasztásával. A nem exponenciális módosítással kiszámított  $B(s, 0)$  dőlés megtartja logaritmikus ( $lns$ ) szerinti viselkedését.

Kutatásunk eredményeként elmondható, hogy a Pomeron pólus reziduumát tartalmazó nem exponenciális  $\varphi(t)$  függvény együttesen a nemlineáris Pomeron  $\alpha(t)$  pályával a szórási amplitúdóban erősen korrelálnak a létező adatokkal.

A  $C_{pp}(s, 0)$  görbület energia szerinti viselkedése, figyelembe véve a nem exponenciális reziduum függvényt és a nemlineáris Pomeron pályát, csökkenő tendenciát mutat, illetve metszi az energiatengelyt  $\sqrt{s} > 10^4 \text{ TeV}$ -nél, vagyis az „aszimptópia” [14] lényegesen magasabb energiáknál áll be.

## KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani **dr. Lengyel Sándor** témavezetőmnek és **dr. Tarics Zoltánnak**, akik az Ukrajnai Nemzeti Tudományos Akadémia Ungvári Elektronfizikai Kutatóintézet munkatársaiként szakmai segítséggel hozzájárultak a kutatási munka sikeréhez. A kutatási munka a **Márton Áron Szakkollégium** támogatásának köszönhetően valósult meg.





**FELHASZNÁLT IRODALOM**

- [1] TOTEM Collaboration, G. Antchev et al. Evidence of non-exponential elastic proton-proton differential cross-section at low  $|t|$  and  $\sqrt{s} = 8 \text{ TeV}$  by TOTEM. Nucl.Phys. **B899** (2015) 527–546.
- [2] TOTEM Collaboration, G. Antchev et al. First determination of the  $\rho$  parameter at  $\sqrt{s} = 13 \text{ TeV}$  – probing the existence of a colorless three-gluon bound state. CERN-EP-2017-335 10 December 2017.
- [3] L. Jenkovszky, A. Lengyel, Low- $|t|$  structures in elastic scattering at the LHC, Acta Phys. Polonica, **B46** (2015) 863.
- [4] V.A. Khose, A.D. Martin and M.G. Ryskin, Elastic proton-proton scattering at **13 TeV**. arXiv: 1712.00325 [hep-ph] (2017).
- [5] E. Martynov and B. Nicolescu, Did TOTEM experiment discover the Odderon? arXiv: 1711.03288 [hep-ph] (2017).
- [6] TOTEM Collaboration, G. Antchev et al. Measurement of Elastic  $pp$  Scattering at  $\sqrt{s} = 8 \text{ TeV}$  in the Coulomb-Nuclear Interference Region – Determination of the  $\rho$

Parameter and the Total Cross-Section. *Eur. Phys. J.* **C76** (2016) 661.

[7] Kontros J., Lengyel A. Oscillations in the slope parameter. In: *Strong Interaction at Long Distances* L.L.Jenkovszky (Ed), Hadronic Press, Palm Arbor (1995) 67.

[8] Kontros J. E., Lengyel A. I. Small  $-|t|$  curvature in the diffraction cone of the  $pp$  and  $p\bar{p}$ - scattering. *Ukr.J.Phys.* **40**, 263–271 (1995) (in Ukrainian).

[9] P. Desgrolard, A.I. Lengyel and E.S. Martinov. Nonlinearities and Pomeron nonfactorizability in convention diffraction. *Nuovo Cimento*, **110** (1997) 251.

[10] Bence Norbert. Modeling of Non-Exponential behavior of proton elastic scattering at asymptotically high energies. IEP-2017. International Conference of young scientists and pos-graduates. Uzhgorod, 23–26 may 2017. *Proceedings of the Conference, Uzhgorod* (2017) 131. N. Bence, A. I. Lengyel, Z. Z. Tarics. Pomeron models at LHC energies. *T. Uzhgorod University Herald. Series Physics*, 45 (2019) 124.

[11]. Pumplin J. Analysis of elastic scattering at low momentum transfer. *Phys. Lett.* **B276** (1992) 517.

- [12] P. Desgrolard, J. Kontros, A.I. Lengyel, E.S. Martinov. Prediction of the local nuclear slope in high energy  $pp$  and  $p\bar{p}$ -elastic scattering. *Nuovo Cim.* **110A** (1997) 615.
- [13] Cohen-Tannoudji G., Iljin V. V., Jenkovszky L. L., Tutik R. S. *Lett. Nuovo Cim.* **5** (1972) 957.
- [14] M. M. Block, B.N. Cahn. High-energy  $pp$  and  $p\bar{p}$  forward elastic scattering and total cross sections. *Rev.Mod.Phys.* **57** (1985) 563–598.
- [15] Jorge Dias de Deus and Antonio Braz de Padua. The search of asymptopia in soft physics at high energy. *Phys. Lett.* **B317** (1993) 428.
- [16] V.A.Petrov, V.A. Okorokov. The Size Seems to Matter or Where Lies the "Asymptopia"?  
arXiv: 1802.01559[hep-ph] (2018).
- [17] A. Schiz et al. High-statistics study of  $\pi + p$ ,  $\pi - p$ , and  $pp$  elastic scattering at 200  $GeV/c$ . *Phys. Rev.* **D24** (1981) 26.
- [18] Amaldi U., Schubert K.B. *Tables of pp-Elastic Scattering.* — Berlin; Springer, 1979.
- [19]. J.R.Cudell, A. Lengyel, E. Martynov. Investigation of the soft and hard Pomerons in small- $t$  elastic scattering. *Phys. Rev.* **D73** (2006) 034008.

[20] Evgenij Martynov, Basarab Nicolescu. Odderon effects in the differential cross sections at Tevatron and LHC energies. EPJ **C79** (2019) 461.

Kasza Lilla

## A Duna vízminőségének értékelése a folyó szerbiai szakaszán

### Bevezetés

Tanulmányomban a Duna vízminőségét mutatom be a folyó szerbiai szakaszán. Ehhez olyan paramétereket vettem figyelembe, mint a pH érték, elektromos vezetőképesség, oldott oxigéntartalom, biológiai oxigénigény, lebegő részecskék mennyisége, nitrit, nitrát és ammónium ion mennyiség, valamint ortofoszfát tartalom. A kutatás emellett a víz hőmérsékletének változásaira is kitér. A vizsgálatom fókuszában a 1992–2016 közötti időszak áll, melyhez a szerbiai Köztársasági Hidrometeorológiai Intézet adatait vettem alapul.

A Duna mentén elhelyezkedő mérőállomások közül hat került kiválasztásra. Ezek a mérőállomások: Bezdán, Újvidék, Zimony, Szendrő, Tekia és Radujevac. A mérőállomások a vizsgálat szempontjából fontos és rendszeres adatokat tudtak közölni. Kutatásom célja a különböző mérőállomásokon az eltelt 25 éves időszakban megmutatkozó szennyezettségi minimumok és maximumok, valamint a szezonális és térbeli eltérések feltárása.

Bemutatásra kerülnek a folyó fő szennyezőforrásai, valamint a vízminőség javításának és a folyó rehabilitációjának lehetséges módszereire is kitérek.

### A vizsgált terület földrajzi helyzete

A Duna Európa legfontosabb folyója, amelynek vízgyűjtő területe 816 ezer km<sup>2</sup>. A Duna-régió Szerbiában, vagyis az Al-Duna, Közép-Európa területén található, a Pannon-medence déli részén és a Szerb Köztársaság északi részén. A Duna–Majna–Rajna transzeurópai hajózási rendszer szerves része, Európa legnagyobb vízi útja, amely összeköti az Atlanti-óceánt és a Földközi-tengert, egymáshoz kapcsolva Európa nyugati és keleti részét. Tíz országon halad keresztül vagy képezi azok határát. A Duna a Breg és Brigach folyók egyesüléséből keletkezik, amelyek a németországi Schwarzwald-hegységből

erednek, és Romániában ömlik a Fekete-tengerbe. A 2784 kilométeres hosszával Európában (a Volga után) a második legnagyobb folyó, a világon pedig a 27. Szerbiai szakaszán 588,8 km-en át kanyarog. Bezdántól 8 km-re délre lép be az országba. Déli irányban halad egészen a Dráva torkolatáig, majd megkerüli a Daljsko-fennsíkot. Útját ismét dél felé folytatja egészen a Tarcal-hegység lejtőjéig, ahol is kelet felé fordul a folyási iránya, amíg meg nem kerüli a hegyet. A Duna ezen része képezi 81,4 km hosszan a határt a szerbiai Szerémség és Bácska között. A Tisza torkolatától egészen a Száva torkolatáig észak-dél irányban folyik, és 44 km-en át alkotja a határt Szerémség és Bánát között. A Šumadijai-hegység északi lejtőinek hatására kelet-délkelet irányt vesz, egészen a Timok torkolatáig, ahol elhagyja az országot.<sup>1</sup>

## Módszertan

A pontos és részletes vízminőség elemzés elvégzése miatt kutatásom elején döntő fontosságú volt létrehozni egy adatbázist a Szerbiai Hidrometeorológiai Intézet 1992–2016 közötti adatainak felhasználásával a választott paraméterekre nézve. A kapott eredmények kiszámítására különböző elemző statisztikai módszereket választottam, ilyen a leíró statisztikai elemzés, független mintás t-próba, egyfaktoros ANOVA varianciaanalízis, valamint a csoportátlagok közötti különbségek szignifikanciaszintjének megállapítására Post-hoc Scheffe teszt. A statisztikai számításokat SPSS 23.0 programban végeztem. Ezután az eredmények grafikus és táblázatos megjelenítése, majd tartalmuk szöveges kiértékelése következett.

A vízminőség meghatározásának kritériumait a Vízfolyások kategorizálásáról szóló rendelet (Szerbiai Hivatalos Közlöny 5/68) és a Vizek osztályozásáról szóló rendelet (Szerbiai Hivatalos Közlöny 31/82) tartalmazza. Az ezekben megadott határértékek alapján öt osztályba sorolhatók a vízfolyások (Szerbiai Hivatalos Közlöny 50/2012), melyet az 1. táblázat szemléltet.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> *Ljiljana Gavrilović, Dušan Dukić*: Reke Srbije. Beograd 2002., (<http://www.srbija.travel/priroda/reke-i-jezera/Dunav.a-283.231.html>, letöltés: 2019. jan. 23.); *Vízkezelvédelem. A vízminőség-védelem aktuális kérdései*. Szerk. Szűcs Péter et al. Miskolc 2009. (továbbiakban: *Vízkezelvédelem*)

<sup>2</sup> *Milana Pantelić*: Sanacija i zaštita Velikog bačkog kanala kao uslov održivog korišćenja njegovih razvojnih potencijala. Doktorska disertacija, rukopis. Novi Sad 2012.; *Gavrilović, Lj., Dukić, D.*: Reke Srbije i. m.

Paraméter	Mértékegység	Határértékek				
		I. osztály	II. osztály	III. osztály	IV. osztály	V. osztály
pH		6,5-8,5	6,5-8,5	6,5-8,5	6,5-8,5	<6,5 vagy <8,5
Elektromos vezetőképesség	[ $\mu\text{S}/\text{cm}$ ]	<1000 (vagy Ter. szint)	1000	1500	3000	>3000
Oldott oxigén	[mg O <sub>2</sub> /l]	- (vagy Ter. szint)	-	5	4	<4
BOI <sub>5</sub>	[mg O <sub>2</sub> /l]	- (vagy Ter. szint)	4	7	25	>25
Lebegő részecskék	mg/l	25	25	-	-	-
Nitrátok NO <sub>3</sub>	[mg N/l]	- (vagy Ter. szint)	-	6	15	>15
Nitritek NO <sub>2</sub>	[mg N/l]	0,01 (vagy Ter. szint)	0,03	0,12	0,3	>0,3
Ortofoszfátok	[mg P/l]	- (vagy Ter. szint)	-	0,2	0,5	>0,5
Ammónium ion	[mg N/l]	- (vagy Ter. szint)	-	0,6	1,5	>1,5

1. táblázat: A felszíni vizek vízminőségére vonatkozó határértékek a kiválasztott paramétereknél

(Saját szerkesztés a szerbiai Hivatalos Közlöny 50/2012 száma alapján)

Az említett rendeletek alapján a felszíni vízfolyások minőségét jelző paraméterek közül tízet választottam. A 25 éves időszak alatt, melyet munkámban végigkövettem, általában havi egy mérést végeztek a kiválasztott paraméterekre.

Emellett olyan adatok alapján elemeztem a Duna vízének minőségét a szerbiai szakaszon, melyek hat különböző profilból származtak.



1. ábra: A vizsgált mérőállomások a Dunán  
(Saját szerkesztés a SZHI adatai alapján, hidmet.gov.rs)

## A paraméterek bemutatása

A víz hőmérsékletét különböző tényezők határozzák meg. Fontos például a levegő hőmérséklete, amely érintkezik a vízfelszínnel, ugyanis a hőcsere folyamatában így az felmelegedhet, vagy lehűlhet. A napsugárzás is jelentős tényező, mivel közvetlenül a vízfelszín hőmérsékletére hat. Az orográfikus tulajdonságok, mint például a vízfelszín magassága, vagy a talajvíz beszivárgása is hatással vannak a víz hőmérsékletére. Hasonlóan fontos tényező a vízfolyások hidrológiai rendszere, melybe a talajvíz hőmérséklete és az árvizek alatti vízhozam is beletartozik. Nem utolsósorban az antropogén tevékenységgel is számolni kell, mint amilyenek az ember által létrehozott tározók, csatornák és a szennyvíz.<sup>3</sup> A hőmérsékletváltozás hatással van a vízben lejátszódó biokémiai folyamatokra. Ezek a hőmérséklet növekedésével felgyorsulnak, így nyáron

<sup>3</sup> ([http://nimbus.elte.hu/tanszek/docs/HirlingBalint\\_2011.pdf](http://nimbus.elte.hu/tanszek/docs/HirlingBalint_2011.pdf), letöltés: 2019. jún. 30.)



a víz öntisztulásának folyamata is gyorsabb, télen pedig lelassulnak. A víz hőmérsékletének 30–32°C feletti értéke esetén már hőszennyezésről beszélhetünk, ekkor az édesvízi élő szervezetek populációi nagymértékben károsodhatnak.<sup>4</sup>

A pH-érték egy adott oldat kémhatását, azaz savasságát vagy lúgosságát mutatja. Értéke a hidrogénion-aktivitástól függ, ami híg vizes oldatokban a hidrogénion-koncentráció tízes alapú logaritmusának ellentettje. Ha egy vegyület hidrogéniont (protont) tud leadni, akkor az savnak minősül, ha pedig hidrogéniont tud felvenni, akkor lúgnak. A kémhatást 0-tól 14-ig terjedő skálán mérik, ahol a 7-es a középérték. A kémiailag tiszta víz 25°C-on 7-es értékű, így semleges. Ha a pH-érték 7-től kisebb, akkor savas, ha pedig 7-től nagyobb, akkor lúgos. Mindegyik pH-érték között tízszeres a különbség, így tehát egy 2-es pH-val rendelkező oldat 10-szer savasabb, mint egy 3-as pH-val rendelkező. A kémhatás nagymértékben hatással van a vízi élőlényekre, főként az olyan élettani folyamatokra, mint a gáz- és sócsere.<sup>5</sup>

„A fajlagos elektromos vezetőképesség az oldat fajlagos elektromos ellenállásának reciprok értéke.”<sup>6</sup> A víz elektromos vezetőképessége attól függ, hogy milyen mennyiségben tartalmaz oldott sókat, ugyanis ezeknek a töltéssel rendelkező részecskéi teszik lehetővé a vezetést. Egysége a  $\mu\text{S}/\text{cm}$  (mikro Siemens/cm), mely kifejezi a megfigyelt vízminta képességét az elektromos áram vezetésére. Az 1000  $\mu\text{S}/\text{cm}$ -es vezetőképesség 700 mg/l szervesanyag maradéknak felel meg.<sup>7</sup> A felszíni vizekben az oldott anyag és oldott sók mennyisége jelentős hatással van a vízi élővilágra. Amennyiben túlzott a koncentrációjuk, az gátolhatja a vízi élőlények, főként a halak normális életműködését, de a víz mezőgazdasági és ipari célú felhasználását is ellehetetleníthetik. A felszíni vizekben található ásványi anyagok mennyisége fokozatosan növekszik az esőzések, valamint a más forrásokból érkező vizek hatására, mivel ezek oldott anyagokat juttatnak a befogadóba. Az elektromos vezetőképesség a levegő hőmérsékletének növekedésével is nő, mivel ilyenkor több víz párolog el, növelve az oldott sók koncentrációját.<sup>8</sup>

<sup>4</sup> Benedek Pál et al.: Vízminőség-szabályozás a környezetvédelemben. Bp. 1979.

<sup>5</sup> Vladimír Stojanović, Dragoslav Pavić, Milana Pantelić: Geografija životne sredine. Novi Sad 2014., Dragan Marković et al.: Praktikum za vežbe iz ispitivanja tla, vode i vazduha. Beograd 2007., (<http://doctortisztaviz.hu/peridot/a-ph-ertek/>, letöltés: 2019. jún. 30.), De-chun Gong et al.: Water Quality Status along the Liangtan River and Control Planning Alternatives for Pollution Reduction. Polish Journal of Environmental Studies 22. (2013) 1061–1067.

<sup>6</sup> Vízkészletvédelem i. m. 79.

<sup>7</sup> (<https://www.hydrolox.info/english/06%20problemi/elektrorovodljivost-vode.html>, letöltés: 2019. jan. 23.)

<sup>8</sup> Dalmacija Božo: Kvalitet vode za piće – problemi i rešenja. Novi Sad 1998.

Az *oldott oxigén* a vízben levő legfontosabb gáz, mivel alapfeltétel a vízi környezetben való élethez. Leggyakrabban  $O_2$  tartalommal fejezik ki, mg/l-ben. A felszíni vizekben az oldott oxigéntartalom jelentős évszakos és napszakos ingadozásokat mutat. A hőmérséklet növekedésével a vízben levő mennyisége csökken. Az oxigént az algák és a magasabb rendű vízinövények fotoszintézise termeli, valamint a levegőből diffúzióval is a vízbe kerülhet. A vízinövények, -állatok és baktériumok légzése, a lebontó baktériumok általi felhasználás és a vízben lévő elemek, vegyületek oxidálása csökkenti a mennyiségét. A legtöbb halféle számára a kritikus érték 1–2 mg/l, de a pisztrángféléknek már 6 mg/l, a pontyféléknek pedig 4 mg/l oxigéntartalomnál is nehézséget jelent a légzés.<sup>9</sup>

A *biológiai oxigénigény* (BOI) a vízben lévő szerves anyagok 5 nap alatt, 20°C-on történő biokémiai lebontása, vagyis oxidációja során felhasznált oxigénmennyiség. A vízben lévő mikroorganizmusok, miközben lebontják a szervesanyagot, anyagcsere folyamataikhoz oxigént vonnak el a vízből. Méréssel és modellezéssel tehát közvetetten lehet következtetni a szerves tápanyagterhelésre. Mértékegysége az  $O_2$  mg/l. A hőmérséklet növekedése és a lebontás adott fázisa hatással van az oxigénigényre, a hőmérséklet növekedésével az oxigén felhasználás folyamata felgyorsul.<sup>10</sup>

A *lebegő anyag* a leggyakoribb vízszennyezők közé tartozik települési és ipari szennyvizek esetén is. Szervetlen és szerves anyagokból is állhat, így növényi és állati bomlástermékekből, kalcium-karbonátból, agyagból, homokból stb. Káros hatása függ a kémiai összetételétől, ugyanis sok oldott veszélyes anyagot tartalmazhat. Egyik legfontosabb jellemzője, a részecskeméret is döntő szerepet játszik. A nagyobb részecskék olyan vízgépészeti problémákat okozhatnak, mint az eldugulás és a kopás. A finomabb szemcseméretű szilárdanyag káros hatásai közé tartozik, hogy zavarja a víz természetes öntisztulási folyamatait, mert csökkenti a fotoszintézis mértékét, beborítja a vízi élőlények táplálékát, és akár a halak kopolyáján is megragadhat.<sup>11</sup>

A *nitrátot* ( $NO_3$ ) a szennyvizekből az ammóniát oxidáló mikroorganizmusok hozzák létre. A nitrát tartalom megnövekedése fekáliás szennyezettségre utal. Házi és ipari szennyvíz is növelheti a mennyiségét, valamint a mezőgazdasági

<sup>9</sup> Vízkészletvédelem i. m., *Dalmacija Božo, Ivana Ivančev-Tumbas*: Analiza vode-Kontrola kvaliteta, tumačenje rezultata. Novi Sad 2004., (<http://www.agr.unideb.hu/ebook/vizminoseg/index.html>, letöltés: 2019. júl. 3.)

<sup>10</sup> Vízkészletvédelem i. m.; *Božo Dalmacija*: Katastar zagađivača na slivu Tise. Beograd 2001., (<http://www.agr.unideb.hu/ebook/vizminoseg/index.html>, letöltés: 2019. júl. 3.)

<sup>11</sup> *Benedek Pál et al.*: Vízminőség-szabályozás a környezetvédelemben. Bp. 1979.; *Vízkészletvédelem i. m.*; *Marković, D. et al.*: Praktikum za vežbe i. m.

tevékenységből származó nagy mennyiségű műtrágya vagy istállótrágya által szennyezett víz is. Értékének meghatározásával képet kaphatunk a felszíni vizek öntisztulásának folyamatáról, a szennyvizeknél pedig a biológiai tisztítás hatásfokáról. A nitrát jelenléte a vizekben régebbi szennyeződésre utal. A foszfor vegyületekkel együtt tápanyag-dúsulást okozhat, és a vizek eutrofizálódását válthatja ki.<sup>12</sup>

A *nitrit* ( $\text{NO}_2$ ) az ammónium biokémiai oxidációjával vagy a nitrátok redukciójával alakul ki. Mivel gyorsan alakul át nitráttá, viszonylag magas értékeiből újabb keletű szennyeződésre lehet következtetni. Képződése  $10^\circ\text{C}$  alatt lelassul. Jelenléte a vizekben fekáliás szennyeződésre utal, mely mezőgazdasági tevékenységből, házi és ipari szennyvízből is bejuthat a felszíni vizekbe. Mérgező anyag, mely csecsemőknél fulladós halált okozhat.<sup>13</sup>

Az *ortofoszfát* ( $\text{PO}_4^{3-}$ ) a természetes vizekben igen kis mennyiségben van jelen. Főként foszfát tartalmú kőzetek mállásából és a gerinces állatok csont szövetéből juthat a vízbe. Mint növényi tápanyag, amennyiben nagy mennyiségben kerül a felszíni vizekbe eutrofizációt válthat ki. Mesterséges úton a kommunális és mezőgazdasági szennyvízből, és mosószeres formájában kerülhet a vízbe.<sup>14</sup>

Az ammónium ion kis mennyiségben fordul elő a felszíni vizekben. Keletkezésére a vegetációs időszakban számíthatunk, amikor a fehérjékből szabadul fel, anaerob közegben pedig redukcióval keletkezhet. Jelenléte a felszíni vizekben friss szennyezésre utal. A vízfolyásokban nitráttá és nitrátokká oxidálódik, de csak  $8^\circ\text{C}$  feletti hőmérsékleten. Ammónia azonban e hőmérséklet alatt is keletkezhet, ami miatt télen a vízfolyásban a koncentrációja megnő. Mennyisége nagyobb mértékben a felszíni vizekben a házi és egyes ipari szennyvizek, valamint mezőgazdasági tevékenységből származó szennyvizek hatására növekedhet. A víz előkészítésnél zavaró hatású, ugyanis a klórozás folyamán, olyan anyag keletkezik, mely íz- és szagrontó hatású. Káros hatásai közé sorolható, hogy magas pH értéknél halpusztulást okoz.<sup>15</sup>

<sup>12</sup> Vízkészletvédelem i. m.; EPA-Environmental Protection Agency: Parameters of Water Quality Interpretation and Standards. Ireland 2001.

<sup>13</sup> Vízkészletvédelem i. m.; *Srdan Rončević* et al.: Neorganske materije. In: Analiza vode-kontrola kvaliteta, tumačenje rezultata. Szerk. Dalmacija Božo, Ivana Ivančev-Tumbas. Novi Sad. 80–137.

<sup>14</sup> Vízkészletvédelem i. m.

<sup>15</sup> *Benedek Pál* et al.: Vízminőség-szabályozás i. m.; Vízkészletvédelem i. m.

## Vízminőség mutatók

Az egyfaktoros statisztikai elemzés részeként leíró statisztikai elemzést is végeztem. Annak érdekében, hogy a Duna vízminőségéről kapott eredmények minél részletesebben legyenek bemutatva, az ANOVA varianciaanalízis segítségével a paraméterek hónapok, évek és mérőállomások függvényében kerülnek bemutatásra. Mindegyik statisztikai elemzés a megfigyelt időszakra 1992–2016 érvényes.

Az egyfaktoros ANOVA varianciaanalízis segítségével azt vizsgáltam, hogy a függő változók (hőmérséklet, pH érték, elektromos vezetőképesség, oldott oxigéntartalom, biológiai oxigénigény, lebegő részecskék mennyisége, nitrit, nitrát és ammónium ion mennyiség, valamint ortofoszfát tartalom) és a független változók (mérőállomások, évek, hónapok) között fennáll-e statisztikailag szignifikáns kapcsolat. Annak megállapítására, hogy mely változók között vannak jelentős különbségek, Post-hoc Scheffe tesztet alkalmaztam.

## A hőmérsékleti értékek elemzése (°C)

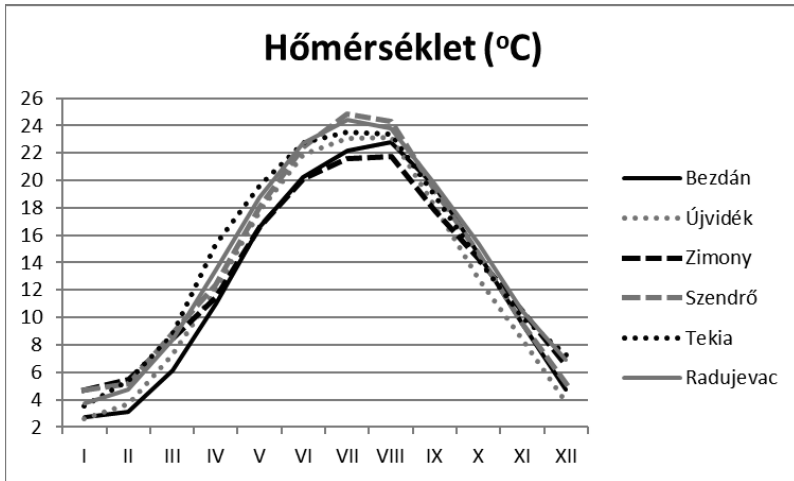
A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb átlaghőmérséklet a 25 éves időszak alatt Radujevacnál volt mérhető (14,7), míg a legalacsonyabb Újvidéknél (12,9) (2. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns  $p < 0,01$  szinten ( $F=3,154$ ;  $p=0,008$ ).

A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (2. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 2014-ben (14,8) regisztrálták, míg a legalacsonyabbat 2005-ben (12,5). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy a  $p < 0,01$  szignifikancia szintjén nincs statisztikailag szignifikáns különbség az értékekben ( $F=0,716$ ;  $p=0,840$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Radujevac	14.7	7.995	3.154	0.008
	Újvidék	12.9	7.732		
Hónapok	VII	23.3	3.376	642.000	0.000
	I	3.7	2.904		
Évek	2014	14.8	7.254	0.716	0.840
	2005	12.5	7.813		

2. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a hőmérsékletre nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (2. táblázat) azt mutatják, hogy a hőmérséklet értékek meglehetősen eltérőek. A legmagasabb értékeket júliusban (23,3), a legkisebbeket pedig januárban (3,7) rögzítették. Az átlaghőmérséklet-különbségek statisztikailag szignifikánsak a  $p < 0,01$  ( $F=642,001$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia szinten.



2. ábra: Havi átlaghőmérséklet értékek 1992-2016. között a Dunán vizsgált mérőállomásokon  
(Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az összegzett adatok a 25 éves periódusra azt mutatják a zimonyi mérőállomásonál (2. ábra), hogy áprilistól szeptemberig a víz átlaghőmérséklete alacsonyabb, mint a többi mérőállomásonál. Szendrőnél, Tekiánál és Radujevacnál figyelhetők meg a legmagasabb értékek. A különbségek az átlaghőmérsékletek között a 25 éves időszakban 2°C és 4,3°C között mozognak.

## A pH értékek elemzése

A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb átlaghőmérséklet a 25 éves időszak alatt Bezdánnál volt mérhető (8,2), míg a legalacsonyabb Radujevacnál (7,8) (3. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns  $p < 0,01$  szinten ( $F=64,517$ ;  $p=0,000$ ).

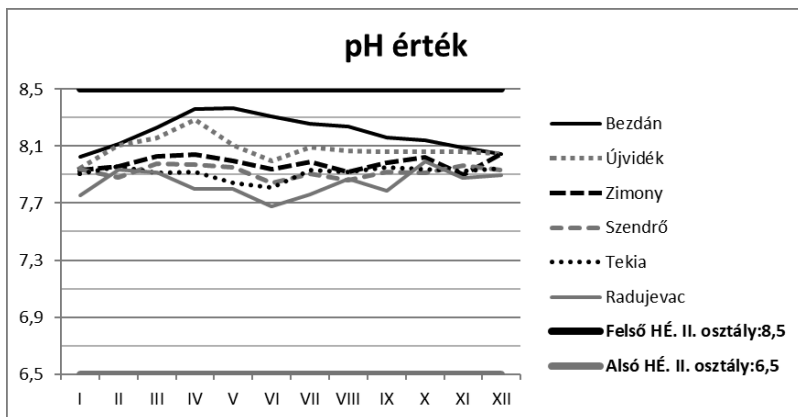
A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (3. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 2012-ben (8,2) regisztrálták, míg a legalacsonyabbat

1992-ben (7,8). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy a  $p < 0,01$  szignifikancia szinten az átlagos pH-értékek statisztikailag szignifikáns különbséget mutatnak ( $F=6,382$ ;  $p=0,000$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Bezdán	8.2	0.241	64.517	0.000
	Radujevac	7.8	0.282		
Hónapok	III	8.1	0.273	2.590	0.003
	I	7.9	0.248		
Évek	2012	8.2	0.271	6.382	0.000
	1992	7.8	0.348		

3. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a pH értékre nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (3. táblázat) azt mutatják, hogy a pH-értékek többnyire egyenletesek, vagy kisebb eltérésekkel rendelkeznek. A legmagasabb értéket márciusban rögzítették (8,1), a legalacsonyabbat pedig januárban (7,9). Az átlagos pH-értékek különbségei statisztikailag szignifikánsak  $p < 0,01$  szinten ( $F=2,590$ ;  $p=0,003$ ).



3. ábra: Havi átlag pH értékek 1992–2016 között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az előírások alapján, amelyeket a vizek osztályozásáról szóló rendelet foglal magába, a Dunát vízminősége szerint II. osztályba soroljuk. A teljes 25 éves időszakra vonatkozó összesített eredmények azt mutatják, hogy az átlagos pH-értékek az engedélyezett határértékek (6,5–8,5) között mozognak az összes mérőállomásnál, közelebb a felső határhoz, ami a megnövekedett lúgos kémhatást jelzi (3. ábra).

### Az elektromos vezetőképesség értékeinek elemzése ( $\mu\text{S}/\text{cm}$ )

A mérőállomások alapján a megfigyelt 25 éves időszak legmagasabb átlagos elektromos vezetőképességét Bezdánnál (420,3) rögzítették, míg a legalacsonyabb értéket Tekiánál (398,9) (4. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=4,551$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia alapján.

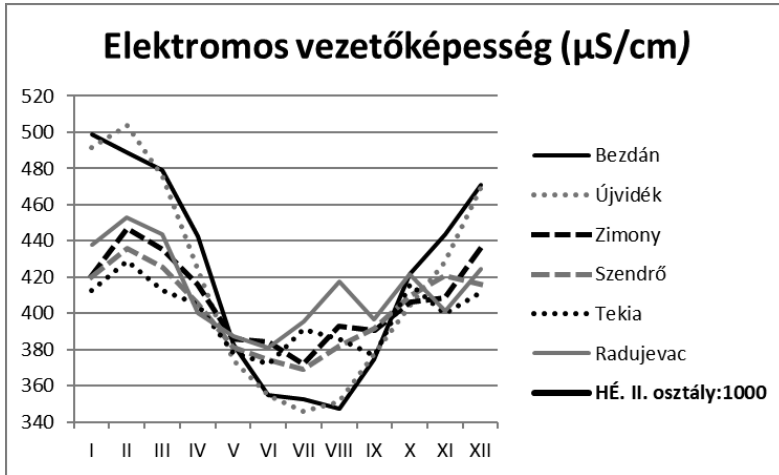
Az átlagos elektromos vezetőképesség elemzésekor a megfigyelt 25 éves időszakban (4. táblázat) azt látjuk, hogy a legnagyobb átlagértékeket 1994-ben (444,8) regisztrálták, míg a legalacsonyabb értékeket 2002-ben (365,3). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy szignifikáns a különbség az elektromos vezetőképesség átlagértékei között  $p < 0,01$  ( $F=7,227$ ;  $p=0,000$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Bezdán	420.251	70.341	4.551	0.000
	Tekia	398.853	60.548		
Hónapok	II	460.822	63.365	49.793	0.000
	VII	369.462	43.176		
Évek	1994	444.797	57.052	7.227	0.000
	2002	365.250	50.315		

4. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években az elektromos vezetőképességre nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított átlagos havi értékek (4. táblázat) azt mutatják, hogy az elektromos vezetőképesség értékei meglehetősen eltérőek. A legmagasabb értéket februárban rögzítették (460,8), a legalacsonyabbat pedig júliusban (369,5). Az elektromos vezetőképesség

átlagértékeinek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=49,793$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia szinten.



4. ábra: Havi átlag elektromos vezetőképesség értékek 1992–2016 között a Dunán vizsgált mérőállomásokon  
(Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az összesített eredmények a teljes 25 éves időszakra (4. ábra) azt mutatják, hogy az elektromos vezetőképesség a megengedett határértéken (1000  $\mu\text{S}/\text{cm}$ ) alul maradt az összes mérőállomás esetében. Emellett szembetűnő az is, hogy az értékek alacsonyabbak az év melegebb időszakában, azaz májustól októberig, ami nem megszokott jelenség.

### Az oldott oxigénmennyiség értékeinek elemzése ( $\text{mg O}_2/\text{l}$ )

A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb oldott oxigénmennyiség a 25 éves időszak alatt Bezdánnál volt mérhető (10,87), míg a legalacsonyabb Szendrőnél (9,41). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=14,607$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia alapján (5. táblázat).

Amikor a vizsgált 25 éves időszak átlagos oldott oxigénmennyiség értékeit elemezzük (5. táblázat), azt látjuk, hogy a legnagyobb átlagértéket 1997-ben rögzítették (10,84), míg a legalacsonyabb értéket 2002-ben rögzítették (8,12). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy statisztikailag szignifikáns különbség van a  $p < 0,01$  ( $F=4,342$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia szinten.

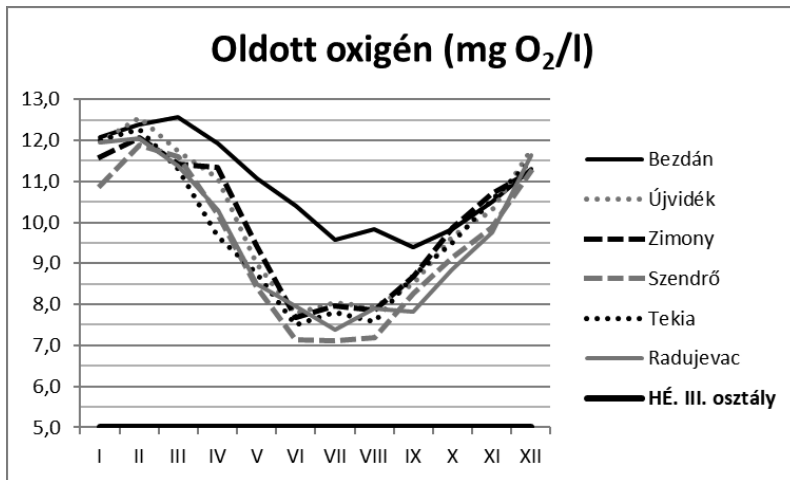


		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	P
Mérő- állomások	Bezdan	10.87	1.882	14.607	0.000
	Szendrő	9.41	2.165		
Hónapok	II	12.20	1.636	108.490	0.000
	VII	7.99	2.020		
Évek	1997	10.84	2.188	4.342	0.000
	2002	8.12	3.788		

5. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években az oldott oxigénmennyiségre nézve  
(Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított átlagos havi értékek (5. táblázat) azt mutatják, hogy az oldott oxigénmennyiség értékei meglehetősen eltérőek. A legmagasabb értéket februárban rögzítették (12,20), míg a legalacsonyabbat júliusban (7,99). Az átlagos oldott oxigénmennyiség értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F = 108,490$ ;  $p = 0,000$ ) szignifikancia szinten.

A Post-hoc Scheffe teszt alkalmazása azt jelzi, hogy a statisztikailag szignifikáns különbségek a legjelentősebbek a februári és a júliusi hónapok között, amikor a legmagasabb és a legalacsonyabb értékeket rögzítették. Ezek az eredmények egyértelműen megerősítik azt a tényt, hogy a vízminőség jelentősen jobb az év téli időszakában.



5. ábra: Havi átlag oldott oxigénmennyiség értékek 1992–2016. között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az 1992–2016 közötti havi oldott oxigénmennyiség értékeket elemezve (5. ábra) elmondhatjuk, hogy azok közel megegyeznek a legtöbb mérőállomáson. A bezdáni kivétel ez alól, ahol márciustól szeptemberig a mért értékek jobbak a többi mérőállomásétól. Az oldott oxigénmennyiség értékei legmagasabbak az év hidegebb időszakában, míg júniustól augusztusig a legalacsonyabbak.

### A biológiai oxigénigény értékeinek elemzése (mg O<sub>2</sub>/l)

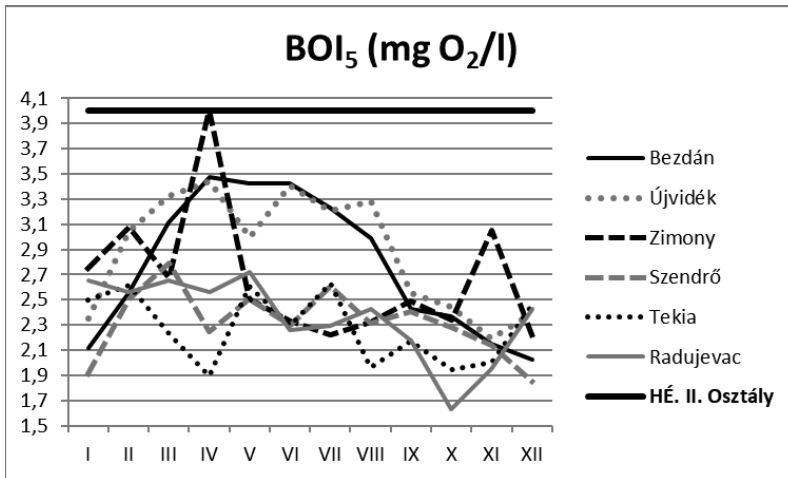
A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb biológiai oxigénigény értéket a 25 éves időszak alatt Újvidék közelében mérték (2,88), míg a legalacsonyabb értéket Tekiánál rögzítették (2,28) (6. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F = 13,435$ ;  $p = 0,000$ ) szignifikancia alapján.

A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (6. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 1993-ban (3,64) regisztrálták, míg a legalacsonyabbat 2014-ben (1,93). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy statisztikailag szignifikáns különbség van a biokémiai oxigénigény átlagértékei között a  $p < 0,01$  ( $F = 9,450$ ;  $p = 0,000$ ) szignifikancia szinten. Megállapítható továbbá, hogy ez a paraméter 2003 után enyhén csökkenő tendenciát mutat.

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Újvidék	2.88	1.045	13.435	0.000
	Tekia	2.28	1.041		
Hónapok	IV	2.90	1.442	7.119	0.000
	X	2.16	1.073		
Évek	1993	3.64	1.690	9.450	0.000
	2014	1.93	0.768		

6. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a biológiai oxigénigény értékeire nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (6. táblázat) azt mutatják, hogy a biokémiai oxigénigény mértéke meglehetősen eltérő. A legmagasabb értéket áprilisban rögzítették (2,90), a legalacsonyabbat pedig októberben (2,16). A biokémiai oxigénigény átlagértékeinek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=7,199$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia szinten.



6. ábra: Havi átlag biológiai oxigénigény értékek 1992–2016 között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az összesített értékek a teljes 25 éves periódusra azt mutatják (6. ábra), hogy a biológiai oxigénigény értékei minden mérőállomáson a megengedett határ alatt maradnak (4 mg/l). Zimonymál megfigyelhető, hogy az áprilisi értékek elérik a határértéket, azonban túl nem lépik azt.

### A lebegő részecskék értékeinek elemzése (mg/l)

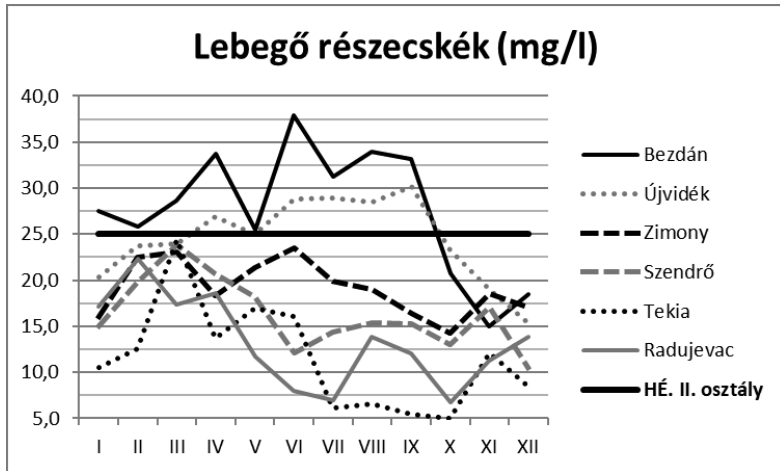
A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb lebegő részecske mennyiséget a 25 éves időszak alatt Bezdánnál mérték (27,6), a legalacsonyabbat pedig Tekiánál (11,7) (7. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=34,361$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia alapján.

A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (7. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 1999-ben mérték (24,4), míg a legalacsonyabb értéket 2003-ban (11,2). A szuszpendált anyagok értékei közötti különbségek jelentősek és statisztikailag szignifikánsak  $p < 0,01$  ( $F=2,529$ ;  $p=0,000$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Bezdán	27.6	18.127	34.361	0.000
	Tekia	11.7	20.434		
Hónapok	III	23.6	20.414	3.762	0.000
	XII	13.9	13.661		
Évek	1999	24.4	19.642	2.529	0.000
	2003	11.2	9.432		

7. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a lebegő részecskék értékeire nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján kiszámított havi átlagértékek (7. táblázat) azt mutatják, hogy a lebegő részecskék értéke meglehetősen eltérő. A legmagasabb értéket márciusban jegyezték (23,6), a legalacsonyabbat pedig decemberben (13,9). A szuszpendált anyagok átlagértékeinek különbsége magas és statisztikailag szignifikáns  $p < 0,01$  ( $F=3,762$ ;  $p=0,000$ ).



7. ábra: Havi átlagos lebegő részecske értékek 1992–2016. között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az összesített értékek a teljes 25 éves periódusra azt mutatják (7. ábra), hogy a vizsgált mérőállomásokon a havi átlagos lebegő részecske értékek az esetek többségében megfeleltek a II. osztályú vizeknél előírt határértéknek (25 mg/l). Bizonyos mértékű eltérések tapasztalhatók a bezdáni mérőállomásnál, ahol januártól októberig, valamint az újvidékinél, ahol márciustól októberig az értékek túllépik a határértéket.

### A nitrátok értékeinek elemzése (mg N/l)

A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb átlagos nitrát mennyiséget a 25 éves időszak alatt Újvidéknél jegyezték (2,3), míg a legalacsonyabbat Tekiánál (1,4) (8. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=3,360$ ;  $p=0,005$ ).

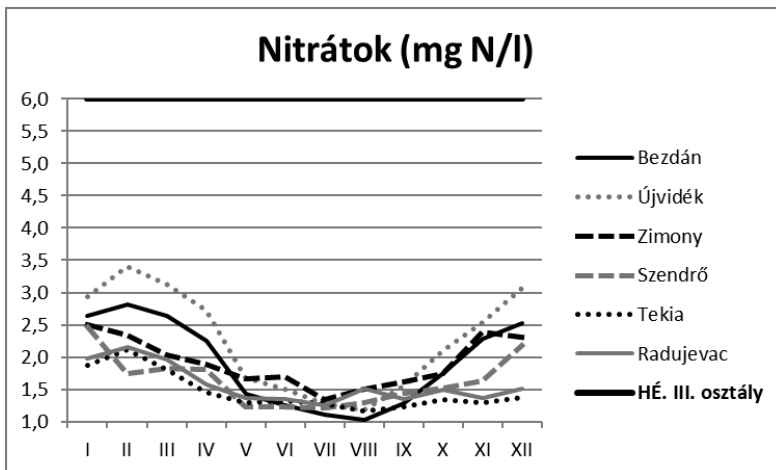
A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (8. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 1992-ben mérték (5,7), míg a legalacsonyabbat 2011-ben (1,0). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy statisztikailag szignifikáns különbség van a nitrát átlagértékei között  $p < 0,01$  ( $F=9,142$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia szinten.

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Újvidék	2.261	2.084	3.360	0.005
	Tekia	1.426	0.989		
Hónapok	III	2.512	4.082	3.670	0.000
	VII	1.228	0.874		
Évek	1992	5.663	6.882	9.142	0.000
	2011	0.964	0.581		

8. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a nitrát tartalomra nézve  
(Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (8. táblázat) azt mutatják, hogy a nitrátértékek meglehetősen eltérőek. A legmagasabb értéket márciusban rögzítették (2,5), a legalacsonyabbat pedig júliusban (1,2). A nitrát átlagértékeinek különbsége magas és statisztikailag szignifikáns  $p < 0,01$  ( $F=3,670$ ;  $p=0,000$ ).

Megállapítható továbbá, hogy a nitrát értékek valamivel alacsonyabbak az év melegebb időszakában májustól októberig, ami nagyon szokatlan.



8. ábra: Havi átlag nitrát értékek 1992-2016. között a Dunán vizsgált mérőállomásokon  
(Saját szerkesztés a SZHI 1992-2016. évi adatai alapján)

Az eredmények a teljes 25 éves időszakra (8. ábra) azt mutatják, hogy a havi átlag nitrát értékek az összes mérőállomáson jóval alatta maradnak annak a határértéknek, amely a III. osztályú és egyben a II. osztályú vizek minőségi előírása.

### A nitritek értékeinek elemzése (mg N/l)

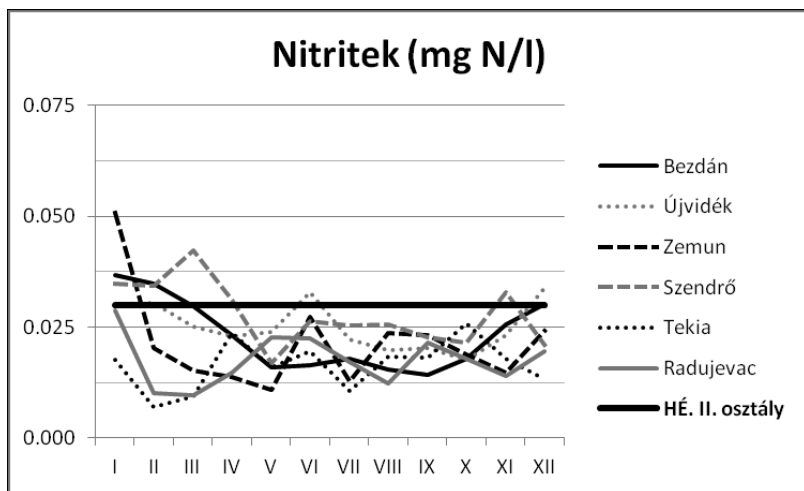
A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb nitrít mennyiség a 25 éves időszak alatt Zimonymál volt mérhető (0,096), míg Radujevacnál (0,017) valamivel alacsonyabb értéket jegyeztek fel (9. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns a  $p < 0,01$  ( $F=7,529$ ;  $p=0,000$ ) szignifikancia alapján.

A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (9. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 2005-ben mérték (0,311), míg a legalacsonyabb értéket 2001-ben (0,009). A nitritek mennyiségének átlag értékei közötti különbségek jelentősek és statisztikailag szignifikánsak  $p < 0,01$  ( $F=9,815$ ;  $p=0,000$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Zimony	0.096	0.383	7.529	0.000
	Radujevac	0.017	0.021		
Hónapok	VI	0.058	0.249	0.269	0.991
	IV	0.028	0.080		
Évek	2005	0.311	0.687	9.815	0.000
	2001	0.009	0.012		

9. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években a nitrít tartalomra nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (9. táblázat) azt mutatják, hogy a nitrít értékei általában csak kisebb eltéréseket mutatnak. A legmagasabb értéket júniusban rögzítették (0,058), a legalacsonyabbat pedig áprilisban (0,028). A nitrít átlagértékeinek különbsége kicsi és statisztikailag nem szignifikáns ( $F=0,269$ ;  $p=0,991$ ).



9. ábra: Havi átlag nitrit értékek 1992–2016 között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992–2016. évi adatai alapján)

Az összesített eredmények a teljes 25 éves periódusra (9. ábra) azt mutatják, hogy a havi átlag nitrit értékek az újvidéki, tekiai és radujevaci mérőállomásokon megfeleltek a II. osztályú felszíni vizeknél előírt határértéknek (0,03). A mért értékek Bezdánnál csak januárban és februárban lépték túl ezt a határt, azonban Szendrőnél már januárban, februárban, márciusban és jelentős mértékben novemberben is. Kiemelhetjük még a zimonyi mérőállomást, ahol a mért értékek jelentősen túllépték a határértéket, azonban itt csak a januári hónapban.

### Az ortofoszfátok értékeinek elemzése (mg P/l)

A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb átlagos ortofoszfát mennyiséget a 25 éves időszak alatt Radujevacnál jegyezték (0,201), míg a legalacsonyabbat Bezdánnál (0,051) (10. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns  $p < 0,01$  ( $F = 45,867$ ;  $p = 0,000$ ).

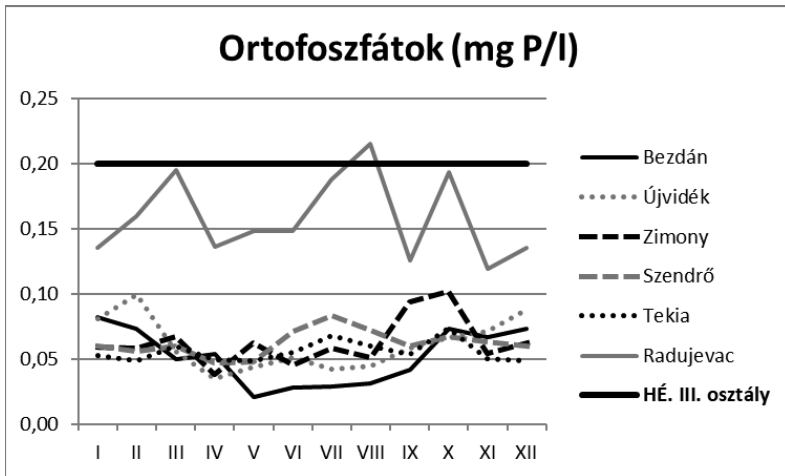
Az ortofoszfát átlagértékének a megfigyelt 25 éves időszakra vonatkozó elemzésével kapcsolatban (10. táblázat) azt látjuk, hogy a legnagyobb átlagértéket 1992-ben rögzítették (0,161), míg a legalacsonyabb értéket 2012-ben jegyezték fel (0,041). Az egyirányú varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy statisztikailag szignifikáns különbség van az ortofoszfát átlagértékei között  $p < 0,01$  szignifikancia szinten ( $F = 3,830$ ;  $p = 0,000$ ).



		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Radujevac	0.201	0.323	45.867	0.000
	Bezdán	0.051	0.067		
Hónapok	X	0.101	0.165	0.907	0.532
	V	0.061	0.081		
Évek	1992	0.161	0.275	3.830	0.000
	2012	0.041	0.023		

10. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években az ortofoszfát tartalomra nézve  
(Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított átlagos havi értékek (10. táblázat) azt mutatják, hogy az ortofoszfát értékei általában egyenletesek vagy kisebb eltéréseket mutatnak. A legmagasabb értéket októberben mérték (0,101), a legkisebbet májusban (0,061). Az ortofoszfát átlagértékeinek különbsége kicsi és statisztikailag nem szignifikáns  $p < 0,01$  ( $F = 0,907$ ;  $p = 0,532$ ).



10. ábra: Havi átlag ortofoszfát értékek 1992–2016 között a Dunán vizsgált mérőállomásokon  
(Saját szerkesztés a SZHI 1992-2016. évi adatai alapján)

Az összesített eredmények a teljes 25 éves periódusra (10. ábra) azt mutatják, hogy a havi átlag ortofoszfát értékek az összes vizsgált mérőállomáson alatta maradnak annak a határértéknek, amely a III. osztályú vizek minőségi előírása. Egyedül Radujevacnál mutatkoznak a többi mérőállomásétól magasabb értékek, azonban ezek csak augusztusban lépik túl az előírt határértéket (0,02 mg/l).

### Az ammónium ion értékeinek elemzése (mg N/l)

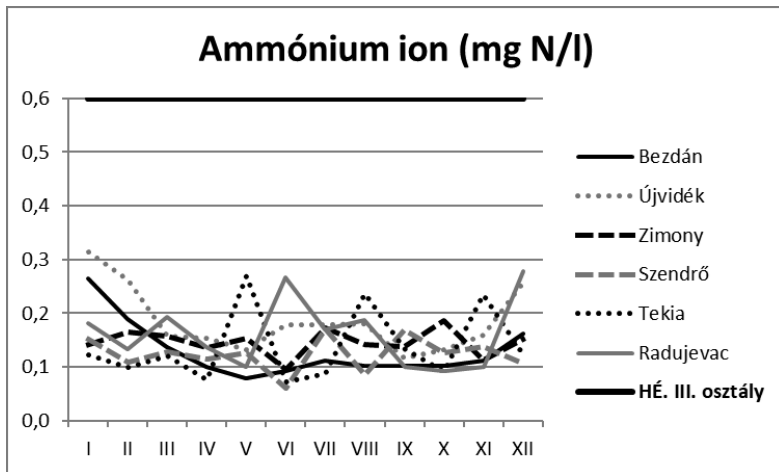
A mérőállomások értékeit elemezve láthatjuk, hogy a legmagasabb átlagos ammónium ion mennyiséget a 25 éves időszak alatt Újvidéknél mérték (0,186), míg a legalacsonyabbat Szendrőnél (0,123) (11. táblázat). Az értékek különbsége statisztikailag szignifikáns  $p < 0,05$  ( $F=2,367$ ;  $p=0,038$ ).

A megfigyelt 25 éves időszak elemzésekor (11. táblázat) azt látjuk, hogy a legmagasabb átlagértéket 1994-ben mérték (0,580), míg a legalacsonyabb értéket 1998-ban (0,092). Az ammónium ionok mennyiségének átlag értékei közötti különbségek jelentősek és statisztikailag szignifikánsak  $p < 0,01$  ( $F=12,285$ ;  $p=0,000$ ).

		Min. és max. átlag értékek	Standard deviáció	F	p
Mérő-állomások	Újvidék	0.186	0.147	2.367	0.038
	Szendrő	0.123	0.202		
Hónapok	I	0.195	0.191	1.024	0.422
	IV	0.119	0.131		
Évek	1994	0.580	1.047	12.285	0.000
	1998	0.092	0.101		

11. táblázat: Leíró statisztikai elemzés és ANOVA variancia elemzés a Duna szerbiai szakaszán a vizsgált mérőállomásokon, hónapokban és években az ammónium ion tartalomra nézve (Saját szerkesztés az SPSS 23.0 adatai alapján)

A megfigyelt 25 éves időszak adatai alapján számított havi átlagértékek (11. táblázat) azt mutatják, hogy az ammónium ionok értéke általában egyenletes vagy kisebb eltéréseket mutat. A legmagasabb értéket januárban (0,195), áprilisban pedig a legalacsonyabb értéket (0,119) rögzítették. Az ortofoszfát átlagértékeinek különbsége kicsi és statisztikailag nem szignifikáns ( $F=1,024$ ;  $p=0,422$ ).



11. ábra: Havi átlag ammónium ion értékek 1992-2016. között a Dunán vizsgált mérőállomásokon (Saját szerkesztés a SZHI 1992-2016. évi adatai alapján)

Az összesített eredmények a teljes 25 éves periódusra (11. ábra) azt mutatják, hogy a havi átlag ammónium ion értékek az összes vizsgált mérőállomáson megfelelnek a II. és egyben a III. osztályú felszíni vizeknél előírt határértéknek (0,6 mg/l).

## Szennyezőforrások a Duna mentén

A Duna vízgyűjtő területén számos szennyezőforrás van, amelyeknek kifolyó vizei a múltban ökológiai katasztrófákat okoztak a Dunán és mellékfolyóin egyaránt. Szerbia területén a káros anyagok közvetlenül a folyóba vagy közvetett módon a szerteágazó csatornahálózatán és mellékfolyóin keresztül kerülnek a folyóba. A Duna vizének fekáliás és ipari vizekkel való szennyezettsége veszélyezteti a lakosság vízellátását és a vízfelhasználást a mezőgazdaságban. A szennyezőforrásokat mivel azok a gyakorlatban különbözőképpen kerülnek a befogadóba, és másként fejtik ki hatásukat, két csoportra osztjuk: pontszerű és a nem pontszerű (diffúz) szennyezőkre.<sup>16</sup>

<sup>16</sup> Stojanović V., Pavić D., Pantelić M.: Geografija i. m.; A vízminőség-szabályozás kézikönyve. Szerk. Katona Emil, Somlyódy László, Jobbágy Sándor. Bp. 1989.

## Pontszerű szennyezőforrások

Pontszerű szennyezőforrásoknak nevezzük azokat a szennyezőforrásokat, amelyek az egy területen összegyűjtött szennyvizet koncentráltan, egy helyen engedik a befogadóba. Ebbe a csoportba tartoznak azon települések, melyek szennyvízelvezető csatornahálózattal rendelkeznek, az ipartelepek elvezetett szennyvizei és a csatornahálózattal ellátott mezőgazdasági központok.<sup>17</sup>

A legnagyobb ipari szennyezők mind a mennyiség, mind a veszélyes anyagok koncentrációját illetően a következők: finomítók (Újvidék és Pancsova), vegyipar és kohászati üzemek („FOM” – Újbelgrád, „Agrohem” – Újvidék, „Sartid” – Szendrő), élelmiszeripar (Újvidék húsipar – „Neoplanta”; Verbász étolajipar – „Vital”, húsipar – „Karneks”, cukorgyár – „Bačka”, Cservenka – Cukorgyár, Topolya – Agráripari Szövetkezet), Kúla bórgyár – „Eterna”, stb.

Az iparban felhasznált vizeket valamilyen típusú szennyezés minden esetben éri, esetenként ez lehet hőszennyezés is. A felhasznált vizeknek átlagosan mintegy 30%-át szennyezik különböző ipari alapanyagok vagy késztermékek hulladékai. A Duna legnagyobb ipari központjai Újvidék, Belgrád, Pancsova és Szendrő.

Újvidéken a legnagyobb szennyezők nagyrészt a Duna partján és a Duna-Tisza-Duna csatorna mentén koncentrálódnak. Összesen 27 iparág van amellyel foglalkoznak, ezek közül a legfontosabbak: *energetika* (kőolaj kitermelése és feldolgozása) „Rafinerija Novi Sad”; *élelmiszeripari termékek* gyártása, azaz vágási termékek előállítása, tejtermelés, feldolgozás és tartósítás, gabonafélék feldolgozása és liszttermékek előállítása, ásványvíz és alkoholmentes italok előállítása, alkoholtartalmú italok gyártása („Neoplanta”, „Novosadska mlekará” stb.); *fémfeldolgozás*, azaz mezőgazdasági gépek és szerszámok gyártása, csavarok, elektródák gyártása, orvosi és fogászati műszerek gyártása és alkatrészek gyártása az autóipar számára („Novkabel”, „Pobeda”, „Jugoalat”); *vegyipari termékek* gyártása, azaz vegyi anyagok gyártása – ipari, szerves és szervetlen, valamint kozmetikai termékek gyártása („Albus”).

Belgrád a közvetlen környezetével együtt a leginkább iparosodott övezet Szerbiában. A lakosság és az ipar nagy koncentrációja jelentősen befolyásolja a Duna vízminőségét és szennyezését. A legnagyobb ipari létesítmények ezen a területen: „Vinča” Nukleáristudományi Intézet, „Vinča” települési hulladéktároló, „Duga” festék- és lakkgyár, gyógyszeripar „ICN Galenika”, hőerőmű „Novi Beograd”, hőerőmű „Dorcol”, műanyaggyártás „Grmeč”, motorolaj gyártás

<sup>17</sup> A vízminőség-szabályozás kézikönyve i. m.

„Rafinerija ulja”, vegyipar „Grmeč-Balkan”, vegyipari raktár „Tehnohemija” és gázelosztó „Petrolgas”.

Pancsova a nagymértékű szennyezés miatt az egyik ökológiai „fekete folt” a Duna régióban. Ebben a városban a vegyipar képviselői a „Rafinerija”, „Petrohemija” és az „Azotara” a legnagyobb szennyezők.<sup>18</sup>

Szendró legnagyobb ipari övezete a város északkeleti részén fejlődött ki, ahol a fémmegmunkálás és a gépgyártás a legjelentősebb iparágak. A szennyvizek 23 vállalatból folynak a Dunába a vízelvezető hálózaton és a nyílt csatornahálózaton keresztül a „Smederevo” szivattyúállomáson keresztül. A kiürített szennyvíz teljes mennyiségének fele három vállalathoz köthető: „Milan Blagojević”, „Fagram” és „Simaks”.<sup>19</sup>

A legtöbb Duna menti település kezeletlenül engedi az összegyűjtött szennyvizet a folyóba, emellett a települési hulladéklerakóknak, amelyek kiépített szennyvízelvezető rendszerrel rendelkeznek, direkt vagy indirekt hatásuk van a folyó szennyezésére.<sup>20</sup>

## Nem pontszerű (diffúz) szennyezők

A nem pontszerű szennyezés kiterjedt területrészen keletkezik, forrásait nehéz meghatározni és kiszámítani a vízszennyezéshez való általános hozzájárulását. Diffúz jelleggel és időben szakaszosan éri el a befogadó feszíni vizeket. Főként az intenzív csapadékeseményekhez köthető a megjelenése, amely során felszíni lefolyás alakul ki. Az diffúz szennyező anyagok közé a következőket soroljuk: növényvédő szerekkel és ásványi műtrágyákkal kezelt talaj, hulladéklerakók (ipari és települési hulladékok szabályozatlan lerakása), légköri csapadék (pl. savas eső) és közlekedés.<sup>21</sup>

A mezőgazdasági művelés alatt álló területeken főként az agrokemikáliák használata által képződhet szennyezés. A legjelentősebb mezőgazdasági szennyező anyagok a nitrogén, a foszfor és a peszticidek. Szennyező hatásuk függ a vegyület összetételétől, a mennyiségtől, az éghajlati viszonyoktól és a belepelt terület tulajdonságaitól. A nitrogén és a foszfor felhalmozódása

<sup>18</sup> Anja Florin: Kvalitet vode kao uslov održivog korišćenja potencijala Dunava u Srbiji. Diplomski rad. Novi Sad 2018.; Fekete Endre, Szabó S. András, Tóth Árpád: A vízszennyezés ökológiája. Bp. 1991.

<sup>19</sup> Ljiljana Gavrilović, Miladinović Slobodan: Zagađenje vodotoka na teritoriji opštine Smederevo i njihova zaštita. Zbornik radova PMF 57. (2009) 19–34.

<sup>20</sup> Florin, A.: Kvalitet vode i. m.

<sup>21</sup> Stojanović V., Pavić D., Pantelić M.: Geografija i. m.; A vízminőség-szabályozás kézikönyve i. m.

a vízben eutrofizációt eredményez. A víz eutrofizációja főként olyan sekély vizekben fordul elő, amelyek az ásványi és szerves műtrágyákkal intenzíven kezelt felületek közvetlen közelében találhatók.<sup>22</sup>

A települések (és ipari létesítmények) vízzáróan kiépített, csatornázatlan felületein számos hulladékanyag gyűlik össze, emellett az utak csúszásmentesítése, a gépkocsiforgalom és az építési tevékenységek következtében is veszélyes szennyezőanyagokat tartalmazó felszíni lefolyások keletkeznek. Ezek olajokat, zsírokat, ólmot, cinket, különböző aromás szervesanyagokat tartalmazhatnak. Minél nagyobb a beépítés mértéke, annál fokozottabb a szennyezés.

Az emberek által eldobált szilárd-folyékony állapotú hulladékok mennyisége sem elhanyagolható. Jelentős környezeti problémát okoznak a műanyag hulladékok, melyek felhalmozódnak a természetben, mivel a mikroorganizmusok nem képesek lebontani ezeket, így nem kerülnek be a tápanyagkörforgásba.<sup>23</sup>

## Vízminőségvédelem

„Vízminőség-védelem alatt a lehető legpontosabban, tehát számszerűen definiált célállapot eléréséhez szükséges beavatkozások megtervezését és végrehajtását értjük, ezzel biztosítva a víz többcélú használhatóságát”<sup>24</sup> A vízvédelmi tevékenységbe beletartozik a vízminőség rendszeres vizsgálata és értékelése, a szennyezés megelőzése és a vízminőség megőrzésére vagy javítására tett műszaki intézkedések, valamint a rendkívüli szennyezések elleni védekezés, és a kárelhárítás.

A kármentesítés a szennyezés megállítására és a környezet további romlására irányuló intézkedések meghozatalának folyamata. Az érintett területet olyan szintre kell hozni, amely biztonságossá teszi a további használatra. A kármentesítés folyamán alkalmazott eljárások a tereprendezés, a revitalizáció és a rekultiváció.

Különböző műszaki beavatkozásokat lehet alkalmazni a vízben lévő szennyezőanyagok mennyiségének és káros hatásainak a csökkentésére:

*Tisztítás:* melynek során kivonják vagy ártalmatlanítják a vízben levő szennyezőanyagokat.

*Újrafelhasználás és visszanyerés:* a folyamat során a használt és szennyvizeket különböző célokra újra felhasználják, a bennük levő hasznosítható anyagokat pedig kinyerik.

<sup>22</sup> Florin, A.: Kvalitet vode i. m.

<sup>23</sup> A vízminőség-szabályozás kézikönyve i. m.; Fekete Endre, Szabó S. András, Tóth Árpád: A vízszennyezés ökológiája. Bp. 1991.

<sup>24</sup> Vízkészletvédelem i. m. 39.

*Technológia-változtatás:* a szennyezőanyagot előállító folyamatok megváltoztatása úgy, hogy a szennyező hatásuk csökkenjen vagy megszűnjön.

*Termékmódosítás:* a környezetet szennyező termékek tulajdonságainak megváltoztatása úgy, hogy a szennyező hatásuk csökkenjen vagy megszűnjön.

*Megszüntetés:* a szennyezőanyagok vízbejutásának megakadályozása, a termék gyártásának és forgalmazásának betiltásával.

*Szétszórás:* a szennyvizek nagy területen való talajbahelyezése, vagy elosztása nagyobb víztömegben.

*Késleltetés:* a termelési folyamat, vagy a használt víz bizonyos időszakokban való tározása annak érdekében, hogy később fokozatosan tudják a vízfolyásba bevezetni.

*Átvezetés:* a szennyvizek más befogadóba való eljuttatása.

*Hígítás:* az öntisztuló képesség fenntartása, a befogadó vízfolyások vízhozamának szabályozásával.

*Környezeti tisztítás:* a befogadó vízfolyás tisztítása és a bevezetett szennyezőanyagok eltávolítása.<sup>25</sup>

## Befejezés

A folyó fizikai és kémiai tulajdonságai elsősorban a geológiai bázistól függenek, amelyen a folyó átfolyik, de az éghajlati elemek és nagyrészt az ember is hatással van a víz kémiai összetételének változására. A meggondolatlan és sok esetben mértéktelenül nagy szennyezéssel veszélyezteti a folyóban és az a mentén levő élővilágot is.

Amennyiben minden paraméterre külön elemezzük a Duna vizének minőségét az 1992–2016 közötti időszakban, a vizsgált mérőállomásokon, a hőmérséklet tekintetében a legnagyobb értékek 2014 júliusában Radujevacnál kerültek feljegyzésre, míg a legalacsonyabbak 2005 januárjában Újvidéknél. Nem tapasztalhatók jelentősebb kiugrások az átlagos havi értékekben, 2°C és 4,3°C közötti különbségeket láthatunk.

A pH értéke az enyhén lúgos tartományban ingadozott a vizsgált 25 éves időszakban. A legmagasabb értékeket 2012 márciusában Bezdánnál mérték, míg a legalacsonyabbakat 1992 januárjában Radujevacnál.

A legmagasabb értékeket az elektromos vezetőképességre nézve 1994 februárjában Bezdánnál jegyezték fel, míg a legalacsonyabbakat 2002 júliusában Tekiánál. A mért értékek a 25 éves periodus alatt az előírt határérték alatt

<sup>25</sup> Vízkészletvédelem i. m.; *Benedek Pál et al.*: Vízminőség-szabályozás a környezetvédelemben. Bp. 1979.; *Luka Knežević, Goran Petrović*: Pojmovnik – Zaštita životne sredine, ekologija i environologija. Republika Srbija 2000.

maradtak. Bezdán és Újvidék esetében figyelhető meg némi eltérés a többi mérőállomáshoz képest, de ez nem jelentős.

Ha az oldott oxigén mennyiségét nézzük, a legmagasabb értékeket 1997 februárjában Bezdánnál mérték, míg a legalacsonyabbakat 2002 júliusában Szendrőnél. A mérőállomások nagy részén közel megegyeznek az értékek, ami alól Bezdán képez kivételt, ahol magasabb értékek mutatkoznak. A 25 éves intervallumban a mért értékek az előírt határérték tartományán belül maradtak.

A biológiai oxigénigény értékeit nézve azt tapasztalhatjuk, hogy a legmagasabb értékeket 1993 áprilisában Újvidéknél mérték, míg a legalacsonyabbakat 2014 októberében Tekiánál. A mért értékek a határértéken belül maradtak, egyedül Zimonymál tapasztalható, hogy egy esetben elérte a határértéket.

A lebegő részecskék értékeit nézve a mért 25 éves időszakban, 1999 márciusában Bezdánnál tapasztalható a legmagasabb érték, míg a legalacsonyabb 2003 decemberében Tekiánál. Az értékek többsége a megengedett határérték alatt maradt, azonban Bezdánnál és Újvidéknél jóval a határérték fölé emelkedtek.

A nitrát értékek alakulását nézve 1992 márciusában Újvidéknél mérték a legmagasabb értékeket, míg a legalacsonyabbakat 2011 júliusában Tekiánál. A mért értékek a 25 éves időszakban a határérték alatt maradtak.

A nitrit értékeket elemezve azt láthatjuk, hogy a legmagasabb értékeket 2005 júniusában Zimonymál jegyezték fel, míg a legalacsonyabbakat 2001 áprilisában Radujevacnál. A mért értékek a folyó szerbiai részének felső szakaszán rendre túllépték a megengedett határértéket. Ez az eltérés Bezdánnál, Újvidéknél, Zimonymál és Szendrőnél is tapasztalható. Mivel a magas nitrit értékek friss szennyezésre utalnak, kijelenthetjük, hogy az említett mérőállomásoknál jelentős szennyezés történt, mely a folyó alsóbb szakaszain levő mérőállomásokig elérve már kevésbé volt koncentrált.

Az ortofoszfát értékeket vizsgálva azt láthatjuk, hogy a legmagasabb értékeket 1992 októberében Radujevacnál mérték, míg a legalacsonyabbakat 2012 májusában Bezdánnál. A mért értékek a 25 éves időszakban a határérték alatt maradtak, ez alól Radujevac kivétel, ahol rendre magasabb értékek mutatkoztak, és egy esetben túl is lépték az előírt határértéket.

Az ammónium ion értékeket elemezve a 25 éves időszak alatt azt láthatjuk, hogy 1994 januárjában Újvidéknél mérték a legmagasabb értékeket, míg a legalacsonyabbakat 1998 áprilisában Szendrőnél. A mért értékek az előírt határérték alatt maradtak a vizsgált időszakban.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a 25 éves időszak alatt a mérőállomásokra, hónapokra és évekre kiszámított értékek közötti különbségek az esetek



többségében szignifikáns eltérést mutattak. A Duna vízminősége a legtöbb esetben megfelelt a II. osztályú vizeknél előírt határértékeknek. Egyes esetekben a lebegő részecskék mennyisége, és a nitrit tartalom túllépte a megengedett határértéket, mely mutathatja települési, ipari vagy mezőgazdasági forrásból származó szennyezés jelenlétét. Ugyancsak megfigyelhető, hogy a vízminőség az első és az utolsó vizsgált mérőállomásnál (Bezdan és Radujevac) valamivel jobb, mint a Duna középső szakaszán Szerbiában (Szendrónél). Ennek egyik oka a nagyobb városi iparközpontok közelsége, mint Belgrád és Szendrő.

A szennyezés forrásai a Duna szerbiai szakaszán főként antropogén eredetűek. A legnagyobb szennyezők a finomítók, a vegyipar, a kohászati üzemek és az élelmiszeripar. Nagyon fontos a vízminőség rendszeres ellenőrzése, a legnagyobb szennyezőforrások meghatározása, és a megfelelő intézkedések megtervezése, ugyanis, csak ha a fő szennyező forrásokat csökkentjük, vagy kontroll alatt tartjuk, akkor várható a vízminőség javulása.



Ternovác Áron

## Az SMR henger szelektív hatása az artériás stiffnessre

### 1. Bevezetés

Az artériás stiffness meghatározása alatt, az augmentációs index (Aix) és a pulzushullám terjedési sebesség (PWV) mérését értjük. A témában megjelent több száz tanulmányt összefoglaló közlemények alapján ma már bizonyosan mondhatjuk, hogy az artériás stiffness fokozódása, azaz az augmentációs index növekedése és a pulzushullám terjedési sebesség emelkedése megelőzi az érelmeszesedés megjelenését. Az Aix alatt az artériás pulzushullámon látható két szisztolés hullámcsúcs, azaz az ejekció okozta direkt (korai szisztolés) hullám (P1) és a második, a visszaverődött (késői szisztolés) hullám (P2) amplitúdója közötti különbségének a pulzusnyomás (PP) százalékában kifejezett arányát értjük. Az artériás merevség mértékét arteriográf készülékkel mérjük. Ez a készülék méri az endotel/vaszkuláris diszfunkciót az augmentációs index meghatározásával, az aortafal merevségét a pulzushullám terjedési sebesség mérésével, a balkamra ejekciós idejét (ED) az aortabillentyűk nyitása és záródása között eltelt idő meghatározásával, a szívkoszorúér diasztolés telődésére utaló töltő nyomást a szisztolés és diasztolés terület, valamint a diasztolés reflexiós area (DRA) meghatározásával, a vérnyomást és a szívfrekvenciát, valamint az artériás középnyomást és a pulzusnyomást.<sup>1</sup> Több tanulmányban igazolták azt, hogy az SMR henger rendszeres használata képes csökkenteni az artériás érfali merevség főbb paramétereit. A magas számú publikációk ellenére még nem született olyan tanulmány, amely során a hengerezés szisztémás illetve lokális hatását vizsgálták volna az artériás funkciókra. A tanulmányunk fő célkitűzése az volt, hogy megmérjük az SMR henger szelektív használatának hatását az artériás érfali merevségre szisztémásan, illetve lokálisan.

---

<sup>1</sup> *Illyés Miklós – Böcskei Renáta: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer a vérnyomás, az artériás stiffness és más hemodinamikai paraméterek egyidejű mérésére. Érbetegségek 13. (2006) 113–121.*

## 1.1. Probléma felvetése

„Napjainkban már egyértelműen bizonyított tény, hogy az artériák rugalmatlanná válása (artériás stiffness) igen fontos és független előrejelzője a kardiovaszkuláris rizikónak. A nagyartériák funkcionális és strukturális elváltozásai részben életkor függőek, de számos állapot összefüggést mutat az akcelerált artériás „stiffening”-gel, köztük a hipertenzív syndroma, az atherosclerosis, a végstádiumú vesebetegség, valamint természetesen a tradicionális rizikófaktorok, mint a diabetes, dyslipidaemia és a dohányzás. Éppen emiatt az utóbbi években a klinikai kutatások középpontjába került az artériás stiffness jelensége, amelyet az ugrásszerűen megszorodó publikációk mutatnak. A megnövekedett pulzushullám sebesség, mint az artériás stiffness mértéke, *A Hypertenzió Európai Metodikai Levelében*, más célszerv károsodásokkal együtt, mint magas, illetve nagyon magas (tünetmentes) rizikótényező szerepel.”<sup>2</sup>

## 1.2. Irodalmi áttekintés

Az arteriográf működését Horvát Iván írta le munkatársaival, aki szerint a készülék újdonsága, hogy egy egyszerű felkari mandzsettát használnak érzékelőként, de különleges formában: a mandzsetta legalább 35 Hgmm nyomás alatt van a tényleges szisztolés nyomáson. Ahogy a központi nyomásváltozás, a korai (közvetlen) szisztolés hullám (P1), a késői (visszaverődő) szisztolés hullám (P2) és a diasztolés hullám (P3) elér egy bizonyos pontot, és a membránt úgy üti meg, mint egy dobverő a dobot. Mivel a felkarszövetek nehezen komprimálhatóak, az energia felszorodik és eléri a bőr / túlnyomásos, mandzsetta felőli élét, ahol nagyon kis térfogat/nyomásváltozást okoz a mandzsettában. Ezeket a nagyon kis szuprasztolikus nyomásváltozásokat a készülék nagy nyomású nyomásérzékelője rögzíti. Ebben a helyzetben az artériák (szubklasztikus, axilláris, brachialis) úgy viselkednek, mint a kanül, hogy a központi nyomásváltozásokat a szélső szenzorra továbbítsák (hasonló a szívkatéterezés során alkalmazott központi nyomásméréshez). Érdemes megemlíteni, hogy ebben a beállításban (stop-flow, elzárt artéria) a brachialis artéria fala jellemzőinek lokális hatása gyakorlatilag megszűnik, mivel az artériafal nem mozog a mandzsetta alatt, az így kapott görbék tiszta nyomáshullámok. Az arteriográf először oszcillometriásan meghatározza a tényleges szisztolés és diasztolés vérnyomásokat (BP), majd az eszköz kiszorítja a mandzsettából a levegőt. Néhány másodperc múlva a készülék ismét elkezd felfújni a mandzsettát,

<sup>2</sup> Benczúr Béla: Artériás stiffness. *Értebetegségek* 16. (2009) 3–9.

először a ténylegesen mért diasztolés nyomásig, majd a szupraszisztolikus (ténylegesen mért szisztolés  $\beta 35$  Hgmm) nyomásig, és rögzíti a jeleket nyolc másodpercre (optimálisan tíz) mind a kettő nyomási szinten. Az eszköz által detektált adatok a nootekra exportálódnak. Az adatelemzést az erre a célra tervezett szoftver végzi. A készülék szoftvere meghatározza az augmentációs indexet a következő képlettel:

$$Aix (\%) = \frac{P2 - P1}{PP} \times 100$$

Ahol a P1 az első hullám amplitúdója, a P2 a késői szisztolés hullám amplitúdója, a PP pedig a pulzusnyomás.

A PWV<sub>ao</sub> meghatározására az arteriográf fiziológiás hullámviszaverődést használja, nevezetesen az első szisztolés hullámot, amely visszaverődik a bifurcatio aortae-ről. Az eszköz a közvetlen (első) és a visszavert (késői) szisztolés hullám csúcsai közötti időintervallumot (visszatérési idő - RT) méri. Mind az invazív, mind a nem invazív PWV<sub>ao</sub> számításnál a jugulum- szimfizis távolságot használjuk, mert ez ad legközelebbi paramétert az aorta valódi hosszáról. A PWV<sub>ao</sub>-t a következő képlettel számították ki:

$$PWV_{ao} \left( \frac{m}{s} \right) = \frac{Jug - Sy (m)}{RT / 2(s)}$$

A központi szisztolés vérnyomás számítása az arteriográfban a brachial és a központi szisztolés vérnyomás közötti kapcsolat alapján történt, a késői szisztolés hullám alapján. A vérnyomás érték, a készülékben algoritmus alapján érvényesített.<sup>3</sup>

Az artériás véráramlás sajátosságait alapvetően két tényező határozza meg: a szív működés szakaszos jellege és az artériák falának rugalmassága. A szív körülbelül 0,3s alatt nyomja a pulzustérfogatnak megfelelő mennyiségű (70-80ml) vért az aortába. Ez a vérmennyiség azonban nem távozik el ugyanennyi idő alatt a periféria felé (csak kb. a harmada). A maradék kétharmadnyi vérmennyiség a rugalmas falú aortát kitágítja, így azok mintegy tartalékolják a pulzustérfogat egy részét. A diasztolé során az aorta és a nagy erek rugalmasságuknál fogva visszaállítják a kiindulási térfogatukat, közben a tartalékolt vérmennyiséget a periféria felé továbbítják. Ezt nevezzük szélkazan hatásnak. Ez az, ami biztosítja, hogy a véráramlás a periférián folyamatos legyen, ami a szövetek oxigénellátása szempontjából jelentős. A bal kamra összehúzódása az aorta kezdeti részében gyors

<sup>3</sup> Horváth Iván et al.: Invasive validation of a new oscillometric device (Arteriograph) for measuring augmentation index, central blood pressure and aortic pulse wave velocity. Journal of hypertension 28. (2010) 2068–2075.

nyomásemelkedést okoz, ami nem marad egy helyben, hanem nyomáshullám (pulzushullám) formájában végig terjed az artériákon. A nagy és közepes artériákban ez a lökéshullám pulzusként tapintható. A pulzushullám terjedési sebessége lényegesen nagyobb, mint a véráramlás sebessége (értéke az aortában kb. 5m/s).<sup>4</sup> A szervezet endothel funkciója az életkor előre haladásával csökken, elsősorban a nitrogén-monoxid (NO) biológiai hasznosulásának csökkenése miatt.<sup>5</sup>

Ashor és munkatársai tanulmányuk során megvizsgálták azt, hogy a különböző edzésfajták milyen hatással vannak az artériás érfali merevség értékeire. Tanulmányozták az aerob edzés, a statikus súlyzós edzés, valamint ezek kombinációjának hatását az artériás érfali funkciókra. A pulzushullám terjedési sebességet, valamint az augmentációs indexet mérték. Az alanyok tizennyolc éven felüliek voltak. Az aerob edzés szignifikánsan javította mind a pulzushullám terjedési sebesség ( $p < 0.01$ ), mind az augmentációs index értékét ( $p = 0.05$ ). A súlyzós edzés hatása nem hozott szignifikáns változást, sem az artériás pulzushullám terjedési sebesség, sem az augmentációs index értékét illetően. Az aerob edzéstől az augmentációs index szignifikáns javulást mutatott ( $p = 0,02$ ).<sup>6</sup>

Okamoto és munkatársai tanulmányuk során az SMR henger akut hatását vizsgálták az artériás funkciókra. Megvizsgálták azt az állítást, miszerint az SMR henger alkalmazása csökkenti az artériás merevséget és javítja az érrendszeri endothel funkciókat. A vizsgálati alanyokat véletlenszerűen, SMR vagy kontroll (CON) csoportba rendelték. Minden kísérletben, párban vettek részt. Az SMR és a kontroll analízisek véletlenszerű sorrendben három napos időközönként, külön napokon folytatódtak. A brachial-boka PWV-t (baPWV) és a vérplazma nitrogén-monoxid koncentrációját megmérték mindkét kísérlet előtt és után harminc perccel. A vizsgálatba bevont tíz egészséges személy, hét férfi és három nő volt. Mindenki normotenzív (140/90 Hgmm) volt, valamint nem voltak krónikus betegségekre utaló tünetek. Bár a menstruációs ciklus nem befolyásolja a pulzushullám terjedési sebességet, minden női résztvevőt a ciklus korai follikuláris fázisában vizsgáltak, hogy elkerüljék a hormonális hatásokat. A női résztvevők közül senki sem szedett orális fogamzásgátlót. Az alanyok közül senki nem alkalmazta korábban az SMR hengert semmilyen formában. A résztvevők teljes körű tájékoztatást kaptak a kísérleti eljárásokról és a vizsgálat céljáról, valamint írásos beleegyező nyilatkozatot adtak a részvétel előtt.

<sup>4</sup> Lévy György: Alkalmazott élettan-kórélettan. Bp. 2010. 150.

<sup>5</sup> Rafael Reyes et al.: Age and exercise training alter signaling through reactive oxygen species in the endothelium of skeletal muscle arterioles. *Journal of applied physiology* 114. (2013) 681–693.

<sup>6</sup> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4198209/> (letöltve: 2019.febr. 17.)

A résztvevők tartózkodtak az intenzív fizikai aktivitástól, beleértve a testmozgást, és a koffeintól a tesztelés előtti huszonnégy órában. A tesztelés előtti négy órában nem ettek. Mérsékelt vízbevitel engedélyezett volt. Minden résztvevő hét-nyolc órát aludt a mérés előtti éjszakán, és a vizsgálat előtt legalább hat órával keltek fel. A kar-boka PWV-t 13:00-16:00 között mérték. Miután a vizsgálati alanyok csendes és hőmérséklet-szabályozott helyiségben legalább harminc percen át pihentek, a baPWV-t egy automatikus oszcillometriás készülékkel mérték. Röviden összefoglalva, a baPWV-t, mérő mandzsettákkal mérték, a fossa cubiti, illetve a boka környékén. A mandzsettákat egy plethysmográfiai érzékelőhöz csatlakoztatták a térfogatimpulzus formájának meghatározásához és egy oszcillometriás érzékelőhöz a vérnyomás mérésére. Az impulzus térfogatú hullámformákat egy félvezető nyomásérzékelővel rögzítették, a PWV 1200 Hz-re beállított mintavételi frekvenciájával. A brachiális és a bokaimpulzusok térfogati hullámformáit 10 másodpercig tárolták, automatikus elemzéssel és minőségi beállítással. A kutatás másik része a vérplazma nitrogén-monoxid koncentrációjának mérése volt. Megmérték a vérplazma nitrogén-monoxid koncentrációját nyugalmi helyzetben, majd az SMR hengerezés után. A résztvevők kaptak egy 15 × 91 cm-es (átmérőjű hosszúságú) SMR hengert, aminek megtanulták a helyes használatát, majd azt a célszövet területére helyezték, és a testükkel előre-hátra mozogtak rajta. Minden résztvevő kétszer vagy háromszor alkalmazta a hengerrel a helyes gördülő technikát egy edző irányításával. Minden egyes izomcsoporton húsz ismétlést végeztek, egy perces intervallumokban. A kontroll kísérlet során a résztvevők csendes, hőmérséklet-szabályozott helyiségben feküdtek. Mindkét kísérlet azonos időben kezdődött, hogy minimalizálják a függő paraméterek lehetséges változásait. Az összes munkamenet egyenként körülbelül tizenöt percig tartott. A vizsgálatok során kimutatták, hogy a brachial-boka pulzushullám terjedési sebessége jelentősen csökkent az SMR henger használata után. A baPWV nem különbözött szignifikánsan a kontroll vizsgálat előtt és után. A baPWV szignifikánsan csökkent a SMR után a kontroll csoport kísérletéhez képest. A vérplazma nitrogén-monoxid koncentrációja szignifikánsan emelkedett SMR után. A plazmakoncentráció nem különbözött szignifikánsan a kontroll kísérlet előtt és után. A plazmakoncentráció szignifikánsan emelkedett SMR henger használata után a kontroll csoportéhoz viszonyítva.<sup>7</sup>

Schneider és munkatársai megvizsgálták azt az hipotézist, miszerint a nitrogén-monoxid értékének növekedése hatással van a pulzushullám terjedési

<sup>7</sup> Okamoto Takano - Masuhara Mitsuhiro - Ikuta Komei: Acute Effects of Self-Myofascial Release Using a Foam Roller on Arterial Function. The Journal of Strength & Conditioning Research 28. (2014) 69-73.

sebesség, illetve az augmentációs index értékére. Nyolcvanhat férfi alany vizsgálták meg, az életkor, a vérnyomás és a vérsír szint értékét. Az aorta pulzushullám terjedési sebesség  $17,5 \pm 14,6$ -ról  $23,1 \pm 14,2$ -re emelkedett az L-NMMA infúzió során. A statisztikai analízis során kiderült, hogy ez az érték szignifikánsan változott ( $p < 0,001$ ).<sup>8</sup>

Rátgéber és munkatársai azt vizsgálták, hogy van-e különbség a dinamikus illetve a statikus edzés artériás érfali merevségre gyakorolt hatása között. Összesen 108 fiatal férfi (átlagéletkor  $14,2 \pm 3,4$  év) vett részt a vizsgálatban. A pulzushullám terjedési sebesség, illetve az augmentációs index értékét mérték. Megerősítették azt az állítást, miszerint a dinamikus edzés utáni pulzushullám terjedési sebesség eredményei szignifikánsan különböznek az statikus edzéshez viszonyítva ( $8,0 \pm 0,5$  m/s,  $5,86 \pm 0,1$  m/s) ( $p < 0,01$ ). Az augmentációs index értéke nem mutatott szignifikáns változást.<sup>9</sup>

Kobayashi és munkatársai, tanulmányukban az aerob edzések akut hatásait vizsgálták az aorta és a perifériás pulzushullám sebességére, (PWV) egészséges fiatal férfiaknál. Kilenc egészséges fiatal férfitől (kor,  $23,4 \pm 0,6$  év) gyűjtötték az adatokat. Mindannyian dominánsan ülő életmódot éltek, normotenzívek voltak, nem dohányoztak, a kórtörténetükben nem szerepelt krónikus betegség, valamint erre utaló tünetek sem voltak. A két csoport eredményeit hasonlították össze. A kontroll csoport tagjai egy csendes helyiségben, ülő helyzetben pihentek, a vizsgálati csoport tagjai pedig 65% -os csúcs oxigénfelvétel, két 15 perces kerékpározást követően 20 percet pihentek. A két csoport vizsgálata külön napon történt. Mérték a pulzushullám terjedési sebességet, a carotis augmentációs index-et, a carotis, brachialis és a boka vérnyomását, valamint a pulzusszámot, mindkét csoportban. A pulzushullám terjedési sebesség a vizsgálati csoportnál, húsz perc után csökkent a kiindulási értékhez képest, a kontroll csoportban pedig nem történt változás. Az eredmények azt mutatták, hogy az aerob edzés csökkenti az PWV-t egészséges fiatal férfiaknál.<sup>10</sup>

Az augmentációs index és az endotel funkció rendellenes működésének következtében létrejövő vaszkuláris tónusfokozódás közötti összefüggés kérdését Dr. Illyés Miklós írta le: „Az endotel diszfunkció komplex folyamat, de klinikai szempontból igen lényeges eleme, hogy az endotel függő vazodilatáció zavart szenved és arteriolás vazokonstriktió, perifériás ellenállás növekedés

<sup>8</sup> <https://www.karger.com/Article/Abstract/317516> (letöltve: 2019. jan. 11.)

<sup>9</sup> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/26137804> (letöltve: 2019. jan. 11.)

<sup>10</sup> Ryota Kobayashi et al.: Acute effects of accumulated aerobic exercise on aortic and peripheral pulse wave velocity in young males. *Journal Physical Therapy Science* 30. (2018) 181–184.



jön létre. Ennek hatására a késői, reflektált szisztolés hullám amplitúdója és az augmentációs nyomás növekszik, amelynek eredményeképpen emelkedik az augmentációs index értéke. Következésképpen az endotel/vaszkuláris diszfunkció jelenléte megbízhatóan diagnosztizálható az arteriográffal mért augmentációs index segítségével, mivel ennek értéke szoros kapcsolatban van a teljes perifériás ellenállással (TPR). Az Aix mérésének fontosságát hosszú távon végzett fatális kardiovaszkuláris eseményeknek túlélési tanulmányai igazolták, bizonyítékot szolgáltatva arról, hogy az Aix és a CV túlélése között szoros kapcsolat áll fenn. Mai ismereteink szerint az érlelmeszesedés kialakulásának első lépcsője az endotel károsodás megjelenése, amely a kis artériák strukturális remodellálásával, a vaszkuláris diszfunkcióval folytatódik, majd a magas vérnyomás és manifeszt érlelmeszesedés fejlődik ki. Az arteriográffal tehát valóban az érlelmeszesedés kezdeti stádiumát tudjuk kimutatni, amikor a páciensek többsége tünet- és panaszmentes. Ebben az állapotban még jó eséllyel lehet kedvezően befolyásolni a folyamatot. Az aorta pulzushullám terjedési sebesség mérésével elsősorban az aortafal tulajdonságairól kapunk információt. Minél merevebb, rugalmatlanabb az aorta fala, annál gyorsabban fog a bal kamra keltette pulzushullám végigszaladni az éren. Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy ha az aortába kerülő térfogat emelkedik, (például hipertónia, tachikardia, emelkedő perctérfogat) az aortafal átmérője növekszik, a fal feszülése fokozódik, és emiatt emelkedhet a pulzushullám terjedési sebesség értéke is. Ezért az aorta PWV-nek csak akkor van prognosztikus értéke, ha a vizsgálatot izobáriás állapotban, azaz normotenzióban végezzük”<sup>11</sup>

Guerin és munkatársainak kétezeregyben publikált vizsgálata során végstadiumú vesebetegek körében eredményesen csökkentették a betegek vérnyomását és eközben figyelték a pulzushullám terjedési sebesség változását is. Abban a betegcsoportban, ahol a vérnyomáscsökkenéssel együtt a pulzushullám terjedési sebesség is csökkent, a betegek túléltek a követési időszakot. A másik betegcsoportban, ahol az alacsonyabb vérnyomás ellenére sem csökkent a pulzushullám terjedési sebesség, a vizsgált betegek mind meghaltak a követési periódus ötvenegy hónapja alatt. Ez arra enged következtetni, hogy itt, szemben az előző csoporttal, az emelkedett pulzushullám terjedési sebesség nem a hipertenzió okozta falfeszülés, hanem feltehetően az ér morfológiai károsodása idézte elő.<sup>12</sup>

<sup>11</sup> *Illyés M. – Böcskei R.*: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer i. m. 113–121.

<sup>12</sup> *Alain P. Guerin et al.*: Impact of aortic stiffness attenuation on survival of patients in end-stage renal failure. *Circulation* 103. (2001) 987–992.

Chung és munkatársai megvizsgálták az augmentációs index és a pulzusnyomás diagnosztikus értékét egészséges személyeknél. Ötszázhuszonkettő egymást követő alanyt (átlagéletkor  $46,3 \pm 9,6$  év, 290 férfi) vizsgáltak meg, akik átfogó orvosi vizsgálaton vettek részt. Mérték az alanyok testtömeg-indexét (BMI), a vérnyomásukat, a perifériás és a központi pulzusnyomást, valamint a központi és perifériás augmentációs indexet. A hiperlipidémiát akkor definiálták, ha a teljes koleszterinszint meghaladta a 200 mg / dl-t. A brachialis vérnyomást a domináns karon vizsgálták a fekvő alanyokon. Az SBP és a DBP paraméterek leolvasása a domináns karról történt, amit tíz perc pihenő előzött meg. Azokat az alanyokat, akiknek vérnyomása magas, szívritmuszavaruk, vagy cukorbetegségük volt, kizárták a vizsgálatból. A nőknél a centrális augmentációs értékek szignifikánsan magasabbak voltak, mint a férfiaknál ( $p < 0.001$ ). A pulzusnyomás vizsgálatánál megállapították, hogy a hiperlipidémiás pácienseknél szignifikánsan magasabb a pulzusnyomás értéke, mint a normális lipid értéknél ( $p < 0.001$ ).<sup>13</sup>

Felmerül a kérdés, hogy a pulzushullám terjedési sebesség mérését miért az aortán végezzük, és miért nem például a brachialis vagy a femoralis artérián? A választ Pannier és munkatársainak vizsgálata adja meg. Háromszázöt vesebetegén párhuzamosan mérték az aorta, az arteria brachialis és a femoralis PWV-jét, majd a betegeket átlagosan 70 hónapig követve figyelték, hogy melyik éren mért pulzushullám terjedési sebesség áll összefüggésben a szív- és érrendszeri halálozással. Vizsgálataik eredményeit azóta mások is megerősítették, amelyek egyértelműen bizonyították, hogy csak az aortán mért pulzushullám terjedési sebességnek van kórjelző értéke.<sup>14</sup>

Dér és munkatársai a Debreceni Orvostudományi Egyetemen kilencven vasculopáthiás betegen mérték meg ultrahang készülékkel az artéria brachialis flow-mediált és nitrát-mediált vazodilatációját, valamint az artéria carotis communis intima- média vastagságát és ezt hasonlították össze a TensioClinic arteriográffal készülék által mért augmentációs indexszel és pulzushullám terjedési sebességgel. Az eredményeik szignifikáns összefüggést mutattak a két mérési módszer között.<sup>15</sup>

„Ezzel is bizonyították, hogy az arteriográf gyors, pontos és alkalmas eszköz az endothel diszfunkció nem-invazív módszerrel történő vizsgálatához.

<sup>13</sup> Jin Wook Chung et al.: Reference Values for the Augmentation Index and Pulse Pressure in Apparently Healthy Korean Subjects. Korean Circulation Journal 40. (2010) 165–171.

<sup>14</sup> Bruno M. Pannier et al.: Methods and devices for measuring arterial compliance in humans. Am. J Hypertens 15. (2002) 743–753.

<sup>15</sup> Dér Henrietta et al.: Artéria brachialis flow-mediált vasodilatáció, carotis intima-media vastagság és augmentációs index (AIx) összehasonlító vizsgálata. Érbetegségek 13. (2006) 79–86.

Az arteriográf mérési pontosságának talán egyik legmegbízhatóbb klinikai tesztje az, ha az oszcillometriás módon mért pulzushullám terjedési sebesség értékeket az életkorhoz viszonyítjuk, hiszen az aorta pulzushullám terjedési sebessége a kor előrehaladtával nő. Saját vizsgálataink is a pulzushullám terjedési sebesség a korral együtt történő hasonlóan szignifikáns növekedését mutatták ki több mint kétezer, négy és kilencven év közötti korban levő páciens pulzushullám terjedési sebességének analizálásakor.<sup>16</sup>

Steppan és munkatársai a tanulmányukban megvizsgálták az életkorral összefüggő megnövekedett érrendszeri merevség hatását a szisztolés vérnyomásra, a pulzusnyomásra, az augmentációs indexre és a szívterhelésre. A pulzushullám terjedési sebességet az érrendszer merevségének mérésére szolgáló legjobb módszerként írták le. Szerintük az öregedés sokféle változást eredményez a szív-érrendszerben, és ez erős negatív kardiovaszkuláris események előjelezője. A kutatók szerint, ennek a folyamatnak a jellemzője a megnövekedett érfali merevség, amely növeli a központi szisztolés vérnyomást, növeli az pulzusnyomást, növeli a szívterhelést és veszélyezteti a létfontosságú szervi perfúziót. A kutatók úgy gondolják, hogy bár a szisztolés vérnyomás és az pulzusnyomás helyettesítői ennek a folyamatnak, az érrendszer merevségét pontosabban mérhetjük pulzushullám terjedési sebességgel. Kimutatták, hogy az érfali merevség, az ér egészség index, további független prediktív értéket ad a káros kardiovaszkuláris következmények előreláthatóságának. A vaszkuláris merevség potenciálisan módosítható, ha megértjük a konkrét mögöttes mechanizmusokat.<sup>17</sup>

## 2. Hipotézisek

Feltételezzük, hogy az alsóvégtagi és a törzs disztális részére mért SMR henger használat után csökken a pulzushullám terjedési sebesség értéke, a kiindulási értékhez képest.

Feltételezzük, hogy a felső végtag és a törzs proximális részén történő hengerezés következtében csökken a pulzushullám terjedési sebesség értéke a kiindulási értékhez viszonyítva.

Feltételezzük, hogy az kontroll csoportnál nem történik szignifikáns változás a pulzushullám terjedési sebesség értékében.

Feltételezzük, hogy az alsó végtag és a törzs disztális részének hengerezése következtében hasonló mértékben csökken a pulzushullám terjedési sebesség értéke, mint a felső végtagi hengerezés hatására.

<sup>16</sup> Illyés M. – Böcskei R.: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer i. m. 119.

<sup>17</sup> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3154449/> (letöltve: 2019. márc. 08.)

Feltételezzük, hogy a felső végtag és a törzs proximális részének hengerezését követően a pulzusnyomás értékének csökkenése szignifikáns eredményt mutat a kiindulási értékhez képest.

Feltételezzük, hogy az alsó végtag és a törzs disztális részének hengerezését követve a pulzusnyomás értékének csökkenése szignifikáns eredményt mutat a kiindulási értékhez képest.

Feltételezzük, hogy az kontroll csoportnál nem történik szignifikáns változás az augmentációs index értékében.

Feltételezzük, hogy a felső végtag és a törzs proximális részének hengerezése következtében az augmentációs index szignifikáns csökkenést mutat a kiindulási értékhez képest.

Feltételezzük, hogy az alsó végtag és a törzs disztális részének hengerezését követően, az augmentációs index szignifikáns csökkenést mutat a kiindulási értékhez képest.

### 3. Anyagok és módszerek

A tanulmány fő célkitűzése az volt, hogy megmérjük az SMR henger szelektív hatását az artériás érfali merevségre szisztémásan, illetve lokálisan. Ezt úgy tudtuk megtenni, hogy mindig a felső végtagon mértük az artériás stiffness paramétereit. A felső végtagi használata után, az SMR henger lokális hatását tudtuk detektálni, az alsó végtagi használat után pedig a szisztémás hatást. A vizsgálatainkat a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Fizioterápiás Tanszékének terhelés-életteni laborjában bonyolítottuk le. A résztvevőket tájékoztattuk az analízisek menetéről, lépéseiről, kizárási és beválasztási feltételekről. Az alanyokat az analízis alkalmával tanítottuk meg az SMR henger helyes használatára. Ez ügyben külön időpontban nem invitáltuk be a résztvevőket.

#### 3.1. Vizsgált személyek

A vizsgálat a Szegedi Tudományegyetem hallgatóinak bevonásával történt, amiben tíz alany vett részt. A vizsgált személyek fiatal, tizenkilenc és huszonöt év közötti egyének, átlagéletkoruk  $22,70 \pm 1,57$  volt. A tíz megvizsgált egyénből hat nő, négy pedig férfi nemű volt, magasságuk átlaga és szórása  $173 \pm 12,24$  cm, testtömegük átlaga és szórása  $71,90 \pm 18,06$  kg volt. Az alanyok között volt normotenzív és hipertenzív egyén is.

### 3.1.1. Kizárási elfogadási feltételek

Az alanyok a vizsgálat előtti három órában nem fogyaszthattak nagy mennyiségű táplálékot, alkoholt, illetve koffein tartalmú italt. A vízfogyasztás megengedett volt. A dohányzó egyéneket kizártuk a vizsgálatból. A vizsgálati periódus során, a résztvevők közül senki nem szenvedett akut betegségben, valamint bármely belső szervét érintő krónikus megbetegedésben sem, illetve senki nem szedett a kardiovaszkuláris paramétereket befolyásoló gyógyszert. Az alanyok közül senki sem alkalmazta az SMR hengert korábban semmilyen formában. A női résztvevők nem szedtek orális fogamzásgátló készítményt.

### 3.2. Antropológiai mérések

Az arteriográf készülékkel történő mérés előtt szükség volt egyes paraméterek megadára, amelyet a készülék szoftverjébe vittünk be. A testmagasságot egy falra szerelhető magasságmérővel, a testtömeget pedig digitális mérleg felhasználásával állapítottuk meg.

Mérőszalaggal mértük a jugulum és a szimfízis felső széle közötti távolságot, illetve a kar körfogatát nyugalmi állapotban, a musculus biceps brachii izomhasának közepén. Utóbbinak ismerete azért lényeges, hogy a három különböző méretű mandzsetta közül kiválasztjuk a megfelelőt a vizsgált alany számára.

### 3.3. Vizsgálati körülmények

A vizsgálat helyszíne a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Fizioterápiás Tanszékének terhelés-életteni laboratóriuma volt. A helyiség jól fűtött, nyugodt környezetet biztosított a vizsgálatok lebonyolítására. A laborban biztosítva volt egy vizsgálóasztal, ahol az arteriográf készülékkel történő méréseket, valamint az antropológiai mérések egy részét bonyolítottuk le. A vizsgálati alanyok számára biztosítva voltak szivacsok a pihenő fázisokra, valamint hely a hengerezésre. A helyiségben megtalálható volt még egy falra szerelhető testmagasság mérő, valamint egy digitális mérleg a testsúly megállapításának céljából.

### 3.4. A kísérlet tervezése

A kutatás három vizsgálatból állt. Az első analízis megkezdése előtt, beírtuk az arteriográf készülék számítógépes szoftverébe az egyén adatait, (név, születési dátum, nem, testsúly, testmagasság, jugulum-szimfízis távolság) majd

elvégeztük az ehhez szükséges antropológiai méréseket. Az első vizsgálat, a kontroll vizsgálat volt, amely egy húsz perces fekvést követő mérésből állt, valamint ezt követően egy húsz perces fekvés után még egy mérés következett. Az első, húsz perces pihenőre a keringési illetve egyéb élettani paraméterek normalizálása miatt volt szükséges. Ezen vizsgálat során azt néztük, hogy mennyit változtak az artériás érfali merevség paraméterei a két mérés között, hengerezés nélkül. A későbbiekben ehhez tudtuk hasonlítani a hengeres analízisek eredményeit. A második vizsgálat egy pihenő fázist követő mérésből és egy teljes alsó végtagi és törzs disztális részének hengerezéséből, majd ezt követő mérésből állt. A harmadik vizsgálat egy pihenő fázis utáni mérésből, majd ezt követően teljes felső végtagi és törzs prokszimális részének hengerezése utáni mérésből állt.

Az alanyok a vizsgálat előtt, a laborba érkezést követően közvetlenül 250 ml vizet fogyasztottak. Az artériás paraméterek meghatározására a páciensek a vizsgáló asztalon foglaltak helyet háton fekvő helyzetben, nyújtott alsó végtagokkal. Fontos volt az arteriográf készülékhez csatolandó megfelelő méretű mandzsetta kiválasztása. A nem megfelelő méretű mandzsetta, vagy annak túl lazán való felhelyezése kis amplitúdójú görbék rögzítéséhez vezethet. Egy mérés körülbelül két percet vett igénybe. Mindhárom vizsgálat során, a felkaron mértük az artériás érfali merevség paramétereit.

### 3.5. Self myofascial release (SMR) gyakorlatok

A vizsgálati alanyok megfelelő tájékoztatást kaptak az SMR hengerrel kapcsolatban. Prezentáltam számukra az SMR henger szervezetre gyakorolt pozitív hatásait, valamint a gyakorlatok megfelelő módon történő kivitelezését, valamint a vizsgálatom pontos célját.

Az alsó végtagi hengerezés során érintett területek: musculus triceps surae, musculus tibialis anterior, musculus quadriceps femoris, ischiocrualis izomcsoport, adductor izomcsoport, gluteális izmok, valamint a lumbális paravertebrális izomcsoport. Ezen területek áthengerezése nagyjából tizenöt-húsz percent vett igénybe.

A felső végtagi hengerezés során érintett területek: alkar ventrális és dorsalis izmai, musculus biceps brachii, musculus triceps brachii, musculus deltoideus.

A törzs hengerezés során érintett területek: musculus pectoralis major, thoracalis paravertebralis izomcsoport, nyak dorsalis izmai. Az alsó végtagi és törzs-hengerezéshez hasonlóan, a felső végtagi és törzs-hengerezés is nagyjából tizenöt, húsz percet vett igénybe.

Egy-egy izmot legalább háromszor át kell testsúllyal masszírozni a hengerrel, mindkét irányba. Egy ilyen mindkét irányba végzett hengerrel történő gurulás, körülbelül két percbe telik.

Mint korábban említettük, egy régió hengerezése nagyjából húsz percet vett igénybe. Ennél rövidebb ideig tartó gyakorlatsor nem biztos, hogy hozta volna a kívánt hatást.

### 3.6. Artériás érfali merevség paramétereinek meghatározása

Az artériás érfali merevség paramétereit arteriográf készülékkel mértük, amelyet a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kara bocsájtott a rendelkezésünkre. A készüléket bluetooth hálózaton keresztül csatlakoztattuk egy notebookhoz, ahol lekövethetőek, detektálhatóak voltak a paraméterek. A készülékhez három különböző méretű mandzsetta volt csatlakoztatható. Az eszköz négy elemmel működött, amelyet minden vizsgálathoz biztosítottunk.

„Az arteriográf az alábbi paramétereket méri: az endotel/vaszkuláris diszfunkciót az Aix meghatározásával, az aortafal merevségét a PWV méréssel, a balkamra ejekciós idejét (ED) az aortabillentyűk nyitása és záródása között eltelt idő meghatározásával, a szívkoszorúér diasztolés telődésére utaló töltőnyomást a szisztolés (SAI\*) és diasztolés terület (DAI\*), valamint a diasztolés reflexiós area (DRA) meghatározásával. (\*E két paraméter a koronáriák perfúziós viszonyairól ad információt.) Méri a szisztolés/diasztolés vérnyomást (BP) és a szívfrekvenciát (HR), az artériás középnyomást (MAP) és a pulzusnyomást (PP)”<sup>18</sup>

### 3.7. Adatfeldolgozás

A mérést követően az adatokat, az arteriográf készülék TensioMed nevű szoftverjében tároltuk. A vizsgálatok befejeztével az adatok exportálása menüvel kértem ki az adatokat a számítógépből, amely azt jegyzet formátumú file formájában exportálta.

Az adatfeldolgozás „Microsoft Excel 2010” segítségével történt. A vizsgálat során nyert adatokat az említett szoftverbe importáltuk. Segítségével átlagot és szórást számoltunk, valamint diagramot készítettünk.

Az adatok végső elemzésénél, a végeredmény relevanciájának növelése érdekében, a Statsoft Statistica 13.0 szoftver próbaverziójának alkalmazásával

<sup>18</sup> *Illyés M. – Böcskei R.*: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer i. m. 113–121.

végeztük el. A statisztika szignifikancia értékének küszöbét  $p < 0,05$  értéknél határoztuk meg. A szoftver segítségével ábrákat készítettünk az aorta pulzushullám terjedési sebesség mérési értékeinek összehasonlítására.

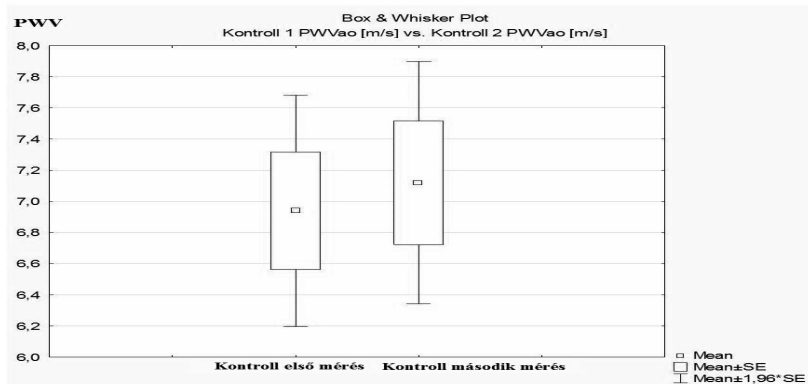
A kontroll csoport két mérése között, valamint a hengerező csoportok gyakorlatainak elvégzését megelőző illetve azt követő mérési értékek közötti különbségek szignifikanciájának meghatározásához, páros T próbákat végeztünk el.

## 4. Eredmények

Az Arteriográffal meghatározott, három vizsgálati csoport összes paraméterét a 1. sz. melléklet tartalmazza. A táblázatban az értékeket átlag  $\pm$  szórás formátumban tüntettük fel.

Rövidítések magyarázata: Aix brachial: brachialis augmentációs index, Aix aortic: centrális augmentációs index, ED: ejekciós időtartam, PWVao: pulzushullám terjedési sebesség az aortában, RT: a pulzushullám aorta bifurkációtól az aorta gyökig a visszatérési idő, SBPao: centrális szisztolés vérnyomás, DRA: Diasztolés reflexiós idő, SAI: szívciklus systolés területi index, DAI: diasztolés szívciklus területi index, SBP: szisztolés vérnyomás, DBP: diasztolés vérnyomás, MAP: artériás középnyomás, PP: pulzusnyomás, HR: szívfrekvencia.

### 4.1. Aorta pulzushullám terjedési sebesség mérési eredményei

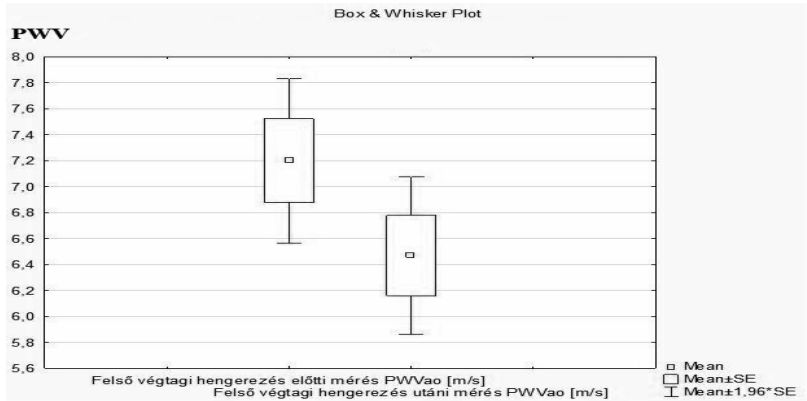


1. ábra - A kontroll csoport két mérési értékének összehasonlítása

Az eredményeket átlag  $\pm$ szórás formában tüntettük fel. A kontroll vizsgálat során az első, tizenöt perces pihenést követően  $6,94 \text{ m/s} \pm 1,2$  eredményt

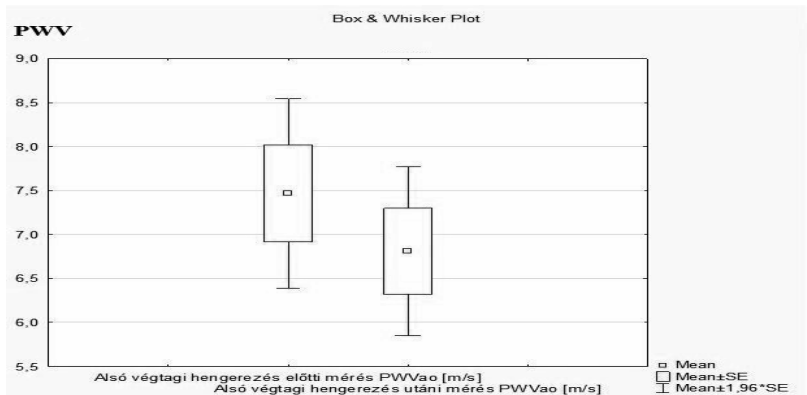


kaptunk, majd a második tizenöt perces pihenést követő mérés után ez a paraméter  $7,12 \text{ m/s} \pm 1,26$ -ra nőtt. A növekedés hat esetben volt megfigyelhető, négy esetben pedig minimális csökkenés történt. A statisztikai analízis alapján a két mérés között nem történt szignifikáns változás ( $p=0,45$ ).



2. ábra - A felső végtagi hengerezés előtt és után mért értékek összehasonlítása

A felső végtagi hengerezés előtt  $7,20 \text{ m/s} \pm 1,02$  volt, majd a hengerezést követőben  $6,47 \text{ m/s} \pm 0,98$ -ra csökkent. Ezen paraméterünk mind a tíz esetben csökkenést mutatott. A statisztikai elemzés azt mutatta, hogy a felső végtagi és törzs-hengerezéstől, a pulzushullám terjedési sebesség szignifikánsan csökkent ( $p < 0,01$ ).



3. ábra - Az alsó végtagi hengerezés előtti és utáni méréseinek összehasonlítása

Az alsó végtagi hengerezés előtt  $7,47 \text{ m/s} \pm 1,74$  eredményt kaptunk. A hengerezést követően pedig ez a paraméterünk  $6,81 \text{ m/s} \pm 1,55$ -re csökkent. A felső végtagi hengerezéssel megegyezően, itt is mind a tíz vizsgálati alanynál csökkenést figyeltünk meg. A statisztikai elemzés során kiderült, hogy az első méréshez képest, az alsó végtagi hengerezést követő második mérésre a pulzushullám terjedési sebesség csökkenése szignifikáns volt ( $p=0,018$ ).

#### 4.2. Aix brachial mérési eredményei

Az eredményeket átlag  $\pm$  szórás formában tüntettük fel. A kontroll vizsgálat első vizsgálatához képest, a második vizsgálatra, a tíz megvizsgált egyénből ötnél nőtt, ötnél pedig csökkent az Aix brachial értéke. Az Aix brachial értéke a kontroll vizsgálat első mérését követően  $-60,98 \pm 18,47\%$  volt, majd a második mérést követően  $-60,12 \pm 20,02\%$ -ra nőtt. Ezen két mérési paraméter között nem történt szignifikáns változás ( $p=0,23$ ).

A felső végtagi hengerezés vizsgálata során, az első méréshez képest, a második analízisre, a tíz megvizsgált egyénből négynek nőtt, hatnak pedig csökkent az Aix brachial értéke. A felső végtagi hengerezés előtt  $-62,72 \pm 14,30\%$  volt az átlagérték, majd azt követően  $-63,22 \pm 16,02\%$ -ra csökkent. A statisztikai elemzések nem mutattak szignifikáns csökkenést az első eredményhez képest ( $p=0,81$ ).

Az alsó végtagi hengerezés vizsgálata során, az első méréshez képest, a második analízisre, a felső végtagihoz hasonlóan, a tíz megvizsgált egyénből négynek nőtt, hatnak pedig csökkent az Aix brachial értéke. A mérés előtt  $-63,22 \pm 13,99\%$  volt az átlagunk, majd a hengerezés követő mérésre  $-65,31 \pm 15,09\%$ -ra csökkent ezen értékünk. A statisztika programmal történő elemzés során kiderült, hogy az az érték változás nem mutat szignifikáns változást a kiinduló értékhez képest ( $p=0,62$ ).

#### 4.3. Aix aortic mérési eredményei

Az eredményt átlag  $\pm$  szórás formában tüntettük fel. A kontroll vizsgálat során, tíz egyénből ötnél az Aix aortic paraméterének növekedését, ötnél pedig a csökkenését figyeltük meg. A vizsgálat első mérésének átlaga  $5,97 \pm 8,49\%$  volt, majd a második mérésre,  $7,31 \pm 10,51\%$ -ra nőtt. A statisztikai eredmények arra utalnak, hogy a két érték között nem történt szignifikáns változás ( $p=0,23$ ).

A felső végtagi hengerezés előtti mérésnél  $5,89 \pm 7,22\%$  volt az átlagunk, a hengerezést követően  $6,14 \pm 8,08\%$ -ra nőtt. A hengerezést követően hat

egyénél csökkent az Aix aortic értéke, a kiindulási számhoz képest, négy egyénél pedig nőtt. Nem is csoda tehát, hogy a statisztikai elemzésünk azt mutatta, hogy az eredmény nem szignifikáns ( $p=0,81$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtt az átlagunk  $6,36 \pm 5,92\%$  volt, majd a mérést követően ez  $5,54 \pm 7,75\%$ -re csökkent. Az alsó végtagi hengerezést követően öt egyénnek növekedett, egynek nem változott, négynek pedig növekedett az Aix aortic értéke a kiindulási paraméterhez képest. A statisztikai elemzésünk kimutatta, hogy az eredmény nem szignifikáns ( $p=0,62$ ).

#### 4.4. Centrális pulzusnyomás mérési eredményei

Az eredményt átlag  $\pm$  szórás formában tüntettük fel. A kontroll vizsgálat során az első mérést követően a centrális pulzusnyomásunk értéke  $65,00 \pm 21,53$  Hgmm volt, amely a második mérésre  $61,40 \pm 20,59$  Hgmm-re csökkent, tehát az átlag tekintetében, a kontroll vizsgálat első méréséhez képest, a második analízisre csökkenő eredmény született. Tíz egyén vizsgálati eredményeinek analízise során öt egyénél növekvő, öt egyénél pedig csökkenő tendenciát mutatott a pulzusnyomás értéke. A statisztikai analízis alapján az aorta pulzusnyomás első és második mérése között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p=0,60$ ).

A felső végtagi hengerezés előtt  $59,30 \pm 13,79$  Hgmm volt ezen értékünk, majd a hengerezés utáni mérést követve  $62,50 \pm 13,99$  Hgmm-re nőtt. Az eredmények analízise során, a tíz megvizsgált alanyból ötnél tapasztaltunk növekedést, egynél változatlanok maradtak, négy egyénél pedig csökkentek a centrális pulzusnyomás értékei. A statisztikai analízis alapján elmondhatjuk, hogy az felső végtagi hengerezés előtti és utáni eredmény között nem volt szignifikáns különbség ( $p=0,52$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtt  $62,10 \pm 18,30$  Hgmm volt a centrális pulzusnyomásunk értéke, majd a hengerezést követve  $66,60 \pm 13,70$  Hgmm-re nőtt. Az eredmények analízise során megfigyeltük, hogy a hengerezés előtti és utáni mérés között, a tíz megvizsgált egyénből hatnál a centrális pulzusnyomás növekedését figyeltük meg, négyenél pedig csökkent a paraméter értéke. A két mérés között nem találtunk szignifikáns különbséget a statisztikai elemzés alapján ( $p=0,38$ ).

#### 4.5. Pulzusszám

Az eredményt átlag  $\pm$  szórás formában kerültek feltüntetésre. A kontroll vizsgálat első húsz perces pihenőt követő mérésének értéke  $72,20 \pm 8,51$  volt, ami

a második húsz perces pihenőidőt követő mérésre  $70,78 \pm 6,65$  – re csökkent. Az eredmények analízise során négy esetben nem tapasztaltunk változást, két esetben történt növekedés, négy esetben pedig az értékek csökkenését figyeltük meg. Az eredmények között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p=0,53$ ).

A felső végtagi hengerezés előtti mérés értéke  $72,50 \pm 3,24$  volt, ami a húsz perces pihenő utáni mérésre  $67,30 \pm 8,30$ -ra csökkent. Hat esetben a pulzusszám csökkenését észleltük, egy esetben nem volt változás, három esetben pedig növekedés történt. Két mérés között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p=0,06$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtt, a mérésünk értéke  $75,90 \pm 13,06$  volt, ami a hengerezést követő mérésre  $70,40 \pm 8,18$ -ra csökkent. Az eredmények analízise során, a tíz megvizsgált egyénből hétnél a pulzusszám csökkenését figyeltük meg, egy esetben nem történt változás, két esetben pedig növekedést tapasztaltunk. A két eredmény közötti különbség szignifikáns volt ( $p=0,044$ ).

#### 4.6. Szisztolés vérnyomás

Az eredmények átlag  $\pm$  szórás formában kerültek feltüntetésre. A kontroll vizsgálat során, az első pihenő szakaszt követő mérésnél  $138,20 \pm 29,27$  Hgmm értéket kaptunk. A második húsz perces pihenőidőt követő mérésre, ez az érték  $129,00 \pm 31,78$ -ra csökkent. A tíz megvizsgált egyénből, nyolcnál a szisztolés vérnyomásérték csökkenését, két alanynál pedig növekedését tapasztaltuk. Ennek ellenére a statisztikai elemzés során, a két érték között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p=0,24$ ).

A felső végtagi hengerezés előtti analízisnél, a szisztolés vérnyomás értékünk  $132,80 \pm 15,44$  Hgmm volt, majd a hengerezést követő mérésnél már  $133,80 \pm 21,08$  Hgmm-re nőtt. Tíz megvizsgált egyénből, hétnél a szisztolés vérnyomásérték növekedését, háromnál pedig csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbség itt sem volt ( $p=0,79$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtti mérésnél, a szisztolés vérnyomás értékünk  $129,10 \pm 18,16$  Hgmm volt, majd a hengerezést követő húsz perces pihenő utáni analízisnél  $137,40 \pm 22,64$  Hgmm-re nőtt. A tíz megvizsgált alanyból hétnél az eredmények növekedését, háromnál pedig az értékek csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbséget nem találtunk a két érték között ( $p=0,18$ ).

#### 4.7. Diasztolés vérnyomás

A kontroll vizsgálat során, az első pihenő szakaszt követő mérésnél, a diasztolés vérnyomásérték vizsgálatánál  $80,40 \pm 14,91$  Hgmm értéket kaptunk. A második

húsz perces pihenőidőt követő mérésre, ez az érték  $84,10 \pm 16,74$ -re nőtt. A tíz megvizsgált egyénből, hatnál a diasztolés vérnyomásérték csökkenését, négyenél pedig növekedését tapasztaltuk. A statisztikai elemzés során, a két érték között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p=0,41$ ).

A felső végtagi hengerezés előtti analízisnél, a diasztolés vérnyomás értékünk  $80,30 \pm 21,86$  Hgmm volt, majd a hengerezést követő mérésnél már  $77,20 \pm 16,57$  Hgmm-re csökkent. Tíz megvizsgált egyénből, négyenél a diasztolés vérnyomásérték növekedését, hatnál pedig csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbség itt sem volt ( $p=0,42$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtti mérésnél, a diasztolés vérnyomás értékünk  $74,40 \pm 13,87$  Hgmm volt, majd a hengerezést követő húsz perces pihenő utáni analízisnél  $74,80 \pm 13,83$  Hgmm-re nőtt. Tíz megvizsgált egyénből, négyenél a diasztolés vérnyomásérték növekedését, hatnál pedig csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbséget nem találtunk a két érték között ( $p=0,92$ ).

## 5. Megbeszélés

A vizsgálatokhoz használt arteriográf készülékkel, az artériás érfali merevség paramétereit meghatározó, valamint a kardiovaszkuláris rendszer állapotára prediktív értékekkel bíró paraméterek széles skálája mérhető. Reméljük, hogy a kutatásunk által egy összetettebb képet kapunk az SMR henger artériás érfali merevségre gyakorolt hatásáról.

### 5.1. Az aorta pulzushullám terjedési sebesség

Az artériás hullám visszaverődése, amit augmentációs indexként (AIX) és pulzusnyomásként (PP) mértünk, szorosan előrejelzi a kardiovaszkuláris eseményeket (Schneider és mtsai, 2010).

Okamoto és munkatársai az SMR technika artériás stiffness-re gyakorolt akut hatását elsőként vizsgáló tanulmányuk<sup>19</sup> megjelenése óta, újabb, a témával foglalkozó publikáció nem látott napvilágot. Az vizsgált publikációk között, az övük állt legközelebb a miénkhez minden tekintetben. Az ő vizsgálatukkal megegyezően, mi is tíz alanyt vizsgáltunk. A publikációval megegyezően, a mi kutatásunk során is szignifikánsan csökkent az aorta pulzushullám terjedési sebessége a kiindulási értékhez viszonyítva. Igazolódott azon hipotézisünk, miszerint a kontroll csoportban nem jön létre szignifikáns változás ( $p=0,45$ ).

<sup>19</sup> Okamoto T. – Masuhara M. – Ikuta K.: Acute Effects of Self-Myofascial Release Using a Foam Roller on Arterial Function i. m. 69–73.

A vizsgálattal igazolni tudtunk azon hipotézisünket, miszerint a felső végtagon és törzsön alkalmazott SMR technika szignifikánsan csökkenti az aorta pulzushullám terjedési sebességét ( $p=0,001$ ). Az eredményekkel igazoltuk azt a hipotézist, miszerint az SMR henger alsó végtagi használata szignifikánsan csökkenti az aorta pulzushullám terjedési sebesség paraméterét a kiindulási értékhez képest ( $p=0,018$ ). Ugyanakkor szerintük, a pulzushullám terjedési sebesség csökkenése, összefüggésben lehet a vérplazma nitrogén-monoxid koncentrációjában bekövetkező változásával, amelynek szintje az SMR henger által kifejtett kompressziós erő hatására növekszik. Az ő vizsgálatához hasonlóan, az SMR henger használata esetünkben is csökkentette az artériás érfali merevség egyik legfőbb paraméterét, az aorta pulzushullám terjedési sebességét. A vizsgálatunk többek között annyiban különbözött az ő kutatásuktól, hogy esetünkben szisztémás és lokális felmérés is történt. Eredményeink alapján elmondhatjuk, hogy az SMR henger használatának következtében az alsó végtagi, illetve a felső végtagi és törzs hengerezés hatására is szignifikáns csökkenést mutatott a pulzushullám terjedési sebesség értéke a kiinduló értékhez viszonyítva. Ez jelentősen különbséget mutat a kontroll csoporthoz képest, hiszen ott nem történt szignifikáns változás. Sőt, az átlag tekintetében növekedést tapasztaltunk a kiindulási értékhez viszonyítva. Hat egyénnél a paraméterek növekedését tapasztaltuk, négy egyénnél pedig csökkentek az értékek. Ebből a tekintetből is elmondhatjuk, hogy jelentősen különbözik a másik két csoporttól, ahol az összes vizsgálati alanynál az értékek csökkenését tapasztaltuk.

Illyés és Böcskei vizsgálatának eredménye kimutatta, hogy a pulzushullám terjedési sebesség a korrall együtt történő hasonlóan szignifikáns növekedését mutatták ki több mint kétezer, négy és kilencven év közötti korban levő páciens pulzushullám terjedési sebességének analízisakor.<sup>20</sup> Esetünkben a vizsgálati alanyok átlag életkora  $22,70 \pm 1,57$  volt, a hengerezés nélkül mért pulzushullám terjedési sebesség értékei pedig  $7,20 \pm 1,32$ .

## 5.2. Aix brachial és Aix aortic

„Az Aix a klasszikus rizikófaktorok hiányában is előrejelzője a CV eseményeknek. Chirinos és munkatársainak vizsgálatai koszorúérbetegeken azt igazolták, hogy az augmentációs index 10%-os növekedése a CV halálozás rizikóját 28%-kal növeli. Az aorta pulzushullám terjedési sebességét ( $v$ ) úgy kaphatjuk meg, hogy az aortába ejektált szisztolés volumen keltette pulzushullámnak két pont

<sup>20</sup> Illyés M. – Böcskei R.: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer i. m. 113–121.

(leggyakrabban az artéria carotis és az artéria femorális) közötti utazási idejét (t) határozzuk meg, majd megmérjük a mérési pontok közötti távolságot (s).<sup>21</sup>

Feltételezzük azt, hogy a vizsgálataink során történt brachiális és aorta augmentációs indexében tapasztalt csökkenést a nitrogén-monoxid szintjének emelkedésének hatására létrejött vazodilatáció következménye.

Ashor és munkatársai megvizsgálták azt, hogy a különböző edzésfajták milyen hatással vannak az artériás érfali merevség értékeire. Tanulmányozták az aerob edzés hatását, a statikus súlyzós edzés, valamint ezek kombinációjának befolyását az artériás érfali funkciókra. A pulzushullám terjedési sebességet, valamint az augmentációs indexet mérték. Az aerob edzés szignifikánsan javította mind a pulzushullám terjedési sebesség ( $p < 0.01$ ), mind az augmentációs index értékét ( $p = 0.05$ ). A súlyzós edzés hatása nem hozott szignifikáns változást, sem a pulzushullám terjedési sebesség, sem az augmentációs index értékét illetően. Az anaerob edzéstől az augmentációs index szignifikáns növekedést mutatott ( $p = 0.02$ ).<sup>22</sup> Vizsgálataink során, az augmentációs index egyik csoportnál sem mutatott szignifikáns különbséget.

Igazoltuk azon állításunkat, miszerint a kontrollcsoportban nem jön létre szignifikáns változás a kiinduló értékhez viszonyítva.

Nem tudtuk igazolni azt az állításunkat, miszerint a felső végtagi SMR henger használat, szignifikánsan csökkenti az augmentációs index értékét a kiinduló értékhez képest.

Nem tudtuk igazolni azt a hipotézist, miszerint az alsó végtagi SMR henger használat szignifikánsan csökkenti az augmentációs index értékét a kiinduló értékhez képest.

### 5.3. Centrális pulzusnyomás

Sikiru és Okoye megvizsgálták, hogy milyen hatással van a kardiopulmonális rendszert igénybe vevő edzésforma az artériás centrális pulzusnyomásra hypertóniás betegeknél. A vizsgálati eredmények szignifikáns csökkenését mutattak a pulzusnyomás tekintetében is ( $p < 0,01$ ).<sup>23</sup>

Az ő vizsgálatuktól eltérően, mi egyik csoportban sem tapasztaltunk szignifikáns változást. Az átlag tekintetében a kontroll csoportban az értékek

<sup>21</sup> Illyés M. – Böcskei R.: Egyszerű, gyors, automatikus, nem-invazív módszer i. m. 113–121.

<sup>22</sup> <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4198209/> (letöltve: 2019. febr. 17.)

<sup>23</sup> [https://www.researchgate.net/publication/258703683\\_Effect\\_of\\_interval\\_training\\_programme\\_on\\_pulse\\_pressure\\_in\\_the\\_management\\_of\\_hypertension\\_A\\_randomized\\_controlled\\_trial](https://www.researchgate.net/publication/258703683_Effect_of_interval_training_programme_on_pulse_pressure_in_the_management_of_hypertension_A_randomized_controlled_trial) (letöltve: 2019. febr. 22.)

csökkenését tapasztaltunk, a hengerezés hatására pedig mindkét csoportban nőtt a centrális pulzusnyomás értékeinek átlaga.

Nem tudtuk igazolni azon hipotézisünket, miszerint alsó végtagi hengerezés hatására hasonló mértékben változik a centrális pulzusnyomás, mint a felső végtagi hengerezés hatására, hiszen nem kaptuk szignifikáns eredményt. Az átlag tekintetében mindkettő hasonló mértékű növekedést mutatott.

Cáfoltuk azt az hipotézisünket, miszerint a felső végtagi hengerezést követve a pulzusnyomás értékének csökkenése szignifikáns eredményt mutat a kiindulási értékhez képest. Az átlag tekintetében a pulzusnyomás mértéke növekedést mutatott.

Mivel az eredmények közötti eltérés nem lett szignifikáns, cáfoltuk azt azon állításunkat, miszerint az alsó végtagi hengerezést követve a pulzusnyomás értékének csökkenése szignifikáns különbséget mutat a kiindulási értékhez képest. Az átlag tekintetében a pulzusnyomás mértéke növekedést mutatott.

#### 5.4. Pulzus

Kobayasi és munkatársai vizsgálatában, az anaerob gyakorlatokat végző csoport első mérésénél az átlag tekintetében a pulzus érték a második mérésre nőtt. A két érték között szignifikáns különbség volt ( $p < 0.05$ ). A kontroll csoportnál az első mérést követően az alanyok pulzusának átlaga a második mérésre csökkent. A két érték között nem találtak szignifikáns különbséget.<sup>24</sup>

A mi tanulmányunk során, a kontroll vizsgálat első húsz perces pihenő követő mérésének értéke, a második pihenőidőt követő mérésre csökkent. Az eredmények között nem találtunk szignifikáns különbséget

A felső végtagi hengerezés előtti mérés értéke a húsz perces pihenő utáni mérésre csökkent. Két mérés között nem találtunk szignifikáns különbséget ( $p = 0,06$ ).

Az alsó végtagi hengerezés előtt, a mérésünk értéke a hengerezést követő mérésre csökkent. A két eredmény között, szignifikáns különbséget találtunk ( $p = 0,044$ ).

#### 5.5. Szisztolés vérnyomás

Kobayasi és munkatársai vizsgálatában, az anaerob testmozgás hatását vizsgálták meg, különböző keringő szervrendszeri paraméterekre. A szisztolés vérnyomás nem mutatott szignifikáns változást egyik csoportnál sem.<sup>25</sup>

<sup>24</sup> Ryota K. et al.: Acute effects of accumulated aerobic exercise on aortic and peripheral pulse wave velocity in young males i. m. 181–184.

<sup>25</sup> Ryota K. et al.: Acute effects of accumulated aerobic exercise on aortic and peripheral pulse wave velocity in young males i. m. 181–184.



A kontroll vizsgálat során, az első mérésről a másodikra, az átlag tekintetében a szisztolés vérnyomás értékének csökkenését tapasztaltunk. A két érték között nem találtunk szignifikáns különbséget

A felső végtagi és proximális törzs-hengerezős vizsgálat során, az első mérésről a másodikra, az átlag tekintetében a szisztolés vérnyomás értékének csökkenését tapasztaltunk. csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbség itt sem volt.

Az alsó végtagi és disztális törzs-hengerezős vizsgálat során, az első mérésről a másodikra, az átlag tekintetében az előzőhöz hasonlóan, itt is a szisztolés vérnyomás értékének csökkenését tapasztaltunk. Szignifikáns különbség itt sem volt.

## 5.6. Diasztolés vérnyomás

Kobayashi és munkatársai a diasztolés vérnyomásra vonatkozóan nem végeztek statisztikai analízist. Az átlag tekintetében a kontroll csoportnál második mérésre nőtt a diasztolés vérnyomás értéke, az első mérés értékéhez képest. A vizsgálati csoportnál az értékek csökkenését tapasztalták.<sup>26</sup>

A mi kutatásunk során, a kontroll vizsgálat alatt a második mérésre az átlag tekintetében nőtt a diasztolés vérnyomásérték. A különbség nem volt szignifikáns.

A felső végtagi és törzs-hengerezéses vizsgálatnál a diasztolés vérnyomásérték csökkenését tapasztaltuk. Szignifikáns különbség itt sem volt.

Az alsó végtagi és törzs-hengerezéses vizsgálatnál a diasztolés vérnyomásérték növekedését tapasztaltuk. Szignifikáns különbséget nem találtunk.

## 6. Következtetések

Következtetésképpen a jelen eredményeink arra utalnak, hogy az SMR henger használata csökkenti az artériás merevséget és javítja a vaszkuláris, endothel funkciót. Annak ellenére, hogy az adataink csak a pulzushullám terjedési sebesség értékénél mutattak szignifikáns csökkenést, az általunk kapott paraméterek többségében azt jelzik, hogy ez a technika, kedvező hatást gyakorol az artériás érfali funkciókra. Hiszünk abban, hogy SMR henger használata elősegítheti, javíthatja az általános népesség szív- és érrendszeri egészségét.

Chung és munkatársai kétezerötízben kimutatták, hogy a nőknél a centrális augmentációs értékek szignifikánsan magasabbak voltak, mint a férfiaknál

<sup>26</sup> Ryota K. et al.: Acute effects of accumulated aerobic exercise on aortic and peripheral pulse wave velocity in young males i. m. 181–184.

( $p < 0.001$ ).<sup>27</sup> Vizsgálataim során hat nőt és négy férfit vizsgáltam meg. Az eredmények relevanciájának növelése érdekében homogén nemű betegpopuláció vizsgálata eredményes lehetett volna, valamint érdemes lett volna magasabb számú vizsgálati alannal dolgozni. Az vizsgálati alanyok között volt normotenzív, hipotenzív és hipertenzív is. Érdemes lett volna csak normotenzív egyéneket vizsgálni, a kizárási/beválasztási feltételek közé megfogalmazni. Okamo és munkatársai vizsgálatához<sup>28</sup> hasonlóan a női vizsgálati alanyokat a menstruációs ciklus korai follikuláris szakaszában kellett volna vizsgálni, a hormonális hatások elkerülése céljából. Mi nem így tettünk.

Mivel egyénenként három vizsgálati alkalomról volt szó, amelyek fejenként, nagyjából hatvan percet vettek igénybe, a kevés óraszám miatt, a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kara nem tudta kredittel jutalmazni az analízisen részt vett hallgatókat, ami pedig ahhoz vezetett, hogy a vizsgálati időpontok egyeztetésével nehézségek adódtak. Az alanyok nem tudtak minden vizsgálati alkalomra ugyanabban az időpontban, ugyanabban a napszakban megjelenni. Véleményünk szerint megbízhatóbb eredményeket kaphattuk volna, ha az alanyokat minden alkalomra a hét ugyanazon napján, ugyanabban az időpontban jelennek meg a felmérés céljából. Mivel az augmentációs indexek és a pulzusnyomás értékében nem detektáltunk szignifikáns változást, ezért ezen irányban további vizsgálatokra lenne szükség, több vizsgálati alannal.

Érdemes lett volna a vér lipid szintjét mérni, hiszen egy korábbi kutatás alkalmával megállapították, a pulzusnyomás vizsgálatánál, hogy a hyperlipidémiás pácienseknél szignifikánsan magasabb a pulzusnyomás értéke, mint normális lipid értéknél.<sup>29</sup>

## 7. Összefoglalás

A tanulmányunk fő célkitűzése az volt, hogy felmérjük az SMR henger szelektív hatását az artériás érfali merevségre szisztémásan, illetve lokálisan is. A vizsgálatok helyszínéül a Szegedi Tudományegyetem Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar Fizioterápiás Tanszékének terhelés-életteni laboratóriumába

<sup>27</sup> Jin Wook Chung et al.: Reference Values for the Augmentation Index and Pulse Pressure in Apparently Healthy Korean Subjects. Korean Circulation Journal 40. (2010) 165–171.

<sup>28</sup> Okamoto T. – Masuhara M. – Ikuta K.: Acute Effects of Self-Myofascial Release Using a Foam Roller on Arterial Function i. m. 69–73.

<sup>29</sup> Jin Wook Chung et al.: Reference Values for the Augmentation Index and Pulse Pressure in Apparently Healthy Korean Subjects i. m. 165–171.

szolgált, ahol biztosítva voltak a vizsgálatokhoz szükséges körülmények. Az artériás érfali merevség paramétereit arteriográf készülékkel mértük. Az arteriográf készülékkel történő mérés előtt kötelező paraméterek megadására volt szükség. A testmagasságot egy falra szerelhető magasságmérővel, a testtömeget pedig digitális mérleg felhasználásával állapítottuk meg. Mérőszalaggal mértük a jugulum és a szimfízis felső széle közötti távolságot, illetve a kar körfogatát nyugalmi állapotban.

Az kutatás három vizsgálatból állt. Az első egy kontroll vizsgálat, ami egy húsz perces pihenést követő mérésből állt, majd ezt követte egy újabb húsz perces pihenőt követő mérés. A második vizsgálat egy húsz perces pihenőt követő mérésből, majd egy alsó végtagot érintő hengerezésből, majd ezt követő húsz perces pihenő utáni mérésből állt. A harmadik vizsgálati alkalom szintén egy húsz perces pihenőt követő mérésből állt, majd ezt követte a felső végtagot és törzset érintő hengerezés, ami után egy húsz perces pihenést követve mértünk. Az alanyok a vizsgálat előtti három órában nem fogyaszthattak nagy mennyiségű táplálékot, alkoholt, illetve koffein tartalmú italt. A vízfogyasztás megengedett volt. A dohányzó egyéneket kizártuk a vizsgálatból. A vizsgálati periódus során, a résztvevők közül senki nem szenvedett akut betegségben, valamint bármely belső szervét érintő krónikus megbetegedésben sem, illetve senki nem szedett a kardiovaszkuláris paramétereket befolyásoló gyógyszert. Az alanyok közül senki sem alkalmazta az SMR hengert korábban semmilyen formában. A női résztvevők nem szedtek orális fogamzásgátló készítményt. Az arteriográf készülék számos paramétert mér, viszont csak a számunkra fontosokat elemeztük. Ezek a paraméterek pulzushullám terjedési sebesség, az augmentációs index és a centrális pulzusnyomás.

Az artériás érfali merevség paramétereit közül csak a pulzushullám terjedési sebességénél találtunk szignifikáns különbséget. A felső és alsó végtagi hengerezés is szignifikánsan csökkentette a pulzushullám terjedési sebesség értékét.

## 8. Mellékletek

## 1. sz. melléklet

	Kontroll 1	Kontroll 2	Felső végtagi hengerzés előtti mérés	Felső végtagi hengerzést követő mérés	Alsó végtagi hengerzés előtti mérés	Alsó végtagi hengerzést követő mérés
Aix brachial (%)	-60,98± 18,47	-60,12± 20,02	-62,72± 14,30	-63,22± 16,02	-63,22± 13,99	-65,31± 15,09
Aix aortic (%)	5,97± 8,49	7,31± 10,51	5,89± 7,22	6,14± 8,08	6,36± 5,92	5,54± 7,75
ED	301± 14,87	299± 20,92	295± 16,67	300,5± 20,88	288,5± 29,91	291,5± 28,68
PWVao (m/s)	6,94± 1,20	7,12± 1,26	7,20± 1,02	6,47± 0,98	7,47± 1,74	6,81± 1,55
RT (m/s)	157,3± 22,73	153,5± 20,86	150,3± 16,89	167,1± 16,69	148,6± 25,86	161,2± 22,34
SBPao (Hgmm)	120,60± 23,27	117,90± 23,17	115,70± 14,43	116,50± 18,62	111,20± 15,40	118,50± 19,76
DRA	74,53± 11,94	77,68± 25,39	79,23± 41,07	78,76± 19,93	70,37± 18,94	82,43± 33,62
SAI (%)	49,90± 6,15	56,99± 28,13	43,74± 5,20	49,45± 7,56	47,83± 5,59	49,12± 9,15
DAI (%)	51,85± 7,44	49,28± 5,28	54,26± 6,66	52,30± 4,65	52,51± 5,80	51,32± 4,50
SBP (Hgmm)	138,20± 29,27	129± 31,78	132,80± 15,44	133,80± 21,08	129,10± 18,16	137,40± 22,64
DBP (Hgmm)	80,40± 14,91	84,10± 16,74	80,30± 21,86	77,20± 16,57	74,40± 13,87	74,80± 13,83
MAP (Hgmm)	96,00± 19,32	91,60± 25,96	93,90± 14,00	93,10± 16,13	89,60± 13,99	93,20± 16,80
PP (Hgmm)	65,00± 21,53	61,40± 20,59	59,30± 13,79	62,50± 13,99	62,10± 18,30	66,60± 13,70
HR (1/min)	72,20± 8,51	70,78± 6,65	72,50± 3,24	67,30± 8,30	75,90± 13,06	70,40± 8,18

## A SZERZŐK ÉS SZERKESZTŐK

*A sorozat szerkesztői:*

**Dr. Horváth László**

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója,  
az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense  
E-mail cím: horvathl@eotvos.elte.hu

**Dr. Mészáros Tamás**

az ELTE Márton Áron Szakkollégium igazgatója,  
az ELTE Eötvös Collegium Byzantium Központ tudományos munkatársa  
E-mail cím: meszaros.tamas@masz.elte.hu

*A kötet szerkesztői:*

**Boda Attila**

Egyetem: ELTE-BTK; Történelemtudományok Doktori Iskola, Történelem  
Segéd tudományai Doktori Program, abszolvált hallgató  
E-mail cím: attiboda@gmail.com

**Jonica Xénia**

Egyetem, szak és évfolyam: Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Római  
Katolikus Teológia Kar; Teológia, Kultúra, Társadalom Doktori Iskola II. évf.  
E-mail cím: j.xenia14@gmail.com

*A szerzők:*

**Ájben Katalin**

Egyetem, szak és évfolyam:

1. ELTE-BTK, Történelemtudományok Doktori Iskola, Új és Jelenkori  
Egyetemes Történelem Doktori Program II. évf.
2. PPKE-BTK szlavisztika (orosz), II. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi  
műhely

Témavezető: Ramachandra Byrappa

Kutatási terület: Közép-Ázsia, Független Államok Közössége

E-mail cím: kata.ajben@gmail.com

### **Bence Norbert**

Egyetem: Ungvári Nemzeti Egyetem, Fizika Kar, Fizika és Csillagászat  
Doktori Program I. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Természettudományi  
műhely

Témavezető: Lengyel Sándor, az Ukrajnai Nemzeti Tudományos Akadémia  
Ungvári Elektronfizikai Kutatóintézet fotonukleáris folyamatok osztályának  
tudományos főmunkatársa

Kutatási terület: elméleti részecskefizika

E-mail cím: bencenorbert007@gmail.com

### **Bőjte Orsolya**

Egyetem, szak és évfolyam: Babes-Bolyai Tudományegyetem, Közgazdaság-  
és Gazdálkodástudományi Kar, fenntartható régiófejlesztés MA I. évf.  
(2018/2019-es tanév)

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium

Témavezető: Gyuris Ferenc

Kutatási terület: a romániai regionális fejlesztési ügynökségek – a nyugati  
régió fejlesztési ügynökség kapcsolathálójának feltérképezése

E-mail cím: orsolyabojte97@gmail.com

### **Horváth Janka Júlia**

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE-BTK, klasszika-filológia MA (görög  
szakirány) II. évf.

Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium

Témavezető: Horváth László

Kutatási terület: antik és középkori regényirodalom

E-mail cím: jankajuliahorvath@gmail.com

### **Jonica Xénia**

Egyetem, szak és évfolyam: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Római  
Katolikus Teológia Kar; Teológia, Kultúra, Társadalom Doktori Iskola, II. évf.

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi  
műhely

**Témavezető:** Csiszár Klára  
**Kutatási terület:** 20. századi erdélyi népmisziók története  
**E-mail cím:** j.xenia14@gmail.com

**Kasza Lilla**

**Egyetem, szak és évfolyam:**  
1. Újvidéki Egyetem, Természettudományi- és Matematika Kar, geográfus szak, geoökológus szakirány (Földrajz, Turizmus és Vendéglátás Tanszék), 2016  
2. ELTE-TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, geográfus szak, terület- és településfejlesztés szakirány, 2017  
**Szakkollégium:** ELTE Eötvös Collegium; ELTE Márton Áron Szakkollégium  
**Témavezetők:** Milana Pantelić, Gyuris Ferenc  
**Kutatási terület:** vízminőség, vízszennyezés  
**E-mail cím:** lila.kasa9@gmail.com

**Kálmán Gabriella**

**Egyetem, szak és évfolyam:** SZTE-BTK, anglisztika MA I. évf.  
**Szakkollégium:** ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi műhely  
**Témavezető:** Fenyvesi Anna  
**Kutatási terület:** alkalmazott nyelvészet, szociolingvisztika  
**E-mail cím:** gabriella.kalman7@gmail.com

**Kátai Judit**

**Egyetem, szak és évfolyam:** ELTE-BTK, klasszika-filológia BA III. évf.  
**Szakkollégium:** –  
**Kutatási téma:** a házasságról alkotott felfogások változása az antik Görögországban  
**Témavezető:** Bolonyai Gábor  
**E-mail cím:** katai.judit@yahoo.com

**Kedves Tamás Róbert**

**Egyetem, szak és évfolyam:** Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, nemzetközi kapcsolatok és európai tanulmányok I. évf.  
**Szakkollégium:** ELTE Márton Áron Szakkollégium  
**Témavezető:** Györbíró András Csaba

Kutatási terület: gazdaságtörténet  
E-mail cím: robertkedves88@gmail.com

**Kopriva Zoltán**

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE, szlavisztika(rosz) III. évf.  
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Bölcsészettudományi  
műhely  
Témavezető: Engelné Nagy Éva  
Kutatási terület: rutén kultúrtörténet  
E-mail cím: koprivazoltan20@gmail.com

**Pataki András**

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE, Ókori nyelvek és kultúrák (klasszika-  
filológia) BA III. évf.  
Szakkollégium: ELTE Eötvös József Collegium  
Témavezetők: Ittész Máté  
Kutatási terület: indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány  
E-mail cím: patakiandras95@gmail.com

**Peckó Egon**

Egyetem, szak és évfolyam: Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző  
Kar, okleveles osztálytanító, abszolvens  
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium, Nemzetstratégiai műhely  
Témavezető: Fedinec Csilla  
Kutatási terület: nemzetstratégia  
E-mail cím: pecko.egon@gmail.com

**Sós Henrietta-Katalin**

Egyetem, szak és évfolyam: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem,  
Csíkszeredai Kar, világ- és összehasonlító irodalom – angol nyelv és irodalom  
szak III. évf.  
Szakkollégium: –  
Témavezető: Dégi Zsuzsanna  
Kutatási terület: nyelvészet  
E-mail cím: soshenrietta29@gmail.com



**Ternovác Áron**

Egyetem, szak és évfolyam:

1. SZTE, Egészségtudományi és Szociális Képzési Kar, gyógytornász IV. évf.  
Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium; Orvos-, Egészség-, és Sporttudományi műhely

Témavezető: Szilágyi Levente

Kutatási terület: belgyógyászat

E-mail cím: ternovaczaron@gmail.com

2. SZTE, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, kommunikáció- és médiatudomány MA I. évf.

Témavezető: –

Szakkollégium: ELTE Márton Áron Szakkollégium; Bölcsészettudományi műhely

Kutatási terület: médiatörténelem

E-mail cím: ternovaczaron@gmail.com





